423

1981
4. szám

JEL kép

TK

TELEVÍZIÓ RÁDIÓ SAJTÓ

JEL kép

A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS KUTATÓKÖZPONT FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

II. ÉVFOLYAM
4. SZÁM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
Békés Tamás
Cserés Miklós
Fodor Gábor
Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Lázár István
Liszkay Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Szecskő Tamás
főszerkesztő
Takács Ferenc
Tábori András
Zentai János

A SZERKESZTŐSÉG MUNKATÁRSAI:
Bogdán Éva
Frank Ernőné
Hankiss Ágnes
Juhász Előd
Kondor Katalin
Lázár Guy
Nádai Ferenc
Pünkösti Árpád
főszerk.-h.
S. Nagy Katalin
Szőke András
Varga Zsuzsanna
Wisinger István

Tartalom

Szecskő Tamás: Történelmi műveltséget 3
Hanák Gábor: A Századunk a történész szemével — Hanák Gábornak nyilatkozik Hanák Péter és Ránki György 5

Múltunk

Erki Edit: A „csak" újságíró Bálint György 13
Vásárhelyi Miklós: Szellemi Honvédelem 19
Grósz E. András: „Kérjük, hogy a főméltóságú úr énekelje el . . ." 28

Eszmecsere

Pelle János: Az igazat a valódival együtt 33
Márványi György: Elkötelezett „kapuőrök" 38
Ránki Júlia: Szenvedélyes kaptafa 42
Baló György: Egyszóval: szakmai tudás! 47
Juhász Előd: Elkötelezettség — a zene szolgálatában 52
Fenákel Judit: Kerekecske-gombocska 54

Körelkép

Terestyéni Tamás: Nyelvtudás Magyarországon 59
Hanák Katalin: A nő képe a rádióban 68
Tomka Miklós: . . . és közben halkan szól a . . . 78
D. Hoffmann Márta—Jakab Zoltán: A megszólaltatott társadalom 83

Műhelyek, módszerek

A díszzsebkendő nemzetközisége — Hajdú Jánossal beszélget *Nádor Tamás* 92
Zöldi László: Továbbjutni (ha lehet) — Az Élet és Irodalom vitáiról 100

JEL kép

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest V., Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím: Budapest, 1054 — Pf. 587

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Baló György, Magyar Televízió; Böcz Sándor, Népszabadság; D. Hoffmann Márta, Tömegkommunikációs Kutatóközpont; Erki Edit, Új Tükör; Fenákel Judit író; Grósz E. András, Magyar Televízió; Hanák Gábor, Magyar Televízió; Hanák Katalin, Tömegkommunikációs Kutatóközpont; Horvát János, Magyar Televízió; Jakab Zoltán, Tömegkommunikációs Kutatóközpont; Juhász Előd, Magyar Televízió; Kékesi György, Autó-Motor; Márványi György, Magyar Televízió; Nádor Tamás, Rádió és Televízió Újság; Pelle János, Kossuth Könyvkiadó; Petress István, Magyar Rádió; P. Szabó József, Magyar Rádió; Ránki Júlia, Magyar Televízió; Szekfű András, Tömegkommunikációs Kutatóközpont; Terestyéni Tamás, Tömegkommunikációs Kutatóközpont; Tomka Miklós, Tömegkommunikációs Kutatóközpont; Vásárhelyi Miklós, MTA Irodalomtudományi Intézet; Wisinger István, Magyar Televízió; Zöldi László, Élet és Irodalom

Útközben

Közlekedési rádióműsorok Európában 110
Petress István: Útközben 115
Kékesi György: Lassan nyer polgárjogot a CB 120

Kitekintés

Wisinger István: Egy csalás anatómiája 124
P. Szabó József: Rádió és televízió a Mao utáni Kínában 134
D. Hoffmann Márta: Tömegkommunikációkutatás a skandináv országokban 138
Böcz Sándor: Éterháború Libanonban 142

Technika

Szekfű András: Kábeltelevízió Kanadában 144
Horvát János: Teletext — avagy (mi) újság a képernyőn 149

Szonda

Kül- és belföldi események visszhangja 152
Ami a tömegtájékoztatásból hiányzik 154
Mitől függ a gazdasági helyzet megítélése? 155
Fiatalok az elhelyezkedési lehetőségekről 157

Tallózó

Könyvekről, — Lapokból — Rövidre fogva 159

Lapozgató

Bálint György arcai 185

Történelmi műveltséget

A történelem és a tömegkommunikáció viszonya jó néhányszor kerül szóba ebben a számunkban, mint ahogy az elmúlt évek során történészek, közírók és kommunikátorok több országos fórumon is vissza-visszatértek hozzá. Az alapkérdés: mennyiben képes a tömegkommunikáció, ez a „sui generis" jelenre épülő és jelent tükröző társadalmi intézmény hozzájárulni az olvasók, hallgatók, nézők történelmi ismereteinek gazdagodásához, a magyar társadalom történelmi önismeretének elmélyüléséhez s mindezeken keresztül nemzeti identitás-tudatunk erősödéséhez. A kérdésre a különböző tanácskozások ritka egyöntetűséggel adnak pozitív választ. Benne nemcsak a tömegkommunikáció „regős" funkciójának elvont felismerése tükröződik, hanem annak visszajelzése is, hogy a televízió, a rádió, a sajtó felelősen, merészen, sokszor kezdeményezően él is ezzel a funkciójával. A Századunk a televízióban és a rádió történelmi vitaműsorai, az Új Tükör és az Élet és Irodalom történelmiprobléma-érzékenysége, a Magyar Nemzet tárcái, a Népszabadság sorozatai, vagy akár a szakosítottabb História — induláskor többek által kétségbe vont — találkozása a nagyközönséggel, mind azt jelzik, hogy az „emlékezet nélküli óriás" igenis fel tudja ébreszteni és alakítani is képes milliós közönségének történelmi emlékezetét.

Gondolati zárójelben hadd tegyem hozzá: mozgékonysága, emberközelsége és sokműfajú hajlandósága a szórakoztatásra (is), tömegméretekben alkalmasabbá teszi erre a feladatra, mint a szűkebben — és szárazabban — vett iskolai történelemoktatás. A Holocaust tévésorozat nyomán sokan tették fel a kérdést a Német Szövetségi Köztársaságban: lehetséges, hogy egy történelmi „soap opera" valóságos katharzishoz juttassa nézőit? Úgy tűnik, lehetséges. De ennek az ára (talán) az események és történeti összefüggések túlzott leegyszerűsítése. A tömegkommunikáció kutatói ezen a ponton bizonytalanul fogalmaznak, mert nem ismerik még teljes alapossággal az elsöprő tömeghatás tényezőinek szövevényét. Azt viszont biztosabban tudják, bár kevésbé szívesen beszélnek róla, hogy a tömegkommunikáció, épp az előbbi tulajdonságai folytán, minden másnál hatékonyabb eszköze lehet a történelmi ferdítéseknek is. A huszadik század minden monstruózus történelemhamisítása a tömegkommunikációban kezdődött, s csak utána ülepedett le apologéta történészek írásaiban.

A hazai tömegkommunikáció az elmúlt évtized során, ha nem is minden cikkében, műsorában, de tevékenysége összességében kétségtelenül árnyaltabbá, őszintébbé tette történelmi önismeretünket. Mintha zárulna az a rés, amely régebben filmművészetünk és tömegkommunikációnk között feszült, s nemzeti létünk nagy fordulópontjai a mozivászon mellett ma már a képernyőn, a hangszóróban és a nyomtatott hasábokon is mind gyakrabban jelennek meg.

Ám a tömegkommunikáció és a történelem viszonyának ez csupán az egyik vonatkozása. A másik az újságírók személyenkénti történeti tudása, szemléletmódja, ítélőképessége: az intézményesen túl az egyéni viszonyulás. Azt hiszem, hogy ezzel kevésbé lehetünk elégedettek. Igaz, hogy majd minden szerkesztőségben van egy-két újságíró, publicista, szerkesztő — többnyire történettudományi képzettséggel —,

akik szakmai kötelességüknek tartják történelmi önismeretünk gazdagítását, s készséges és értő partnerek a belpolitikai és ideológiai élet ilyen intencióinak végrehajtásában. De a többi íróasztal mellett hírszerkesztők ülnek, gazdaságpolitikai, belpolitikai, művelődéspolitikai vagy külpolitikai újságírók, akiknek történeti tudása, szemléletmódja, történelmi kultúrája nem fejlettebb, mint egy átlag értelmiségié. És az újságíró-társadalom túlnyomó többségét bizony ők teszik ki.

Márpedig az újságíráshoz két dolog feltétlenül szükséges: az újságíró tudja világosan, meggyőzően, magyarul kifejezni magát, és — legalábbis egy olyan társadalomban, amely marxi társadalomelméleti alapokból faragja saját képét — tudja történetileg szemlélni az eseményeket. Tévedés ne essék, nem történettudományi közírókká szeretném átformálni újságíró-társadalmunkat. Csupán arra gondolok, hogy a gazdasági újságíró biztonságosabban mozog a mechanizmus labirintusaiban, ha megalapozott ismeretei vannak hazánk történelméről. (Különösen a huszadik századról. Különösen az utolsó három-négy évtizedről.) És a külpolitikai újságíró is kevésbé válik a jelenkor történelmi „voyeur"-jévé, ha a világpolitika összefüggéseit a világtörténelem értelmezési keretébe tudja helyezni. A szakma műveléséhez nélkülözhetetlen politikai kultúra magja az újságíró történelmi műveltsége.

Lassan egy évtizede tanítok az újságíró-iskolán. Tapasztalatom szerint a hallgatók történelmi műveltsége sem jobb, sem rosszabb, mint a felsőéves egyetemisták átlagáé. (Kivétel persze, a két szélsőség: azok, akik történelemtanári diplomával jönnek az iskolára, s azok, akik mindenfajta diploma nélkül, érettségivel.) Átlagos, vagyis az újságírómunkához nem elegendő. Az iskola a sajtótörténeten kívül — ami így természetesen „lebegő" tudásanyaggá változik — rendszeres történeti kurzusokat nem kínál a hallgatóknak. Az egyetemről hozott, amúgyis hézagos és egyenetlen történelmi műveltség (mást hoz magával egy mérnök és egy bölcsész) a pályakezdés rohanásában csakhamar darabjaira hullik. A jobbakban egy ideig még motoszkál az igény, könyvtáruk történeti polcát gyarapítják, odafigyelnek a történettudományi vitákra, s a történeti szemléletmód munkájukban is tetten érhető. Nem sokáig. Az ösztönzési rendszerek rejtélyeivel megismerkedvén, csakhamar megállapítják, hogy érdekeik ellen cselekszenek, ha túlságosan analitikus újságírást művelnek, s a szerkesztőségekben a történelem finom dialektikája sem eléggé piacképes. Márpedig ők is a piacról élnek.

Sajátos jelenségnek vagyunk tanúi a történelem és a tömegkommunikáció viszonyában. Egyik oldalról historizálunk, másik oldalról dehistorizálunk. Azt hiszem, érdemes lenne az ellentmondást feloldanunk.

SZECSKŐ TAMÁS

HANÁK GÁBOR

A Századunk a történész szemével

Másfél évtizede indult a sorozat, és ezalatt a következő filmek készültek el:

1.	Prológ (A század tanúja)	adás: 1965
2.	Temetik Viktóriát	adás: 1965
3.	Az első vihar (1905)	adás: 1965
4.	Szarajevótól a háborúig	adás: 1966
5.	Mire a lomb lehull	adás: 1966
6.	Jelentés a frontokról	adás: 1966
7— 8.	Földindulás (1917)	adás: 1967
9.	Cattaró (1918)	adás: 1967
10—11.	Lehullott a lomb	adás: 1968
12—16.	Mi történt a Bankgasséban	adás: 1969
17—20.	Frankhamisítási ügy	adás: 1972
21—29.	Végjáték a Duna mentén	adás: 1976—81

Író—rendező: Bokor Péter
A rendező munkatársai: B. Révész László, Szekeres Péter, Hanák Gábor
Gyártásvezetők: Grósz E. András, Dóka László
Vágók: Trebitsch Júlia, Törköly Zsuzsa, Szirtes András, Kondor Zsuzsa
Operatőrök: Mátray Mihály, Kenyeres Gábor, Darvas Máté, Molnár Miklós
Zeneszerző: Patachich Iván
Előadó: Benkő Gyula

Ránki György

— Milyen volt az 1960-as évek első felében — amikor a Századunk sorozat indult — a történettudomány, pontosabban a történeti ismeretterjesztés helyzete?

Nagyon gyenge volt Magyarországon az egyetemes történeti ismeretanyag. Hazai egyetemes történeti munkák szinte még alig voltak ebben az időben, vagy ha voltak is már készülőben, nem kerültek nyilvánosságra. A második világháború óta egy-két szovjet fordítás jelent meg. Éppen ezért a Századunk eredeti elképzelése az volt, hogy bemutassa Európát. Az első néhány film inkább oktató céllal készült, hogy kihasználja azt az előnyt, amit a film adhat egy korszak megismeréséhez; egyetemes történeti tablót akart adni. Mit jelentett ez a tudományos kutatás szempontjából? Semmit, ez arra volt jó, hogy a nagyközönségnek ismereteket nyújtson — de nem színvonaltalan és nem egyoldalú képet a 20. század elejének történetéről. A 70-es években, bár lényegesen jobb a kutatás helyzete, megváltozott a Századunk profilja.

A Frankhamisításnál nagyon fontos momentum észlelhető: a csoport önálló kutatásokat kezdett folytatni, vagyis most már nemcsak a nagyközönségnek nyújtott képet, hanem a Bankgasse-i események, illetve a frankhamisítási ügy kérdésének tisztázásához is hozzájárult. Megszólaltatott egy sor olyan szereplőt, akik a magyarországi körülmények között sose írták le az emlékirataikat. Így gyakorlatilag a Századunk egy teljesen új funkciót kezdett ellátni, ami meglehetősen ritka még, amennyire ismerem a külföldön bemutatott hasonló dokumentumfilmeket. Ezek az eredeti kutatások a Századunk esetében még erősebben jelentkeznek az utolsó műsorban, a Végjáték a Duna mentén-ben. Ha újra írná valaki ennek a kornak a történetét, bár a Századunk kezdete óta a történetírás nagyon sok mindent felszínre hozott, nagy hibát követne el, ha nem használná fel a műsorban elhangzott beszélgetéseket. Ez olyan hiba lenne, mintha valaki egy nagyon lényeges eredményt nem dolgoz föl a munkájában. Tehát megváltozott a viszony, most már a Századunk sorozatnak nemcsak az a feladata, hogy bemutassa és népszerűsítse a történetírói eredményeket, hanem maga is a történeti kutatás egyik lényeges mozzanatává vált. Forrásértékű az a rendkívül sok interjú, amelyet olyan személyekkel készítettek, akiket a történetíró nem kutatott föl — nem is volt célja. A másik dolog pedig, ami nézetem szerint funkcióváltás volt a Századunknál: az első filmek illusztráltak, képet adtak egy korszakról, az utolsó filmeknek pedig igen nagy a szerepük a múlt megismerésében. Megpróbáltak sokoldalú képet adni a második világháború alatti Magyarországról, az akkor élő emberekről és kiigazítani a hosszú ideig uralkodó és tankönyvekben, rövid fogalmazásokban még most is megjelenő sematikus képet — ebben rejlik a sorozat történeti gondolkodásformáló hatása.

— Az a rossz munkamegosztás kezd eltűnni, ami a kutató és az ismeretterjesztő kettősségében fogalmazható meg, vagyis megváltozott a viszony a tudomány és a Századunk között?

Azt mondhatnám, hogy a korszak kutatásában kölcsönhatás kezd kialakulni a „hivatásos" történetírás és a Századunk között. A történetírás műfaja zártabb, világosabb, talán kevésbé épít az egyéni élményekre, és csak a fő vonalakat próbálja megragadni, elsősorban természetesen az írásos dokumentumok vizsgálata alapján. A Századunk pedig ezeket a fő vonalakat, ezeket a történelmi menetet meghatározó fő tendenciákat megpróbálja sokkal élettelibben ábrázolni az emberi sorsok, a szereplők gondolkozásának bemutatásán, az események szubjektív hátterének felvillantásán keresztül — még ha természetesen az ilyen 35 évvel később történő beszélgetésnek megvannak is a forráskritikai problémái.

— A mindennapi élet is más dimenziókat nyert az utolsó filmekben.

Az 1918 előtti jelentős magyar politikai szereplőket már nem nagyon lehetett volna fölfedezni, de ettől eltekintve is megváltozott gyakorlatilag az egésznek a műfaja, alaposabb, mélyebb lett, elvesztette ugyan az eredeti egyetemes történeti irányvonalat, sokkal inkább magyartörténet-centrikus lett. Ezt én nem hibának rovom fel, a profilváltás jót tett, bár én az eredeti profilt sem tartom rossznak, sőt el tudnám képzelni, hogy ez is továbbmenjen, mert a maga nemében ez is jó műfaj, csak más igényű és funkciójú, sok vonatkozásban kisebb hatású, mint a jelenlegi forma.

— Az 1960-as években különböző történeti, vagy néha nem egészen történeti művekkel a magyar múlt jelenléte

közgondolkozásunkban nagyságrenddel jelentősebb lett. Ennek is szerepét látom a tematika átalakulásában.

Így van. Hallatlanul megnőtt az érdeklődés a magyar múlt, s általában a történelem iránt. Ha külföldi kollégáimmal beszélek és történetírói munkákat említek, elcsodálkoznak, hogy olyan horribilis példányszámokban jelennek meg, hogy ha átvetítenénk az egyesült államokbeli lakosság arányára, 2—3 milliós példányszámokat jelentenének ott. Az is igaz, hogy a 60-as évek második felétől mélyebben, sokoldalúbban ábrázolták a két világháború közötti, részben a II. világháború alatti magyar történelem egy sor olyan kérdését, amelyről az 50-es években sematikus képet alakítottak ki, vagy egyáltalán nem beszéltek. Problémafelvetéseit a történelem nemcsak magából a tudománykutatásból kapta, hanem nem utolsósorban az irodalomtól. Hangsúlyozom, hogy csak a probléma felvetéseit, de nem a probléma megoldását, mert nem látok egyetlen olyan irodalmi munkát sem, amely képes lett volna ezt a kérdést jól tárgyalni, de az sem vitás, hogy feladta a leckét a történetírásnak. Ebben kétségtelenül a Századunk nagyon jól megtalálta a maga helyét, tehát valóban ez a közgondolkodási igény — amelyet aztán ugyanakkor a Századunk maga is formál — adja meg a hátterét a funkcióváltásnak, és azt hiszem, a műsor népszerűségének is.

— Az utolsó filmeknél a dramaturgiai rendező elv a történelem — nem a krimi, és nem a történelmi tabló — mégis elhangzik az a szemrehányás, hogy a hatalmi struktúra felső szintjének elemzésében mélyed el a sorozat, és nem vállalja a társadalom szociografikusabb bemutatását, valamint hiányzik a baloldal hangsúlyosabb bemutatása is.

Én úgy érzem, hogy ez az igény nem jogos, olyasmit kérnek számon, amit a film nem tud megoldani. Végső soron 1944-ben kritikus helyzet volt, a hatalmon levőknek a kezében a szokásosnál is nagyobb döntési lehetőség összpontosult. És a film ebben az értelemben egyáltalán nem tulajdonít nagyobb jelentőséget annak, ami ott történt, mint ami benyomásom szerint ténylegesen történt. Az más kérdés, hogy kelthet olyan benyomást, hogy ennek a hatalmi struktúrának ilyen vagy olyan pozitív vagy negatív döntése meghatározó lehetett volna az ország távolabbi jövőjére is. Német megszállás, háborúból való kilépés, a háborúban való további részvétel, ezek voltak a kulcskérdései ennek az időszaknak. Egyetlen olyan országot sem ismerek, ahol ezek a problémák fölmerültek, és a döntő tényező nem valóban ez a felső hatalmi struktúra lett volna. Voltak elképzelések, amelyek a baloldal mozgalmaitól várták a rendszer megdöntését és a háborúból való kiválást, de sem Olaszországban, sem Romániában vagy akár Finnországban nem a baloldal döntötte el a kérdéseket, hanem a hatalmon levők. Tehát én nem érzem azt, hogy itt hiányozna a baloldal ábrázolása. Ez természetesen lényeges történeti kérdés, éppen az olasz példán tudom legjobban érzékeltetni. A fasiszta nagytanács leszavazza Mussolinit, a király elfogatja Mussolinit, kinevez egy katonai kormányt, végrehajtják a puccsot, megkötik a fegyverszünetet, de a baloldalnak semmiféle érdemleges közreműködése addig a pillanatig nincs. A baloldal az új helyzetben erősödik meg, és válik önálló tényezővé, hogy aztán az észak-olaszországi felszabadító mozgalmak elsöpörjék magát a Badoglio-rendszert is. De az első lépéseket a hatalmon levők tudják csak megtenni, mert hadsereg nélkül, hadsereggel, államapparátussal szemben nem lehetett kiválni a háborúból. Az más kérdés, hogy a hatalmon levők, függetlenül a sikeres vagy nem sikeres kiugrástól, 45 után mindenképpen tarthatatlan helyzetbe kerültek volna, még akkor is — amire próbáltak játszani — ha angol csapatok jönnek be. Részben azért, mert az angolok

se ezt a hatalmi struktúrát látták volna tartandónak, másrészt mert óhatatlanul felszabadultak volna olyan baloldali erők, amelyek az ország szociális problémáit fölvetve, elsöpörték volna . . . De ez nem 44 kérdése . . .

— A társadalom egészének ábrázolása, a totalitás kérdése a békésebb évekről készített filmeknél is felmerül. Az 1920-as éveket, a bethleni konszolidáció időszakának első felét a frankhamisítási ügy feldolgozásán keresztül mutattuk be, és ezt igen sok kritika érte a történészek részéről.

A frankhamisításról készített műsorokkal tért rá a Századunk az eredeti kutatásra, de én lényeges különbséget látok a Frankhamisítás, és mondjuk az utóbbi sorozat között.

Az utolsó filmsorozat, a Végjáték a Duna mentén, az alapproblémákat közelíti meg, a Frankhamisítás a rendszernek csak egy arculatát. A 20-as éveknek van azért más aspektusa is, és ez a 20-as évek feldolgozásából hiányzik. De nagyon nehéz megfogni, mert én nem értek a dramaturgiához, ám azt tudom, hogy nem akarunk illusztratív filmeket, másodszor: az utóbbi filmek nagy sikere nemcsak annak köszönhető, hogy ezek nagyon lényeges kérdéseket tárgyalnak, hogy új dolgokat hoznak, hanem annak is, hogy dramaturgiailag izgalmasan, lüktető eseményeket dolgoznak fel. Benne van egy kriminek az izgalma, amit a kor hozott magával. 1926-ról egész más jellegű filmet kell csinálni. Végső soron 44 politikailag döntő év volt; amikor történelemből a diákjaimat vizsgáztatom, azt mondhatom, hogy itt kell tudni azt, hogy mi volt március 19-én, és mi volt március 21-én, mert ha valaki a két dátumot összekeveri, akkor nem tudja, hogy miről van szó. De 1926-ról néha nekem teljesen mindegy, hogyha azt mondja a diák, hogy januárban volt, pedig novemberben volt, mert voltaképpen nem jelent értelmi tévedést. Hiszen lehetett volna. Tehát egész más típusú, sokkal lassabb események zajlottak, ebből következően a korszak más ábrázolást is kíván. Sokkal inkább szakfilmet lehet belőle csinálni. Bokor Péter, azt hiszem, azért is ragadta ki a frankhamisítást, mert filmes szemmel ebben látta azt a mozzanatot, amivel a rendszert is be tudja mutatni, és mégis izgalmassá tudja tenni a filmet. 44-ben viszont a fő szálat ragadta meg.

Hogy hogyan lehet ezt megoldani, hát erre nem nagyon ismerek példát, ilyen típusú filmeket egyszerűen nem csinálnak.

— Tényleg, milyen a világban az ilyen jellegű film?

A világ ilyen dokumentumfilmjei a mozgalmasabb eseményeket dolgozzák fel, Franciaországban például a népfrontról láttam ilyet. Vagy pedig vitákat rendeznek és beszélgetéseket, és annak illusztrációit készítik el. A munkásosztály életéről inkább irodalmi eszközökkel készülnek filmek.

— Még jó néhány film készül az 1944—45-ös évek eseményeiről, mégis — kicsit előrehaladva — hogy látja a történész a Századunk sorozat jövőjét?

A legnagyobb érdeklődésre akkor tarthatna számot, ha legalább 47-ig előre tudna menni, ennek azonban nagyon sok akadályát látom. Az 1945 előtti időszak lezárt korszakot jelent. A felszabadulás utáni éveket belpolitikai vonatkozásaiban nem tekinthetem lezártnak — még az 1945—47-es időszakot sem, ami pedig egy külön szakasz a háború után. Nem látom, hogy mit tudnánk a felszínre hozni, például a kor-

szak nemzetközi vonatkozásait illetően. Logikus lenne az igény a folytatásra, de nem vagyok meggyőződve, hogy lehetséges, *ha ugyanezt a szintet meg akarjuk őrizni.* Nem arról van szó, hogy nem lehetne egy illusztratív filmet csinálni. Lehetne, de ezt a mélyfúrásos, dramatizált eszközöket is igénybevevő, sok interjúra alapozó, és ezért az eseményeket sokoldalúan felvillantó módszert — amely az események menetében megszólaltatja a történelem „negatív" figuráit is, — nem hiszem, hogy alkalmazni lehet 45 után. Ha pedig ezt nem lehet megcsinálni, akkor éppen arról mondunk le, ami a teljességet adja. Olyan nemzetközi dokumentumokról kellene beszélni, amelyek részben nem hozzáférhetők. A politikai harcoknak egy sor olyan vetületét kell bemutatni, amelyre vonatkozólag a személyes interjúkat nem lehet megcsinálni . . . Azokat a legfontosabb interjúkat, amiket a Századunk megcsinált az 1945 előtti korszakra vonatkozóan, megcsinálja 1945 után is. Hogy ebből lehet-e filmet készíteni, az külön kérdés. Egy-két tematikus filmet — tehát nem korszakot átfogót — lehetne készíteni, gondolok például a földreformra. Igen sok szintjét meg lehetne mutatni (akik szervezték, akik földet kaptak stb.), persze ennek más lüktetése lenne, mint a nemzetközi történésekhez kapcsolódó 1944-es eseményeknek.

— Hogyan látod a történettudomány kérdéseit, a közelmúlt kutatását, amelynek helyzete nagyban megszabja a Századunk további munkáit is?

Talán két momentumot tudnék elmondani, az egyik dolog az, hogy a történettudománynak alapfeltétele a történetiség. Egy korszak megítélésében nem léphetek fel mai igénnyel, és nem tudom jól megérteni a korszakot, ha az utókor normáit alkalmazom rá. Egy sor régen nagyon értékesnek tűnő társadalmi lépés ma elvesztette az értékét, részben azért, mert kiderültek ellentmondásai, és a belévetett naiv elképzelések nem valósultak meg, részben, mert messze túlhaladt rajta az idő. De a történésznek nemcsak az értékek viszonylagossá válását kell megmutatnia, hanem a valamikori értékeket is. Nem értem meg a történelmet, ha csak azt látom, hogy ma erről mi a véleményünk. És a történészeknek meg kell érteniük, hogy például ami az 50-es évek nagy eredményének tűnt, az nem akkora eredmény, mert amit sokszor elfelejtettünk, a történelem menete végső soron minden értéket viszonylagossá tesz. Az idősebbeknek tudomásul kell venni, hogy a saját értékeik már nem olyanok, mint gondolták annak idején, mint esetleg ma is néhányan szeretnék gondolni: a fiataloknak meg tudomásul kell venni, hogy az, amit ők ma teljesen értéktelennek tartanak, miért volt egy adott történelmi korszakban magas érték: ha ezt a kettős megközelítést lehet alkalmazni, akkor tudunk a történettudományban újabb eredményeket elérni. A fiatal generációnak más lesz a történelemszemlélete, mint a miénk volt, és ezt tudomásul kell venni. Azt is meg kell érteniük, hogy nekik is be kell bizonyítani, hogy mi az, amiben újat tudnak hozni. Én azt hiszem, ebben lehetne újat adni, és ez az átértékelés fogja rányomni a közeli 10—15 esztendőben a történeti gondolkodásra a bélyegét. Csak arra kell vigyázni, hogy az újabb értékek elvetése ne jelentse a régiek felértékelését, mert erre van tendencia. Nem sokra fogunk menni egy olyan generációval, amely csupán arra szorítkozik, hogy az új értékek helyébe a régebbi értékeket állítsa vissza.

Hanák Péter

— Hogyan értékeli a történész a hasonló területen dolgozó ismeretterjesztő munkáját? Mennyire tudta feltárni, megmutatni a sorozat — a film eszközeivel — a történelmi fejlődés lényegét?

A történész a kollégáját is könyörtelenül történeti fejlődésében nézi. Bokor Péter író, rádiós, rendező a kommunista propagandista módszerével indult el jó két évtizede. Jól emlékszem azokra a műsoraira, amelyek *Százados szenzációk* sorozatcím alatt mentek a rádióban. Ezekben nem a történelem szabályszerűsége érdekelte őt és munkatársát Teknős Pétert, hanem a rendkívüliség, a szenzáció, ami ugyan óriási érdeklődést, izgalmat tud kiváltani, de amiből tanulság nem adódott, mert a Titanic katasztrófája százados szenzáció, de végül is csupán az adódik belőle, hogy az úszó jéghegyeket el kell kerülni. Munkájukban ők abból indultak ki, hogy a szemináriumok unalmasak, a párttörténet feldolgozása elkopott; ugyanazt a történetet, ugyanazt az agitációs anyagot érdekesen, izgalmasan, mondhatnám úgy is: „blickfangosan" kell megcsinálni, azonban egy-egy jó kép, jó poén, szenzáció kissé mindig elhalványította, háttérbe szorította a történelem lényegesebb, bár talán első pillanatra kevésbé izgalmas, kevésbé látványos folyamatait, összefüggéseit és tanulságait.

Úgy hiszem, hogy értékeléskor figyelembe kell vennünk a tudomány objektív helyzetét is abban az időben.

Objektív körülmények csakugyan voltak, de ekkor is akadtak, akik Anonymus Gestájának apró részleteit dolgozták fel, mások a kiegyezés problematikájával foglalkoztak, és voltak, akik 1919-et akarták ismertté és érdekessé tenni.

Ennek egyik módszere az volt, amelyet Bokor Péter választott, kiemelte a korszak „legkrimisebb" részét, a Bankgasse-i rablást. Ebben benne volt az ellenforradalom minden rohadtsága, banditizmusa, gátlástalansága. A másik megközelítésből a Tanácsköztársaság egészét lehet vizsgálni: a nemzeti kérdés és a világforradalmi gondolat ütközése, vagy: a szövetkezetesítés és a parasztság földigénye stb. Azonban ez még a 60-as években nem terjedt el a történészek körében sem, így egy televíziós rendező, író sem kezdhette el azt, amit még a szakma sem csinált meg. A filmnek mindenesetre fontos történelem-népszerűsítő feladata volt. És még egyszer hangsúlyozom: a történelmi fejlődés lényegének feltárásában el lehet indulni egy politikus meggyilkolásából, de a legmélyebb történelmi rétegekből is.

A Szarajevo filmnél sikerült elfogadtatni Bokor Péterrel, hogy azt a kérdést emeljük ki, amely nem látványos, semmiféle rabláshoz, gyilkossághoz, hamisításhoz nem köthető, nevezetesen Tisza István belső habozását. Ennek az okait felfejtve intellektuális élményhez lehet juttatni a nézőt, ami talán sikerült is.

A Bankgasse-i rablás szerepeltetését magyarázza az is, hogy roppant nehéz lett volna a Tanácsköztársaságot a hagyományos módon bemutatni — szociálpolitika, lakást juttatunk a proletároknak, szegény gyerekek a Balatonnál, az Adriánál —, ezek annyira ismert képek, hogy a néző az első percben kikapcsolta volna a készüléket.

Elismerem, ez még nehezebb forráskutató műfaj, mint a történetírás, mert a történész végül is sajtóból, visszaemlékezésekből, levéltöredékekből, sőt sokszor nem közvetlen történeti forrásokból (elszámoláskönyvekből, háztartáskönyvekből) is rekonstruálhatja az 1919-es helyzetet. A filmest viszont köti, hogy milyen archív filmanyag maradt meg és mire van visszaemlékező tanú.

A leggyengébb sorozatnak a frankhamisítást tartom, mert egy társadalmi rendszert nem a hamiskártyásaival kell jellemeznünk, akkor sem, ha ezek az úri körökig nyúltak. Nem ez volt a jellemző az egész Horthy-korszakra és az egész társaságra. Hallottam olyan véleményt is, hogy a haza nagy szorongattatásában bizonyos „hazafias feladatot" vállaltak azok az emberek, akik ilyen módon próbáltak segíteni. Persze voltak közöttük gazemberek is, de az akció elgondolása hazafias feladat volt. Tehát a film bizonyos fokig visszájára sült el. Azt hiszem, nem így kellett volna megközelíteni ezt a korszakot. Én inkább a magyar élet ellentmondásaiból indultam volna ki, nyomába eredtem volna Illyés Gyula ormánsági nagy cikkének, a Pusztulásnak, a paraszti egykének, az antiszemitizmusnak, a dzsentri önmagát túlélő uralmának.

Viszont a Frankhamisítás filmnél derült ki a stáb számára teljes egyértelműséggel, hogy a történész alapvető kutatása föltétele ugyan a mi munkánknak, de a dokumentumfilm-csinálónak nem illusztrálni, hanem magának is kutatnia kell. A korábbi filmeknél a tanúk is, a személyes visszaemlékezők is illusztráltak egy általuk tudott történetet: „igen, én is láttam, igen, én is ott voltam". A Frankhamisítás volt az első eset (ez már a 15—20. film), amikor a Térképészeti Intézet munkatársaitól, ahol a hamis bankók készültek, megtudtuk az igazi történetet. Sok szervezeti nehézség mellett ez a módszerbeli váltás is magyarázza, hogy 1971 után egy ideig nem készült Századunk, és ami 1976-ban készült, már valami más volt.

A történelem lehet külső díszlet, színtér, ami a tézisünket alá fogja támasztani, de lehet a történelem maga az anyag, amit értelmezünk. És én ez utóbbi törekvést látom az utolsó filmekben. Nincs kifogásom az ellen, hogy a történelmet egy magas szintű kriminek fogjuk föl, de ennek három műfaji megoldása lehetséges. Vagy az, hogy a néző már tudja, ki a gyilkos, de a nyomozó még nem. Akkor azt követjük, hogyan jön rá a nyomozó. Ez is lehet érdekes, de mivel a néző nagyon jól tudja, sőt unja a végeredményt, akkor — különösen, ha a nyomozó módszere nem igazán érdekes — még az sem érdekli, hogyan jön rá erre. A másik már közelebb áll a történetiséghez. Ilyenkor senki sem tudja, hogy mi történt, hanem a néző a nyomozóval együtt tudja meg az újabb és újabb eredményeket. Ezek már valóban Sherlock Holmes történelmi nyomozásai. Az igazi azonban, amikor lehet, hogy tudjuk a végeredményt, sőt lehet, hogy sok részletet is ismerünk, de mindent még nem tudunk, és nem is az az érdekes, hogy mi történt, hanem hogy miért, hogyan, milyen összefüggésben történt. Tehát a *hogyan* nem önmagában áll, hanem a *miértnek* a magyarázata lett. Azt hiszem, ez az a pont, amiben a lényeget megfogalmazhatom. Bokor Péter filmjei az első típusú nyomozással kezdődtek, a rendező tudta, hogy mi a 19-es forradalom végeredménye, és ehhez keresett illusztrációt. A néző is ismerte a végeredményt, mindent tudott, csak azt nem: mit erőlködik itt még a rendező. A végeredmény a Frankhamisításnál is biztos volt, és öncél volt maga a nyomozás.

A legutóbbi sorozatban, a Végjáték a Duna mentén-ben viszont valóságosak a *kérdések*, pedig a tragikus vég méginkább közismert. Miért történt mindez, hogyan jutott el 44-ig? Miért hagytuk bekövetkezni a német megszállást, gyakorlatilag puskalövés nélkül? Hogyan épült be a hitleri ügynökség a magyar vezérkarba, a magyar hadseregbe és a biztonsági szervekbe? És ezen túlmenőleg a társadalmunk miért volt olyan, amilyen? És így tovább . . . Ezek már jó kérdések, és azt gondolom, hogy az utolsó, közel 10 film az, amely érzéseim szerint legjobban megközelíti a jó, tudományosan megalapozott és érdekes történelmi népszerűsítés műfaját.

Még egy dolog tartozik ide. Az, hogy most láthatóan megváltozik a szemináriumi előadást megfilmesítő didaktikus módszer is, amely az unalmas szeminárium helyett százados szenzációkat mutat be, de ugyanazt éri el, csak didaktikusabban. Mert azért ebben volt egyfajta direkt agitáció és látható volt a fő cél: a rendező elsősorban téziseket akart adni — megfilmesítve. De hát egy szemináriumot nem lehet megfilmesíteni. Most azonban az oknyomozással — ahogyan az utolsó kilenc film készült — belülről éli át a néző az egészet, és önmagának teszi föl a *miért* kérdést. Az volt a hiteles, amikor nem feltétlenül egy tétel agitációját kaptuk, hanem egy kérdés megválaszolását önmagunk számára. Amikor az *önvizsgálat* és az *önismeret* útján jutottunk egy reálisabb képhez. Vegyük például Horthy Miklóst. Ebből a vérengző fenevadból, a különítményes tisztikar fővezéréből egy gyáva habozó, tétovázó, de azért persze

nagyon reakciós, nagyon konzervatív, mindentől rettegő öregember lett, aki nem mert egyetlen bátor lépést sem tenni. Ez igen, ez jó kép volt Horthyról! És a körülötte levő tisztek, politikusok képe is árnyaltabb lett.

A Horthy-korszak értékelése mai napig nagy vita kérdése történetírásunkban és közvéleményünkben. Bizonyos, hogy a korszak és a *végjáték* régi értékelése megváltozott vagy változóban van. Ez persze azt a veszélyt idézi elő, hogy akik eddig hallgattak és nem szóltak, most azt hiszik, hogy elérkezett a teljes rehabilitáció, a Horthy-korszakot most majd tisztára fogjuk mosni. Ezzel kapcsolatban két dolgot szeretnék mondani. Egyrészt most már az embereket amberarcúaknak tüntetjük fel, és árnyaltan mutatjuk be — más volt Kállay Miklós, más volt Keresztes-Fischer Ferenc, és mindegyiktől különbözött Imrédy Béla és pláne Sztójay Döme. Ez természetes, itt jellemek, típusok, csoportok, rétegek, politikai felfogások változatossága áll előttünk, amit érdemes árnyalni, mert másképp az egészből szürke, élvezhetetlen massza lesz, amit a közönség nem vesz be, nem is hisz el, különösen, ha ismer, vagy olvasott valamit. Ha ugyanis Keresztes-Fischert ugyanolyannak mutatjuk be, mint Sztójayt és később a néző elolvas egy levelet vagy emlékiratrészletet (amelyből mostanában igen sok jelenik meg), akkor megdöbben: hát ezek mind hazudtak! Ezt nem szabad kockáztatni. Másrészt viszont *a Horthy-korszak nem rehabilitálható*. Én például a dualizmus korának kutatója, a dualizmust nem rehabilitálom, hanem azt mondom, hogy ellentmondásos kor volt. A technikai, gazdasági, civilizációs eredmények mellett nagyon nagy politikai hátrányokkal, nagy társadalmi ellentétekkel járt. Ez a Horthy-korszakra fokozottan érvényes. Reálisan úgy ábrázolható csak, hogy ellenforradalomból született, önmagát bizonyos alkotmányos látszatokkal, alkotmányos intézményekkel konszolidáló rendszer volt. Tehát az árnyaltabb látás nem azonos a rehabilitációval. A Horthy-korszak véleményem szerint is a magyar történelem egyik legsötétebb korszaka. Ezt mint történész és mint átélő is mondhatom. De az arányosabb, árnyaltabb, higgadtabb, tárgyilagosabb, sokoldalúbb megközelítés nagyon fontos, és ezt sikerült elérnie Bokor Péternek. Ebben az eddig tárgyaltakon kívül két fontos tényező játszott közre. Az egyik a magyar közélet, a politika változása, amely megnyilvánul a tárgyilagosságban, a dolgok belső látásában, a jelszavas, frázisos, dogmatikus közelítésmód elvetésében. Eljutottunk egy valósabb, reálisabb történelmi képhez és nemcsak történelmi képhez: önmagunk reálisabb szemléletéhez. Ehhez hozzájárult a nagyobb tolarencia, a nyitottabb, tágabb gazdaság, illetve kultúrpolitika és ideológia. Másrészt ezzel összefüggésben történetírásunk is fejlődött, és Bokor Péter együtt haladt ezzel a fejlődéssel, és most már sok munka is állt a rendelkezésére. Ez az a két tényező, ami erősítette látását, de tény, hogy a meglátás az övé volt. A filmszalag segítségével végzett történetírás jelentőségének ilyen mértékű fölismerése, a visszaemlékezéseknek ez a tudatos gyűjtése olyan értéket teremtett, amely ha nem is készültek volna el maguk a filmek — hiteles történeti forrásként használható.

E filmek után vált nyilvánvalóvá, hogy nemcsak egyirányú közeledés van a tudománytól a film felé, nevezetesen, hogy a filmkészítő igénybe veszi a tudomány forrásait, feldolgozásait, értékeléseit, hanem van egy visszaút is: a történész is figyelembe veheti a filmben összegyűjtött anyagokat, érdemes megnéznie a filmeket forrásanyagként, de *értékelésként* is. És ez a legtöbb, amit a saját szakmám bástyái közül el tudok mondani.

ERKI EDIT

A „csak" újságíró Bálint György

A két háború közötti magyar sajtó egyik legkiválóbb zsurnalisztáját méltatták Bálint Györgyben a cikkek, melyek születésének 75. évfordulójára íródtak. A jó tollú újságíróra emlékeztek a kollégák, szüntelen hajtogatva, hogy igenis „csak" újságíró volt, igenis publicistaként vált klasszikussá — mintha bizony Kossuth Lajos és Ady Endre hazájában védelemre szorulna a műfaj becsülete, bizonygatásra a lehetőségei.

Bár olykor úgy tetszik, irodalmi köztudatunk mániákus műfajcentrikussága vált ki bizonyos védekező reflexeket. A 60-as évek elején, amikor a magyar szellemi élet nagy revelációja volt többek között Bálint György újrafelfedezése, egy róla szóló tanulmány azt latolgatja, beszélhetünk-e Bálint György *életművéről*, minthogy „irodalmi köztudatunk gyengéje, hogy sokkal inkább műfajokban, mint művekben gondolkodik és ítél. Láthatatlanul, de nagyon is érezhetően kialakult egy bizonyos műfaji hierarchia, amelynek vannak bevett, és vannak csak perifériikusan elfogadott kategóriái. Ady publicisztikájáról pl. még ma is sokan csak kegyelettel vagy lenézéssel beszélnek, mint a nagy költő kitűnő «melléktermékeiről». De a melléktermékeket az általános felfogás nem hajlandó műnek tartani, legyen az emlékirat, levelezés, napló vagy publicisztika; a maguk nemében ezek kitűnőek lehetnek, de a «maguk nemében» korlátot is jelent . . . Ennek oka többek között a merev, sokszor történetietlen műfajszemlélet." (Ferenczi László: Bálint Györgyről, Kortárs, 1961. 6. szám)

Az elmúlt évtizedek szemlélete azonban — a társadalmi és szellemi valóságkényszerítő hatására — e tekintetben is folyamatosan változik. Tóth Dezső pl. ez év tavaszán éppen az *irodalmi közírásról* tartotta akadémiai székfoglalóját, melyben többek között arra a felismerésre jut, hogy az irodalom „kifejezett művészi övezetével szemben gyarapszik nem kifejezetten művészi érdekű műfajainak mennyisége, de mindenképpen súlya, szerepe". (Az irodalmi közírásról, Kritika, 1981. 9. szám) Ennek a jelenre vonatkoztatott megállapításnak lehet konzekvenciája az irodalomtörténeti vizsgálódás tekintetében is.

A hitviták kora

„Közép-európai »közíró« vagyok" — írta magáról Bálint György. Marxista világnézetű, európai látókörű, sajátos közép-kelet-európai forradalmár gondolkodó — teheti hozzá az utókor —, aki nemcsak irodalomkritikusként, politikai publicistaként is magasan fölülmúlja a kortársi átlagot, sőt a XX. századi magyar eszmetörténet egyik központi alakja: *a népfrontideológia legjelentősebb hazai kultúrteoretikusa.* Eszmerendszerének, gondolatainak, ítéleteinek történelmi érvényessége az időben egyre növekszik, igazságai más irányultságú teóriákkal egybevetve, más irányultságú eszmei alapokon álló kortárs gondolkodók állításainak tanulmányozása közben fénylenek fel igazán.

Az évforduló felszínre hozott egy igen figyelemre méltó dokumentumot, Bálint György elfeledett nyilatkozatát, mely a Független Újság című budapesti ellenzéki lapban jelent meg 1939 februárjában. Pap Gábor néven jegyezte Becsky Andor, a Gaál Gábor szerkesztette kolozsvári Korunk kommunista munkatársa. Most a Népszabadság 1981. július 5-i száma tette közzé. (Hajdu Ráfis Gábor monográfiatöredéke, mely szintén az évforduló alkalmából jelent meg a Kritikában, jelzi egyébként, hogy milyen töredékesen ismerjük egyáltalán Bálint György munkásságát: „Bálint György életművének máig csupán egy részét adtuk ki. (A minőségi írásokból meglehetősen sokat, az írások összességéből azonban A toronyőr két vaskos kötete, s a Gondos Ernő készítette munkák ellenére meghökkentően keveset.) Alkotásainak tekintélyes hányada sárguló napilapokban, kevesek által ismert, forgatott periodikákban »alszik«. A nagyközönség, de az irodalomtörténészek igen nagy része sem ismeri így a *teljes*, az *igazi* Bálint Györgyöt.") (Kritika, 1981. 7. szám)

Tehát az elfeledett és most újra közölt napilap-nyilatkozat ideje 1939 tavasza. A kort kell felidéznünk egy pillanatra, hogy Bálint György politikai éleslátását, morális tartását, kivételes szellemi bátorságát értékelhessük. Madrid elesett, Csehszlovákia német, Kárpátalja magyar megszállás alatt. Az évtized vége a fasizmus nemzetközi megerősödésének, előretörésének, Ausztria náci megszállásának, a hírhedt müncheni egyezmény megkötésének ideje — mely egyezményben a nyugati demokráciák elismerték a német imperializmus vezető szerepét Kelet- és Délkelet-Európában. A külpolitikai helyzetét illetően ilyen módon meghatározott Magyarországon az első bécsi döntés utáni „országgyarapítás"-hangulat hatalmasodott el — nemcsak az uralkodó osztályok köreiben, de a kispolgárság, sőt részben a munkásság és parasztság köreiben is. Ez a helyzet alkalmat ad a további fasizálódás jegyében történt belpolitikai stabilizációra: Magyarország csatlakozik az Antikomintern paktumhoz, kilép a Népszövetségből — Imrédy kormánya pedig „tekintélyelvű kormányzást" folytatván bevezeti a cenzúrát és a statáriumot, tovább csorbítja az egyesülési és gyülekezési szabadságot, tovább korlátozza a sajtószabadságot, megakadályozván több száz baloldali sajtótermék megjelenését. Az úgynevezett második zsidótörvény bevezetésével pedig — korrumpálva a kispolgárság és az értelmiség egy részét — sikerül kiszélesíteni a fasizmus tömegbázisát: a nyilaskeresztes pártok egymillió szavazatot kaptak 1939 tavaszán.

A fasiszta agresszió a nemzeti létet fenyegette, és ezzel szemben az egyetlen megalapozott, sikeres esélyű politikai program a KMP antifasiszta népfrontpolitikája volt. A kommunista párt erőfeszítései, amelyek a Komintern VII. kongresszusának történelmi távlatban is helyesnek bizonyult direktíváit követték és a népfront megteremtését célozták, ebben a szakaszban mégsem vezettek kellő eredményre.

„Magyarországon . . . a második világháború küszöbén nem sikerült létrehozni az antifasiszta erők széles tömegfrontját, a politikai, gazdasági és kulturális életben egyre erőteljesebben eluralkodtak a német fasizmus törekvései és eszméi. A soviniszta és területrevíziós célkitűzések sikereinek a görögtüze a magyar társadalom széles rétegeit elvakította. A magyar uralkodó osztályok a világháború lejtőjére sodorták az országot." (Magyarország története. 1964. II. 420.)

A korszakkal foglalkozó történeti, irodalomtörténeti munkák körültekintően keresik a választ arra, hogy a kommunista párt történelmileg igazolt, helyes irányvonala, népfrontprogramja miért nem talált kellő visszhangra a lehetséges politikai szövetségesek körében.

Kállai Gyula két évtizeddel ezelőtt vizsgálta a nemzeti egység megvalósulásának feltételeit A magyar függetlenségi mozgalom története című könyvében. Megállapította, hogy az egység létrejöttének feltétele olyan történelmi-politikai helyzet, melyben a társadalom legfontosabb osztályainak és rétegeinek érdekei találkoznak egy olyan alapvető kérdésben, melynek az osztályok és rétegek ellentétei alárendelhetők és alárendelendők. Ez a feltétel nyilvánvalóan adott volt Magyarországon 1939-ben, több figyelmet érdemel viszont a másik, „a szubjektív oldal", azaz hogy ezen

osztályok és rétegek pártjai és képviselői felismerjék a helyzetet, tudatosítsák azt tömegeikben és ennek jegyében szervezzék őket. Magyarországon azonban a KMP kivételével a haladó osztályok pártjai nem ismerték fel idejében a nemzetet fenyegető veszélyt, a nemzeti érzésű és haladó gondolkodású tömegek összefogásának történelmi szükségességét. „Ebből szervesen következett — állapította meg Kállai Gyula —, hogy Magyarország legális tömegpártjai, politikai, mozgalmi és szellemi irányzatai a maguk külön párt- és csoportérdekeit a nemzeti érdekek fölé helyezték s egymással viaskodva, legjobb esetben egymás iránti teljes közömbösséggel . . . nézték, hogyan sodorja a háború forgószele magával az országot." (Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. 1936—1945. Bp. 1948. 13.)

Ugyanerre a vizsgálati eredményre jut a korszak fő erővonalait fölvázoló irodalomtörténész is: „A harmincas évek végén, a háború kitörésekor . . . világossá válik, hogy az adott nemzetközi helyzetben az addigi antifasiszta küzdelem fő tartalmát jelentő demokratikus társadalmi feladatok már sem a polgári rétegek, sem a népiesek elképzelései szerint nem oldhatók meg. Ezért a rájuk épülő irodalmi mozgalmak is szétesnek, a szövetségesek differenciálódnak, lényegében szétporladnak." (A magyar irodalom története. Bp. 1966. VI. 314.)

1939 tavaszán a magyar irodalmi élet különböző szféráiban rezignáció, passzivitás és bizonytalanság, hátrálás, zavart védekezés uralkodott, élénkséget a demokratikus irányzatok egymás ellen forduló harci zaja jelentett. Babits Mihály is így jellemzi a légkört: „Hitviták korát éljük, mint valaha Magyari és Pázmány idején; egymás hiteiben keressük az »országban való sok romlások okait.«" (Babits Mihály: Pajzzsal és dárdával. — Írók két háború közt. Bp. 1939. 213.)

Vegetariánus humanizmus

A nemzet léte forog kockán, az írástudók nagy része pedig a teljes perspektívavesztés állapotában a politikai passzivitást tartja az egyedül lehetséges humanista attitűdnek. Babits Mihály pl. aki a kor polgári humanizmusának legmagasabb rendű művét alkotta meg a Jónás könyvében, a határozott politikai kívülállást, a minden mozgalomtól való egyértelmű elkülönülést hirdeti: „Itt fajok és osztályok küzdelme folyik, amelybe én nem állhatok bele, mert nem állok sem faji, sem osztályalapon." „Politikához nincs közöm; amihez közöm van, ez az erkölcs." (Babits Mihály: Keresztül-kasul az életemen, Bp. é.n. 62. o., 71. o.) Kassák kezdettől elutasította a népfront gondolatát, és 1939 tavaszán azt tanácsolja az írónak, térjen vissza „a Műhöz, mint lelkiségének kifejező formájához és harcának legméltóbb fegyverneméhez . . . a napi politika zűrzavarából való kivonulást kívánom tőle". (Válasz két író levelére, Népszava, 1939. február 2.) A teljesen elmagányosodott, eszményeiben csalódott Nagy Lajos, akinek ekkorra már nagyon meglazult a kommunista mozgalomhoz való viszonya, 1939 válságos nyarán indított lapjának, a Különvéleménynek abban látja célját, hogy jobbra is, balra is „megmondja az igazat". Míg a legkövetkezetesebb népi baloldal (Darvas, Erdei, Ortutay) 1939-re eljutott a kommunista szövetség nyílt vállalásáig — Féja Géza 1939 tavaszán publikált cikkei, Veres Péter Szocializmus — nacionalizmus című ekkor megjelent könyve, vagy Németh László Kisebbségben című tanulmánya középpontjában a hígmagyar-mélymagyar elmélettel, nyilvánvalóvá tették a népi írók nagy részének megingását, ideológiai, politikai elbizonytalanodását, gyors és határozott jobbrafordulását.

Hogyan látta ezzel szemben Bálint György a fasizmus és demokrácia világméretű harcának kilátásait? Talán nem volt nehéz meglátnia a történelmi vesztés drámai pillanatát — hogy átmenetileg győzött a sötétség, az ösztönkultusz, az irracionalizmus, a zavaros mítoszok, primitív antiintellektuális irányzatok világa — vagyis mindaz, ami ellen egész életműve szólt. Az is szembeszökő lehetett számára, hogy az érdekeltek egy része már régen az ellentáborban van és meglepő sikerrel harcol ön-

maga ellen. (Lásd erre vonatkozóan 1937. keletű Egy vezér margójára című írását.) De alapos marxista műveltsége folytán pontosan észlelte a lényegi folyamatok irányát, a történelem fejlődésének egyértelmű logikáját is. A most újra közölt, 1939 februári interjú azon kérdésére, hogy gazdasági vagy politikai jelenségnek tartja-e a mai válságot, átmenetinek vagy tartósnak — *történelmileg* egzakt a válasza: „— A mai válság, hogy divatos szóval éljek, totális, gazdasági, politikai és érzelmi válság, minden jel amellett szól, hogy a világtörténelem legnagyobb válságáról van szó. És — patetikusan szólva — egy új világ megszületésének előjele. Rendkívül élvezetes lesz néhány száz év múlva olvasni róla. Már előre irigylem ezeket az olvasókat. Mint minden válság, természetesen ez is átmenet. Már tudniillik magasabb perspektívából. A mi élettartamunk szempontjából viszont tartósnak ígérkezik."

Ami pedig kortársai passzív rezisztenciáját, szűzies apolitikusságát illeti — az ő humanizmusuk mellé a vegetariánus jelzőt asszociálja ugyanebben a nyilatkozatban, mondván: a reneszánsz humanizmusa nem ilyen volt. Az „hitt a szellem erejében, az értelemben és annak mély meggyőző erejében, de nem hiányzott belőle az egészséges gyakorlati érzék sem. A régi humanisták egyúttal kitűnő politikusok is voltak, és nagyon furcsát gondolhattak volna arról, aki azt magyarázta volna nekik, hogy gyakorlati ellenfelüket csak szellemi fegyvereikkel győzzék le".

A háború kitörése után néhány nappal, 1939. szeptember 10-én jelenik meg „Gyönyörű képességünk, a rend . . ." című írása, melyben a „likvidálás korszakának a likvidálását" jósolja és ismét szól a perspektíváról: „Nem tudhatjuk, mi következik majd a tragédia utolsó felvonása után, de valószínű, hogy a rend új korszaka kezdődik el, az igazi rendé, mely összefér az igazi szabadsággal, mely véget vet egy emberöltő kegyetlen zűrzavarának, mely világos fogalmakkal épít ismét lakható világot az európai embernek. A háború, minden borzalma mellett is, bizonyára tiszta helyzetet teremt majd, és csak tiszta helyzetekből fejlődhet ki ismét az értelem uralma, vagy, mint József Attila írta:

„. . . gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent . . ."

Szenvedélye a valóság

Rend és szabadság dialektikus igénye meghatározó motívuma József Attila költészetének is, Bálint György írásainak is. Aki egyébként József Attila egyik legértőbb kritikusa. A korszerű marxista esztétika és eszmerendszer talaján állva vállalta József Attila költészetét, és folytatta érte polémiáit mind a polgári esztétizmus, mind a szektás dogmatizmus képviselőivel. Az elmúlt évtizedek nagyarányú József Attila-kutatásai feltárták a kettőjük írásaiban fellelhető közös motívumokat, pl. az Esik című József Attila vers és Bálint György Eső című írása között, melynek mottója az előbbi egy sora. Ismeretes, hogy egy platformon álltak az egész akkori baloldali szellemi életet felrázó vitákban, az Ady-revíziótól az Új Szellemi Front értékeléséig. Mindez jelzi a két kortárs gondolkodó eszmei rokonságát — de talán ennél is lényegesebb a kor néhány kulcskérdésében nyilvánított nézetazonosságuk. Pl. abban, hogy a politikus művészet elsősorban művészet kell legyen, máskülönben árt a politikának és árt a művészetnek. József Attila Brichta Cézár verseiről írva fogalmazta meg ezt az igényt: „. . . minden szocialista pretenzióval fellépő költővel kapcsolatban — éppen

a szocializmus érdekében — elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy mennyiben élte át a szocializmust mint költészetet, vagy pontosabban szólván, eszmei tartalmát mennyiben sikerült lelkivé váltania. Ez fontos szocialista szempontból, mert anélkül *még a munkásság osztályharca is válhat szocializmusellenessé*, és fontos nem szocialista szempontból, mert egy tömegmozgalom emberi mélységét méri." Alapvető megállapítás ez, és Bálint György kritikai munkásságában mint alapelv követhető végig — ennek köszönhető többek között az alkotó marxizmus jegyében fogant népfrontos politikai —ideológiai koncepció találékony, következetes és hatékony alkalmazása.

Mindkét gondolkodót egyformán jellemzi mindenfajta irracionalizmus szenvedélyes elutasítása: annak felismerése, hogy az irracionalizmus és a fasizmus között egyenes az összefüggés. Hit a rációban, az intellektusban, a szabadság és rend szocialista dialektikájában. A *feloldó értelem* József Attila költészetének egyik kulcsszava, és 1936-ban is szinonim fogalom „a történelmi materializmuson alapuló tudományos szocializmus"-sal, mely szabadabb világot ígér, melyben hinni érdemes. (Ázsia lelke, Megjegyzések Hatvany Bertalan könyvéhez.) Bálint György 1939-ben Az értelem vértanúja címen írt József Attiláról. A háború utáni nemzedék legnagyobb magyar költőjének nevezi, költészetét és gondolkodásmódját a miszticizmussal, a zavaros próféciákkal állítja szembe. „Utálta a pózt és a lihegő pátoszt, és gyűlölte a fogalmak ünnepélyes zűrzavarát. A világosságot, az értelmet imádta, ezt védelmezte görcsösen és hősiesen az elborulás ellen. Szenvedélye volt a valóság, egyetlen nagy költői célja: megérteni a valóságot, az emberi világ alapvető mozgatóerőit: „a termelési erőket odakint, s az ösztönöket idebent."

Élő életmű

A történelmi fejlődés józan logikája szocialista elődeink első sorába helyezte volna Bálint Györgyöt rögtön a felszabadulás után. De mint tudjuk, az általános politikai és eszmetörténeti feltételek csak az 1956 utáni konszolidáció korszakában értek meg Bálint György újrafelfedezésére, ebben a korszakban válhatott életműve a szellemi élet revelációjává.

A toronyőr visszapillant című gyűjteményének frenetikus visszhangja volt a 60-as évek elején. Az akkor Lukács tanítvány Fehér Ferenc például jelentőségében Lukács György és Révai József mellé helyezi Bálint Györgyöt. „Ahogyan a mű szerzője — (a regény elméletének szerzőjéről, Lukács Györgyről van szó. E. E.) — az európai osztályharcok tanulságaiképpen fokozatosan elhagyja korábbi szellemtörténeti álláspontját és a lenini módszer hatására a harmincas évek nagy tanulmányaiban hozzáfog az esztétikai visszatükrözés dialektikus materialista elméletének kidolgozásához, amivel egyébként példát és ösztönzést ad a resistance szellemi küzdelmeihez, úgy követi őt nyomon, ha alacsonyabb szinten is, Bálint György. Filológiailag bizonyítható, hogy legfontosabb esszéiben (Jegyzetek a pátoszról, Nyugati regény — magyar regény, Salavin, vagy a kispolgári regényhős alkonya) idézve, sőt kivonatolva A realizmus problémái kötet egyes tanulmányait — elsősorban az Elbeszélés vagy leírás címűt —, jut el olyan gondolatokig, amelyek meghatározzák egész elméletét a modern irodalomról. Ezenkívül is több ponton szinte kísérteties az egyezés . . ." (Bálint György vagy Szerb Antal? Kortárs 1962. 1708. o.) Ugyanezen tanulmánya szerint önként kínálkozik az összehasonlítás Bálint György és Révai József között. „Révait és Bálintot nem két különböző csoportosulás feje fölött kötötte össze az elvek és módszerek mágneses vonzása: a nemzeti egységért harcoló proletárszocialista mozgalom teoretikusai voltak mind a ketten." (Kortárs, 1962. 1715. o.)

Koczkás Sándor a nagy példányszámban megjelent, de azonnal szétkapkodott A toronyőrt követő második kiadás végére módosított zárótanulmányt írt 1966-ban,

mondván: „A Bálint-kép az elmúlt közel fél évtized alatt is nőtt, változott. Igazodnunk kellett hozzá: az élő életművek törvénye ez." Az életmű azóta is nő, változik. Új kiadások, újraközlések, kommentárok, évfordulós megemlékezések jelzik. Néha olyan kivételesen értő és alapos tanulmányok is, mint Kiss Ferencé, mely A szocialista kritika történetéből (A népfront-időszak problémái) címmel jelent meg a Meghallói a Törvényeknek, Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből kötetben, 1973-ban. Ebben nemcsak a „nyitott szemű marxista" Bálint György kritikusi lényeglátását, esztétikai ítéleteinek érvényességét és maradandóságát elemzi-értékeli, hanem ráirányítja a figyelmünket Bálint György *kivételes időszerűségére* is. *A népfront teoretikus időszerűségére.* „Akkor a fasizmus növekvő hatalma ellen látszott fontosnak ez a szövetség. Ma már tudjuk, hogy a szocializmus sem létezhet nélküle. Akkor sokan — jobbról és balról egyaránt — taktikának vélték a meghirdetett türelmet, válságot gyanítottak a megbecsülésben, ma az otthonosság, a jó közérzet s így a termékeny munka feltételének tudjuk. Türelem és megbecsülés minden érdemes munka iránt, de elvi engedmények nélkül. Akkor is ez volt, ma is ez a követelmény. Ma tisztultabb viszonyok között élünk, nagy tanulságok birtokában, megvalósuló szocializmusban, s e követelményeknek sokszor mégsem tudunk méltó módon megfelelni. De voltak marxisták, akik 25—30 évvel ezelőtt képesek voltak erre. Milyen adottságok révén s ha tévedtek, milyen hibák miatt? Alig van irodalomtörténeti kérdés, mely bennünket ennél ma jobban érdekelhetne."

Bálint György műve tehát sürgetően aktuális. Mégis, úgy tűnik, máig sem került méltó ideológiatörténeti helyére, nem épült bele kellően politikai tudatvilágunkba és írásai talán kevesebb szellemi izgalmat váltanak ki manapság, mint amennyi valójában bennük rejlik.

VÁSÁRHELYI MIKLÓS

Szellemi Honvédelem

Hírlap és olvasója titkos, bensőséges párbeszédének, cinkos összekacsintásának kivételesek az olyan varázslatos pillanatai, amilyeneket a Magyar Nemzet kérészéletű Szellemi Honvédelem című rovata teremtett meg. Pedig a magyar sajtó és az irodalom történetében — mint általában az európai kis nemzetekében — nemegyszer fordult elő, hogy az íróknak üzenetük valódi értelmét rejtve kellett eljuttatniuk olvasóikhoz. A virágnyelvet azonban ritkán alkalmazták oly leleményesen, szellemesen, hatásosan, mint a Szellemi Honvédelem esetében.

Ráébreszteni a nemzetet

A harmincas évek végén a világhatalomra törő német hódító politika és Magyarország közvetlen fenyegetettsége, a nemzeti létérdek elsőrendű történelmi parancsként tűzte napirendre valamennyi németellenes irányzat támogatását és egybehangolását, tekintet nélkül a — sokszor antagonisztikus — osztály-, ideológiai és politikai ellentétekre. Az egységfrontnak az illegális kommunistáktól a legitimistákon át a németellenes magyar fajvédőkig kellett terjednie. Ebben a politikai spektrumban kiemelkedő szerep jutott a konzervatív és hangsúlyozottan nacionalista platformról induló Magyar Nemzetnek. Célkitűzése az volt, hogy a „nemzeti és keresztény" uralkodóosztályt és az úgynevezett középosztályt ráébressze a nemzet tényleges érdekeire és a kereszténység valódi értékeire. Évtizedes előítéletekkel kellett szembenéznie, krónikus fertőzéssel kellett megküzdenie, s ami a leggyötrelmesebb, nemegyszer saját korábbi énjével kellett szembesülnie. Munkatársai erkölcsi erejét, elszántságát, tehetségét dicséri, hogy ezzel a feladattal meg tudtak birkózni. Ha most felidézzük az egykori Magyar Nemzet és a Szellemi Honvédelem emlékét, ezt csak az akkori konkrét helyzetből kiindulva tehetjük. Minden más megközelítés torzító, történelmietlen és méltánytalan.

1939 nyarán Európában rendkívüli módon kiéleződött a háborús válság. A második világháború kirobbanása elkerülhetetlennek látszott. A német birodalom már bekebelezte Ausztriát, megszállta és feldarabolta Csehszlovákiát és teljes erővel folyt Lengyelország ellen a baljóslatú propagandakampány. A háborús konfliktus perspektívájában a magyar közvélemény két táborra oszlott. Nagyobbik része a német sikerek bűvöletében a szoros felzárkózást követelte a III. Birodalom mellé, mert Hitler győzelmében látta revíziós álmai megvalósításának lehetőségét. A kisebbség viszont azt szorgalmazta, hogy Magyarország maradjon kívül a nagyok konfrontációján, nem hadviselő helyzetben, mert joggal tartott attól, hogy a német Drang nach Osten veszélyezteti a magyar önállóságot és függetlenséget is, azonkívül egyáltalán nem vette bizonyosra, hogy Németország — a kezdeti sikerek ellenére — győztesként kerül ki a végső összecsapásból.

A kétfajta külpolitikai orientációnak belpolitikai vetülete is volt. A németbarátok jelentős része éppen a rendkívüli helyzetre hivatkozva a magyar belső politikai struktúrában is a német példa követését, a fasiszta diktatúra bevezetését követelte.

Velük szemben sorakozott fel azoknak a tábora, akik — különböző meggondolásoktól indíttatva — ellenezték a fasiszta „őrségváltást".

Az események a németbarát szélsőjobboldalnak kedveztek. A baloldali ellenzék defenzívába szorult. A kormány kényes helyzetbe került. Hivatalosan fennen hangoztatta hűségét a német—olasz tengelyhez, a valóságban azonban tartózkodó, óvatos diplomáciára törekedett, nyitva hagyva a külpolitikai vonalvezetés módosításának lehetőségét. A belpolitikában egyértelműbb és nyíltabb volt az állásfoglalás: az uralkodó elit szívósan védelmezte a maga hegemóniáját a fasiszta hatalomátvétel kísérleteivel szemben.

A bonyolult, szövevényes, sajátságos kül- és belpolitikai helyzet magyarázta azt a viszonylagos engedékenységet, amelyet a Teleki-kormány a tőle balra álló ellenzék és annak sajtója iránt tanúsított. Erre a sajtóra történelmi misszió várt. Szorongatott, megtűrt helyzetben, létéért küzdve neki kellett ráébresztenie a nemzetet a függetlenségét és önállóságát fenyegető veszedelemre, a valóságos nemzetközi erőviszonyokra. Az ellenforradalmi tömegkommunikációs mechanizmus mostoha körülményei között kellett föllépni a fasizmus ellen, közvetve a fennálló, antidemokratikus — mégis kisebbik rosszat jelentő — rendszer védelmében. Tevékenysége abból az indokolt és bizonyítható feltételezésből indult ki, hogy a németbarát, jobboldali tömegekben igen sok a megtévesztett, tájékozatlan, jóhiszemű, tehát megnyerhető elem.

Ebben a politikai légkörben született meg — a kormány hallgatólagos jóváhagyásával — a Szellemi Honvédelem. Első megjelenése: 1939 július; ettől kezdve minden vasárnap jelentkezik. Utoljára 1940 júliusában találkozunk vele. Szerkesztője, Pethő Sándor főszerkesztő irányítása alatt, Szabó Zoltán, majd később, 1940 tavaszától, Kunszery Gyula.

Ha valami „antizsurnalizmus"-nak minősíthető, akkor első pillantásra annak tűnik az a gyakorlat, mely hétről hétre egy nagy példányszámú politikai napilap vasárnapi számában teljes oldalt szentel múlt idők államférfiai, költői megszólaltatására, válogatott idézetek formájában, históriás énekeket, népdalokat, népmeséket közöl, egykori rajzokat, metszeteket reprodukál. Nincs ennek előzménye a magyar sajtó történetében. Népi kalendáriumokban találkozhattunk hasonló törekvésekkel. Ott sem ilyen sűrített formában, inkább elszórva, szövegek közé tördelve. Csak a kor légkörével magyarázható a szerkesztőség kísérlete, hogy a jellegzetesen értelmiségi, színvonalas lapban ilyen, leplezetlenül didaktikus célzatú „nemzeti breviáriumot" rendszeresítsen. Nyilvánvaló, hogy ez a külsejében „iskolás" rovat okos, érzékeny és ötletes szerkesztésének köszönhette maradandó sikerét. Az egykori Magyar Nemzet hírneve közel négy évtized múltán is nem kis mértékben azonosul a rövid életű Szellemi Honvédelem emlékével.

Választót előtt

A rovat jellegét meghatározták megindításának közvetlen előzményei. A magyar közvéleményen belül különösen mélyen érintették a Magyar Nemzetet az 1939. május 28—29-i országgyűlési választások. Az eredmények arra késztették a szerkesztőséget, hogy meggyorsítsa a már 1938 őszén megindított politikai önvizsgálatot.

A szavazatok megoszlása ijesztő jobboldali előretörésről tanúskodott. A képviselői mandátumoknak mintegy kilencven százaléka jutott a jobboldalnak: a kormánypártnak (Magyar Élet Pártja) és a különböző szélsőjobboldali pártoknak.

A jobboldal általános térhódításán belül érzékenyen érintette a Magyar Nemzetet Teleki Pál miniszterelnök személyes kudarca. A kormányfő — megalapozatlan derűlátástól indíttatva — azzal a reménységgel iratta ki a választásokat, hogy azokból a kormánypárton belül az általa képviselt, mérsékelt, egyensúlyozó konzervatív irányzat kerül ki megerősödve. Az eredmény azonban megcáfolta várakozásait és arra figyelmeztetett, hogy Teleki félreismerte saját pártja és az ország hangulatát.

Súlyos vereséget szenvedtek a választáson a kormánytól balra elhelyezkedő ellenzéki pártok. A Független Kisgazda Párt tizennégy képviselőjével (1935-ben huszonöt volt) a mandátumoknak mindössze 5,5 százalékát szerezte meg, a nyílt baloldali programot valló Szociáldemokrata Párt és a Rassay-féle Liberális Demokrata Koalíció a mandátumok 2—2 százalékát, öt-öt képviselővel.

A Magyar Nemzetet közvetlenül azoknak az erőknek a veresége érintette, amelyek mellett a választási kampány során kiállt. Közülük teljesen megsemmisült és a választás után azonnal fel is oszlott az 1938-as, téli kormányválság és a kormánypártból történt kilépések nyomán megalakult két „nemzeti-keresztény", konzervatív politikai tömörülés, a Nemzeti Reformpárt és a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt. Egyetlen képviselőt sem tudtak bejuttatni a képviselőházba. Kudarcuk annál érzékenyebben sújtotta a Magyar Nemzetet, mivel eredetileg saját politikai platformját is a választáson megbukott konzervatív, németellenes „nemzeti-keresztény" programra kívánta korlátozni. A választás után le kellett számolni ezzel az illúzióval.

A Magyar Nemzet a választási hadjárat során nem feltűnően, de egyértelműen támogatta a kisgazdajelölteket is. Figyelemre méltó azonban ennek a propagandának a hangvétele. Négy nappal a választás előtt, május 25-én, báró Kemény Boldizsár belső publicisztikában, Eckhardt Tibor fajvédő múltjára hivatkozva, felháborodottan tiltakozott Antal István államtitkár gyanúsítása ellen, hogy a Kisgazda Párt baloldali párt, hangsúlyozva, hogy az ellenzékiség nem jelent egyben baloldaliságot is. A korszak politikai atmoszféráját jellemzi, hogy pusztán a baloldaliság látszata milyen kompromittáló tehertételt jelentett, s a Kisgazda Párt is célszerűbbnek vélte, hogy a mérsékelt agrárreform programját jobboldali címkével ajánlja.

A választási vereség villámcsapásként érte az antifasiszta és németellenes csoportokat, valóságos pánikhangulatot okozott. A legyőzöttek táborán belül is a legkényesebb helyzetbe a Magyar Nemzet került. A választási eredmény kétségessé tette létjogosultságát. Hiszen a baloldal mellett a vesztes az ellenforradalmi talajból nőtt konzervativizmus volt. A kiéleződött nemzetközi és belső helyzetben ez a mérsékelt, centrista irányzat elvesztette tömegbázisát. Mit nyújthatott a konzervativizmus, a fennálló rend „tartósítása" azoknak a tömegeknek, melyeknek a nemzeti szocializmus földet, hatalmat ígért, az arisztokrata nagybirtok felosztását, a zsidó tőke felszámolását s főleg: talmi alkudozások, „határkiigazítások" helyett a történelmi Magyarország helyreállítását — persze ha egyértelműen felzárkózunk nagy barátunk és jótevőnk, Németország szent háborújához.

A válságos helyzetben a Magyar Nemzetnek felül kellett vizsgálnia politikai koncepcióját. Az időszerű kérdések hordereje történelmi választót elé állította a szerkesztőséget. A nemzeti katasztrófa, a nemzeti lét önkéntes feladásának rémképe kezdett kibontakozni.

A szó fegyverével

Az első napok ájultsága, levertsége után a szerkesztőség kezdett magához térni. A fordulatot Szabó Zoltán publicisztikája harangozta be. A szerző személyének kiválasztása nyilván tudatos volt. A progresszív gondolkodású Szabó Zoltán, az úgynevezett falukutató írók egyik vezető egyénisége nagy tekintélyre tett szert a parasztság és az értelmiség körében. Már a június 11-i számban megjelent *Vasúti vallomás* című irodalmi riportázsa felveti a „hogyan tovább" kérdését. A problémát így fogalmazza meg: „Egy országot kétféleképpen lehet elveszteni: ellenséges hadakkal, támadás útján és belső támadókkal, nemzeti jellegének, nemzetiségének megsemmisítése útján. Most e veszély áll előttünk. Félműveltek és karrieristák, filléres hazaárulók magyarázzák a szegény és elhagyott magyarnak az érdeket, a magyar náció elleni nacionalizmust, a magyar tulajdonságok ellen való »jobboldaliságot«, a magyar nemzet ellen való »népi reformot«". Ezután az író felteszi a kérdést: „mit vet-

hetek ellenük? Azt, hogy megmutatom a magyarnak, mit jelentett, mit jelent és mit fog jelenteni: magyarnak lenni. Ocsmány céduláknak Zrínyit vetnék ellen, labanc magyaroknak kuruct vetnék ellen, elsvábult magyarnak Illyést vetnék ellen, áruló szónoknak Kossuthtal felelek." Majd miután kijelenti: az ország tavasz óta „csöndes szabadságharcban él", így végzi írását: „Volna egy-két tervem a magyar nép nemzetté nevelésére, magyar eszközökkel." A hangnem az eddiginél határozottabb. Félreérthetetlen az intés, hogy új, hatékonyabb fegyver kívántatik. A cél: a népet nemzeti identitásának tudatára ébreszteni, felvértezni a belső árulással szemben.

Egy hét múlva a lap berlini tudósítójának tollából beszámoló jelenik meg. A tudósítás címe: *Svájc szellemi honvédelme az idegen propaganda ellen.* A meg nem nevezett tudósító (később, Pethő Sándornak egy november 26-i vezércikkéből derül ki, hogy a tudósítást Luzernből Katona Jenő, a kiváló progresszív katolikus publicista írta) elmondja, hogy Svájc huszonkét kantonja törvényt fogadott el a *szellemi felfegyverkezésről.* Tanfolyamokon oktatják az ország történelmét, demokratikus berendezkedésének értékeit, sajátos életformájának előnyeit. A népoktatás lényege, hogy tekintettel a kis semleges, sok nemzetiségű ország rendkívül kényes földrajzi és diplomáciai helyzetére, tartózkodnak mindenfajta polémiától, bírálattól, összehasonlítástól, amely sérthetné mások (itt természetesen a hatalmas északi szomszédról, Németországról volt szó, nevét azonban nem ejtették ki) érzékenységét. A nevelő célzat arra korlátozódott, hogy tudatosítsa a közvéleményben, milyen veszteség érné Svájcot, ha teret engedne idegen eszméknek és intézményeknek. Az ötletet elsőként felvető Katona Jenő a svájci szellemi honvédelem ismertetését természetesen eleve a magyar követelményekhez igazította.

A svájci példa volt tehát az ihlető. Magyar alkalmazása azonban a gondolatnak alapvető átfogalmazását igényelte. Svájcban ugyanis a *polgári demokratikus* rendszer védelmében mozgósított a propaganda a fasizmus ellen és e polgárjogi harc talaján izmosodott a soknemzetiségű ország nemzeti öntudata az idegen hódítás fenyegetésével szemben. Az „ezeréves alkotmány", a túlhaladott, maradi ellenforradalmi rendszer azonban erre nem volt alkalmas. A hangsúly ezért kezdetben a nemzeti tényezőre helyeződött át. Ám éppen a nemzeti ellenállás megszervezésének őszinte, tisztességes és következetes szándéka alig fél év leforgása alatt rádöbbentette a szerkesztőség konzervatív irányítóit is arra, hogy felül kell vizsgálniuk egész addigi függetlenségi politikájukat is, mert nincs hatékony szellemi honvédelem szociális honvédelem nélkül. Pethő Sándor és régi fegyvertársai — akárcsak az európai polgári nemzeti ellenállás más konzervatív vezetői, De Gaulle-től az olasz kereszténydemokratákig és monarchistákig — a harc folyamán ismerték fel, hogy a dolgozó osztályok és pártjaik szövetsége nélkül nem szervezhető ütőképes nemzeti ellenállás. Az ellenséggel való szembefordulás előtt saját elfogultságaikat és előítéleteiket kellett legyőzniök. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy a munkásmozgalmon belül is nem csekély szektás, dogmatikus és nemzeti nihilista ellenállást kellett leküzdeni az antifasiszta szövetségi politika megvalósításának útján.

Az irodalmi hangvételű beharangozás (június 11.) után Szabó Zoltán politikai cikksorozatban vázolja a Szellemi Honvédelem megszervezésének szükségességét és programját. A június 18-i, vasárnapi szám első cikkében „A szellemi honvédelem szükségességé"-ről írva újra hangoztatja, hogy most „A nemzetvédelmi feladat sorrendben *elsőbb,* mint a népvédelmi, ha ez utóbbi nélkül nem is képzelhető el". Mindent alá kell tehát vetni az új szabadságharcnak. A helyzet tragikumát abban látja, hogy *„a társadalom egy része a nemzetvesztő népmentés revolúciója, más része a népvesztő nemzetmentés reakciója körül csoportosul".* A szellemes megfogalmazás így jellemezte a nemzeti szocialista (revolúció) — konzervatív (reakció) konfliktust. A veszély nem a jogilag független államiságot, hanem a szellemileg-lelkileg független nemzetet fenyegeti. A középosztály jelentős többsége műveltségben és életformában elnémetesedett, elvesztette magyar tudatát. A népet (ezalatt az író *itt még*

csak a parasztságot érti) nem fertőzte meg az idegen szellem, de nem hatott rá semmiféle kultúra; csak ösztöneiben magyar, ám nincs nemzeti tudata és műveletlensége folytán könnyen válik mindenfajta szociális demagógia áldozatává. A bajok orvoslására „lelki szabadságharcos és önvédelmi mozgalom indítandó, *mely felszabadítja a magyart a magyarban*". A feladat kettős: „Az értelmiségi réteg felé az idegen alapozású nacionalizmust át kell építeni, már akiben lehet, a magyar hagyományok és magyar emlékek talajára . . . A nép felé a feladat: *a haza, a magyar magatartás, a külpolitikát nem érintő örök magyar geopolitikai helyzet tudatosítása* és pártfölöttiek által való politikai kiművelése. Ha ezt nem tesszük, eljöhet a jákobi példa ideje, melyben népünk némely része keserűségében és *éhségében egy tál lencséért odaadja elsőszülöttségi jogát*. Vagyis azt, hogy *magyarnak született*." Az utalás a szociális tényezőkre még itt is alárendelt és szimbolikus.

Egy hét múlva jelenik meg a második cikk: *A szellemi honvédelem terve*. Az író a lelki megmentés egyetlen módját a nevelésben, pontosabban az iskolán kívüli nevelésben látja. Eszközei az irodalom és a művészet. A múlt nemzeti hagyományainak felelevenítése mellett az élők között a feladatra méltók névsorát Bartók és Kodály nyitja meg. Őket követik: Szabó Dezső, Babits, Illyés, Tamási, Kosztolányi, Cs. Szabó, Horváth János és több falukutató is. A cél „magyar atmoszféra" megteremtése és újra *felébreszteni a magyart a magyarban*. Ez a cikk már jelzi, hogy a Magyar Nemzet kezdeményezése csupán bevezetője egy nagyobb méretű, szervezett, országos társadalmi mozgalomnak.

A harmadik cikk (július 2.) A szellemi honvédelem módszerei címen néhány konkrét javaslatot tesz (népdal, olvasómozgalom, falukutatás), de szűkszavúságát azzal indokolja, hogy „ostoba az, aki egész haditervét világgá kiáltja, míg serege csak ellenfeleinek van." Figyelemre méltó az erőviszonyoknak ez a kendőzetlen, őszinte feltárása. A beismerés egyben érzékelteti, hogy az akció tervezői a „sereggel" szemben milyen hatalmat tulajdonítottak a szó erejének.

„Magyart kívánok oltalmamra"

Ezután jelent meg az 1939. július 9-i, vasárnapi számban a 17-ik oldalon a *Szellemi Honvédelem* első összeállítása. Középen korabeli metszet Zrínyi Miklóst ábrázolja harci díszben, ágaskodó paripán. Alatta a költő egyik legfrappánsabb idézete az Áfiumból: „Magyart kívánok oltalmamra, nem indust, sem garamantát, sem olaszt, sem németet, sem spanyolt. Csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára a katonai fegyelmet: Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók!"

A szellemi honvédelem koncepciójának adekvát kifejezése volt a beköszöntő Zrínyi-idézet. A „csak jobbítsuk meg magunkat" meg az „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók" intelmek tulajdonképpen egy nemzeti minimálprogram nagyon szerény jelszavai voltak. Különösen oly korban, amikor Európában dívtak a faji és nemzeti felsőbbséget hirdető eszmék. A szerénység abból a felfogásból fakadt, hogy az 1867-es kiegyezés óta a magyar nemzeti tudat eltorzult, elsikkadt, és ezért a nevelést alapjainál kell kezdeni, „a nemzetet rá kell döbbenteni magyarságából adódó, elsőszülöttségi jogára". Ez egyben kiáltó bizonyítéka volt a két évtizedes *nemzetieskedés* teljes csődjének, válságának. Beérett a Náció elleni nacionalizmus termése. Hiszen amikor a nemzeti lét ellen tornyosult a fenyegetés, kiderült, hogy kérdéses, megvan-e — elsősorban az úgynevezett nemzetfenntartó osztályokban — az akarat a megvédésre. Bátran állíthatjuk, hogy a második világháború előestéjén egyetlen európai nemzet sem szenvedett ilyen tudathasadásban. Félelmetes erővel ütött vissza a „Csonka Magyarország — nem ország" jelszava. Miközben buzogott a frázis-hazafiság az irreális Nagy-Magyarország megvalósításáért, riasztani kellett a közvéleményt, hogy ráébredjen: végveszély fenyegeti a puszta nem-

zeti létet, a megmaradt csonka „nem-országot" is. Zrínyi sorainak témáját visszhangozta Illyés Gyula, Gyulai Pál egy-egy verse, idézetek Széchenyi, Wesselényi, Juhász Gyula, Herczeg Ferenc műveiből, egy kuruc dal. Az oldalon *Melyik a magyar* címszó alatt a szerkesztő egy magyarkodó nótaszöveget egy népdallal hasonlított össze. Végül a rovatot Szabó Zoltán egyhasábos publikációja zárta, mely Erdei Ferenc *Magyar város* című irodalmi szociográfiáját méltatta.

A következő vasárnap a Szellemi Honvédelem központi témája a *Két pogány között*. A kuruc tábori dalt Pázmány, Zrínyi, Bornemisza, Ady, Széchenyi, Wesselényi idézetek egészítik ki és egy részlet Tamási Áron akkor megjelent Szülőföldem című könyvéből. A július 30-i számban a rovat a segesvári csata kilencvenedik évfordulóján Petőfi emlékének adózik. A következő héten az immár rendszeressé vált 17-ik oldalon Kölcsey versei és intelmei olvashatók.

Az első hónap szerkesztési gyakorlatát a „svájci példa" követése jellemzi. Kerüli a polémiát, nem kommentál. Főleg a múltat idézi. A nemzeti öntudatot élesztgeti. A szabadságharcos hagyományokat ápolja. Tárháza azonban általában a Habsburg-ellenes, tehát áttételesen németellenes irodalom, ritkán utal egyéb (török, „keleti") ellenségre. Ennek egyébként az adott helyzetben nem is volt politikai aktualitása.

A visszapillantások sorozata Ady Endrével és nemzedékével zárul. Lényegesen kisebb tér jut az élőknek. Közülük a rovat rendszeresen népszerűsíti a falukutató írókat és felhívja a figyelmet lapjukra, a Kelet Népére. Ez nyilván a rovatszerkesztő személyes befolyásának eredménye. Ennyiben tartják napirenden kezdettől fogva — ha csak másodrendűen és csupán a parasztság vonatkozásában — a társadalmi reform gondolatát. A levelezési rovat egy-egy híre jelzi, hogy a Szellemi Honvédelem csupán előfutára valami nagyobb szabású mozgalomnak és érik a terv, amelyre Szabó Zoltán bevezető cikkeiben utalt.

A mozgalom megtorpanása

A rovat szellemes, átgondolt szerkesztése kényes helyzetbe hozta a közvetlenül érintett politikai ellenfeleket. Nehéz lett volna az önleleplezés veszélye nélkül nyíltan támadni egy magyar lapot azért, hogy megszólaltatja a nemzeti múlt nagyjait és a falusi szegénység pártját fogó népi írókat. A szélsőjobboldal inkább agyonhallgatta a Szellemi Honvédelmet. Amikor pedig az *Egyedül vagyunk* nekirontott (1940 február) egy glossza erejéig, akkor sem tudott mást a szemére vetni, mint hogy nem korrekt dolog a XIX. század nagy alakjaitól mindenfajta liberális szólamokat idézni, mivel akkor *ez* volt a korszellem. Az érvelés vérszegény és érzékelteti a szélsőjobboldali propaganda zavarodottságát.

Az 1939. augusztus 13-i, vasárnapi számban, Pethő Sándor a *Szellemi honvédelem és egyebek* című vezércikkében először pendíti meg a gondolatot, hogy a Magyar Nemzet hasábjain megindult kezdeményezésnek szervezeti formát kellene öltenie. Az 1918—19-es összeomlás példájával riasztja olvasóit. A húsz év előtti katasztrófán okulva — fejtegeti — idejében kell megszervezni a nemzet szellemi elitjét. Figyelemre méltó gondolatmenetének végső következtetése: „Ha nem tudjuk e szellemi honvédelem céljai érdekében felsorakoztatni és fölszervezni a magyar társadalom hazafias és öntudatos rétegeinek, úgymint a középosztály magyarösztönű részének, továbbá az idegen kolonizáció esetében legtöbbet veszítő munkásságának és parasztságának zárt falankszát, akkor az egész szellemi honvédelem nem egyéb, mint zengő érc és pengő cimbalom." Feltűnő belső ellentmondás jellemzi az írást. A történelmi visszatekintést még a régi hang uralja: a felszínes, banális vörös-zöld párhuzam, a forradalmak diszkreditálása. Ám az aktuális politikai következtetés: a németek és a szélsőjobboldal elleni harcot a kulturális felvilágosítás szintjéről az országos méretű, széles körű politikai szervezés színvonalára kell emelni. Itt érintkezik először a Magyar Nemzet nemzeti programja az illegális kommunisták népfrontpolitikájával

és a legális Szociáldemokrata Párt törekvéseivel. Nem véletlen, hogy Pethő Sándor publicisztikájában ebben az időben, a feladat konkretizálása pillanatában találkozunk először a szervezett munkássággal, mint potenciális szövetségessel. Vezércikke szemléltetően példázza, mennyivel nehezebb megszabadulni a történelemhamisítástól, mint a politikai előítélettől, tévedéstől. Az utóbbi csupán akadály — leküzdhető. A múlt meghamisítása egyre terhesebb ballaszt, mely visszahúz, megbénít, különösen azt, aki bűnrészese volt a torzításnak.

A Magyar Nemzet szellemi irányítói is sokkal korábban jutottak el a jelen szigorú realitásainak felismeréséig, mint hamis történelemszemléletük felülvizsgálásáig. Tisztán látták már a helyzet súlyosságát, de még nem mertek szembenézni a tragikum forrásával, az ellenforradalmi rendszer eredendő bűnével.

Az augusztus 20-i számban Szabó Zoltán bejelenti, hogy „már kész a haditerv" és azt ígéri, hogy a legközelebbi jövőben előterjeszti a társadalmi szervezet konkrét formáit. Azután közbeszól a második világháború kirobbanása. A szerkesztőség előbb (augusztus 27-én) azt közli, hogy „a közbejött világesemények miatt kissé kitolódott" a mozgalom beindítása. Már folyik a háború, amikor Szabó Zoltán szeptember 17-i cikkében a megtorpanás okáról tájékoztatja olvasóit. A tervezett Szellemi Honvédelem Szövetségének megalakítása pillanatnyilag nem lehetséges. A Magyar Nemzet „kerettelen formában", az eddigi gyakorlatot folytatja. Mert „ma a Szellemi Honvédelemre még annál is sokkal nagyobb szerep vár, mint annak idején elgondoltuk. Egyrészt *közvélemény-formálói* téren, ahol *ma már* csak a múlttal való tanítás útján tudhatjuk a magyart a jelen veszélyeire ébreszteni — föltétlenül elfogadandó országos érdek miatt —, másrészt *társadalmi* téren.

Az utalások („pillanatnyilag nem lehetséges" és „országos érdek") azt sugallják: a Magyar Nemzet magáévá tette magasabb köröknek azt az álláspontját, hogy a helyzet nem alkalmas az új mozgalom megindítására. Viszont alátámasztják a feltételezést, hogy korábban a rovat megindítása, a mozgalom gondolatának felvetése, most pedig a „kerettelen" Szellemi Honvédelem folytatása is a kormány hozzájárulásával történt. A rovat sorsának alakulásán érzékelhetjük azt a sajátságos viszonyt, amely Magyarországon és alighanem csak *helyi* körülmények között alakulhatott ki a harmincas évek végétől a kormány és a legális ellenzéki sajtó között. Néhány nappal a második világháború kitörése előtt, 1939. augusztus 23-án a miniszterelnökség sajtóosztályán így tájékoztatták a sajtót: „Taktika kérdése, hogy mely lapok hozhatnak bizonyos dolgokat és melyek nem. Háborúban sem támadnak egységesen a csapatok, hanem mindig a hadvezetőség állapítja meg, hogy milyen csapatok mikor támadnak. Így áll ez a sajtóra is."[1] A tájékoztatás során leszögezték, hogy a sajtóban a hadvezetőség szerepét a sajtófőnökség tölti be. A korlátozott és irányított „sajtószabadság" funkcióját Saly Dezsőnek, a Nemzeti Újság volt szerkesztőjének egyik korabeli feljegyzése világítja meg. 1939. december 9-én ezt jegyezte be naplójába: „sajtókonferencia a miniszterelnöknél. Teleki másfél órás előadásban világította meg a helyzetet, amelyet a mi szempontunkból elég megnyugtatónak ítél ahhoz, hogy könnyítsen a cenzúrán. (A sajtó kötelező, előzetes ellenőrzését szeptember 1-vel vezették be — sz.) Holnaptól kezdve fakultatív cenzúra lép életbe, ami azt jelenti, hogy a szerkesztő csak olyan közleményeket mutat be, amelyekre vonatkozóan kétélye van. Az új intézkedés nemcsak a lapok dolgát könnyíti meg, hanem — és nyilván ez a főbb szempont — a kormány helyzetét is. A magyar diplomácia kétoldalú nyomással kénytelen megküzdeni. Mind a két hadviselő fél sanda szemmel fürkészi, hogy nem esünk-e a másik melletti pártosság bűnébe és tekintve, hogy a közvélemény éppúgy mint a sajtó egyre élesebben kezd német-, illetve antantbarát alapon tagozódni, a kormánynak, ha cenzúra van, egyik oldal

[1] P. I. Arch. Népszava szerk. 1939/3.

felé a németekkel szimpatizáló cikkekért kell vállalni a felelősséget, a másik irányban pedig fedezni az angol és francia beállítású megnyilatkozásokat. Ez a két iránya annak, hogy a lapoknak állást foglalniuk csak a cenzúra jóváhagyása, tehát lényegében a kormány előzetes tudomása mellett lehet. A jövőben ki-ki a saját szakállára külpolitizál, s a kormány nyugodtan jelentheti ki Berlinben éppúgy mint hazánkban, hogy az illető lap csak a nézetének adott kifejezést. Mindezt természetesen nem mondotta el a miniszterelnök, de nem kellett sok fantázia a helyzet fölismeréséhez."[2] Pethő Sándornak a külügyi sajtófőnökhöz, Ullein-Reviczky Antalhoz intézett levelének néhány sora rávilágít: az ellenzéki sajtó vezetői tisztában voltak azzal, hogy hivatásuk teljesítésével és nézeteik nyilvánításával beleilleszkednek a kormánypolitika koncepciójába is. Nem voltak ugyan annak közvetlen kiszolgálói, de ellenzékiségük mértékét nem maguk szabták meg. „Mindenek előtt el kell ismernem — írta Pethő 1939. december 14-én kelt levelében —, hogy egy ideig az akkori lehetőségekhez képest méltányossággal, sőt helyenként különös megértéssel is találkoztunk s az volt a benyomásunk, hogy a cenzúrát irányító felsőbb helyek szándékosan engednek több szabadságot, helyesebben mondva kevesebb béklyót annak a Magyar Nemzetnek, amelynek szavaival a legkönnyebben tagadhat meg a kormány minden közösséget.[3]

A Szellemi Honvédelem virágzása alig két hónapig tartott. Az eredeti célkitűzés feladását bejelentő szeptember 17-i számban már csak az emlékeztet a kezdeti szándékra, hogy a rovat megszokott 17-ik lapján, ezúttal egyetlen oldalon háromszor szerepel háromféle tipografizálásban az *Olvassa el a Magyar Nemzet minden sorát* felszólítás. Az *Arccal a haza felé* című összeállításban azonban kevés az érdekes olvasnivaló. Szeptember 24-én pedig a vasárnapi kiadásnak 32 oldalról 16-ra történt kényszerű háborús csökkentésével párhuzamosan felére zsugorodik a Szellemi Honvédelem terjedelme is. Egyidejűleg bekövetkezik a rovat élestelenítése is. A szerkesztőség bejelenti, hogy „a változott viszonyokra való tekintettel nem antológiát, hanem a magyar múlt egy-egy nagyjának politikai koncepciójából közöl összeállítást éspedig nem az időszerűség szempontja szerint". A múlton alkalmazott öncenzúrával szűkül a válogatás tere, elhallgat az élő irodalom, az aktualizálás kiüszöbölésével pedig a rovat elveszíti megteremtésének értelmét.

„Zengő érc és pengő cimbalom"

A Szellemi Honvédelem ezután elsorvad. Céljaiban szerényebb tartalma elszürkül. Jellemző, hogy 1939 őszén még közvetve sem utal a lengyel összeomlás tragédiájára. Szabó Zoltán október 8-án megjelent *Vissza az irodalomhoz!* című cikkében ugyan azzal vigasztalja olvasóit: „Ki-ki gondoljon arra, hogy az első magyar reformkorszak, mely mégiscsak jobbágyfelszabadítással végződött, tudós társaság alapításával, Zalán futásával és nem utolsósorban a nemzeti hagyomány kultuszával kezdődött." Hol vagyunk már Pethő Sándor alig két hónapja elhangzott intésétől, hogy a Szellemi Honvédelem ne maradjon csupán „zengő érc és pengő cimbalom"?!

Ami ezután még említésre méltó, az már nem a rovat hasábjain olvasható, hanem a Szellemi Honvédelemmel kapcsolatos. Pethő Sándor november 26-án *Szellemi honvédelem — szociális honvédelem* című vezércikkében, miután megállapítja, hogy „a magyar állam büszke obeliszkje ma túlságosan is vékony és törékeny alapzaton áll", az idő parancsának mondja, hogy „a szellemi honvédelem közös érintkezési pontjain" megértessék magukat a munkássággal és a parasztsággal. Szociális honvédelmen pedig azt érti, hogy a magyar munkásság és parasztság „egzisztenciális

[2] Saly Dezső: Szigorúan bizalmas. Anonymus 1945. 97. o.
[3] OL — K66 — 1940. III. 3. — 30594. (38166/1939).

érdekévé" tegyék a nemzeti függetlenség megőrzését. Ez a cikk nagy lépést jelent Pethő Sándor szellemi-politikai fejlődésében. Most közelíti meg a munkásság kérdését a polgári reformer szemszögéből. Ezzel gyakorlatilag megindul a párbeszéd a Magyar Nemzet és a munkásság között, ami a legfontosabb fordulat a lap fejlődéstörténetében.

Decemberben megjelenik a Szellemi Honvédelem naptára. Szerény kiállítású, képes kiadvány. Terjedelme 159 oldal. Ára 60 fillér. Politikai irányvonala a rovat megszelídített törekvéseit tükrözi. Tüntető jellegű viszont a szerzők reprezentatív felvonulása. A belső munkatársak cikkei mellett Babits, Cs. Szabó, Kassák, Móricz, Márai, Sík Sándor, Szabó Dezső, Tamási, Veres Péter írásai olvashatók. A fiatalabb nemzedékből Erdei, Keresztúri, Boldizsár, Ortutay, Tolnai Gábor neve szerepel. Az írások rövidek. Jelentőségüket nem annyira tartalmuk adja, mint inkább a „névjegyleadás" ténye, az ügy vállalása az élő irodalom legjobbjai részéről. Szabó Zoltán év végi számvetésében a lapban rezignáltan állapítja meg, hogy a Szellemi Honvédelem megrekedt a fölkészülés szakaszában. Fogadkozik ugyan még, hogy folytatni kell a jó ügyet, de január 6-án a rovat már egy hasábnyi terjedelemre zsugorodott. Azután Szabó Zoltán február elején Franciaországba távozik, ahonnan csak ősszel tér vissza. Helyét Kunszery Gyula veszi át. A rovat formailag tovább él, de már csak vegetál. Mégis puszta létével és eredeti „veszedelmes" szándékaival visszavonhatatlanul gyanúba keveredett. Midőn a francia összeomlás utáni napokban, 1940 nyarán a szélsőjobboldal összpontosított tüzet áraszt a Magyar Nemzetre, két változás történik a lap életében: Pethő Sándor kénytelen lemondani a főszerkesztői tisztségről és 1940 júliusával megszűnik a megnyomorított, kizsigerelt, de nevében még élő Szellemi Honvédelem. A parlament május 31-i ülésén nyilas képviselők zajosan követelik a Magyar Nemzet betiltását. A június 2-i számban *Capuában* címmel jelenik meg Pethő Sándor életének utolsó cikke. A nagy fehér foltokkal tarkított, az érthetetlenségig agyoncenzúrázott írás szerzője azzal vigasztalja magát, hogy Hannibál felett végül is, nagy erőbeli fölénye ellenére, diadalmaskodott a rómaiak halogató, a végső döntést az alkalmas pillanatig elodázó taktikája. Rá egy héttel június 9-én a Szellemi Honvédelem utolsó összeállítása *Magyar Baedeker* címen a külföldön található magyar műemlékeket veszi számba. Június 11-től 26-ig két hétre betiltják a Magyar Nemzetet és utána a lap hasábjain már nem találkozunk sem Pethő Sándor nevével, sem a Szellemi Honvédelemmel. A szerkesztőség súlyos áldozatokat hozott fennmaradásáért. A taktikai visszavonulást Pethő Sándor — kortárs újságírók (közöttük Wesselényi Miklós) tudomása szerint — legfelsőbb körökkel, Teleki miniszterelnökkel vagy magával Horthyval beszélte meg. A Szellemi Honvédelem végleges beszüntetése voltaképpen már csak pontot tett egy hónapok óta tartó kínos agóniára.

Névlegesen egy esztendeig létezett a Szellemi Honvédelem, valójában csak két hónapig élt. Kitűzött célját, a mozgalom beindítását nem valósíthatta meg. Mégis beírta nevét a magyar szellemi ellenállás történetébe. Mert egyike volt az első kísérleteknek, hogy ez az ellenállás szervezett formát öltsön. Kezdeményezően, offenzíven lépett fel egy súlyos nemzeti depresszió időszakában. Példát mutatott, hogy a nyomasztó körülmények között is van lehetőség a cselekvésre.

GRÓSZ E. ANDRÁS

„Kérjük, hogy a főméltóságú úr énekelje el..."

„A keleti fronton bekövetkezett fordulat után a magyar politikai vezetésben is megerősödtek azok a csoportok, amelyek a rendszer átmentése érdekében lazítani akarták az ország III. Birodalomtól való függőségét. Ezt a kísérletezést nevezték Kállay-kettősnek. Kállay Miklós miniszterelnök azt szerette volna elhitetni a nyugati hatalmakkal, hogy Magyarország csak a Szovjetunió és ezzel a bolsevizmus ellen visel háborút, azt is inkább kényszerből. A Kállay-féle politika különös fontosságot tulajdonított a sajtónak és a rádiónak" — idézi a témáról írott tanulmányában Szász Zoltán.[1]

„... hogy minden hallgatóhoz szóljon"

Talán fölösleges ismertetni azokat a műsorokat, amelyek ezt a szerkesztési politikát követték. Ha valaki akarja, a legtöbb könyvtárban elolvashatja a „Rádió Élet" korabeli számaiból.

Érdekesebbnek vélem azokat a levéltári feljegyzéseket, a műsorokra vonatkozó utasításokat, a szerkesztőségek egymás közötti hivatalos és baráti levelezését, amelyek megtalálhatók az Országos Levéltárban és azoknál a magánszemélyeknél, akik ebben az időben a rádióban dolgoztak.

A „Rádió Műsorát Ellenőrző Tárcaközi Bizottság"[2] Sztálingrád után különösen, de már korábban is szorgalmazta, hogy a rádió irodalmi osztálya szerkesszen olyan műsorokat és összeállításokat, amelyeknek szerzői ismert francia, angol vagy amerikai írók. Külügyi vonalról pedig szinte naponként, néha óránként utasították a hírszerkesztőséget, hogy a híreket hogyan tálalják, mit mondjanak, mit ne. (Például határozottan megtiltották a „vörös" és a „bolsevista" kifejezések használatát.)

Az MTI hírül adta Csatay honvédelmi miniszternek a német hadvezetőségen tett látogatását. *„Felkérem a hírszerkesztőséget, hogy a hír közlését nem elsőnek, nem feltűnő helyen és nem feltűnő hangsúllyal, ha lehet az időjárás előtt, esetleg két kereskedelmi hír között, de meggondolandó, hogy a korareggeli vagy az esti adás utolsó hírszolgálatában közöljék."* (Bp. 1943. aug. 17.)

„A magyar és német kormány megállapodást kötött arra vonatkozólag, hogy a német SS részére megengedi Magyarországon az önkéntes toborzást a magyarországi német származásúak között. Ezzel a toborzással kapcsolatban a rádióban semmiféle propagandát, illetve ellenpropagandát nem szabad kifejteni."

Eddig az volt szokásban, hogy a napi műsoradás befejezésekor búcsúban „minden magyar hallgatónak" kívántunk jó éjszakát. Ez a nem magyar anyanyelvű rá-

[1] Szász Zoltán: A Magyar Rádió a második világháborúban 1939—1944. (In: Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből 1925—1945. Bp. 1975. TK-kiadvány.)

[2] A bizottság feladata a magyarországi rádióműsor felügyelete nemzeti, nemzetiségi, világnézeti, kulturális és propaganda szempontból. A bizottságban a miniszterelnökség és a többi minisztérium 1—1 taggal képviseltette magát. A rádiót egy delegátus és egy mellérendelt műsorszerkesztő képviselte a hetenként tartott üléseken.

dióhallgatókban ellenérzést keltett. A jövőben tehát a búcsúnak, sőt minden általánosabb jellegű magyar nyelvű üdvözlésnek abban a formában kell elhangzania: „hogy minden hallgatóhoz szóljon." (OL. K. 613 MRTR 17. cs.)

BIZALMAS (Náray Antalnak, a Rádió RT elnökének, 1943 december)

Kegyelmes uram!
A vasárnap kapott utasítás értelmében meghallgattam a kormányzó úr őfőméltóságának gödöllői vadászatáról készített hangosfotókat. Sajnos egy kicsit vontatottnak tűnik, amit a kormányzó úr mond és egy kicsit hosszan hat az egész. Ez sajnos nem jó, mert a kormányzó urat magas személyével kapcsolatban mindenki az ezerszer látott és tudott katonai egyszerűség és szűkszavúság mintaképének ismeri. Különösen baj ez azért is, mert a doni hősök felvonulása után őnagyméltósága nagyon katonás szűkszavúsággal nyilatkozott.

Bosin.[3]

SZIGORÚAN BIZALMAS! (Csak a Rádió RT elnökének a kezébe)

„A délelőtt elintézett, illetve felmerült ügyekkel kapcsolatban tisztelettel bátorkodom a következőket jelenteni. Itt járt vitéz Grassy József tábornok úr azzal a kéréssel, hogy a június 4-én csütörtökön délután 6 órakor Kecskeméten megrendezendő búcsúztató ünnepséget (a 13. könnyű hadosztály kecskeméti csapatai indulnak a frontra) *a rádió közvetítse. Jelentem, hogy még a VKF2,* (katonai elhárítás), *de más összekötő tisztek is arra kértek, hogy ezt valamilyen ürüggyel tagadjuk meg. Mindenekelőtt nagyon nehéz ma már ezt a búcsúztatást ünnepségnek nevezni, mert az ünnepség helyett siralmas, szomorúan elkeseredett katonákat és síró hozzátartozókat látnánk."*

Félreértés ne essék, a rádióban továbbra is teljes az elkötelezettség a németek oldalán. Van azonban egy olyan mag, amely szeretné, ha őszintébben, vagy legalábbis tárgyilagosan lehetne beszélni.

A főszerkesztő térképe

Magnetofonfelvétel Bosin Endrével, a rádió volt hírszerkesztőségének vezetőjével (Részlet a szerző 1975-ben készített anyagából).

„Volt a rádióban egy férfi bemondó . . . Hát ő kezdettől fogva nem titkolta, hogy teljesen a németek szekerét kívánja tolni, de méginkább a magyar nyilasokét . . .

Elég az hozzá, hogy ő a híreket, ha egyszer német tárgyú hír volt, olyan elánnal, olyan hangsúllyal mondta, hogy én mint hírszolgálatvezető, kifogásoltam, a műsorbizottságban is szóvátettem, és akkor egy ideig letiltották. De a bűnhődésem megvolt, mert ő érezte, hogy miről van szó, nem ő közvetleniil, hanem az ő haverjai, fülembe juttatták, hogy én vagyok a nyilas listán az első helyen. Később kiderült, ez azt jelentette, hogy ki fognak végezni a rádiónál a nyilasok."

Részlet a Szitnyai Jenővel, a rádió akkori egyik hírszerkesztőjével készített magnófelvételéből (1975).

„Ami a legjobban meglepett, és ami a legtanulságosabb volt számomra, az, hogy a rádió hírszerkesztőségének volt egy külön térképe, és a főhadiszállási jelentésekkel ellentétben, ezen a térképen merőben *másképp mutatkozott mindig a front.* Tudniillik a főszerkesztőnek (Bosin Endrének) ez a saját egyéni térképe volt, és ő a kü-

[3] Neve Bossin és Bozin változatban is előfordul. A cikkben következetesen a helyes, Bosin névalakot használjuk.

lönböző rádiókból értesülve, a valóságos frontvonalakat rajzolta fel. Tehát mi reálisabb képet tudtunk kapni bent a szerkesztőségben, mint amilyen híreket készítettünk a hivatalos hírforrás alapján."

Egy másik részlet a Bosin Endrével készült magnetofonfelvételből:

„Szörnyű nehéz helyzetben voltunk. Nemcsak én, minden olyan munkatársam is, aki hírszerkesztéssel foglalkozott. Állandóan kérdésekkel bombáztak, hogy milyen formában szerkesszük a híreket, csűrjük, csavarjuk a mondatokat, hogy ide is jó legyen, meg érteni is lehessen belőlük. Bevallom magának, egyszer voltunk jobb helyzetben, és ez 1943 február harmadikán volt. (A sztálingrádi csata utolsó napja. A szerk.) Próbálja csak kikeresni az aznapi híreket. Nem tudom, hogy megvannak-e?"

Sikerült megtalálni az 1943. február 3-i reggeli adásidő teljes anyagát.

Reggeli lapszemle, 1943. február 3.

A hatalomátvétel 10. évfordulója alkalmából őszinte szükségét érzem, hogy Excellenciádnak legszívélyesebb jókívánságaimat fejezzem ki. Azok az egyedülálló történelmi teljesítmények, amelyeket a Német Birodalom Excellenciád vezetése alatt véghezvitt, a legőszintébb csodálattal töltenek el, és csak megerősítik szilárd bizalmamat, hogy Németország az európai művelődés megmentéséért folyó jelenlegi harcot győzelmesen vívja meg. Ebben a szellemben köszöntjük a mai történelmi napon Excellenciádat, és a szövetséges német népet.

Hitler kiáltványa, 1943. február 3.

Mint ismeretes, Hitler a tízéves évforduló alkalmából a német néphez nem intézett személyesen beszédet, hanem kiáltványt juttatott el hozzá, amelyet Göbbels propagandaügyi miniszter olvasott fel. Megemlítette Göbbels, hogy a Führer a háború irányítása miatt állandóan a főhadiszálláson tartózkodik és ezért az ünnepségeken nem jelenhet meg.

Hírek, 1943. február 3.

Berlinből jelentik.

„Sztálingrádban az ellenség erős tüzérségi előkészítés után, túlnyomó erőkkel a traktorművek védőinek bástyája ellen támadást indított. Az éjszaka folyamán sikerült több állásba betörnie — miután hősiesen harcoló csapataink lőszereiket csaknem teljesen kilőtték — és áttörnie a 11. hadtest eddig összefüggő védelmi gyűrűjén.

A sztálingrádi küzdelem tulajdonképpen csak helyi érdekű szakasz volt, Németországban ma mindenki átérzi, hogy a sztálingrádi védők magatartása kötelez.

A német jelentés szerint — a moszkvai és az angol rádió egyöntetű bejelentése, mely szerint Paulus vezértábornagy, valamint vezérkarának számos magasrangú tisztje fogságba esett, *túlzott elfogultság.*"

Eddig a külpolitikai hírek. De nem kevésbé tanulságos mellétenni az azonnal következő belpolitikai tájékoztatást sem.

Közellátási hírek

A székesfőváros közélelmezési ügyosztálya közli, hogy a budapesti és valamennyi Pest környéki húsjegy 1943. február 3-tól február 11-ig terjedő hétre érvényes húsjegyszelvényeiből további intézkedésig csak az A_{26}, B_{27}, B_{28} számú szelvényeket lehet beváltani. Lóhúsfélék tekintetében ugyanez a rendelkezés érvényes.

Karády Katalin Debrecenben

A kiváló énekesnőnek népszerű sanzonjai ugyanolyan átütő sikert arattak, mint filmjei. Debrecenben a Színházi Magazin autogramestet rendezett a művésznő tiszteletére.

Rendőrségi hírek

„Toloncházba került Czeizler Gyula állásnélküli egyén, aki a Nemzeti Apolló előcsarnokában 3 P 50 filléres jegyért 100 pengőt kért."

A harci helyzetről, különösképpen a sztálingrádi eseményekről hírt adni csak úgy lehetett, hogy minden nap a híradások kezdete előtt értekeznie kellett a hírszerkesztőség vezetőjének a rádió legfőbb vezetőivel. Ezen az értekezleten ott volt a Műsorellenőrző Tárcaközi Bizottság egy megbízottja, de gyakran jelen volt a külügyminisztérium állandó megbízottja, Zilahi Sebess Jenő is. Erről is nyilatkozott Bosin Endre:

„Amikor Sztálingrád, hogy úgy mondjam, hírszolgálati szempontból felmerült, akkor már folytak a csaták a város körül és előrelátható volt, hogy itt óriási küzdelem lesz a két hadsereg között, ami kihat majd az egész további menetére az orosz hadvezetésnek és a németek viselkedésére.

Részleteket, vagy esetleg kommentárt fűzni akkor az egész német hadijelentéshez, akár egyes megállapításaihoz a magyar rádió hírszerkesztőjének kizárt és tilos volt, vagyis ki volt mondva, hogy mindig csak a német főhadiszállás aznapi, vagy esti, vagy rendkívüli jelentését kell szó szerint leadni, minden kommentár nélkül.

Aznap, 1943. február 3-án legalább százan hívtak fel telefonon, mondanám meg, mit jelent az a híreinkben, »miután hősiesen harcoló csapataink lőszereiket csaknem teljesen kilőtték« kifejezés. Azt jelenti-e, hogy az oroszok visszafoglalták Sztálingrádot? A huszadik telefon után már csak annyit mondtam, azt!"

Végakkord a rádióban

1944. március 19-én, Magyarország német megszállásának napján a német megbízott, Franz Schaub is megjelent a rádióban. A megbízott nem volt ismeretlen a sajtó és a rádió egyes szerkesztői előtt. Eredeti neve Rothen Ferenc volt, Franz Schaubként lett a Volksbund tagja és a Magyarság című nyilas lap munkatársa. A rádió megszállása ténylegesen csak a késő délutáni órákban következett be, ezzel is bizonyítva, hogy a németek az akciót már jó előre kiszámították és nem számítottak semmiféle ellenállásra.

Erről Bosin Endre így emlékezik:

„Egy Schaub nevezetű, ez jött be a szobámba. Azt mondja, aha, itt van Bosin úr. Először, amikor belépett az ajtón, én ott ültem szomorúan, lekókadva, csak most néztem rá, hogy magyarul szólalt meg. Gúnyosan válaszoltam. Igen, még itt vagyok! Bosin úr 5 perc múlva jelentkezzék nálam. Hát aztán bementem hozzá, az ő külön szobájába — és azt mondja. Na, Bosin, vége annak az időnek, amikor ide is, meg oda is mondták a híreket. De vége a maga híres tárgyilagosságának is. Mától kezdve átveszem a hatalmat. Vegye tudomásul, hogy minden egyes hírt, még a legérdektelenebbet is ezután bemutatja nekem. Ha pedig nem fogadja meg, — egy nagy amerikai íróasztal volt, ami mögött ült, kihúzta a legalsó fiókot és belemutatott. Ott volt egy pisztoly. Schaub ezután elnevette magát."

A német megszállás után alig telik el egy hónap, kicserélik a fontosabb osztályokon a vezetőket. A műsorokon azonban nem nagyon tudnak változtatni; kapkodás, bizonytalanság jellemzi műsorpolitikájukat. A drámai és zenei osztályon csak arra törekszenek, hogy zsidótlanítsanak, és hogy zsidó szerzők darabjai ne

kerülhessenek műsorra. — A kommentárok hangja azonban megváltozik: durva antiszemita uszítás lép fel, a tartalmuk pedig a németek gondolkodás nélküli, engedelmes kiszolgálására biztat. Megváltozik a hadi jelentések formája, hangvétele is.

BIZALMAS! *Kolozsváry kormánybiztos úr utasítása!*

„Azokat a rádióüzeneteket, melyek a frontra szólnak, át kell fésülni. Nem lehetnek síró anyák, jajgató feleségek. Zilahi Sebess úr kifogásolta a 220/10-es és a 222/01-es Vető Istvánnak és Andrásnak szóló üzeneteket, melyben csomagot ígérnek a hozzátartozók. Talán nincs mit ennie a magyar katonának?

Vagy dr. Porkoláb József hadnagynak a 259/01-es számon adott üzenet. Drága, kicsi fiam, a jó Istent kérem, hogy óvjon meg minket minden veszedelemtől. Itt elcsuklik a hangja és nem tudja folytatni . . . Több odafigyelést, megfontolást minden ilyen esetben.”

Továbbra is gondosan figyelnek a tengerentúli magyar hallgatók leveleire. Azokat külön értékelik, kívánságaikat megpróbálják teljesíteni. Általában magyar nótákat, cigányzenét vagy kedvelt cigányprímások muzsikáját, Karády Katalin dalait kérik.

Végül egy bejegyzés a turnusvezetői naplóba:

„Felhívom a figyelmet arra, hogy amikor a műsor szerint a Dénes étteremből Horthi Lajos énekszámait kapcsoljuk, úgy a magyar, mint főképpen az idegen nyelvű bemondásnál feltétlenül bemondandó és hangsúlyozandó Horthi Lajos keresztneve is, nehogy ez — különösen külföld felé — félreértésre adhasson okot.

Különösen diffamáló az a levél, melyet egyik tengerentúli adásunk hallgatója küldött *Clevelandból:* Ha lehetőség és mód van rá, több magyar hallgató kérésére a legközelebbi adásban a főméltóságú úr énekelje el . . . stb. stb. Nagy Blamage!

Zimmer úr üzenete: *„A nyugaton élő magyaroknak semmi belpolitika, csak zene!”*

PELLE JÁNOS

Az igazat a valódival együtt

Objektivitás, elkötelezettség, kritika — e fogalomhármasról mondták el véleményüket a rádiós műsorkészítők lapunk előző számában. Az eszmecsere — rádión innen és túl — folytatódik:

A demokrácia és a tömegtájékoztatás összefüggése nyilvánvaló. Az emberek csak abba szólhatnak bele, amiről tudnak; az viszont távolról sem biztos, hogy amiről tudnak, abba bele is szólnak. Mindehhez még azt is hozzá kell tenni: nem mindig jutnak el egy közösség valamennyi tagjához a tömegtájékoztatás által közvetített lényeges ismeretek; bizonyos csoportok vagy rétegek potenciálisan ugyan tudhatnak egyes lényeges eseményekről, de mégsem tudnak, mert különböző okokból — érdektelenség, iskolázatlanság stb. — leperegnek róluk az információk. A tömegtájékoztatási eszközök, így a rádió híranyagait tehát először abból a szempontból kell megvizsgálni, hogy mennyire tükrözik az objektív valóságot. Fel kell mérni azt a hatást is, amit a közvetített információk a befogadókra gyakorolnak.

Sajnos, távolról sem olyan egyszerű megvizsgálni, hogy egy tömegtájékoztatási eszköz, mondjuk egy rádióállomás híranyaga mennyiben felel meg a tényeknek. Biztosra vehető, hogy ha egy esemény a hírek között szerepel, az pontosan úgy is történt, hiszen ha nem így lenne, az a tömegtájékoztatás szavahihetőségét tenné kockára. Az olvasó, a hallgató vagy a néző mérget vehet rá, hogy az államfő repülőgépe pontosan délelőtt tíz órakor szállt föl, hogy a tanácskozáson X vagy Y valóban felszólalt, vagy hogy a focirangadónak ki volt a győztese. Eközben viszont kimaradhat a híradásokból más, olyan információ, amit a híranyagok összeállítója nem tartott lényegesnek közölni, mondjuk az, hogy az államfő repülőgépe felszállás közben lezuhant, a tanácskozás résztvevőit letartóztatták és a szurkolók felgyújtották a stadiont. Egy tény attól lesz esemény, hogy előzőleg hírré vált; ha csak ellenőrizhetetlen hírek, esetleg rémhírek keringenek róla, joggal tehetik föl a kérdést, hogy valóban megtörtént-e. Hosszú és rögös utat tesznek meg az ellenőrizhetetlen hírek addig, míg hivatalosan is megerősítik vagy megcáfolják őket; ráadásul az is előfordul, hogy előbb cáfolják, később pedig megerősítik őket.

Még a viszonylag megalapozott „háttérismeretekkel" rendelkező befogadó is időnként nehéz helyzetbe kerül, ha ellenőrizhetetlen hírek valódiságát kell mérlegelnie. Hadd mondjak el egy esetet, amely velem történt.

1978 nyarán Párizsban tartózkodtam, ösztöndíjasként. A könyvtár felé tartottam, mikor egy apró termetű, ferdeszemű fiatalember egy röplapot nyomott a kezembe. Mielőtt eldobtam volna a szerény külsejű, rossz nyomású iromány t, elolvastam a címét: „A demokratikus Kambodzsa vádolja ellenségeit!"

Leültem a Luxembourg kertben egy padra, s egy szuszra végigolvastam a röplapot. Tartalmát röviden össze lehet foglalni: arról szólt, hogy a kambodzsai nép a vörös khmerek vezetésével békésen építi a szocializmust. Az emberek boldogok és jólétben

élnek. A rendszer sikereit csak az imperialisták nézik rossz szemmel, ezért terjesztik az országról aljas rágalmaikat. Szerencsére a józan gondolkodású emberek nem adnak hitelt az efféle koholmányoknak. A szöveg végül éltette a francia és a khmer nép barátságát, s felszólította az olvasót, hogy mondja el mindenkinek az igazságot Kambodzsáról.

Megmondom őszintén, tanácstalanul üldögéltem a padon, s elgondolkoztam a tömegtájékoztatás lehetőségein. Egyúttal megpróbáltam visszaemlékezni arra a gyér, s meglehetősen fantasztikusnak tűnő híranyagra, ami erről a távoli országról eddig eljutott a tudatomig. Nem vehettem készpénznek azokat a fasiszta stílusú borzalmakat, melyekről a nyugati sajtó beszámolt, hiszen az értesüléseit főként a menekültek beszámolójára alapozta. Másfelől viszont a röplap nem nyugtatott meg, bár szegényes kiállítása bizonyos rokonszenvet ébresztett bennem. Ám a röplap végül mégsem győzött meg: úgy éreztem, nem mehetnek rendjén a dolgok egy külvilágtól elszigetelt országban, ahonnan évek óta csak rémhírek és cáfolatok szivárognak ki. (Hónapok múlva, mikor a rezsim megdőlt, s a túlélők a helyszínen is beszámoltak gaztetteiről, sejtésem beigazolódott.)

Amikor felidéztem ezt a három éve olvasott röplapot, a tömegtájékoztatás abszolut nulla pontját kívántam érzékeltetni. (Azért nem hivatkoztam mondjuk Goebbels doktor propagandagépezetére, mert a Harmadik Birodalom lapjait szerencsére nem volt módom frissiben, megjelenésük után olvasni.)

Persze, a mi tömegtájékoztatásunk és a szocialista demokrácia összefüggése szempontjából jóval nagyobb a jelentősége a bel-, mint a külpolitikai információknak. Hadd említsek egy másik példát a közelmúltból, annak illusztrálására, hogy tömegtájékoztatásunk és a magyar valóság viszonya sem mindig felhőtlen, s a bennünket közvetlenül érintő tények sem válnak mindig, azonnal „eseménnyé".

Az 1970-es évek elején állami és pártvezetők, s nyomukban a tömegtájékoztatás orgánumai is bírálták az új gazdasági mechanizmus „vadhajtásait". Az illetékesek többek között tervbe vették a háztáji gazdaságok fokozott megadóztatását. Elkészült egy olyan rendelet tervezete, mely megadóztatta volna a háztájiban nevelt sertéseket. Mielőtt a rendelet napvilágot látott volna, Magyarországon jelentékenyen csökkent a sertések száma, miután a gazdák sebtiben levágták állataik egy részét. Bizonyos idő múlva, részben a világgazdaságban is bekövetkezett változások hatására, a vezetés felismerte, hogy hiba lenne, ha ragaszkodna elképzeléséhez. Ekkor lekerült a napirendről a háztáji megadóztatása, s a sertésállomány újra növekedni kezdett.

Ezek voltak a tények. Mit tükrözött, s mit tükröz mindebből a tömegtájékoztatás? Annak idején, 1973-ban közölte azokat a később részben módosított rendeleteket, melyek megnehezítették a munkahely-változtatást, megszigorították a tsz melléküzemágak működésének feltételeit, továbbá éreztették, hogy valamilyen intézkedés készül a háztáji megadóztatására. Nem adtak viszont azonnal hírt arról, hogy drasztikusan csökkent a sertések száma. Később, a hetvenes évek második felében viszont tájékoztattak arról, hogy *újra* emelkedik a sertések száma; végezetül egy-két éve mint köztudott tényt, azaz mint eseményt emlegetik, hogy a hetvenes évek első felében a vezetés kísérletet tett a gazdasági mechanizmus „korrekciójára", s ennek során a sertésállomány 1974—75-re drasztikusan csökkent.

Nem jogosulatlan tehát, mint a vita egyik hozzászólója teszi, szétválasztani a létező valóságot, a tudati valóságot és a valóságról a tömegtájékoztatásban megjelenő képet. Saját használatú terminológiámra lefordítva: léteznek tények és tudati tények, események és áleseményék.

A legutolsó terminus technicus magyarázatra szorul: áleseménynek nevezem többek között az ún. protokoll híradásokat, amelyek elsősorban a belföldi híranyagokban találhatók. A tényt, hogy egy állami vagy pártvezető ellátogat Budapest egyik kerületébe, vagy az ország egyik megyéjébe, nem lenne szabad eseményként tálalni. Más tények, mint például az, hogy elvetették az őszi árpát, vagy hogy tanácskozik

a Magyar Nők Országos Tanácsa, önmagukban rendkívül kis horderejű eseménynek számítanak, a címoldalon viszont áleseménynek minősülnek.

Ezek után tisztáznom illene, mit tartok valódi eseménynek, azaz lényeges információnak. Szerintem azokból a társadalmi tényekből lehet esemény, melyek szűkebb vagy tágabb körben tudati tények is. Újságírói nyelvre lefordítva: az a lényeges információ, mely a gondolkodó embereket valóban érdekli, foglalkoztatja. Ilyen volt például a közelmúltban a korona hazahozatala. Az újságírói objektivitás ilyen értelemben a társadalmi tények eseménnyé emelése, a tudati tények figyelembevételével.

Meggyőződésem, hogy a társadalmi tények, illetve a fejlődési alternatívák ismerete mindig javára vált egy társadalomnak, még ha egyes személyeket vagy csoportokat ki is tett a közvélemény bírálatának. Hogy egy másik példát, a hetvenes évek első felében elrendelt kutyaadóét idézzük: ha nyílt vita kezdődik róla, a közvélemény még idejében elveti. Így viszont a rendelet életbe lépett, s csak akkor módosították, amikor a budai hegyekben már túl sok volt a gazdátlan négylábú.

A vázolt, ellentmondásos körülmények között rendkívül problematikus az össztársadalmi érdek fogalma, mely az újságírók külső, objektív elkötelezettségének alapjául szolgálhat. „Nagy segítséget jelentene valami jövőkép" — mondja az egyik hozzászóló, Bakonyi Péter. Más kijelenti, „egyre gyakrabban fordul elő, hogy olyan jelenségekkel találkozik, melyek értékelésekor a mechanikusan értelmezett osztályszempontúság nem sok támpontot ad".

Véleményem, s más hozzászólók szerint is az össztársadalmi érdek rendkívül komplex, elméleti kategória, s nehezen állíthatja magáról egy újságíró, hogy mindenkor tisztában van vele. Éppen ezért az össztársadalmi érdek fogalma téves értelmezésekre, esetleg visszaélésekre is alkalmat ad. (V. ö.: *raison d'état*) Össztársadalmi érdeket szolgált például a nehézipar fokozott fejlesztése, az erőltetett beruházási politika az ötvenes években — viszont a beszolgáltatások rendszere és az erőltetett kollektivizálás nem szolgálta azt? Utólag könnyű okosnak lenni, megállapítani, mi is volt valójában az össztársadalmi érdek. Úgy vélem, legjobb, ha ezt a kategóriát meghagyjuk az utókor számára.

De hát akkor mi értelme van az elkötelezettségnek, a pártosságnak? Nézetem szerint igenis van értelme, csak éppen a külső, objektív indítékú elkötelezettség mellett súlyt kell helyeznünk a belső, szubjektív elkötelezettségre, pártosságra is. A párt, illetve a munkásmozgalom melletti feltétel nélküli, a szubjektív etikai kontrollt kiküszöbölő elköteleződés számos negatív jelenséghez vezetett már a világtörténelemben, s lényegében propagandában oldotta föl a tömegtájékoztatás legfontosabb funkcióját, az informálást.

Úgy gondolom, hogy a huszadik századi történelem számos példaképet, etikai mércét teremtett. Ezekhez igazodva egy baloldali beállítottságú, kommunista meggyőződésű ember kialakíthatja a maga szubjektív elkötelezettségét. A belülről vezéreltség elve semmiképp sem állítható szembe a pártossággal. Az előbbi és az utóbbi együttesen kell hogy irányítsa a szocialista tömegtájékoztatás munkatársát. Remélhetőleg soha többé nem merül föl a választás kényszere, hogy t. i. belülről vezéreltség *vagy* pártosság. (Ha mégis így történne, én az előbbi mellett döntenék.) Lehet, hogy felfogásom kissé egzisztencialista színezetű, divatjamúlt, s ráadásul talán maximalista, de ennél jobb megoldásra a jelenlegi helyzetben nem látok kilátást.

Megmondom őszintén, szívből gyűlölöm a képmutatást, azt a tömegtájékoztatás munkatársai között is fellelhető magatartásformát, mely lehetővé teszi, hogy valaki magánemberként, saját használatra, homlokegyenest ellenkező nézeteket valljon, mint amelyeket mondjuk az ifjúságnak szóló rádiókommentárjaiban hangoztat. A cinizmus számomra az egyik legvisszataszítóbb tulajdonság. Ám, ha például egy orvos cinikus, az az ő magánügye: a fontos az, hogy jól gyógyítja-e a betegeket. De mit mondjunk arról az újságíróról, aki szinte kéjeleg abban, hogy üres, ostoba fecse-

gésnek tartja mindazt, amit a nyilvánosság előtt elmond, s mentségére csak annyit hoz föl, hogy „meg kell élni valamiből" ?

Az újságíró elkötelezettségének és objektivitásának összeegyeztetése, ha lehet, még nehezebb feladatot jelent a rádióban és a televízióban, mint a különböző lapok és folyóiratok szerkesztőségeiben. Az előzőekben érintett, a tömegtájékoztatás egészére vonatkozó, s a szocialista demokrácia értelmezésével szorosan összefüggő problémák mellett a rádiósoknak és a televíziósoknak arra is tekintettel kell lenniük, hogy Magyarországon a rádióban és a tv-ben elhangzottakat a hallgatók és a nézők feltétel nélkül hivatalos álláspontot tükröző megnyilatkozásnak tartják. Többé-kevésbé hasonló a helyzet a lapoknál is, de azért itt esetenként előfordulnak árnyalati különbségek, s ezek sokat számítanak. Ha egyes, elsősorban kulturális kérdésekről vita folyik, az nem a rádióban, vagy a televízióban, hanem a lapok hasábjain zajlik. Tekintettel arra, hogy hazánkban jelenleg s belátható időig a jövőben is csak egyetlen rádió- és televíziótársaság sugároz műsorokat, nem lehet csodálkozni azon, hogy a hallgatók készpénznek veszik azt, amit „bemondott a rádió".

Meg kell továbbá jegyezni, hogy a rádió és a tv közönsége jóval kiterjedtebb a legolvasottabb lapokénál is, s olyan rétegek is figyelnek az adásokra, melyek alig, vagy egyáltalán nem olvasnak. Arról még nem hallottam, hogy egy félreértett regény, színdarab vagy újságcikk miatt azonnali pánik tört volna ki, míg Orson Welles rádiójátéka a Mars-lakók inváziójáról pánikot keltett az 1930-as években, Kaliforniában. A sajtóban a szerkesztő képes például arra, hogy elhatárolja lapját a cikktől, melyet közöl, helyt adva egy álláspontnak a sok közül, de erre sem a rádió, sem a televízió nem képes.

A Magyar Rádió munkatársainak a II. világháború előtt is ügyelni kellett az adások pártatlanságára, ami persze a gyakorlatban a kurzus mindenkori irányvonalához való rugalmas alkalmazkodást jelentett, a szélsőségek elkerülésével. Miután véletlenül áttanulmányoztam vitéz Leveldi Kozma Miklósnak, a rádió elnökigazgatójának iratait, tudom, hogy mennyi nehézség árán érvényesítette ezt a koncepcióját, pl. a hét végi lapszemlékben, melyekben az akkori bemondók egyaránt ismertették a Népszava, a Pesti Napló és a Magyarság cikkeit. Ugyanebben az időszakban, a 30-as évek végén indult útjára a Mit üzen a rádió ? című műsorsorozat, mely annak a ténynek köszönheti máig tartó népszerűségét, hogy a rádió állásfoglalásai „hivatalos" jellegűek, s az adásokat többen hallgatják, mint ahányan a lapok hasonló jellegű rovatait olvassák.

A fordulat éve, 1948 óta a magyar rádió adásaira is rányomja bélyegét az elkötelezettség, a pártosság. Mindazonáltal azokon a területeken, ahol még nem alakult ki „hivatalos vélemény", a rádió kommentátorai ma is kerülik a polarizált, sarkított állásfoglalást, ami azt jelzi, hogy a rádió bizonyos mértékig továbbra is pártatlan és részrehajlástól mentes igyekszik maradni. Ilyen körülmények között természetesen az egyes műsorok szerkesztői eltérő helyzetben vannak a lapok, különösképpen a folyóiratok szerkesztőihez, illetve cikkíróihoz képest. Ráadásul: verba volant, scripta manent, ami csak ritkán előny, leggyakrabban hátrány. Ezek után érthető, hogy a rádiósoknak és a tévéseknek igen nehéz megtalálni az egyéni hangot, kialakítani az egyéni arculatukat. A tv legtehetségesebb riportereinek sikerül csak megbirkózni ezzel a feladattal, de ők a hangjuk mellett a látványra is támaszkodhatnak.

Még egy felvetett témára kell kitérnem, mely szintén összefügg az elkötelezettség és az objektivitás kérdéskörével, s ez a minőség problémája. Egy hozzászóló azt írja, hogy „olyan minőség is van, amely ellenséges tartalmakat hordoz". Teljesen egyetértek a véleményével, szerintem sem lehet felcserélni a világnézeti, politikai elkötelezettséget a „minőség iránti elkötelezettséggel". Afelől sincs kétségem, amit ugyanez a hozzászóló, dr. Kiss Kálmán állít. Szerinte: „a mi hatékonyságunk lényegében attól függ, hogy milyen szakmai felkészültséggel tudjuk ezt — t.i. marxista világnézetünket, a szocializmus iránti elkötelezettségünket — érvényesíteni".

Csakhogy az a helyzet, hogy a minőség fogalma pl. egy rádióriport esetében szorosan összefügg a tényfeltárás bátorságával, a felelősség vállalásával az elhangzottakért. Hogy egy pozitív példát is idézzek: a rádió 168 óra című műsorának színvonala azért is magasabb más programokénál, mert számos esetben a sajtót megelőzve vet föl égető kérdéseket, társadalmi problémákat. Lehet persze „kényes" kérdésekről is rossz műsorokat csinálni, de még egy tökéletesen végrehajtott „tiszteletkör" sem kelt valódi visszhangot. A rádió műsorainak színvonala ily módon elválaszthatatlan a tömegtájékoztatás egészének, illetve a szocialista demokráciának a „minőségétől".

„Te jól tudod, a költő sose lódít:
Az igazat mondd, ne csak a valódit" — írta József Attila Thomas Mann üdvözlésére. Azt hiszem, szavai a tömegtájékoztatás egészére, így a rádióra is találóak, csak nem úgy, ahogy ezt eddig annyian értelmezték. Az idézetből sem az újságírók, de a művészek sem vonhatják le azt a következtetést, hogy csak az „igazi" számít, a „valódi" mit sem ér. Én azt olvasom ki a versből, hogy az „igazit" csak akkor fogalmazhatjuk meg, ha a „valódival" is pontosan tisztában vagyunk. Az igaz a valódi nélkül mit sem ér, közöttük különbséget tenni is csak akkor lehet, ha mindkettő jelen van. De nos fabula narratur.

MÁRVÁNYI GYÖRGY

Elkötelezett „kapuőrök"

Nem manapság, az „információrobbanás" korában nőtt meg annyira az információk mennyisége, hogy a *létező* információk közül ki kell válogatni a *közlendőket:* a nyilvánosság fórumaira mindig is szelektált közlések jutottak, s a nyilvánosság jellegét éppen az szabta meg, hogy az adott társadalmi struktúrán belül kik szelektáltak és milyen érdekek, célok, nézetek, módszerek érvényesültek a szelekciós folyamatban. Ma számomra a kérdések kérdése az, hogy új társadalmi struktúrákon belül kik szelektálnak, milyen törvények, elvek, koncepciók alapján és milyen eredménnyel. Tapasztalataim szerint a tájékoztatás területén kialakuló konfliktusok, nehézségek nem kis részben az információszolgáltatás és szelekció körüli tisztázatlanságból, no meg a tömegközlési eszközök szerepének félreértelmezéséből fakadnak.

A rádióban, tévében, újságokban megjelenő, elhangzó információk túlnyomó többségének (számítsuk le gyorsan a publicisztikai vagy irodalmi közleményeket) *külső forrása* van. Az újságíró *közvetíti* a nagyközönség számára azokat a mozzanatait a valóságnak, amelyekről közvetlen tapasztalatok alapján az emberek általában nem szerezhetnek tudomást. A hiteles, gyors, színvonalas újságírói munka alapvető sajátossága, hogy az újságíró nagyon jól tájékozott legyen abban az ügyben, amelyről informál. Ezt a tájékozottságot rendszerint csak más külső források segítségével szerezheti meg, lett légyen szó egy közúti balesetről vagy egy vállalati beruházás helyzetéről. A tájékoztató tehát az információtovábbítás előtt az első szakaszban maga is tájékoztatásra szorul. A dolgok *normális* menete, hogy a forrástól rengeteg információt vesz fel, ezeket feldolgozza, csoportosítja, erőteljesen szelektálja, s a felvett anyag kisebbik részét célszerűen tömörítve közreadja: cikk lesz belőle, rádióriport, tévé-interjú stb. Az újságíró (illetve a szerkesztőség) mindig kapuőri szerepet tölt be: kiszűri a (szerinte) lényegtelen részleteket, a valóság (véleménye szerint) mellékes mozzanatait, bizonyos összefüggéseket aláhúz, kiemel. Még nyilvánvalóbb a kapuőri szerep, ha egy hírt, információt egyáltalán nem érdemesítenek közlésre. A dolgok *nem normális* menete, ha a kapuőri szerepet nem az újságíró (illetve a szerkesztőség), hanem részben vagy egészben *maga a forrás akarja gyakorolni.* És itt kezdődnek a bajok.

Érdekek és információk

Az újságíró alapvető érdeke, hogy teljes, mindenre kiterjedő, őszinte tájékoztatást kapjon — erre van szüksége ahhoz, hogy tartalmilag, politikailag, szakmailag kifogástalan munkát végezzen. Kérdés — mi a forrás érdeke? Részben ugyanez. Akik a dolgokat „csinálják", azok közvetlenül nem léphetnek kapcsolatba a közvéleménnyel, csakis az újságíró segédletével. Érdekük tehát, hogy informálják, hogy átadják neki saját szempontjaikat, hogy elérjék — azonosítsa magát (a lehetséges mértékben) a helyszínnel, a forrással, az informátorral magával. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy minden forrást — akár egy család, akár egy vállalat ügyéről, akár egy

minisztérium, akár egy iskolaigazgató hatáskörébe tartozó ügyről van szó — saját gazdasági, politikai, személyi vagy presztízsérdekei is vezetnek.

Ebben nincs semmi kivetnivaló, hiszen egész társadalmi rendszerünk arra épül, hogy elismeri az egyéni, csoport és az össztársadalmi érdekek bonyolult összefüggéseit, hogy mindenki e valós viszonyok között tevékenykedik. Nem a bonyolult érdekviszonyokkal van baj, amelyek között az újságírónak is meg kell tanulnia eligazodni. Akkor van baj, ha egyesek a társadalmi törekvésekkel objektíve összeegyeztethetetlen érdekeiket akarják a kapuőri szerep gyakorlásával suttyomban, a nyilvánosság kizárásával érvényre juttatni. Baj van akkor is, ha társadalmilag egyébként elfogadható érdekeiket, szempontjaikat, kapcsolataikat az újságíró (általában a tájékoztatás) iránti bizalmatlanságból — nem tárják fel. És baj van akkor is, ha egyszerűen azt hiszik, hogy a tájékoztatáshoz ők jobban értenek — mintha ez nem lenne éppen olyan szakma, mint az övéké. (Ha nem nehezebb.)

A gyakorlatban, különösen a rendkívül bonyolult gazdasági helyzetben az össztársadalmi érdek és a csoport- (vállalati) érdek összhangja egyáltalán nem magától értetődő, nem konfliktusmentes, nem jön létre automatikusan. Az érdekek egyeztetése zárt és nyílt csatornákon egyszerre folyik. A zárt, intézmények közti egyeztetés legkülönbözőbb szintjeire a csoportok (üzemek, intézmények) a legkülönbözőbb stratégiákat dolgozzák ki érdekeik érvényesítésére. Ezekbe a stratégiákba beleillik a nyilvánosságtól remélhető támogatás, de nem illik bele a nyilvánosság kritikája.

Ezért aztán ott, ahol bármiféle probléma van, amit az összefüggések világos ismeretében esetleg az adott intézmény, vállalat *ellenére* dönthetnek el — igyekeznek megakadályozni a tájékoztatást. Az információk burkolt vagy nyílt megtagadásával. Vagy az újságíró, sőt a szerkesztőség, a lap „megfegyelmezésével" a laptulajdonos szerv segítségével, személyi kapcsolatok igénybevételével. A „leállítás", az embargó ilyenkor nem is mindig veszi igénybe az „állami érdek", „külkereskedelmi érdek" vékonyka leplét. (A külkereskedelmi érdekre hivatkozva tették lehetetlenné számos termék nyílt kritikáját, mintha a selejtes gyártmányokról *tőlünk* szerezne tudomást a külföldi minőségi ellenőr.)

Az újságíró iránti bizalmatlanság tapasztalataim szerint akkor is zavarja a tájékoztatás normális menetét, ha a forrás körül minden tiszta, ha az érdekviszonyok világosak, ha valahol az eredmények annyira jók, hogy a hibák — nyugodtan vállalhatók. Miért, hogy egyes forrásaink ilyen helyzetben is kapuőri szerepre vágynak? Miért tartanak vissza ilyenkor is információkat, amelyek az újságíróra tartoznának? Az egyik magyarázat alighanem az, hogy a nyilvánosságra hozott közlemény persze mindenkihez szól, de bizonyos tények, összefüggések zavaróak lehetnének — no, nem a közvélemény, hanem — az információt adó felettesei vagy szakmai referencia csoportja feltételezhető véleménye szerint. Az újságíró-szövetségben, egy szakmai kerekasztal közben hangzott el néhány hónapja, hogy „az informátor szempontjából kockázat, ha minden összefüggést nyíltan feltár az újságírónak, nem tudhatja pontosan, milyen hangsúllyal fognak ezek a legtöbbször bonyolult ügyek nyomtatásban megjelenni".

Valóban: az újságíró máshova helyezheti a hangsúlyt, másként láthat dolgokat, mert *maga is ért hozzá*. (Vagy — mert nem ért eléggé hozzá. Hiszen persze ez sem kizárt.) De éppen, mert az újságírói szakosodás rendkívül erőteljes — éppen a kulcsterületeken, mint például a gazdaságpolitika — a félrevezető hangsúlytévedések veszélye csökken. Azonban a tolerancia e tekintetben minimális. Sem a döntéshozók (akármilyen szinten) sem a szakmai közvélemény nem viseli el, ha a „hangsúly" máshova kerül. Ha ellenvélemény van. Ha a hivatalos álláspontot az újságíró megkérdőjelezi. Ilyenkor teljesen elfelejtkeznek arról, hogy az újságíró is a hatalmi szférában tevékenykedik, mi több — elkötelezett ember. De társadalmi megbízatása — a közösség érdekeinek képviselete — egyszerre köti a döntéshozókhoz (akiknek döntési szempontjait) és a közönséghez (amelynek összetételét és elvárásait) alaposan ismernie kell. És mind a kettőt — tájékoztatni is!

Min múlik a hitelesség?

Ha a tömegkommunikációt az információk hatékony célbajuttatásának eszközeként használjuk a társadalmi döntéshozatal folyamatában, akkor lehetetlen tudomásul nem venni, hogy közvetítő szerepe kétoldalú: szükségképpen közvetítenie kell a döntés hatását, a kritikailag működő nyilvánosságnak a döntéssel kapcsolatos nézeteit is. A kritika mint az újságíró álláspontja, vagy mint a közvélemény valamely részének reagálása egy döntésre — egyaránt helyet kaphat a tömegtájékoztatásban. Akinek furcsa a feltételes mód, annak hozzáteszem, hogy a kritika nem mindig kap helyet — éppen a különböző szervek elhallgató vagy a bírálatot elhallgattató magatartása miatt.

Ez kétszeresen káros. Először is káros azért, mert ha igaz az (márpedig igaz), hogy a rádió, a tévé, a sajtó nem egy homogén, hanem egy érdekkülönbségektől megosztott, de (illetve éppen ezért) dinamikusan fejlődő társadalomban funkcionál — akkor a konfliktusok elől kitérő, a kritikát nem vállaló sajtó *nem a valóságot fogja tükrözni.* Akkor a mai magyar valóságról a tájékoztatásból kirajzolódó kép — hamis lesz. Akkor az olvasók, nézők, hallgatók mást fognak tapasztalni a mindennapi életvitelük során, mint ami a tájékoztatás különböző csatornáin eljut hozzájuk. Ha ez huzamosabban tart, az a tömegkommunikációs szervek hitelét, az újságírók presztízsét kezdi ki. Kritikus ponthoz érkeztünk.

A tájékoztatás szavahihetősége, hitele az egész politikai alrendszer megítélésére kihat. A társadalmi kommunikáció mai bonyolultságát számításba véve, a tömegtájékoztatás kitüntetett szerepét ismerve tartósan nem lehetséges, hogy hitelét vesztett tájékoztató intézmények ellenére virágozzék és szilárd maradjon társadalmunk politikai alrendszere. És a tájékoztatás hitele, szavahihetősége csak akkor biztosított, ha folyamatosan tükrözi életünk lényeges problémáit, ha zavartalanul érvényesül a rendszeren belül álló kritika. Ha igaz az — márpedig igaz —, hogy a kritikátlan, apologetikus tömegtájékoztatás nem erősíti, hanem gyengíti társadalmunkat, akkor a kritika szabadságát nem megtűrni, hanem előmozdítani kell. A rendszer érdekében.

Mivel a tömegtájékoztatás területén elkötelezett újságírók dolgoznak, nem is olyan nehéz feladat ez. Annyi persze kell hozzá, hogy az elkötelezettséget a mainál tágabban értelmezzék: úgy, hogy nem egy-egy partikuláris ügynek, személynek vagy társadalmi intézménynek vagyunk elkötelezve, hanem a szocializmus ügyének. Igaz, ezt emberek és intézmények testesítik meg, döntések irányítják minden szinten. De ezek közül senki se vindikálja azt a jogot, hogy a tájékoztatás napi, szakmai kérdéseiben — a tájékoztatási szakemberek helyett döntsön!

Erre vonatkozóan egyébként vannak érvényes párthatározatok, állásfoglalások (a legutóbbi 1978-ból). Ezekkel nincs is semmi baj. A baj ott van, hogy ezeket a határozatokat (a szerkesztőségeken kívül!) — sokszor nem tartják be. Hogy kapuőri szerepet gyakorolnak ahelyett, hogy informálnának s a tájékoztatást a szakemberekre, az újságírókra bíznák. Akik egyébként jobban, közvetlenebbül érzékelik, hogy a közvéleménynek valamely aktuális ügyben mekkora információigénye van. (Amit a tömegtájékoztató szerveknek kell kielégíteni, hiszen a társadalom kommunikációs csatornái közül, illetve a politikai alrendszeren belül — ez a feladatuk, aminek teljesítését el is várja tőlük a közvélemény!) Hogy felelős gazdasági, kormányzati vezetők — persze kommunikációs szakértelem híján — hogyan gyakorolnak kapuőri szerepet, arra jó példa az 1979-ben felfedezett hamis 500 forintosok esete.

A hamisított ötszázasokkal kapcsolatos — túlnyomórészt pontatlan információk — futótűzként terjedtek el mindenekelőtt a társadalom informális, nem intézményesült csatornáin. Például: a hamispénzt Lengyelországban gyártják; vagy hogy Nyugaton állítják elő a forint tönkretételére; vagy hogy a Közel-Keletről hozzák be az arabok stb. Ténylegesen három-négy hamis pénzt találtak, amelyek tudtommal a filmgyár kelléktárából kerültek elő. De ezt a tényt — hivatalosan — sem akkor, sem azóta nem közölték. Tájékoztatási szempontból az ügy különlegessége, hogy

a gazdasági élet hivatalos kommunikációs csatornáin is terjedt a hamis ötszázasok híre. Az üzletek pénztárosaival közölték még a hamis bankjegyek sorszámait is! Ennek ellenére valakinek sikerült elérni, hogy a tömegtájékoztatás hallgasson a dologról, ne elégítse ki a közvéleményben objektíve jelentkező hírigényt, annak ellenére, hogy az újságírók tudva tudták, hogy a témáról beszélni kellene. Kérdés: miért bírálta felül valaki (önkényesen) azt a régen érvényben levő döntést, hogy hazai vonatkozású ügyről hazai forrásból kell, hogy először értesüljenek az emberek? Azt a kárt, amit a tájékoztató szervek hitelének, presztízsének a hallgatás okozott, nem lehet számszerűsíteni. Akik nem értenek a tájékoztatáshoz, de a kapuőri szerepet előszeretettel gyakorolják, erre az összegszerűen kifejezhetetlen kárra sohasem gondolnak egy-egy tájékoztatásellenes lépésük előtt. Pedig esetleg másként intézkednének, ha felvetődne bennük a kérdés, hogy az ilyenfajta „nem kommunikálással" vajon lehetséges-e erősíteni a társadalmi rendszer alapjait?

A konklúzió? A rádióban, tévében a szocializmusnak elkötelezett, a közvélemény tájékoztatásához jól értő újságírók dolgoznak. Bízni kell bennük. Növelni kell mozgásterüket. Elő kell mozdítani elemző, oknyomozó, kritikai tevékenységüket. Ami az ő elkötelezettségüket, és a rendszer szilárdságát egyaránt növelné.

RÁNKI JÚLIA

Szenvedélyes kaptafa

Sokan és sokfelől közelítették meg ezeket a látszólag definiálhatatlan fogalmakat. Már-már úgy tűnik, nem lehet újat mondani. Legalábbis akkor, ha az ember úgy szeretné őszintén elmondani a véleményét, hogy nem kell szembefordulnia önmagával, közben azért elkötelezett maradhat, kritikus azzal szemben, ahogy dolgozik és talán objektív is. Már amennyire az ember saját munkájáról, helyzetéről egyáltalán objektívan írhat. Talán ezért is írok kizárólag gyakorlati dolgokról és talán ezért is lett ennek a hozzászólásnak a címe: Szenvedélyes kaptafa.

Nemcsak azért, mert magam vagyok e kritika tárgya, hanem főleg mert újságíró kollégám véleménye jellegzetes és helytálló, ezért a Tv-Híradóról megjelent nagyon kevés kritika közül most idézek egyet: „Megnyitották. Tartalmas akciót kezdeményezett. Új vonással bővült. Közművelődésünk tükrében jól látszik . . . Azért nem tettem ki az idézőjelet, mert fantáziamondatokról van szó, amelyeknek csupán annyi közük van a valósághoz, hogy bármelyik este, bármelyik híradóban elhangozhatnának. Igazán nem panaszkodhatunk a „merítésre", a híradósok szemlátomást frissen és országszerte dolgoznak. Mindazonáltal lehet valami baj a kulturális tudósításokkal. Huzamosabb ideje tapasztalom ugyanis, hogy szürkék: mintha mindig és mindenütt ugyanaz történt volna, mintha minden beszámoló egy kaptafára készült volna. Ilyen egyhangú lenne a hazai közművelődés? Nem hiszem. Inkább a tálalása egyhangú. Valószínűleg azért, mert az érdekes hangú Ránki Júlia — aki mostanában egyre rendszeresebben foglalkozik kulturális témákkal — afféle üveg módjára ereszti át magán az eseményeket. Felkészül, bemutat, kommentál: az újságíróiskolán bizonyára jelest is kapna, csakhogy tudósításaiból hiányzik valami. Talán a szív, a szívből jövő érdeklődés. Nem föltétlenül a kritikátlan lelkesedésre gondolok, végtére is nemcsak örömteli jelenségekről illő szólni az ország legnyilvánosabb fórumán. A szenvedélyt hiányolom, amely nélkül a kulturális, de akár a gazdasági esemény is legföljebb hírszámba megy. Alighanem az volna a feladat, hogy egy-két-három perc alatt a hírből miként lehetne hatásos értékítéletet kerekíteni. Miként lehetne? A tévés egyénisége, leplezetlen véleménye révén. Csakis a színes tudósítások csinálhatnak kedvet a kulturálódáshoz." Van-e helye a leplezetlen véleménynek, a szenvedélynek a TvH-ban? Amennyire a téma engedi, maradjunk a „kulturálódás" területén. Amennyire tapasztalataim engedik, mégsem csak a kultúrálódás területéről lesz szó. Amennyire a helyzet engedi, az adott helyzetről lesz szó.

Ahogyan látom

A TvH elegáns műsor. Színes, jól fésült, általában pergő, műszaki hibáktól tulajdonképpen mentes. Egységes, már ami a naponkénti összehasonlítást illeti. Nem egységes, ha csak a belső szerkezetet figyeljük: köztudomású, hogy a külpolitikai első negyedóra érdekesebb, jobban illusztrált, pergőbb, mint a második rész, a belpolitika.

Ha *csak nézem*, úgy látom, hogy amit a nap folyamán a hírekben, a rádióban hallottam, arról a TvH-ban is szó van és *kép*.

Ha *csak nézem*, úgy látom, hogy a 80-as évek elején Magyarország néhány átmeneti gazdasági problémától eltekintve — jól fejlődő, gondtalan, kiegyensúlyozott társadalmi berendezkedésű állam, ahol általában nem történik semmi izgalmas, botrányos, vagy rendkívüli.

Ha *csak nézem*, úgy látom, hogy ebben az országban a rendeleteket, határozatokat, törvényeket egyhangúlag hozzák és hajtják végre.

Ha *csak nézem*, úgy látom, hogy ebben az országban vannak ugyan társadalmi anomáliák, de ezek kirívó esetek, nem jellemzőek, és csak azért van róluk szó, hogy bebizonyítsuk: okos szóval el lehet intézni az ilyesmit.

Ha *csak nézem*, úgy látom, hogy a TvH-ban dolgozik néhány jól felismerhető, erős egyéniségű újságíró a sok sziirke és átlagos között. Sőt, van néhány kifejezetten nagyon okos ember, aki mindig tudja, hogy nekem mit kellene tudnom és ezt el is mondja nekem.

Ha nem nézem, *csak hallgatom*, úgy tűnik, hogy a TvH-ban szinte mindennap ugyanazt mondják az erős egyéniségű, az okos és az átlagos újságírók. Miszerint: a 80-as évek elején Magyarország néhány átmeneti gazdasági problémától eltekintve, jól fejlődő . . . stb. lásd mint fent.

Ha *csak nézem*, de *nem hallgatom*, úgy látom, hogy mindig van valami új és szép, amit átadnak, birtokba vesznek, használnak, megtekintenek, előadnak, eladnak, megvesznek. És mindig akadnak emberek, akik ezekről a dolgokról beszélnek.

Úgy látom, hogy a TvH mindenütt *ott van*, amiről a másnapi újságok is írnak majd a hírekben. És úgy látom, hogy a TvH sehol *nincs ott*, ahová hivatalból nem hívják. Nincs ott a piacon, ahol irreálisak az árak, az üzletekben, ahol nincs gyerekcipő, a boltokban, ahol nincsen szombat délután tej, kenyér és nincs ott, ahol azok az emberek vannak, akiknek a TvH készül. Legalábbis szándéka szerint. Az utca emberére — úgy tűnik — csak akkor van szükség, ha kedélyeskedni akarunk: szilveszterkor, nőnapkor, anyák napján stb. De nemcsak az „utca embere" nem szerepel a TvH-ban, hanem a másik pólus, a magas politikai fórumok, illetve a vezetők is csak a protokoll engedte szabályok szerint. És itt a protokollt a szó legszigorúbb értelmében kell venni.

Ha 20 év múlva a 70-es, 80-as évek Magyarországát elemző kutató előveszi a TvH belpolitikai riportjait, döbbenten áll majd az egyhangú, de „eseménycentrikus" riportok sora előtt és hiába keresi bennük a kor lenyomatát. A társadalmi-politikai mozgásokra semmiféle magyarázatot, utalást nem találhat. Hadd idézzem itt a nálamnál mindenképpen felkészültebb és főleg pártatlanabb Pelle János írását az 1979. novemberi Kritikából: „Vegyük közelebbről szemügyre azt a mechanizmust, melyen keresztül egy belpolitikai hír eljut a befogadóhoz. Nézzük először az eseményeket: vannak közöttük mindennapiak és rendkívüliek. Az MTI híranyagában a mindennapi jellegű hírek dominálnak, melyek kevés utalást tartalmaznak a mai magyar társadalom felszíne alatt zajló mozgásokról. A tömegtájékoztatásban a mindennapi típusú információk jelentékeny része kiemelten, polarizáltan jelenik meg. Vastag betűs, elsőoldalas címek adnak hírt a mezőgazdasági munkák állásáról, létesítmények átadásáról, vezetők rutinmegbeszéléseiről. Ugyanakkor olyan „rendkívüli" események, mint például a politikai élet személyi változásai, kommentár nélkül, depolarizáltan jelennek meg."

Mindezek érvényesek a TvH-ra is, amit fél 8-tól 8-ig milliók néznek naponta, köztük én is. És ha 8 óra 5 perckor kezembe veszem valamelyik hetilapot vagy folyóiratot, nem hiszek a saját szememnek. Mintha nem ugyanabban az országban lennénk, mintha nem ugyanabból a fotelból néztem volna a szépen és erőteljesen fejlődő Magyarországról a TvH elegáns műsorát, mint amelyikben ülve olvasok. Talán bennem van a hiba, bizonyosan egyoldalú a gondolkodásom, elvégre mégsem várhatom egy híradótól ugyanazt, amit egy folyóirat nyújt. Kinyitom hát a rádiót estefelé vagy hajnalban — és újra magamban kell keresnem a hibát: de mintha nem ugyanarról a Magyarországról szólna az esti rádió, mint az esti tévé. Mi lehet ennek a jelenségnek a magyarázata?

Ahogyan csinálom

A híradó fogalma az Értelmező szótár szerint: „napi vagy heti eseményekről szóló beszámoló a rádióban vagy a televízióban". A mi TvH-nk pontosan megfelel ennek a definíciónak, mert szerkesztési gyakorlatának alapja, hogy eseménycentrikus. Vagyis minden, ami aznap történik és országos érdeklődésre tarthat számot: riportlehetőség. De a TvH csak a külpolitikában ismeri a hír, a tudósítás és a riport közötti különbséget. A diplomáciai élet híreitől eltekintve (amelyeknek egyébként szinte a nullával egyenlő az infomációs értékük) a belpolitikai eseményekről általában nem jelenik meg hír. „Az eseményt feldolgozzuk" — jellegzetes híradós mondat. Azt jelenti, hogy amíg például egy ABC-áruház átadása a napilapokban vagy a rádióban négysoros hír (ha hírnek tartják egyáltalán), addig nálunk egy egyperces tudósítás, vagyis olyan hosszú, mint a fontosabb külföldi hírek. Ez az aránytévesztés szinte minden nap kimutatható; perifériku s, hírérték nélküli események is szerepelnek a TvH-ban.

Ugyanitt föl kell tenni magunknak azt a kérdést, hogy az esemény és az információ milyen viszonyban van egymással? Vajon várhatunk-e, kaphatunk-e információt minden eseménytől? És maga az esemény egyenlő-e — minőségileg — az információval? Vagy megfordítva: egy-egy információ vajon szükségszerűen kapcsolódik-e valamilyen eseményhez, vagy ellenkezőleg: az információ verbális értékét csökkenti, ha látványosan eseményhez kapcsoljuk. A két fogalom összeolvasztása, azt ne mondjam, összetévesztése, tipikus jelensége a TvH-nak. Ez nemcsak az eseménycentrikus szerkesztési gyakorlatban jelentkezik, hanem a képi megvalósulásban is. A belpolitikai riportok, tudósítások kevés képi ötletet tartalmaznak. Annak ellenére, hogy maguk az „alkotók" minden erőfeszítésükkel azon vannak, hogy minél kevesebb „ülésező fej" legyen riportjaikban, mégsem múlik el TvH e nélkül. Nézzünk egy kirívóan rossz napot: április 24. Hét belpolitikai riport közül négyben (!) volt szó és kép sajtótájékoztatóról. (Az ötnapos munkahét 1,55, a vám- és pénzügyőrség munkája 1,47, a budapesti útjavítások 1,48, a százéves a Vadász Szövetség 1,24 percben.)

Nem érdektelen megfigyelni, hogy az egyes témák 10, 20 másodperccel különböző időket „érdemeltek ki". A leghosszabb természetesen az ötnapos munkahétről szóló információ volt. Ezen a napon ennél csak egy riport volt hosszabb a TvH első kiadásában: „*Alice Csodaországban*"-bemutató a Gyermekszínházban. Ideje: 1,57. A sporthírek is hosszabbak voltak, mint az ötnapos munkahét bevezetéséről tartott miniszteri tájékoztató: 5 másodperccel. Ezen a napon — amikor a Magyar Rádió még a 23 órás hírperiódusban a Petőfi adón is közölte a munkaügyi miniszterrel az ötnapos munkahétről készült interjút, — nem volt kommentár a TvH belpolitikai anyagaihoz. A második kiadásban 0,15 mp, a harmadik kiadásban 0,20 mp volt az információra fordított idő.

Felmerül persze az is, hogy ezt a szerkesztési-újságírói gyakorlatot nem maga az *információforrás* határozza-e meg. Tehát: a TvH-ban a néző információt kap. De honnan kapja a TvH az információt? Pontosabban kik kapják az információkat és

abból mennyit adnak tovább? Két forrás van: az egyik, amit az újságíró személyes kapcsolatai nyújtanak: gyárak, intézmények sajtófelelősei, levelek, telefonok stb., tehát *szubjektív*. A másik a hetente hivatalosan, a szerkesztőségtől kapott információ, amelyek a legmagasabb fórumokról származnak. Hivatalos jellegüknél fogva nevezzük őket *objektívnek*, bár több szűrőn keresztül jutnak el hozzánk és általában kétféle megjegyzéssel. „Erről, kérjük, ne beszéljenek."; „Erről, kérjük, gyakrabban essen szó." Föl kell tételezniink, hogy e két információs csatornára támaszkodik az újságíró és a napi adások felelős szerkesztője is. Emellett az írott sajtó objektív és szubjektív forrásnak egyaránt tekinthető. A TvH nem azért inadekvát, mert információi — az adott körülmények között — rosszak, hanem mert nem hidalja át a saját és a nézők információs szintje közötti távolságot. Ezt bátran nevezhetjük szakadéknak, ha tudatában vagyunk az alábbi két megállapítás jelentőségének. „... a legkedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetben levő rétegek az információs csatornák ... együttesét vehetik igénybe, s így a szervezeti kommunikáció (párt-, tömegszervezeti, tanácsi, hivatali információ) lehetőségeitől a szóbeszéd örökéletű csatornájáig a tájékozódás valamennyi eszközével élhetnek. A legkedvezőtlenebb társadalmi, gazdasági és tájékoztatási helyzetben levő rétegek felé haladva viszont a lehetőségek változatossága egyre szűkül, mígnem a pre-indusztriális tájékozódási lehetőségekhez" érünk.* A TvH nézői „leginkább a 30—49 év közöttiek. Iskolai végzettség szerint a legmagasabb nézettségeket a 8 általánost vagy annál kevesebbet végzettek körében kaptuk, míg településtípusonként azt találtuk, hogy a fővárosi közönség nézi legkevésbé a TvH első kiadását."**

Térjünk vissza néhány adat erejéig az eseménycentrikusság témájához. Érdemes összevetni egy nyári hónap egy hetének és egy „nem uborkaszezon"-beli hétnek az adatait: 1980. július 1—5. közötti héten (ekkor volt a balatoni vasúti szerencsétlenség, a gyulai várjátékok, aratás ideje, az olimpiai felkészülés utolsó fázisa, George Marchais magyarországi látogatása) a belpolitikai riportok 32,8 százaléka) (július 1. kedd 18%; július 2. szerda 50%; július 3. csütörtök 42%; július 4. péntek 18%; július 5. szombat 36%) nem volt napi eseményhez kötődő. 1981. május 5—9. között az összes belpolitikai riport közül mindössze három nem volt napi eseményhez kapcsolható. Ez a „statisztika" persze akkor lenne értékes, ha az események információértékét is megvizsgálnánk. Mert lehet, hogy a szinte 100 százalékos májusi héten (május 1. után, a béke napja idején) kevesebb belpolitikai információhoz jutottak a nézők, mint a 32,8 százalékos júliusi időszakban. De vajon elegendő-e a TvH-tól csupán eseményeket és információkat várni, avagy a valósággal más minőségű kapcsolatokat is feltételezhetiink. Erről érdemes idézni az 1978-as miskolci fesztivál híradós vitájának két részletét.

Márványi György: „Azt lehet mondani, hogy a TvH által visszatükrözött valóság ... a nézők nagyon széles rétegei számára jelenti a magyar valóság visszatükrözését."

Horváth Péter: „Akinek mi csináljuk a híradót, az lényegesen kevesebb és szűkebb réteg, mint amekkora és mint amilyen összetételű a valóságos nézettsége. A TvH készítői többnyire autón utaznak a munkahelyükre, akár a hét végén, ide-oda-amoda. Pedig ha fölülnének a 6-os villamosra, akkor azonnal találnának témát, ha lenne arra idejük, hogy rendszeresen járjanak bevásárolni, meg a bölcsődébe, akkor alkalmanként fölmarkolhatnának három-négy olyan témát, ami biztos, hogy közérdeklődésre tarthat számot." (Egy hang közbeszól: Abban, amit a Péter mond, mint néző és mint apa benne vagyunk, de nem mint tévériporter! Engedje meg a világ, arra nem lehet képernyős perceket rabolni — esetleg fontosabb témáktól —, hogy de az úristenit, ez nincs, meg az nincs, mert akkor se lesz!)

* Az információtól a közéletig. Kossuth 1973. 8—9. old.

** Lendvay Judit: A televízió műsorainak (első program) közönségfogadtatása 1978-ban I. TK 1979. 8. old. (Azóta újabb adataink nincsenek)

Mi állapítható meg e kiragadott és kevéske demagógiát is tartalmazó részletből? Mindenekelőtt az, hogy a TvH úgy készül, hogy tisztában vagyunk vele: az ország majdnem teljes felnőttkorú lakosságának életmodellt, valóságképet, viselkedési normát sugallunk. Mindezt azonban egy jellegzetesen skizoid állapotban tesszük: a TvH *riportere* nem azonos *apa-* és *nézőönmagával*. Miközben tudja, hogy mi a dolga mint riporternek, nem engedheti meg magának, hogy ugyanakkor apa is legyen. Ennek fényében vajon hogyan képes a TvH a magyar valóságot visszatükrözni, mint ahogy ez óhajként, büszke megállapításként, vagy kívülállóktól némi bíráló éllel — és nemcsak Miskolcon — gyakorta elhangzik?

Még egy példa a tudathasadásra. Hogy a legszelídebbnek tűnő vizeken maradjunk, két saját szövegem következik. Mindkettő ugyanarról az eseményről szól. Az egyetlen, de alapvető különbség a kettő között, hogy az első nem kerülhetett adásba. Ezért íródott a második.

„Nyit a Folklór Centrum. A Fővárosi Művelődési Házban minden nyáron Folklór Centrumot rendeznek, ahol elsősorban a hazánkba érkező külföldiek látogathatják a népi együttesek műsorát és az egész nyáron nyitvatartó két kiállítást. Naponta körülbelül 350 ember kap lehetőséget ezáltal arra, hogy fogalmat alkosson magának a magyar népművészetről, legalábbis, amit a rendezők annak tartanak. A földszinti körteremben ma megnyitották a hódmezővásárhelyi Agyag- és Szilikátipari Szövetkezetben készülő fazekasmunkák kiállítását. A tabáni, újvárosi és csúcsi típusú tányérok, kancsók, bögrék színvilága és formája az ősi és méltán híres hódmezővásárhelyi fazekasságot kívánja folytatni és lehetőség szerint megőrizni.

Az emeleten »Agyagból, gyapjúból, gyolcsból« címmel rendeztek kiállítást. Nem vagyunk sem néprajztudósok, sem műkritikusok. Pusztán annyi engedtessék meg az itt láthatók kapcsán, hogy nincs az az idegenforgalmi érdek, amely igazolhatja e kiállítás létjogosultságát. A jó ízlés nevében tiltakoznunk kell a játékbográcsba tett valódi leveskocka vagy a játékbölcső mellé helyezett hatalmas műanyag cucli látványa ellen és mindaz ellen, amit ez így együtt sugall. Ha kényesek vagyunk hírünkre a világban, akkor Folklór Centrum helyett találjunk magyar szót és főleg kiállítanivalót a fővárosba érkező turisták és a magunk számára is."

(2. verzió)

„A Fővárosi Művelődési Házban minden nyáron Folklór Centrumot rendeznek. A centrumot főleg a hazánkba érkező külföldiek keresik fel és megnézik a népi együttesek műsorát és az egész nyáron nyitva tartó kiállításokat. A földszinti körteremben látható a hódmezővásárhelyi Agyag- és Szilikátipari Szövetkezet fazekasmunkáinak bemutatója. A tabáni, újvárosi, csúcsi típusú tányérok, bögrék, kancsók színvilága és formája az ősi és méltán híres hódmezővásárhelyi fazekasságot kívánja folytatni és lehetőség szerint megőrizni. Az emeleten »Agyagból, gyolcsból, gyapjúból« címmel rendeztek kiállítást."

Ez a példa nem fiktív. Bármelyik vállalkozó kedvű kollégám megírhatná ugyanannak az eseménynek a szalonképes és a leadhatatlan verzióját. Naponta állunk ilyen, vagy ehhez hasonló választási lehetőség előtt. Ha egyfelől büszkén és felelősséggel emlegetjük a napi 4 és fél millió nézőt, másfelől hová lesz a felelősségünk, amikor a második típusú szövegverzió íródik?

Ahogyan csinálni kellene...

„A demokrácia információáramlásra épül. Csak a személytelen, túlpolarizált és protokolláris információk felszámolása teremtheti meg a valódi aktivitásra serkentő kommunista agitáció és propaganda alapjait és végső soron megtermékenyítheti a tömegkultúrát is." (Pelle János i. m.)

BALÓ GYÖRGY

Egyszóval: szakmai tudás!

James Reston, a New York Times már-már klasszikus tekintélyű kolumnistája mondta egyszer: „*A XIX. század a regényíróé volt. A XX. század az újságíróé.*"

Ehhez én még hozzáfűzném: a vége felé tartó XX. század újságírói közül egyre többen dolgoznak a rádiónál vagy a televíziónál — főállásban, illetve alkalmanként. Azt hiszem, lehet sajnálni, lehet aggasztónak tartani, de Magyarországon sem igen lehet kétségbevonni a rádió, de különösen a televízió növekvő szerepét a tájékoztatás egészében. Természetesen nem a „Gutenberg-galaxis" végére gondolok: inkább arra, hogy tapasztalataim szerint Magyarországon is egyre többen használják alapvető tájékozódási forrásként a rádiót és a televíziót — a lapok rovására. Sőt: olyasmit is meghallgatnak-megnéznek, amit a lapokban nem olvasnak vagy nem olvasnának el.

Hadd feltételezzem, hogy ennek egyik elsődleges oka: a komoly olvasási rutinnal rendelkező „hírfogyasztókat" kivéve, a rádióból és a televízióból kevesebb idő alatt általában több információt lehet szerezni, gyakran kisebb szellemi erőfeszítéssel, a rádió esetében akár „másodlagos tevékenység" formájában is.

Ezeknek az információknak az értéke, mélysége, fontossága persze alkalmanként, műsortípusonként erősen változó. A televízió, például, még messze nem hódította meg a legmagasabb képzettségű értelmiségi nézőrétegeket, amelyek tagjainak többsége ma is elsősorban a sajtóból tájékozódik.

Mi köze mindennek az objektivitáshoz, az elkötelezettséghez, a kritikához? Érzésem szerint elsősorban az, hogy éppen ezek a tényezők növelik a rádiós-televíziós újságíró felelősségét, nehezebb feladatok elé állítják őt, mint lapnál dolgozó társát. A rendelkezésre álló információk szelektálása és minőségi tömörítése ugyanis sehol nem olyan szorongató követelmény, mint éppen a rádiós-televíziós munkában. Fokozza a nehézségeket, hogy az idő, a tér, a technikai és anyagi korlátok sehol nem olyan erősek, sehol nem olyan elsődleges tartalom-meghatározóak, mint éppen a rádiónál és a televíziónál.

Az elkötelezettségről meglehetősen nehéz vitatkozni és számomra kétséges, egyáltalán érdemes-e? Nyilvánvalónak tartom, hogy aki ezt a szakmát választja, tisztában van azzal, hogy a legkevésbé éppen az elkötelezettség hiánya tolerálható — egyfelől; másfelől, hogy a magyar tájékoztatás személyi és szervezeti rendszere — meglehetősen sok hiányossága ellenére — megbízhatóan őrködik az elkötelezettség mint alapkövetelmény érvényesülésén. Megkockáztatom, hogy a rádió vagy a televízió műsorára kerülő kimagasló újságírói teljesítmények többsége elkötelezett. Azaz: a jót, a követésre méltót népszerűsíti, illetve — kiküszöbölhető/kiküszöbölendő hiányosságokra hívja fel a figyelmet — tehát jobbítani akar.

Más kérdés természetesen, ki mit tekint elkötelezettségnek? Ki milyen határok közé szorítja vagy szeretné szorítani ezt a követelményt?

Talán furcsa, de ezt nem ideológiai vagy filozófiai kérdésnek érzem, inkább szakmai-politikai-gyakorlati problémának. Eddig mindig azt tapasztaltam, hogy a kiemelkedő szakmai tekintély és felkészültség biztosítja a *széles látókörű* elkötelezett-

ség érvényesülését. Ahol az elkötelezettség megítélésében gondok vannak, ott, érzésem szerint, más szakmai gondok is akadnak. Egy kiemelkedő felkészültségű és tekintélyű vezető aligha fogja munkatársa már sokszor bizonyított elkötelezettségét egy szép napon kétségbe vonni — más, az adott produkciót esetleg jellemző szakmai hiányosságok helyett . . .

A rádió és a televízió műsoraiban megfigyelhető szakmai hiányosságokat napestig lehetne elemezni — de az elkötelezettség hiánya a lehető legritkábban érzékelhető számomra. Nem hiszem, hogy — ritka kivételektől eltekintve — bárki bármikor „el nem kötelezett" műsort akar készíteni. Talán inkább arról lehet szó, hogy az elkészült műsor azért nem elkötelezett minőségi munka, mert szakmai hiányosságai következtében elkötelezettsége nem érvényesül, nem nyilvánvaló.

Ugyancsak nem a szakmailag támadhatatlan vezetőt jellemzi az, hogy megpróbálja monopolizálni a párt szolgálatának jelszavát és ezen az alapon, az elkötelezettség fogalmának sajátosan, sőt, szerintem egyenesen károsan szűkített értelmezésével elbátortalanítani munkatársait. (Nem is beszélve arról, hogy az elkötelezettség emlegetése, számonkérése olyan „sláger-érv", amellyel általában nagyon nehéz vitatkozni, hiszen a műsorkészítő ilyenkor a kifejezetten szakmai érvek helyett politikai alapállásának megvédésére kényszerül.)

Az elkötelezettség egy szakma, egy hivatás, egy pálya, sokszor egy élet meghatározó vonása és egészen kivételes esetektől eltekintve, csak így lehet értelmezni. Számomra ez *stratégiai* és nem taktikai fogalom; mindig jelen kell lennie, de nem mindig lelkes eredménypropagandában jut kifejezésre; egy egész politika, egy egész célrendszer körültekintő segítését jelenti, de nem szükségszerűen jelenti nyilvánvalóan elhamarkodott, helytelen, vagy éppen elhúzódó döntések azonnali és feltétlen támogatását. 1981-ben az újságíró elkötelezettsége valóban a dialektikus ellentétek feltárásának folyamatában érvényesül. Korunk egyik „újságírói" jellemzője éppen az érdekviszonyok bonyolódása; a világpolitikai kérdések és folyamatok polarizálódása; a magyar belpolitikai, gazdasági és társadalmi életben a sokszor egy időben érvényesülő, önmagukban gyakran figyelemre méltó és bizonyos igazságtartalmakkal rendelkező ellentétek jelentkezése . . . A „fekete-fehér-igen-nem" nekünk iskolai tananyag volt, idősebb kollégáinknak szakmai gyakorlat, de ma mindenképpen veszélyes, elavult, kockázatos és — számomra — szakmai fölkészületlenségről tanúskodó egyszerűsítés.

Nem hiszem, hogy mi, műsorkészítők, mindig pontosan tudjuk az igazságot; nem hiszem, hogy mindig az a feladatunk, hogy megmondjuk ezt az igazságot; azt az igazságot, amelyet gyakran nálunk sokkal fölkészültebb, az adott téma ismeretét egy élet munkájával bizonyító szakemberek sem tudnak még egyértelműen megfogalmazni. Túlságosan gyakorinak tűnik számomra műsorainkban az egyszerűsített, szigorú pontban végződő, ellentmondást nem tűrő, kizárólagos érvényességre igényt tartó kijelentő mondat — ebben az ellentmondásos korszakban . . . Túlságosan kevésnek tűnik számomra a tűnődés, a három pontban, a kérdőjelben végződő mondat, az egészséges kételkedés, uram bocsá' ez a két szó: nem tudom . . . Sokkal-sokkal több, a néző-hallgató szellemi energiáját mozgósító, vele együtt gondolkozó tűnődésre-töprengésre lenne szükség — és ezzel jottányit sem csökkenne az elkötelezettség.

Más a helyzet az objektivitással. 1981-ben számomra erősen kérdéses az eredeti értelemben vett objektivitás léte a tájékoztatásban. Ha feladatot, lehetőséget kapok, igyekszem legjobb meggyőződésem szerint — korrektül, tisztességesen tájékoztatni, de nem tartom magamat objektívnek és nem is lehetek az. Mindenekelőtt azért nem, mert bizonyos meggyőződés alapján, bizonyos célok érdekében válogatok, tömörítek, csoportosítok, fogalmazok.

Az objektivitás kategóriáját, azt hiszem, egyszerűen fölrobbantotta a földgolyó összeszűkülése, a távközlés fejlődése, a telex, a telefon, vagyis — az információrobbanás.

A tőkés világ egyik legtekintélyesebb napilapja, a New York Times azt hirdeti magáról, hogy a lapban olvasható: „All the news that's fit to print" — azaz kb. „minden hír, ami kinyomtatásra érdemes" . . . A három brit minőségi napilap közül (The Times, The Guardian, The Daily Telegraph) a jobboldali Telegraph mottója: „What happaned, is in the Telegraph, what is not in the Telegraph, did not happen" . . . azaz: „Ami történt, olvasható a Telegraph-ban, ami nincs a Telegraph-ban, az nem történt meg".

Ezek legfeljebb a századelő jelszavai lehetnek. Hiszen — a New York Times esetében — ki dönti el, mi az a „hír, ami kinyomtatásra érdemes" ? — Avagy: ki vehetné komolyan, hogy a Daily Telegraph-ban minden megtalálható, ami történt ? . . . Valamikor az volt a gond, hozzájuthat-e a szerkesztőség annyi hírhez, hogy meg lehessen tölteni a lapot . . . Ma az a gond, hogy számtalanszor annyi hír válik ismertté, mint ahány a lapban — és méginkább a rádióban vagy a televízióban — közölhető, a terjedelem, illetve az idő korlátai miatt. Hírügynökségi kollégáink adatai egyértelműen mérik és bizonyítják, hogy az információrobbanás éppen a híreket, a tudósításokat duzzasztotta fel leginkább. És ezek a hírek, tudósítások „generálnak" témákat más cikkek, riportok, műsorok számára is.

Ma már egyedül a rendelkezésre álló hírekkel és tényszerű eseménytudósításokkal is több száz oldalt — műsort lehetne megtölteni naponta. Ugyanakkor a világ nemcsak összeszűkült, hanem — az enyhülés megtorpanása ellenére is — meglehetősen markáns integrálódási folyamatok is hatnak, kölcsönös függőségi viszonyok alakulnak ki. Aligha szorul bizonyításra, hogy a világ legkülönbözőbb pontjain zajló események, folyamatok egyre inkább érintik a „hírfogyasztó" embert — éljen bárhol a világon, de talán az átlagosnál is erősebben hatnak egy kis területű, 11 milliós, nyitott gazdaságú európai országban.

Tehát: a tájékozódásra fordított idő megközelítőleg sem növekedett olyan mértékben, mint a tájékozódó életét, munkáját érintő és közvetlenül is befolyásoló hírek, események, folyamatok száma. Következésképpen: a tájékoztatóknak azonos, vagy alig valamivel több idő alatt kell sokszorosan több információt továbbítaniuk a tájékozódóknak.

Megkezdődött tehát a válogatás, a tömörítés, a szelektálás korszaka. Az információk állandóan sokszorozódó tengeréből kell a lényeges, minőségi elemeket kiemelni és tömöríteni. Ez a kor kihívása, a globális kihívás. És éppen ezért egyre nehezebben és csak egyre sokrétűbben értelmezhető fogalom az objektivitás.

A Magyar Rádió vagy a Magyar Televízió bármelyik műsorkészítője mindig mást, illetve, azonos témák esetén, mindig másképp „emel ki" valamit a tengernyi információból, mint a New York-i vagy Sao Pauló-i kollégája. S hogy mit és hogyan emel ki — ebben vannak közös szakmai jegyek: értékítélet, lényeglátás, témaérzékenység, szakmai fölkészültség és tudás; de vannak alapvető különbségek is: melyikük kit, kiket tájékoztat, befolyásol, milyen érdekek, társadalmi, gazdasági és hatalmi viszonyok közepette; ki, mi iránt elkötelezett, illetve nem az . . .

Hangsúlyozva az azonos szakmai követelmények fontosságát, megítélésem szerint legalább ilyen lényegesek azok az eltérések, amelyek itt is, ott is — sajátos színezetet adnak az objektivitásnak. Talán nem egészen elhamarkodott egy olyan megfogalmazás, hogy az objektivitás ma bizonyos meggyőződések, elkötelezettségek függvénye. Számomra úgy lehet valami objektív, hogy hozzáteszem: „az adott helyzetben" . . . „az adott körülmények között" . . .

Ha 100 ország 100 rádióállomásának 100 hírszerkesztőjét összezárnák, előbbutóbb bizonyára közös nevezőre jutnának annak eldöntésében, hogy: mi a hír? De alig hiszem, hogy valaha is közös nevezőre jutnának, ha egy 10 perces híradást kellene közösen megszerkeszteniük a világ vezető hírügynökségeinek 24 óra alatt kiadott több ezer oldalas anyagából . . . Ebben az esetben ugyanis a kérdés már nem elvont, tértől, időtől független meghatározást kíván: mi a hír? Hanem, hogy: *adott*

időegységbe szorítva, *adott* befogadó közeg számára, *adott* kínálatból — *kinek* mi a hír? És — ki, hogyan tálalja az adott hírt?

Kinek mi a hír? Ennek megvilágítására érdemes lenne pontosan összevetni, millyen kép alakul ki — kizárólag a hírek alapján — egy-egy fejlődő országról a tőkés világ, illetve a szocialista országok hírközlésében . . . avagy — egy frissebb példa: korlátozott sztrájkok Lengyelországban — kimagaslóan fontos és értékes hír a tőkés világban; nagyarányú sztrájk egy tőkés országban — az esetek egy részében nem is szerepel a hírek között . . .

Ami a hírek tálalását illeti, ebben, érzésem szerint, már könnyebb az objektivitás követelményét meghatározni: ez a minősítés kerülése. Tények, adatok, idézetek, — igen; de minősítő jelzők, állásfoglaló félmondatok nem szerepelhetnek a hírekben.

Az objektivitás fogalomkörének egy részét bizonyára meg lehet úgy határozni, hogy a fontos, lényeges, jellemző hírek, események vagy folyamatok válogatása. Ennek erősen ellentmond az az irányzat, amely az utóbbi években erősödik a tőkés világ tömegtájékoztatásában: a „bad news", azaz — a „rossz hírek" karrierje. Természetesen nem minden hír, ami jó, örvendetes, pozitív — de lassan-lassan kikristályosodik egy új hírítéletrendszer, amelynek kategóriái szerint a jó hír — nem hír . . . A negatív szenzációk, bűnügyi hírek, terrorizmus, erőszak — nemcsak jellemzői korunknak, hanem üzletileg is hálás témáknak bizonyulnak. Tehát az objektivitás fogalomkörének egy részét lassan, de nagyon határozottan elhomályosítja az eladhatóság, mint alapkövetelmény. A negatív töltésű jelzők, főnevek és igék a tájékoztatás minden területét meghódítják: a „legbékésebb" témákban is „katasztrófa" van — nehézség helyett; „csőd" — gond helyett; „krízis" — probléma helyett stb.

Jóval bonyolultabban, sokkal több áttételen keresztül érvényesül a „befolyásoló objektivitás" a hosszabb riport-, dokumentum- és vitaműsorok esetében.

Milyen követelményeket támaszthat az „elkötelezett objektivitás"? Mindenekelőtt: a műsorkészítő sokoldalú nyitottságát tartom fontosnak; azt a képességet, hogy igaz és lényeges kérdéseket fogalmazzon meg — alapos előzetes fölkészülés után. Azt hiszem, aki ezzel a képességgel rendelkezik; aki alaposan készül; aki tudja a szakmáját; akinek önmagával szemben támasztott igénye, hogy az adott téma minden lényeges tényezőjét, érdekeltjét, véleményforrását figyelembe véve dolgozzon; aki ezek után minőségi, lényeges és igaz információkat csoportosít és tömörít; aki törekszik arra, hogy a ténylegesen érvényesülő konfliktusokat és érdekviszonyokat tükrözze és ütköztesse — fontosságuknak, súlyuknak, szerepüknek megfelelő arányban; aki mindezek közben felnőttnek tekinti nézőjét, hallgatóját és bízik annyira önmagában és befogadójában, hogy nyugodtan rábízhatja a következtetések levonását: az képes megvalósítani azt, hogy munkája úgy legyen objektív, hogy mégis világosan befolyásol. Úgy befolyásol, hogy a befogadó számára elfogadható lesz: a többség, a nagyobb egység érdekei kell, hogy érvényesüljenek — a társadalom a csoporttal szemben, az ország a megyével szemben, a népgazdaság a vállalattal szemben stb. — természetesen azokban az esetekben, amikor a nyilvánvalóan ütköző érdekeket nem lehet harmonikus összhangba hozni.

De még mindig csak a szavaknál tartunk . . . s talán nem tűnik „hazabeszélésnek", ha megkockáztatom, hogy a kép „belépése" nem egyszerűsíti az újságíró feladatát. Hiszen a televíziózásban egy teljes csapat összhangjára van szükség: minden kép objektív, mert létezik . . . de nem mindegy, hogy a képet nemcsak rögzítő, hanem azt meg is komponáló szubjektum, azaz az operatőr számára mit hordoz; nem mindegy, hogy a vágónak adott esetben mi a véleménye a témáról; nem mindegy, hogy a zenei szerkesztő milyen képekhez milyen zenét választ . . . hogy ez a csapat mennyire egységes a műsorkészítési folyamat során . . . Hogy a szöveg erősíti-e a képet, avagy — éppen ellentétes azzal . . . Képpel ugyanis minden bizonyítható. És mindennek az ellenkezője is. Lehet készíteni egy interjút arról, hogy Magyarországon emelkedik az életszínvonal. Ezt elmondhatja egy statisztikus vagy egy közgazdász. Az in-

terjú leforgatása után lehet képi illusztrációkat készíteni az elmondottakhoz: meg lehet mutatni a Balaton felé tartó autósorokat — de meg lehet mutatni szabolcsi cigánytelepüléseket is . . . Azonos szövegre teljesen ellentétes hatású képsorok . . . és mindkettő igaz . . . melyik az objektív? Ez az, ami a műsorkészítő szándékától, mondanivalójától függ. Egy leforgatott, vágás előtt álló anyagból sokszor könnyedén lehetne két, egymásnak erősen ellentmondó műsort készíteni . . . mindkettő objektívnek tűnhet és egyik sem az. Objektív csak az lehet, amely mindkettő elemeit hordozza — súlyuknak, szerepüknek megfelelő mértékben.

A „képek objektivitása" — olyan téma, ami gondos vizsgálódást érdemelne. Hiszen, ha szabad James Restonra hivatkozni, csábító gondolatnak tűnik, hogy ha „a XIX. század a regényíróé volt, a XX. század az újságíróé" — akkor a XXI. század az elektronikus újságíróé lesz.

JUHÁSZ ELŐD

Elkötelezettség – a zene szolgálatában

Kulturális életünk problémái, kérdőjelei a zene területén is jelentkeznek, csak általában áttételesebben, mint a művészetek más ágában. Olykor pl. látványos az aszinkron a rádió, televízió és a sajtó között, aminek sok-sok oka között fontos hangsúlyozni a tájékozatlanságot, s még inkább a felelősség nem vállalását. Az előbbi — a tájékozatlanság, tudatlanság — szakmai térre szűkíthető, az utóbbi — a felelősségvállalás hiánya — már nem.

Közelítsünk „távolabbról" a szűkebben vett rádiós zenei tevékenységhez. Vajon milyen elkötelezettséget takar a szuperlatívuszoktól hemzsegő zenei cikkek sora? Évekig írtam zenekritikát, így belülről is átéltem, gyakoroltam e „tudat alatt kialakult játékszabályok uralta" szakmát. Visszatekintve: szinte bizonyos, hogy félreértett demokratizmus szülheti a túl jószívű véleményezéseket — az írásokban, vagy más síkon: a túl széles skálájú preferálást a gyakorlatban — a művészek foglalkoztatásában, menedzselésében. Ma már meggyőződésem, hogy a zene hazai presztízsének ilyen mostoha helyzete miatt nemcsak a múlt és a körülmények okolhatók, hanem a zenével ilyen-olyan kapcsolatban álló, különböző szintű irányítók és munkálkodók is. És itt ismét előtérbe kerül a felelősség nem vállalása. Sajnos, nagyon kevés a pozícióban lévő, önállóan gondolkodó, döntőképes zenei szakember, aki akár a tradíciók szövevényét sem tekinti megváltoztathatatlannak, aki nem ismer hamisan értelmezett tabukat, aki megmozgatja a csaknem mindenkinek kényelmesebb (agyonbiztosított) „állóvíz" állapotot.

A legutóbbi pártkongresszuson Gáspár Sándor szólt a nehéz emberekről, akiknek erjesztő tevékenységét, annak támogatását fontosnak tartja. A nehéz jelző sok mindent takarhat: próbálkozást, kísérletezést, út- és faltörést, a szokatlanabb megoldások előnyben részesítését és így tovább. A rádiózás terén jelentheti pl. bizonyos műsorprofilok *rugalmasabb* értelmezését is, nem öncélúan persze, hanem a minél frissebb informálás, befolyásolás érdekében. Erre negatív példa a közelmúltból: egy zenei ajánlóműsorban a szokottnál hosszabban esett szó az egyik nemzetközi filmfesztiválon éppen akkor díjazott, nagy port felkavart filmről, a fődíj odaítélésének hátteréről, a nemzetközi manipuláció rugóiról. A leghitelesebb forrásból hallhattuk mindezt: a filmszakma egyik, a fesztiválról aznap hazaérkezett vezetőjének okosan politizáló magyarázatával. A szemfülesség, frisseség dicsérete helyett a műsorvezetőt elmarasztalták . . . Kérdés: mi a fontosabb, az elkötelezett tájékoztatás, vagy a mereven vett „profilgazdaság" tisztelete?

Sok rádiós példát tudok arról is, hogy ilyen-olyan okok miatt hosszabb ideje nem szerepelt felvételek hogyan támadtak új életre. Ebben a kérdésben feltétlenül helyes volt a vezetői döntés; adagolva, „tálalva", helyesen orientálva zenében is szinte minden adható, ami nem ütközik politikai és erkölcsi normarendszerünkkel. Így bújt elő újra egyes műsorokban — természetesen kimérve, elosztva, „csomagolva" — a Tommy, az Evita, a Quadrophenia, vagy a muzeális lemezek sora (Karády, Nagykovácsi, Lantos), a hatvanas évek slágerei (Dobos- Lovas-szerzemények), jó néhány filmzene (Exodus, Emmanuelle) és előadó (Abi és Esther Ofarim), több szakrális jelle-

gű kompozíció (Jézus Krisztus Szupersztár, Folkmise Nicaraguából, a Kreol mise, a Missa Luba) és így tovább. Így az elmúlt évek alatt sok minden többé-kevésbé a helyére is került a rádiós zenei programban. Persze, arról azért lehetne beszélni, hogy ami elhangzik (elhangozhat) a tv-ben, vagy ami megjelenik filmen, illetve lemezen — olykor vajon miért nem kerülhet a rádióműsorokba? A legfrissebb példa: Koltay Gábor: A koncert című filmjének exponáltabb részletei (Ha én rózsa volnék . . ., Európa csendes stb.). Véleményem szerint felelősségteljes körültekintéssel még jócskán bővíthető, frissíthető a zenei repertoár, anélkül, hogy bármiféle hamis látszatú engedménnyel kellene szembenéznünk.

Baráti társaságban nemegyszer játszunk el a következő fikcióval: egy, a mai zene és zenélés (beleértve stílusokat, divatokat stb.) témaköréből vett tesztet vajon hogyan töltenének ki a tömegkommunikációs, zenével (is) foglalkozó kollégák? Ez a „vizsga" nem korlátozódna csak a kamarazenére, az operára vagy a szimfonikus zenére, hanem kiterjedne a minket körülölelő egész zenei birodalomra. Kérem, gondolják végig: hány all-round típusú zenei vezetőt-szerkesztőt-riportert-újságírót ismernek? Hányan veszik a fáradságot, hogy ne részeiben feldarabolva, hanem összességében, történeti, esztétikai hátterével, változó-alakuló folyamatosságában tekintsék át azt, amivel szükségképpen foglalkozniuk kell: a Zenét?

Igen, itt van az alapprobléma: a felvértezettség és a minőség szükségességében, illetve ennek hiányában. Ehelyett pótcselekvések történnek: vakrepülés, utánzás, elhallás, tévelygés, egy helyben topogás, vagy: zárt, „feudális" rendszer a munkavitelben . . .

Hogy mindezek ellenére mégis ilyen rangú a zenei műsorszórás? Köszönhető a múltnak, a hagyomány erejének. De a korszerűsödéshez, a statikus jellegből való kilépéshez már sok minden más is kell: nagyobb vállalkozó kedv, rugalmasabb, naprakészebb program, kialakult, „aranyfedezet hitelesítette" koncepció. Csak ez biztosíthatja (természetesen a zenei intézmények hasonló irányú működésével együtt) az egészségesebb zenei köztudat kialakulását, melyben végre egyértelműbben fogalmazódhat meg az is, hogy a kultúra és a szórakozás kérdése miként válhat milliókat befolyásoló gyakorlattá. Mert nem feledhető: a megfelelően kritikus alapállás, a válogatás, az orientálás: felelősséggel jár. Hiszen az ízlés — a komoly és a könnyűzenei is — társadalmilag meghatározott, tehát alakítható, befolyásolható, optimális esetben az igényesség irányába.

Önmagunkat is „próbálnunk" kell: az objektivitás figyelembevételével (szubjektíven is)! a legkülönbözőbb tömegkommunikációs fegyverekkel, módokkal, trükkökkel — a zene hatásosabb átadása, közvetítése érdekében. Sokszor ismételtük: mai zenei műsorpolitikánkkal a jövő számára teremtünk igényeket. Bárha sokan — jóval többen! — éreznék a zenei műsorok örökös megújításának szükségességét, az értük folytatott munkálkodás fontosságát, lelkesítő erejét!

FENÁKEL JUDIT

Kerekecske-gombocska

Körbe-körbe a pályán

A pálya kívülről

A kívülállóban, a magát hétköznapi kisembernek nevező átlagpolgárban, az író- és olvasótalálkozó közönségében meglebben valami édes-bús nosztalgia, ha a színész vagy a zsurnaliszta pályájára terelődik a szó. „Maguk ott fent" — „Könnyű maguknak" — „Mi egyszerű kisemberek" — és hasonló kiszólások mutatják, hogy az újságíró más lapra tartozik, a közvélemény szerint a kiválasztottak életét éli, pénze, mint a pelyva, dúskál a földi javakban, szabadon forog a nagyvilágban és a felső tízezer köreiben, tolla lesújt vagy fölemel, lakást és telefont szerez magának s a hozzá forduló olvasónak, ha kedve szottyan, vezércikket ír, ha úri szeszélye úgy kívánja, riportot, de ha az ihlet elkerüli, egyáltalán nem ír semmit, csak utazgat, és tanulmányozza az úgynevezett valóságot.

Az ilyen téves képzetek miatt szoktam elmondani az író—olvasó-találkozókon, hogy a színész az egyik legkiszolgáltatottabb emberfajta; az újságot pedig, legalábbis a vidéki napilapot normára írják, ahogy normára varrják az inggallért vagy a cipőfelsőrészt.

Él azután a köztudatban — különösen az írói ambíciót dédelgető fiatalok lelkében — egy másik illúzió is. Eszerint az újságírás az írói pálya előszobája, s a szerkesztőségből egyenes út vezet a könyvkiadóig, a Kossuth-díjig, a világhírig. Vagyis az újságírás mintegy a szépirodalom melléktermeke, afféle kiegészítő foglalkozás, amelyben írói képességeinket trenírozhatjuk. Én magam is bedőltem ennek a hiedelemnek, amikor hátat fordítottam a pedagóguspályának, és helyette menedéknek és felszabadítónak az újságírást választottam.

Két kemény évembe került, amíg megtanultam és elfogadtam, hogy az újságírás — szakma. Méghozzá a szépírással össze nem vonható, vele semmiben meg nem egyező szakma. Egyetlen közös nevezőjük a nyelv, mely mindkettőnek kifejező eszköze. De már a nézőpontjuk is elkülöníti őket egymástól, nem beszélve az eszközök és módszerek különbözéséről.

Maradjunk talán a nézőpontnál: az újságíró, amikor a papír elé ül, az agitátor szemével néz a világra. Agitál, ha portrét rajzol egy géplakatosról, ápolónőről, akárkiről. Agitál, ha riportot ír egy balesetről, egy bűncselekményről, vagy a balatoni úttörőtáborról. Agitál, ha glosszában gúnyolódik a környezetet szennyezőkön, és agitál, ha az új óvoda felavatásáról tudósít. Szándékosan nem említettem a közvetlen agitációs szándékú műfajokat. Tehát bármit ír, a maga igazáról próbál meggyőzni, befolyásolni, manipulálni akarja az olvasó véleményét. Az ilyen magamfajta prózaíró viszont nem agitál, nem nevel, nem beszél rá valamire, és nem beszél le valamiről. C s a k ábrázol. A maga személyiségén átpréselve persze, ábrázolja a világot. Hatása sem olyan közvetlen, mint az újságcikké. A jó regény vagy elbeszélés lassabban és mélyebben dolgozza meg a lelkünket, mint egy ügyesen fogalmazott glossza. A kétféle nézőpont felcserélése, illetve összezavarása végső soron a művészet felszámolásához vezet, amint ezt a sematikus irodalom ékesen bizonyította.

Az első két év kínlódása után eljutottam tehát a felismerésig, hogy mindaddig, amíg újságot írok, de közben a szépirodalomról se mondok le, állandósítanom kell magamban a mesterséges tudathasadást: egyik felem a zsurnalisztikáé, másik a szépirodalomé. Énem két fele gyakran felesel egymással, még gyakrabban szótlanul elhúzódik egymástól, és előbb-utóbb — amitől isten őrizzen — meg is fertőzheti egymást. Mindenesetre azzal próbálom békíteni kettéhasadt önmagamat, hogy jobb egy felismert, elhatározottan vállalt skizofrénia, mint a lappangó, öntudatlan, meg nem fogalmazott. Mert a tudathasadás akkor is jelen van, ha nem vesszük észre.

És belülről

Zsurnaliszta pályafutásom úgy kezdődött, hogy a megyei lap szerkesztőségében kezembe nyomtak egy meghívót; írjak belőle mínuszos hírt. Ültem az írógépnél és tehetetlenül lökdöstem a betűket. Idősebb kollégáim nyilván kárörvendő mosolygással nézték vergődésemet, hisz a reggeli értekezleten úgy vezettek be közéjük, mint két novelláskötet szerzőjét, vagyis k é s z újságírót. Hát akkor tessék. Mínuszos hírt a legutolsó slapaj is tud írni. Végül a fiatal gyakornoknő szíve esett meg rajtam, mellém ült, és viszonylag föltűnésmentesen elmagyarázta, hogy a mínuszos hírben benne kell lennie, hogy ki, mikor, hol, mit csinált.

Első kudarcom elbizonytalanított, de nem eléggé. Továbbra is azt hittem, novellán rutinírozott fogalmazási készségemmel és stílusérzékemmel hamarosan menő leszek a szakmában. De naponta értek az újabb csalódások. Kiderült, hogy nyelvhelyességemet legföljebb az olvasószerkesztő méltányolja, mert nem kell félórákat babrálnia a kéziratommal. Egyébként senkit sem érdekel, hány szinonimáját alkalmazom a mondta igének, vannak-e eredeti stílusfordulataim és megbízhatóan egyeztetem-e az alanyt az állítmánnyal. Elvégre a legdurvább nyelvtani hibákat az olvasószerkesztő úgyis kijavította, stilisztikai szempontból pedig végzetesen eltért az ízlésem a szerkesztőség közfelfogásától. Akkoriban legalábbis az úgynevezett m í v e s stílus vívta ki a vezető munkatársak elismerését, ezért kollégáim igyekeztek teleaggatni riportjaikat ringó csípejű agronómusnőkkel, akiknek egy rakoncátlan fürt a homlokukba hullik, csivitelő madarakkal, aranyló napsütéssel, továbbá keménykezű, bátortekintetű kombájnvezetőkkel, szóval csupa olyasféle fogalmazási panellel, amelyet én az általános iskolai dolgozatfüzetekben hullámos piros vonallal húztam alá.

De a stílus, még a míves is, mindenképpen másodrendű követelmény volt. Mit másodrendű? Hatodrendű.

Megelőzte elsősorban az eszmei-politikai szilárdság, ami nem csak az o r s z á g o s v o n a l h o z, hanem főként a m e g y e i v o n a l h o z való hűség naponta ismétlődő kinyilatkoztatását jelentette az alapfokú szemináriumok színvonalán. Hasonlóan fontos volt, hogy jólértesültségünk érdekében ápoljuk a szükséges nexusokat, vagyis építsük a kapcsolatot f ö l f e l é. És végül, mondhatnám legfontosabb kötelmünk volt ismerni és tiszteletben tartani a mindenkori protokollt.

Emlékszem például egy lidérces reggelre, amikor kinyitva a lapot a tanácsülésről szóló tudósításnál, nem találtam benne X elvtárs doktori címét. Háborgó gyomorral rohantam a főszerkesztőhöz, a kézirat másolatát lobogtatva, bizonyítandó, hogy a doktori címet nem én vesztettem el. A főszerkesztő bűntudatos arccal vallotta be, egyedül ő felelős az elsikkasztott dr-ért, ugyanis nem hitte el. Nem volt számára hiteles, hogy X elvtárs azt a doktorátust valóban megszerezte. És hányszor remegtünk (remegnek ma is) fölcserélt sorrend, lefelejtett titulusok és más főbenjáró vétkek miatt. Ki törődött vele, milyen elírás van a vezércikkben, miféle határozatot hozott a tanácsülés, hogyan énekelte a vendégművésznő az Aidát a szabadtéri színpadon? Viszont ha a megnyitóünnepség protokollfotója nem a legelőnyösebben mutatta Y. elvtársat, a tanácsülésen megjelenteket nem rangjuk szerinti sorrendben neveztük meg, és elkerülte a figyelmünket, hogy a szabadtéri előadáson, amelyen mellékesen

egy olasz csillag is dalolt, jelen volt C. elvtárs, akkor másnap szorultunk mi is, akik az e l v i hibát elkövettük, meg a főszerkesztő is, aki leközölte.

A szakmai értékeknek ebben a — kívülálló számára talán — bizarr rendjében én persze valahol az utolsó sorban foglaltam helyet. A protokollt mindig fölös mennyiségű energiaráfordítással és jelentős hibaszázalékkal állítottam össze. A nexusok ápolásában ügyetlen, sőt szándékosan visszahúzódó voltam. Elfoglalt ember lévén, kerültem a formális társalgást, mellőztem a pofavizitet és följebbvalóim kiválóságának részletes elemzését. Egyszóval nem voltak nexusaim. Ami pedig eszmei-politikai szilárdságomat illeti, túlságosan gátlásos voltam ahhoz, hogy havonta kétszer alapfokú szemináriumi dolgozatokat adjak ki a kezemből. Így aztán sikerült elérnem, hogy két évig tartó botladozás után a pályára való alkalmatlanság címén próbáljanak megszabadulni tőlem. Ami azért — ha gondolatban végigfutunk az országban újságíróként tényked kollégák névsorán — elég figyelemreméltó teljesítmény.

És mégis. . . mindennek ellenére . . .

A szakmát — ha egyszer elismertük, hogy önálló szakma az újságírás — valamelyik napilap szerkesztőségében érdemes megtanulni. Nem állítom, hogy föltétlenül a normára robotoló vidéki redakcióban, de olyan helyen, ahol a sok „musz-feladat", hírek után szaglászó slapajkodás közben egyaránt vizsgáztathatjuk a rátermettségünket meg az emberi tartásunkat. Mert a betűnyelő napilap mindkettőt próbára teszi, és ember legyen a talpán, aki a mindennap új cikket termelő hajszában ellenáll a linkség, a nagyotmondás, a hazudozás csábításának.

Újságíró, tehát hazudik?

Nemrégiben egy amerikai újságírónőtől visszavonták a Pulitzer-díjat, mert díjnyertes riportjáról kiderült, hogy fikció. A magyar sajtó jóízű csámcsogással emésztette meg a hírt, és miközben a távoli kollegina rovására rosszmájúskodott, elfelejtette megemlíteni, hogy ezen a címen esetleg mi is kétségbe vonhatnánk néhány Rózsa Ferenc- és egyéb díj érvényességét.

Első ügyetlen tudósításom megjelenése óta foglalkoztat a kérdés — amiről ugyan nyilvánosan nem szoktunk beszélni, de magántársaságban evidenciának tekintjük —, hogy tudniillik muszáj-e hazudnia az újságírónak? Így, ezzel a csúf német szóval: muszáj vagy nem muszáj?

Tizenöt évvel ezelőtti följegyzéseimben azt olvasom, hogy hazudni ma már nem muszáj. Mai eszemmel inkább azt mondanám, talán nem muszáj, de elkerülhetetlen. Hisz még a statisztikák se feltétlenül objektívek, azokkal is lehet manipulálni. A kétségbevonhatatlan tények különböző szempontok szerint csoportosíthatók, s a belőlük levont konzekvenciák a csoportosítás szempontja szerint változnak. Ráadásul információink mindig hiányosak, bizonyos részletekre fényt derítenek, másokat homályban hagynak. Így aztán az igazmondás teljes fegyverzetében is eszközei lehetünk a félrevezetésnek.

Félrevezetjük továbbá az olvasót akkor is, amikor bizonyos tényeket, eseményeket elhallgatunk, úgy teszünk, mintha meg sem történtek volna. Amiben azonban valóban nem muszáj, nem is elkerülhetetlen hazudni: sajtónk jelenlegi állapotában senkise írja elő, hogy napi dolgainkban az ellenkezőjét állítsuk annak, amit az emberek többségével együtt látunk a szemünkkel, hallunk a fülünkkel, tapintunk a kezünkkel. Ha tehát az üzletekben nem lehet harisnyát kapni, nem kényszerítenek bennünket a gazdag harisnyakínálat dicséretére. A jó könyvet nem m u s z á j levágni, a rossz könyvet nem m u s z á j megdicsérni. Legföljebb az elsőről nem írjuk meg, hogy jó, a másodikról nem írjuk meg, hogy rossz. (Más kérdés persze, hogy az aktuálpolitikai, vagy a személyes érdek rendszerint megtalálja azt a tollnokot, aki hajlandó a véleményével ellentétes nézetnek, mint sajátjának hangot adni. Nem egzisztenciális kény-

szerből, inkább valamilyen egzisztenciális előny reményében. És ez nem elhanyagolható különbség.)

Külön szeretnék foglalkozni egy nálunk jellegzetes — és leggyakrabban a vidéki lapokban tetten érhető — szerkesztői magatartással, amely az újságíró módszerét is meghatározza. Ezt a szerkesztési, szerzői metódust nevezem én kerekecske-gombocska-újságírásnak.

Az átlagolvasó bizonyára gyakran csodálkozik, amikor a vidéken leleplezett sikkasztásról, önkényeskedésről, hatalommal való visszaélésről valamelyik országos lap hasábjain szerez tudomást. Hát Pesten előbb megtudják a disznóságot, mint ott, ahol történik? — kérdezi a laikus olvasó — az egész város hónapok óta suttog erről az ügyről, csak a mi szemfüles újságíróink figyelmét kerülte volna el? A szónoki kérdést mindjárt követi a lesújtó ítélet: ezek a mieink kisstílű, gyáva alakok.

Az említett megyei lapnál letöltött hétéves büntetőszolgálatom idején többek között bűnügyi riporter is voltam. Sem megbízatásom, sem lelki alkatom nem hasonlított a nyugati krimikben megismert bűnügyi újságírókéra. Vagyis nem nyomoztam együtt a rendőrséggel, még kevésbé a rendőrség ellenére, nem kaptam el a gyilkost, és nem vállaltam életem kockáztatásával az igazság kiderítését. Mindezt nem is várták tőlem. Az volt a dolgom, hogy utólag regisztráljam a tyúktolvajok, utcai verekedők, kocsmai bicskások lebukását, és tudassam az olvasóval, miszerint megkapták méltó büntetésüket. Mellékesen persze az is a fülembe jutott, ha a mammutszövetkezet elnöke összetévesztette a saját zsebét az államkasszával, vagy a magasrangú funkcionárius megvesztegethetőnek bizonyult, esetleg lakásspekulációval gyarapította a vagyonát. Mellékesen — mondom — mert nem emlékszem rá, hogy az ilyen jellegű, közfeltűnést keltő ügyekről a magam akaratából írtam volna. Ezeket az eseteket többnyire a jogerős bírói ítélet és a Népszabadságban publikált közlemény után ismertettük olvasóinkkal. Addig ugyanis az illetékes helyi vezetők úgy vélekedtek, hogy nem dobjuk oda az elvtársainkat koncnak a nyilvánosság elé. És ez olyan jól hangzó érv volt, amitől azonnal kiszáradt a tinta a golyóstollunkban. Én ugyan megkérdeztem néha, hogy miért bocsánatos bűn másfél millió forintot elsikkasztani, és miért oly kérlelhetetlen a sajtó a spulnitolvajok megbélyegzésében? De az ilyenféle aggályoskodásaimat egyszerű politikai éretlenségnek minősítették. Ha aztán az igazságra a rendőrség—ügyészség—bíróság jóvoltából mégiscsak fény derült, és a fényt már a Népszabadság is terjesztette, akkor következtünk mi a kerekecske-gombocskával.

Cikkünk úgy kezdődött, hogy helyenként ... bizonyos fokig ... egyesek ... a múlt átkos örökségeként ... Úgy folytatódott, hogy a történet egyáltalán nem jellemző, mert népünk többsége egyemberként és becsületesen ... Majd valahol az utolsó előtti bekezdésben végre kinyögtük, hogy X. Y. téesz-elnök bizonyos mennyiséget eltulajdonított a szövetkezet pénzéből. A részletezéssel — hogy tudniillik ebből a pénzből kacsalábon forgó több emeletes villát építtetett magának úszómedencével és szökőkúttal — többnyire nem fárasztottuk az olvasót.

Az utolsó bekezdés ismét a megnyugtatásé és a feloldásé volt. Biztosítottuk a közvéleményt, hogy igazságszolgáltatásunk mindezt körültekintő nyomozással és méltó büntetéssel ... mert nálunk senki nem élősködhet a nép nyakán büntetlenül, vagyis a nyomozati szervek és a társadalom éberségének jóvoltából ismét tovább erősödött a szocializmus. A mintegy háromhasábos közleményből ily módon két és fél hasábot foglalt el a kerekecske-gombocska, és fél hasábnyi helyet hagytunk a nyulacskának arra, hogy végre beszaladjon a kelepcébe.

Ezt a kényszeredett körjátékot nemcsak akkor játsszuk végig, ha valamilyen bűncselekményt tárunk a nyilvánosság elé. Még többet keringünk a nyulacska körül, ha olyan társadalmi konfliktusokról írunk, amelyekben a bíróság nem ítélkezett, nem is ítélkezhetett, hisz az önkényeskedésnek gyakran nincsenek bíróság elé terjeszthető bizonyítékai és vallomástételre vállalkozó tanúi. Az igazgató nem tanúk jelenlétében erőszakoskodik a beosztottjával, fenyegetőzéseit is négyszemközt közli (pl. ha be-

osztottja jelenti a tapasztalt visszaéléseket mondjuk a népi ellenőrzésnek, akkor nem kapja meg a megígért lakást stb.). S általában nem is minősülhet bűncselekménynek, ha egy vagy több vezető nem tesz egyebet, csak tönkreteszi a munkatársai életét. Az ilyen esetekről a végsőkig hallgatunk, legalábbis az illető vezető leváltásáig. S aztán a leváltást követő tanulságos dolgozatban, amely végre a nyilvánosság előtt is megjelenhet, csak úgy hemzsegnek a kerekecske-gombocska óvatos fordulatai.

Tartalom és forma oszthatatlanságát bizonyítja, hogy tárgyuk miatt legérdekesebbnek ígérkező „leleplező" riportjaink gyakran szürkébbek és emészthetetlenebbek, mint a legjelentéktelenebb eseményeket megörökítő beszámolók. S mindaddig, amíg a nagy társadalmi érdeklődést kiváltó botrányriportok (amelyek azáltal válnak botránnyá, hogy köztudott visszaéléseket vagy anomáliákat a végsőkig eltitkolunk), bizonyos lapoknak, ott is meghatározott munkatársaknak tartatnak fenn, s ezeket a fogalmazványokat a kerekecske-gombocska tölti meg a lényegi tájékoztatás helyett, véleményem szerint nem is várhatjuk riportirodalmunk föllendülését.

Ha van olyan újságíró-betegség, amelytől az írónak rettegnie kell, akkor annak kórokozója a fent említett szabványosított riportírásban tenyészik. Mert ha az író egyetlen pillanatra elhiszi, hogy az élet, a világ azonos azokkal a kerekre formált tanmesékkel, amelyeket az újságok gyakran közölnek, megszünteti önmagában az írót. Ezért határoztam el a pályán megtett első bukdácsoló lépéseim után, hogy éberen őrködök kivívott tudathasadásom fölött. Minden pillanatban tudnom kell ugyanis, hogy a megírandó világ nem fér bele a tanmesébe, a morális tanulságok nem egyértelműek, sőt legtöbbször nincsenek is morális tanulságok. A valódi életben a jó nem nyeri el megérdemelt jutalmát és a rossz méltó büntetését, a házasságok nem a lakodalomnal fejeződnek be, a munkahelyi igazságtalanságoknak nem vet véget a főnök leváltása. Egyáltalán az életet keresztül-kasul hálózza, sőt annak lényegét alkotja a riportjainkból sokszor kirekesztett Ellentmondás.

TERESTYÉNI TAMÁS

Nyelvtudás Magyarországon

Németül, oroszul, angolul tudnak a legtöbben

A nyelvtudás szerves része a lakosság kommunikációs kultúrájának. Minél szélesebb körű a nyelvismeret, annál nagyobb az érintkezés lehetősége más kultúrákkal. A nyelvtudás feltérképezésére kérdőíves módszerrel adatokat gyűjtöttünk az idegen nyelvi kommunikációs kultúra elterjedtségéről, a lakosság nyelvi-etnikai összetételéről, a hazai nyelvoktatás hatékonyságáról. A széles körű adatgyűjtésen túl arra is kísérletet tettünk, hogy összefüggést keressünk a nyelvtudás és a Magyarországon fogható külföldi tévéműsorok nézettsége között.

Néhány szó a vizsgálat módszeréről

Mielőtt ismertetnénk eredményeinket, szót kell ejtenünk a vizsgálat módszertani korlátairól. Mindenekelőtt arra kell felhívnunk a figyelmet, hogy adataink nem a tényleges nyelvtudás felmérésén alapulnak, hanem azokon a válaszokon, amelyeket a kérdezettek adtak olyan típusú kérdésekre, hogy „A magyaron kívül ért-e, beszél-e jól más nyelven, esetleg nyelveken?". A kérdésre adott igenlő válasz — a kérdezettek magabiztosságától és önértékelésétől függően — különböző mélységű nyelvismeretet takarhat: anyanyelvi szintű nyelvtudást éppúgy, mint egészen kezdetleges tudást. Fennáll tehát a lehetőség, hogy a kérdezettek alul-, vagy túlbecsülték képességeiket, így nem kizárt, hogy a válaszaikra épülő statisztikák torzítanak valamilyen irányban, mégpedig bizonyára felfelé. A torzítás mértéke azonban valószínűleg egészen csekély, ugyanis feltehető, hogy azok számára, akik nem beszélnek semmilyen idegen nyelven, a nyelvtudás nem jelent olyan pozitív értéket, nem képvisel olyan nagy presztízsű tulajdonságot, amelyet egy kérdőíves felmérés során érdemesnek találnának magukról állítani.

Vizsgálatunk másik problematikus pontja a kikérdezett személyeknek, vagyis az adatfelvételi mintának a területi-földrajzi eloszlása volt. Természetszerűleg még a nagy elemszámú reprezentatív minták sem ölelhetik fel az ország összes nemzetiségi-nyelvi szempontból jelentős települését. Előfordulhat például, hogy valamelyik, nemzetiségiek által sűrűn lakott megyénkben egyetlen nemzetiségi település sem kerül bele a mintába, ami magától értetődően lefelé torzítja az adatokat. Ugyanígy megtörténhet az is, hogy valamely vidéken túl nagy arányban kerülnek nemzetiségiek a kérdezettek közé, ez viszont felfelé torzíthatja a statisztikát. Feltehető azonban, hogy mivel a magyarországi nemzetiségiek nem egy-egy nagy települési tömbben, hanem területileg meglehetősen szétszórtan élnek, nagy elemszámú minta esetén a területi—földrajzi esetlegességekből adódó alul- és felülreprezentáltság országosan kiegyenlíti egymást.

Számolva a módszertani bizonytalanságokkal, a megbízhatóság ellenőrzése céljából két adatfelvételt végeztünk, még pedig mindkettőt a 18 éven felüli lakosság nem, életkor, lakóhely, foglalkozás és iskolázottság szerint reprezentatív, az ország 99 településére kiterjedő, tízezer fős mintáján. Vizsgálatunk megbízhatóságát mutatja, hogy

a két adatfelvétel eredményei csak minimális mértékben tértek el egymástól, és még e minimális eltéréseket is jól magyarázhattuk a két adatfelvétel kérdőíveinek, illetve kérdéseinek különbségéből, valamint a minták néhány területi—földrajzi esetlegességéből. Egyedül a cigány nyelv elterjedtségéről nem kaptunk megbízható adatokat, aminek alapvetően az az oka, hogy a cigány lakosság nyilvántartási hiányosságok és egyéb nehézségek miatt már a minta összeállításában eleve alulreprezentált volt.

Végezetül ki kell térnünk azoknak az idegen nyelveknek a listájára, amelyeket vizsgálatunkban figyelembe vettünk. A lista négy olyan nyelvet tartalmaz, amelyet világnyelvként is szoktak emlegetni: a németet, az angolt, a franciát és az oroszt, ahol a németbe beleértendők a magyarországi német (sváb) nemzetiségi nyelvjárások. Más olyan nyelvek, amelyek igen elterjedtek Európában, illetve földünk különböző részein (spanyol, portugál, kínai, japán, arab, hindi, indonéz, szuahéli stb.) Magyarországon alig ismertek, ezért ezeket az „egyéb nyelvek" kategóriájába soroltuk. Ugyancsak ebbe a kategóriába kerültek azok az európai nyelvek, amelyeket Magyarországon nem beszél nagyobb lélekszámú nemzetiség (olasz, lengyel, cseh, bolgár, a skandináv nyelvek stb.), továbbá a klasszikus holt nyelvek (latin és ógörög), valamint az eszperantó. Külön kategóriaként szerepel a magyarországi nemzetiségek által beszélt román és szlovák nyelv: a déli szláv nemzetiségek nyelveit (szerb-horvát, szlovén) viszont a „délszláv" kategóriába vontuk össze. Hasonlóképpen külön kategóriaként kezeltük a cigány nyelvet. Az elhanyagolhatóan kevés hazai lakos által beszélt görögöt és a szórványokban élő jiddist szintén az „egyéb nyelvek" közé soroltuk.

Minden hetedik felnőtt

A 18 éven felüli magyar lakosságnak 14 százaléka beszél egy, 3,5 százaléka kettő és nem egészen 1 százaléka három vagy annál több idegen nyelvet (N = 9870). Az idegen nyelveket ismerők 52 százaléka férfi, 48 százaléka nő (N = 1378). Az összes felnőtt magyar férfi 15 százaléka, és az összes felnőtt magyar nő 13 százaléka beszél valamilyen idegen nyelvet (N = 4830, illetve N = 5040). A férfiak nagyobb aránya elsősorban abból következik, hogy átlagosan magasabb az iskolázottságuk, mint a a nőké, hiszen a nyelvismeret — magától értetődő módon — elsősorban az iskolázottsággal függ össze.

A nyelvtudás és az iskolai végzettség
(százalékban)

	8 általánosnál kevesebb	8 általános	középiskola	főiskola, egyetem	összlakosság
idegen nyelvi ismerettel rendelkezik	7,0	7,2	23,8	47,4	13,9
nem rendelkezik	93,0	92,8	76,2	52,6	86,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N =	2959	4041	2062	808	9870

Feltűnő, hogy az általános iskola elvégzésének mennyire nincs hatása az idegen nyelvi ismeretekre, holott az általános iskola felső tagozatán is folyik nyelvoktatás. Még inkább elgondolkodtató, hogy bár a középiskolát, de különösen a főiskolát, egyetemet végzettek között lényegesen magasabb az idegen nyelvet ismerők aránya, e magasabb arányokban sem tükröződik az a tény, hogy e rétegek esetleg több nyelvben is hosszas és elvileg magas szintű képzésben részesültek.

Magyarországon leginkább az indoeurópai világnyelvek és a szomszédos kisebb népek által beszélt nyelvek ismertek.

A nyelvtudás megoszlása nyelvek szerint

	a felnőtt lakosság százalékában	az idegen nyelvi ismeretekkel rendelkező felnőttek százalékában
német	7,8	55,9
angol	1,9	14,2
francia	0,8	5,7
orosz	3,0	21,7
román	0,6	4,3
szlovák	1,4	8,9
délszláv	0,8	5,7
cigány	0,5	3,4
egyéb nyelvek	0,6	4,5
idegen nyelvet ismerők összesen	13,9	
N =	9750	1378

Legelterjedtebb a német nyelv ismerete, amelyet Magyarországon jelentős nemzetiségi nyelvként is beszélnek, másrészt — történelmi-kulturális hagyományként — előszeretettel is tanulják. A németet az orosz követi, ismertsége azonban a legkevésbé sem tükrözi, hogy már az általános iskolában kötelező oktatási tárgy. A rangsorban az angol a harmadik: nemzetközi elterjedtsége, jelentősége a tudományos, a műszaki és az üzleti életben, továbbá a popkultúrában betöltött szerepe minden bizonnyal jelentősen emelte népszerűségét az utóbbi évtizedekben. A francia nyelv ismerete az előző háromhoz képest már lényegesen szűkebb körű. A német mellett a szlovák a leggyakoribb nemzetiségi nyelv, amelyet a délszláv nyelvek és a román követ. A cigányság, következésképpen a cigány nyelv is, a már említett nehézségek miatt alulreprezentált, így adataink nem tükrözik a tényleges arányokat, amelyek a valóságban az itt bemutatottaknál magasabbak. Az egyéb nyelvek között vezető helyen szerepel az olasz, a lengyel, a cseh, a spanyol és a bolgár.

Ha a lakosság idegen nyelvi képzettségéről a tényleges helyzetnek megfelelő képet akarunk kapni, külön kell választani az anyanyelvi-nemzetiségi nyelvtudást.

Az anyanyelvi és a nem anyanyelvi nyelvtudás megoszlása nyelvenként
(a felnőtt lakosság százalékában)

	anyanyelvi (nemzetiségi) nyelvtudók	nem anyanyelvi nyelvtudók
német	2,37	5,44
angol	0	1,99
francia	0	0,80
orosz	0,05	2,98
román	0,32	0,28
szlovák	1,16	0,23
délszláv	0,71	0,05
cigány	0,47	0
egyéb	0	0,63
összes nyelv	5,08	8,82
N =	9870	9870

A magyarországi felnőttek nyelvtudásának tehát több mint harmada anyanyelvi-nemzetiségi nyelvtudás. Ezen belül a legnagyobb arányú a német, ezt követi sorrendben a szlovák, a délszláv és a román.

Megjegyezzük, hogy a magyarországi nemzetiségiek általában kétnyelvűek: a helyzetnek megfelelően a magyar nyelvet éppen olyan jól tudják használni, mint a nemzetiségi nyelvüket. Azt is mondhatnánk tehát, hogy a nemzetiségieknek nemzetiségi nyelvük az első, a magyar pedig a második anyanyelvük.

A lakosság nem anyanyelvi ismerete túlnyomórészt négy nagy világnyelv között oszlik meg. A nemzetiségi nyelvek nem anyanyelvi ismerete egészen szűk körű, és még a viszonylag magas értéket mutató román és szlovák esetében is valószínűleg csak azok között elterjedt, akik nemzetiségi vidékeken éltek vagy élnek, illetve a szomszédos országokból települtek át. Ez nem is meglepő, hiszen Magyarországon — a nemzetiségi iskolatípusokat leszámítva — a román, a szlovák (cseh) és a délszláv nyelveket sem az általános, sem a középiskolákban nem tanítják, felsőfokú intézetekben és nyelvtanfolyamokon történő oktatásuk pedig nem számottevő. Cigány nyelvű oktatás sehol sem folyik; cigányul — néhány elszánt filológus kivételével — senki sem tanul.

A nyelvtudás megszerzésének sokféle lehetősége van. Az alábbi táblázat azt tünteti fel, hogy azok, akik már kizárólag a jelenlegi oktatási rendszerben tanultak valamilyen világnyelvet (tehát a 18 és 29 év közöttiek), milyen forrásokból merítették ismereteiket.

Különböző oktatási formák hozzájárulása a nyelvtudáshoz
(a nyelvtudók százalékában)

	német	angol	francia	orosz
általános iskola	0	0	0	100,0
középiskola	55,5	60,2	73,6	86,9
főiskola, egyetem	16,2	39,7	10,5	42,7
TIT és egyéb szervezésű nyelvtanfolyamok	14,5	20,5	5,2	7,2
magánórák	39,3	34,9	15,7	2,9
egyéb nyelvtanulási lehetőségek (külföldi tartózkodás, levelezés, önképzés stb.)	19,6	19,3	10,5	10,8
N (18 és 29 éves kor közötti összes nyelvtudó)	108	78	18	137

(Az összeg természetszerűleg nem egyenlő 100 százalékkal, hiszen ugyanazt a nyelvet akár az összes elsorolt oktatási formában is tanulhatta valaki.)

Mindhárom nyugati nyelvnél, ha eltérő arányban is, a középiskolai oktatás a nyelvtudás legbővebb forrása. A német és az angol esetében igen jelentős a magánórák szerepe is, a tanfolyamok nyújtotta tanulási lehetőségeket viszont már viszonylag kevesen vették igénybe, különösen a franciául tudók közül. Az orosz nyelvtudás alapvetően iskolai tanulmányokból táplálkozik. Az oroszul tudók közül csak egészen kevesen vettek részt nyelvtanfolyamokon és alig néhányan magánórákon. A nem oktatási jellegű nyelvtanulási lehetőségekkel a németül és angolul tudók éltek viszonylag nagyobb arányban. Téves interpretációk kizárása végett fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a fenti táblázat nem azt mutatja, hogy a nyelvtudás megszerzésében melyik forrás volt a leghatékonyabb, legeredményesebb, hanem azt, hogy az egyes idegen nyelvek ismerői között milyen arányban voltak olyanok, akik az egyik vagy másik forrásból merítették nyelvtudásukat.

A délszlávok őrzik legerősebben nyelvüket

Az anyanyelvi-nemzetiségi és a nem anyanyelvi nyelvtudók életkor szerinti megoszlásából olyan tendenciák olvashatók ki, amelyek feltétlenül hatással lesznek a hazai idegen nyelvi kommunikációs kultúra jövőbeli alakulására.

A következő táblázatból az tűnik ki, hogy az anyanyelvi-nemzetiségi nyelvtudók száma az összes nemzetiségi nyelvnél az életkor csökkenésével egyenes arányban csökken, amiből egyértelműen arra kell következtetnünk, hogy az anyanyelvi-nemzetiségi nyelvtudás visszaszorulóban van és az idősebb generációk kihalásával jelentős mértékű fogyatkozása várható. Legkevésbé a román és a szlovák, legerősebben a délszláv nemzetiségiek őrzik nyelvi hagyományaikat. Azt a kérdést, hogy az anyanyelvi-nemzetiségi nyelvtudás visszaszorulásának a természetes etnikai keveredésen és asszimiláción túl milyen történelmi, politikai, gazdasági és kulturális okai vannak, más kutatások feladata vizsgálni.

A nem anyanyelvi-nemzetiségi nyelvtudás egészében véve az életkor csökkenésével párhuzamosan növekszik, ami természetes is, hiszen az alacsonyabb korosztályokban magasabb az iskolázottság. A növekedés elsősorban az oroszul tudók számának nagy mértékű felfutásából adódik, de az angol nyelvtudás folyamatos emelkedése is figyelmet érdemel. A francia nyelv ismerete az összes korcsoportban megközelítőleg azonos

A nyelvtudók részaránya életkori csoportokban, nyelvenként
(az életkori csoportok összlétszámának százalékában)

anyanyelvi nemzetiségi nyelvtudók	18 és 29 éves kor között	30 és 39 éves kor között	40 és 49 éves kor között	50 és 59 éves kor között	60 év felett	Összes korosztály együtt
német	0,75	0,86	2,49	3,65	5,24	2,37
román	0,08	0,10	0,28	0,57	0,61	0,32
szlovák	0,31	0,76	0,73	1,20	2,12	1,16
délszláv	0,35	0,56	0,39	1,02	1,22	0,71
összes nemzetiségi nyelv	1,49	2,28	3,89	6,44	9,19	4,56
nem anyanyelvi nyelvtudók						
német	4,77	4,94	3,50	5,65	5,52	5,44
angol	3,44	2,04	1,86	0,97	1,22	1,99
francia	0,79	0,76	0,62	0,68	0,89	0,80
orosz	6,05	4,03	1,75	1,48	0,89	2,98
összes világnyelv	11,95	11,29	7,35	6,87	6,32	8,75
az életkori csoportok összlétszáma	2263	1960	1767	1750	2130	9870

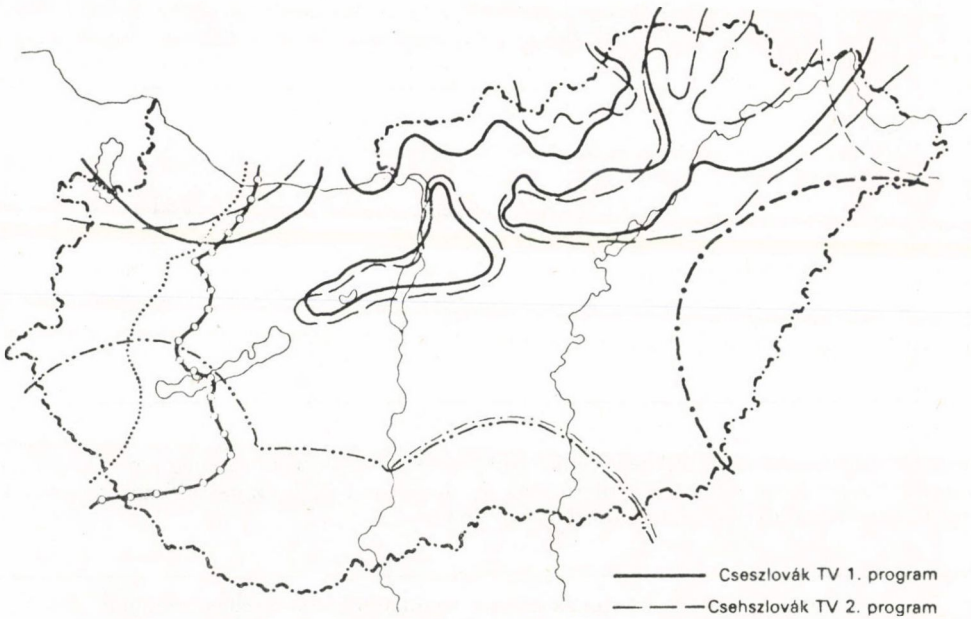
szinten áll, a német esetében viszont a fiatalabb korúak között kisebb csökkenés tapasztalható az idősebb generációkhoz képest. A jövőre vonatkozóan ez azt jelenti, hogy a lakosság iskolázottsági szintjének emelkedésével az angolul, de elsősorban oroszul tudók száma gyarapodni, a németül tudóké stagnálni, vagy esetleg kis mértékben csökkenni fog.

A nyelvtudás és a külföldi tévéadások nézettsége

Az idegen nyelvű tömegkommunikációs eszközök használata fontos szerepet játszhat a hazai idegen nyelvű (nemzetiségi) kommunikációs kultúra erősítésében és a nyelvtanulás ösztönzésében. Éppen azért nem érdektelen megvizsgálni, van-e valamiféle összefüggés a Magyarországon fogható külföldi idegen nyelvű tévéműsorok nézettsége és a nyelvtudás között.

Az alábbi térkép azt mutatja, hogy átlagos vevőkészülékkel Magyarország mely területein lehet a szomszédos országok tévéadásait elfogadható kép- és hangminőségben venni.

Az osztrák, a csehszlovák, a román és a jugoszláv televíziós adások magyarországi vételi körzete távolról sem teljesen, de — különösen a délszláv és a szlovák nemzetiségek esetében — igen jelentős részben egybeesik azokkal a területekkel, amelyeken az adások nyelvét értő nemzetiségiek élnek.

Forrás: A külföldi televízió-adások potenciális közönsége. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1980. (A Posta Rádió és Televízió Műszaki Igazgatósága 1979-es adatai alapján.)

Adataink szerint a 18 éven felüli tévénézők 29,1 százaléka szokott rendszeresen vagy alkalmanként külföldi tévéadásokat nézni (N = 8901). Ez a felnőtt magyar lakosság 26,3 százaléka (N = 9861).

A külföldi tévéadások nézettsége

	a külföldi televíziót nézők százalékában	az összes tévénéző százalékában
osztrák tévét néz	33,4	9,7
csehszlovák tévét néz	32,9	9,6
szovjet tévét néz	3,1	0,9
román tévét néz	13,8	4,0
jugoszláv tévét néz	35,5	10,3
a külföldi tévéadások összes nézői	= 2594	
összes tévénéző	= 8902	

Az idegen nyelvet beszélők között nagyobb arányban vannak olyanok, akik néznek külföldi tévéadásokat, mint azok között, akik nem beszélnek idegen nyelvet.

A nyelvtudás és a külföldi tévéadások nézettsége

	ismer idegen nyelvet	nem ismer idegen nyelvet
néz külföldi tévéadást	34,3	28,3
nem néz külföldi tévéadást	65,7	71,7
összesen	100,0	100,0
N =	1342	7477

Ez a táblázat a kis különbségek miatt önmagában természetesen még nem bizonyító erejű. A következő adatok azonban már jól dokumentálják az összefüggést a nyelvtudás és a külföldi tévéadások nézettsége között.

Milyen külföldi tévéadást néznek leginkább a szomszédos országok nyelvének ismerői?
(százalékban)

	németül tud	oroszul tud	románul tud	szlovákul tud	délszláv nyelven tud
osztrák tévét néz	41,9	31,1	7,1	31,2	16,6
csehszlovák tévét néz	33,0	48,1	28,5	81,2	2,7
szovjet tévét néz	0,4	2,8	14,3	0	0
román tévét néz	6,3	15,1	0	9,3	2,7
jugoszláv tévét néz	32,2	43,3	50,0	6,2	83,3
Azok száma, akik tudnak idegen nyelven és néznek külföldi televíziót	236	106	14	32	36

(Az összeg nem egyenlő 100 százalékkal, mivel bármelyik elsorolt nyelv ismerője több külföldi tévéadást foghat és nézhet.)

Kitűnik, hogy azok közül, akik néznek külföldi televíziót, a németül tudók elsősorban az osztrák, a szlovákul tudók elsősorban a csehszlovák, a délszláv nyelveken tudók pedig elsősorban a jugoszláv televízió adásait kísérik figyelemmel. Az adatok, különösen a szlovák és a délszláv nyelveket ismerők esetében, egyértelműen azt mutatják, hogy azok, akik tudnak németül, szlovákul vagy valamelyik délszláv nyelven és néznek külföldi televíziót, túlnyomórészt az általuk ismert nyelvű adásokat veszik.

Felmerülhet az az ellenvetés, hogy az osztrák, a csehszlovák és a jugoszláv televízió azok között is ilyen vagy még nagyobb arányban közkedvelt lehet, akik nem beszélik jól a nyelveket, illetve semmilyen idegen nyelvet nem beszélnek. Hogy ezt az ellenvetést kizárhassuk, meg kell vizsgálnunk, milyen arányban nézik az osztrák, a csehszlovák és a jugoszláv televíziót azok, akik nem értik az adások nyelvét.

Az osztrák televízió nézettsége a németül tudók és nem tudók körében
(százalékban)

	tud németül	nem tud németül
nézi az osztrák televízió adásait	11,3	7,7
nem nézi az osztrák televízió adásait	88,7	92,3
Összesen	100,0	100,0
N =	785	8965

A csehszlovák televízió nézettsége a szlovákul tudók és nem tudók körében
(százalékban)

	tud szlovákul	nem tud szlovákul
nézi a csehszlovák televízió adásait	21,7	7,0
nem nézi a csehszlovák televízió adásait	78,3	92,0
Összesen	100,0	100,0
N =	120	9630

A jugoszláv televízió nézettsége a délszláv nyelven tudók és nem tudók körében
(százalékban

	tud délszláv nyelven	nem tud délszláv nyelven
nézi a jugoszláv televízió adásait	36,6	7,6
nem nézi a jugoszláv televízió adásait	63,4	92,4
Összesen	100,0	100,0
N =	82	9750

E táblázatokról leolvasható, hogy a német, de elsősorban a délszláv és a szlovák nyelvek ismerői közül nagyobb arányban nézik az osztrák, a jugoszláv és a csehszlovák televíziót, mint azok közül, akik nem beszélik ezeket a nyelveket. Ezzel a délszláv, a szlovák és a német nyelvtudókra vonatkozóan bizonyítottnak tekinthetjük, hogy szoros összefüggés áll fenn a nyelvek ismerete és a megfelelő nyelvű külföldi tévéadások nézettsége között. Hozzátehetjük, hogy mivel Magyarországon a délszláv és a szlovák nyelveket túlnyomórészt csak anyanyelvi-nemzetiségi nyelvtudók beszélik, biztosra vehető, hogy a jugoszláv és a szlovák televíziónak azok a hazai nézői, akik ismerik a megfelelő nyelvet, anyanyelvi-nemzetiségi nyelvtudók. Befejezésül, esetleges félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy a fentiekből még az anyanyelvi-nemzetiségi nyelvtudók esetében sem szabad arra következtetni, hogy a nyelvtudók kizárólag vagy főként azért nézik ezt vagy azt a külföldi tévéadást, mert idegen nyelvi ismereteiket akarják gyakorolni vagy bővíteni. A nyelvgyakorlási vagy nyelvtanulási lehetőség sokak számára kétségtelenül vonzerő, de önmagában aligha magyarázza a hazai és a külföldi adások közötti választást.

HANÁK KATALIN

A nő képe a rádióban

Robert Merle swifti ihletésű szatirikus fantasztikus regényének, a Védett férfiaknak védőborító lapja — Kass János telitalálata — egyszerűen, ámde annál ötletesebben fejezi ki a regény abszurd alapszituációját: a tradicionális férfi uralmú, a nőt „második nemmé" degradáló civilizáció helyébe a nőuralom lép. A vérvörösre festett körmű — egyszerre kecses és félelmetesen ragadozó-női kéz két elegánsan összecsippentett ujja egy vékony madzagot szorongat, amelyen a teremtés koronájának apróvá zsugorodott reprezentánsa, egy búsképű, roskatag férfiú lóg. Merle szatírája a két nem egyenjogúságáról szól. Azt tolmácsolja, hogy emberi, nembeli lényegében nem lehet szabad az a nem, amely a másik nemet elnyomja. (Hiszen: „egyedül nem megy".) De nem kíméli az elvakult women lib' szemléletet sem. A regény atmoszférája s számos groteszk fordulata valószínűsíti a baloldali kritikai tömegkommunikációs szakirodalomnak azt a nézetét, hogy a tömegkommunikáció közvetítette nőképben a nők „szimbolikus megsemmisítésének", kiszorításának folyamata nemcsak a konzervatív—tradicionális férfi—nő társadalmi szerepfelfogásból s sztereotípiákból következik, hanem egyben manipulatív tiltakozás az egyre erősödő haladó nőmozgalom, a nők emancipációja ellen is. A legélesebben ez J. Downingnál fogalmazódik meg, aki az utóbbi évtized amerikai filmtermését elemezve mutat rá arra, hogy a 60-as évek végétől kezdve — aligha véletlenül — az amerikai filmek sztárjai főként férfiak (Jack Nicholson, Robert Redford, Paul Newman, Dustin Hoffman, Woody Allen stb.) Míg a korábbi férfi sztárok mellett jórészt azonos (vagy hasonló) művészi produkciót nyújtó művésznők szerepeltek (Mae West, Marilyn Monroe, Katherine Hepburn, Bette Davies stb.), addig a napjaink kiemelkedő amerikai színésznői (Jane Fonda, Glenda Jackson, Vanessa Redgrave stb.) a film lobby mesterkedése révén is igen ritkán jutnak jelentős alakításhoz. A filmvásznon — akárcsak más tömegkommunikációs eszközöknél — a nő nemcsak számarányában szorult a perifériára, hanem emberi kvalitásában is gyakorta negatív tulajdonságok megtestesítője (szűk látókörű, butácska, hiú, fecsegő, nemcsak elfogadja a szexuális objektum szerepét, hanem vissza is él e „hatalmával" stb.). S ha kilép a tradicionális hitvesi, háziasszonyi, gyereknevelő — az otthont s tűzhelyet őrző — szerepköréből, akkor — állapítja meg G. Gerbner és N. Signorelli tanulmánya —, a „sors" nagy valószínűséggel megbünteti „lázadásáért". A fő műsoridőben vetített amerikai tévédrámákban, filmekben a „klasszikus" háziasszonyok magasztosulnak fel s élveznek védettséget. Dolgozó társnőiknek viszont jó esélyük van rá, hogy megerőszakolják őket, hogy gyilkosságok s más agresszív cselekmények áldozataivá váljanak.

És nálunk?

A nő képe a tömegkommunikációban divatos témává vált. Kivált, mióta az UNESCO egyik kiemelt nemzetközi tömegkommunikációs kutatásának rangját s támogatását elnyerte.

Noha reméljük, hogy munkánk hozzájárulhat a nemzetközi tapasztalatok palettájának gazdagításához, öntevékenyen — a Magyar Nők Országos Tanácsának felkérésére — láttunk hozzá, hogy felmérjük: milyen nő-képet mutatnak be s sugallnak a magyar elektronikus tömegkommunikációs eszközök, egy olyan társadalomban, amelyben a női munkavállalás nem pusztán emancipációs, ideológiai „harci feladat", hanem — ha reálisan szemléljük a helyzetet — gazdasági kényszer is. (Az átlagos nukleáris kiscsalád fenntartásához is két kereső szükséges.) A hazai szociológiai irodalom — más szocialista országok hasonló témájú munkáival egybecsengően — rámutat, hogy noha a nők társadalomban játszott szerepében, a két nem közti egyenlőség megvalósulásában lényeges pozitív változások következtek be, a két nem — nem deklarált, hanem tényleges — egyenlősége korántsem valósult meg. Sem a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyben, sem az iskolázási, a társadalmi mobilitási esélyekben. Nem szólván a családon belüli munkamegosztásról, a női munka presztízséről, s a nők — múltból átöröklött — nemi szerepfelfogásáról, a nőkkel kapcsolatban makacsul tovább élő tradicionális sztereotípiákról stb. Annyiszor használjuk — — sablonos beidegződöttségként —, hogy átmeneti társadalomban élünk, hogy a fogalmaknak jelentőséget tulajdonító kutató már-már restelli leírni e jelzőt. Mégis ezt kell tennünk. Ha 1945-öt tekintjük mércének, messziről indultunk a női egyenjogúság megteremtésében. S valahol útközben tartunk, átmeneti társadalmunk valamennyi lényegi jegyét, ellentmondásait, szerep- s tudatzavarait, tradicionális beidegződöttségeinek, viselkedéskultúrájának visszásságait a reálisan lehetséges pozitív előrelendítő elemekkel ötvöző fázisában. Keressük az utat. Együtt férfiak és nők. Hiszen — s ez volt vizsgálatunk alapkoncepciója — elsősorban emberek vagyunk. S ehhez képest „mellékesen" — nagyjából fele-fele arányban — tartozunk a két nemhez, amely az emberiség biológiai, szellemi, szociális újrateremtésében együtt fogja — Karinthy Frigyes képével élve — a kosár két fülét. Ámde ez a felfogás sem takarhatja el azokat az egyensúlyzavarokat, amelyek természetesen nemcsak a nő-kép tömegkommunikációs tükrözésében, hanem mindenekelőtt társadalmunk objektív életmódfeltételeiben, gazdasági-társadalmi-kulturális viszonyaikban gyökereznek.

A vizsgálat*, amelynek néhány eredményéről most beszámolok, mindössze egy hét (1979. december 3—9.) szinte valamennyi** rádió- és televízióműsorának, tehát lényegében a teljes műsorstruktúrának a megfigyelésére terjedt ki, kísérleti szinten. A kísérleti jelzőt nem utólag biggyesztettük a vizsgálathoz, ahogy nemritkán előfordul, ha valamilyen elfuserált munkának kívánnak a kísérlettel menlevelet biztosítani. Természetesen felhasználtuk a nemzetközi kutatások tapasztalatait. De mivel mi nem egy-egy műsortípus, hanem a műsorstruktúra elemzésére, a mennyiségi és a minőségi jegyek együttes megragadására, a közvetlen (explicit) és közvetett (implicit) üzenetek feltárására törekedtünk, jórészt nekünk kellett kialakítanunk a vizsgálat koncepcióját s módszerét. Különösképpen érvényes ez a rádiós műsorokra, amelyeket a nemzetközi kutatások meglehetősen mostohán kezeltek. A külföldi kutatások nagy többsége (a jelentősebbje szinte mind) a televíziót és a sajtót választotta terepül, úgy vélve, hogy a nő-kép (image) tükrözésében s alakításában a rádió szerepe eltörpül a televízió, a nagy példányszámú újságok, női magazinok mellett. Mi nem tartottuk speciális témánknál sem indokoltnak a rádió háttérbe szorítását. Műsorai — mint értékeket hordozó és kifejező modellek, mint a valóság normatív tükrözői — ugyancsak hozzájárulnak ahhoz, hogy a nyilvánosságban milyen kép él a nők társadalomban játszott szerepéről, társadalmi helyéről. S nem utolsósorban arról, hogy mennyiben valósul meg a két nem egyenjogúsága az élet különböző területein, milyen reális

* A vizsgálatot Semjén Anitával végeztem.

** Csak a zenei, az oktatási és a szűken vett műszaki-technikai ismeretterjesztő műsorok maradtak ki a megfigyelésből.

akadályok, konfliktusszituációk nehezítik a deklarált cél — a női egyenjogúság megvalósítását a jelenben és a közeljövőben.

Hadd bocsássak még előre néhány dolgot. Elsőként azt, hogy a vizsgálati alapszituációnk több szempontból „művi", „laboratóriumi" jellegű, amikor a nőkérdésre koncentrál. Ugyanis aligha van olyan átlagos rádióhallgató, vagy tévénéző, aki azért hallgatná, nézné a programokat, hogy azokból tudatosan „ellesse", megtanulja a nemi, családi szerepeket, vagy azt, hogy mi erről a tömegkommunikációs fórum álláspontja, legitimációs „sugallata". (Noha a műsorfolyamat egésze — többek között — ezt a szerepet tölti be). A műsorkészítők sem férfi—nő megoszlásban gondolkodnak — ha csak nem kapják külön „házi feladatul" —, hanem mindenekelőtt jó műsorokat kívánnak készíteni azzal, akivel lehet, s nem patikamérlegen méricskélve a két nem műsorbeli arányát. Végül, de nem utolsósorban, nyilvánvalóan az élethelyzettől, a szubkulturális adottságokból, az értékrendtől függően különböző emberek mást-mást fognak fel, érzékelnek egyazon tömegkommunikációs üzenetből, és természetesen mást „hallhatnak ki" egyazon műsorból a két nemhez tartozók. Hogy semmiféle férfi, női elfogultság, „érzékenység" ne érvényesülhessen, ezért minden műsort egymástól függetlenül egy pár — egy férfi és egy nő — figyelt meg, kódolt, értékelt a minden műsortípusra külön kidolgozott megfigyelési szempontok szerint. A „vegyes" nemű, koedukált megfigyelő párok alkalmazása — legalábbis tudomásunk szerint — módszertani újításnak tekinthető. A megfigyelő párok persze nem reprezentálták a társadalom valamennyi csoportját, rétegét. Sőt, arra törekedtünk, hogy a műsormegfigyelő gárda minél homogénabb legyen (életkorban, iskolázottságban, társadalomtudományi ismeretekben, s természetesen a szociológia elméletében és módszertanában való jártasságban). A végeredmény azt mutatta, hogy a fenti homogenizáló tényezők mellett erősen háttérbe szorult a két nemhez való tartozás ténye. Vagyis az esetek többségében azonos dolgokra figyeltek, „szisszentek" fel a férfi és a nő műsormegfigyelőink.

Ha objektivitásra törekvő elgondolásunkat következetesen végig kívántuk volna vinni, akkor most a vizsgálati eredményekről is egy férfinak és egy nőnek kellene beszámolnia. Hogy ez így nem valósulhatott meg, abban — a praktikus lehetőségeken kívül — elsősorban vizsgálati alapállásunk is érvényesült: nincsenek csak nők vagy csak férfiak számára kisajátítható témák, nincs a világnak olyan jelensége, szituációja, amelynek átélésében s megélésében kizárólag férfiak vagy nők lehetnek érdekeltek s kompetensek.

E rövid beszámoló természetesen nem szólhat valamennyi vizsgált műsortípusról. Sajnos itt el kell hanyagolnunk a fiction műsorokat, vagy a gyerekeknek szóló programokat, noha talán ezek mutatják meg a legszemléletesebben, hogy miként szerveződnek a „férfiasság" és a „nőiesség", a nemi szerepek tömegkommunikáció közvetítette sztereotípiái. Hogy mire gondolunk itt, ezt hadd érzékeltessük az 1930-as évek egyik népszerű meséje, a Krampusz Könyv néhány sorával:

A Pokolnak fenekén lent,
Hol örök tűz lángol, s ég,
Csendben, rendben éldegélnek
Krampafalvi Krampuszék.

Krampusz néni sütött-főzött,
Ingeket varrt, meg mosott,
Krampusz bácsi meg pipázott,
Vagy újságot olvasott.

A pokol, mint olyan, természetesen hiányzik a mai gyerekmesékből. De a nemi, családi munkamegosztás e tradicionális képe átszövi a mai rádiós gyerekmeséket is. S a „mondanivaló" mitsem változik attól, hogy ma a szövőnő anyuka süt, főz, varr,

takarít, és az esztergályos apuka ül a fotelban, s cigarettafüstöt eregetve újságot olvas vagy tévét néz. Ebből tanul a gyerek! Például azt is, hogy melyek a tipikus női és férfi tevékenységek s tulajdonságok. (Lásd erről H. Sas Judit több tanulmányát, amelyek a nemi szerepekre való szocializációt elemzik az óvodás korú gyermekektől a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó felnőttekig.)

Férfi és nő kommunikátorok

Hogy a rádió kommunikátorai között hány férfi és hány nő van, már önmagában is sokat mond arról, hogy a tömegkommunikációs fórum mennyiben bízza a két nemre üzenetei tolmácsolását, és a közönségben milyen kép rögzül arról, hogy milyen témáról szólnak az intézmény képviseletében a férfiak és a nők.

A kommunikátor férfiak és nők aránya a rádió műsoraiban
(%-ban)

Műsortípusok	Kommunikátor		Összesen
	férfi	nő	
Aktuális politikai, gazdasági, kulturális	76	24	100
Riport és dokumentum	68	32	100
Magazin	64	36	100
Ismeretterjesztés	68	32	100
Speciális női	37	63	100
Szerviz	75	25	100
Verseny, kvíz	71	29	100
Hirdetés	50	50	100

Amint a vizsgálat egészében, úgy a kommunikátorok nem szerinti megoszlásában sem a mechanikus statisztikai — fele-fele — arányt tekintettük mércének. Vagyis nem abból indultunk ki, hogy a rádió műsorainak akár a kommunikátorok, akár a rádióban megszólaltatott különböző társadalmi rétegekbe tartozó nők számában pontosan le kellene képeznie a nők tényleges társadalmi arányát. A kommunikátorok esetében a fele-fele arány már csak azért is irreális követelmény lenne, mivel — s most ne firtassuk az okokat, hogy miért — jóval több férfi, mint nő rendelkezik a kommunikátori szerepkörök ellátásához (papíron) szükséges szakismerettel.

A rádió programjának gerincét képező műsortípusokban egyértelmű a férfi kommunikátorok túlsúlya. Ez azonban korántsem olyan szélsőségesen nagy, mint általában a nyugati rádiókban, amelyek a nők alacsonyabb társadalmi presztízsével számolva, igen csekély mértékben bízzák az üzeneteik közvetítését nőkre. (A közvélemény-kutatások ugyanis azt jelezték vissza, hogy a közönség jobban „hisz" a férfi, mint a nő kommunikátoroknak). A vizsgált héten a kommunikátor nők aránya 34% volt. S ez azt jelzi, hogy más hazai tömegkommunikációs fórumokhoz — a sajtóhoz, a televízióhoz — képest a rádió tárta a legszélesebbre a kaput a nők előtt.

De adataink azt is mutatják, hogy a nők előtti kapu s pályatér másképp tágul s szűkül a különböző műsortípusoknál.

A speciális *női műsoroknál* (Lányok, asszonyok, Nőkről nőknek) a vezér szerep — érthetően — a kommunikátor nőké (63%). Itt a férfi kommunikátorok (37%-os) közreműködése azért is üdvös, mert a — talán még inkább növelhető — jelenlétük is kifejezi: nincs hermetikusan zárt, a másik nemtől független „női világ".

Az „ideális", a fele, fele arány a *hirdetéseknél* valósul meg. Valamilyen sajátos felelgetőst képezve, a reklámokat hol férfi, hol nő népszerűsíti, függetlenül a hirdetés tartalmától, a reklámozott portékától, a reklám címzettjeitől. Igaz, gyakran címzettje sincs a reklámoknak. A leggyakrabban „mindenkinek" szólnak: „akinek inge, vegye magára". (A mechanikus férfi—nő felelgetősben előadott, szellem, humor és nem nélküli hirdetések egyébként is olyanok, mintha a rádió a kommunikáció ördögétől kívánná megmenteni a magyar lakosságot.)

A legtöbb nő kommunikátort szerepeltető műsortípusok között a harmadik helyet a magazin műsorok (pl. Kettőtől ötig) foglalják el (64% a férfi, 36% a nő). A könnyű- és komoly zenét, a sokféle, jobbára „színes" publicisztikai műfajt ötvöző magazinműsorokban — már csak a változatosság kedvéért is — viszonylag nagyobb teret kapnak a nők.

A középmezőnybe sorolhatjuk a riport- és dokumentum-, az ismeretterjesztő műsorokat (mindkettőben 68% a férfi, 32% a nő kommunikátor arány), valamint a verseny- s kvízprogramokat (71% férfi, 29% nő kommunikátorral).

A kommunikátor nők „alulreprezentáltsága" a szervizműsoroknál (25%) — főként a Csúcsforgalomnak köszönhetően, lévén a közlekedés nálunk abszolút „férfias ügy" — és a műsoridőben is kitüntető helyet elfoglaló aktuális politikai-társadalmi—gazdasági-kulturális tájékoztató műsoroknál (pl. Jó reggelt, Déli Krónika) teljesedik ki, s apad le 24%-ra a kommunikátornők aránya, a 76%-os férfi többséggel szemben.

Semmiképp nem kívánjuk rangsorolni a különböző műsorokat. Mindegyiknek megvan a maga sajátos, mással össze nem mérhető funkciója, így hasznossága is. De talán a rádiót leginkább rádióvá, mással nem helyettesíthető tömegkommunikációs eszközzé az aktuális — külföldi s hazai — információk, hírműsorok teszik. Azok a műsorok, amelyek közreműködői között a legkevesebb a nő. Csodálkozhatunk-e azon, hogy miután a politika csinálói főként férfiak, a nagy- és kisvilág politikai eseményeiről főként férfiak tájékoztatnak, a köztudatban az a kép rögzül s szerveződik sztereotípiává, hogy a politika — a deklarált elvek ellenére — mégiscsak elsősorban a férfiak dolga?

Néhány kiemelt témánál a szervezeti struktúra, a szerkesztőségek szerint is vizsgáltuk a férfi, nő kommunikátorok arányát, az egy hétnél hosszabb időszak adatai alapján. A kontrollon kívül ez azért is volt tanulságos, mert rávilágított a két nembeli kommunikátorok arányát ugyancsak befolyásoló szervezeti egységek relatív önállóságának és érdekszférájának szerepére. A belpolitikai rovat gárdája a kivételek közé tartozik: 10 férfi mellett 11 nő gondozza a műsorokat. A plusz egy fő semmiképp nem jelent nőuralmat, bár a házon (mármint a rádión) belül olykor elhangzik némi kedves vagy epés élcelődés a belpolitika harcos női „megszállásáról". Az adatok mindenesetre azt mutatják, hogy az érdemi posztokon ténykedő nők valóban őrködnek a műsorvezetésben, a témákban és az interjúalanyokban egyaránt a női egyenjogúság — legalább szimbolikus — megvalósulása felett. 1980 utolsó három hónapjában a belpolitikai műsorok szerkesztői között 55% volt a férfi, 45% a nő. Az adások 35%-ában szerepelt csak férfi műsorvezető és riporter, 34%-ában(!) csak nő töltötte be e szerepeket, és 31% volt a „koedukált", a férfiak és nők által készített program. Az igazsághoz persze hozzátartozik az is, hogy a speciális női műsorok a belpolitikai rovathoz tartoznak, s ez nem kis mértékben növeli a kommunikátor nők számát.

Vessünk egy pillantást a másik végletre, a külpolitikai rovatra, amelynek 18 fős csapatában mindössze 3 nő ténykedik (ebből kettő külföldi tudósító). Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a külső munkatársak zöme ugyancsak férfi, akkor méltán mondhatjuk, hogy a külpolitikában (akár a valóságban) a nők a pálya szélére szorulnak.

A külpolitikai rovat saját műsoraiban szereplő kommunikátor férfiak és nők megoszlása
1980. október—december

Kommunikátorok		Összesen	
		N	%
Szerkesztő			
csak férfi		98	86
csak nő		16	14
vegyesen		—	—
	Összesen:	114	100
Műsorvezető és riporter			
csak férfi		50	82
csak nő		9	15
vegyesen		2	3
	Összesen:	61	100
Kommentátor			
csak férfi		81	82
csak nő		3	3
vegyesen		27	25
	Összesen:	111	100
A kommunikátorok megszólalásainak száma			
csak férfi		164	82
csak nő		—	—
vegyesen		35	18
	Összesen:	199	100

Az adatok önmagukért beszélnek. Ha van terület, ahol a G. Gerbner használta fogalom — a nők „szimbolikus megsemmisítése" a tömegkummunikáció által —, zárt rendszerként érvényesül, akkor az elsősorban a külpolitika. S tegyük hozzá: a sport is. Nem különös, hogy miközben ma már számos sportágban megközelítően annyi nő, mint férfi jeleskedik, a sportriporterek között egyetlen nő sem akad?

Szerepkörök — témák — attitűdök

Eddig a hivatásos kommunikátorokról beszéltünk. Ide soroltuk mindazokat, akik az intézmény képviseletében bármilyen minőségben, szerepkörben részt vettek a műsorok készítésében s közvetítésében. De természetesen lényeges különbségek vannak a különböző — bemondó, riporter, kommentátor, műsorvezető, vitavezető, szerkesztő stb. — kommunikátori szerepkörök között önállóságban, felelősségben, alkotói lehetőségekben egyaránt.

Mármost ha nemcsak azt nézzük, hogy hány férfi és hány nő kommunikátor hallatja a hangját a rádióban, hanem azt is, hogy milyen kommunikátori szerepkörben teszi ezt, akkor a speciális női műsorok, a hirdetések kivételével minden műsortípusnál az a tendencia érvényesül, hogy az érdemibb kommunikátori feladatok ellátói zömmel férfiak, akik mellett a nők nemritkán csak statisztériaként vagy egysíkúbb, kevésbé önálló kommunikátori szerepkörökben lépnek fel. Tehát ha a szerepkörök minőségét is bevonjuk a vizsgálódásba, akkor jelentékenyen módosul a kép. A 34% nő kommunikátor közül 10% voltaképp nem végzett önálló újságírói munkát, 10% a férfi kollégái mellett alárendeltebb szerepet töltött be, s mindössze 14% látott el a férfiakkal egyenrangú feladatot.

Tipikus jelenség, hogy pl. a riporternők többnyire a „közemberekkel" vagy a középvezetőkkel készítenek interjút, a férfi riporterek a társadalmi hierarchia felső régióiban, vagy a csúcsán állókkal. (A nemek közötti különbségeken kívül természetesen presztízs-, protokolltényezők is befolyásolják, hogy ki kivel készíthet interjút, műsort.)

A puszta arányok keveset mondanak arról, hogy a férfiak és a nők tartalmilag miként töltik be a kommunikátori szerepkörüket. Ezért tartottuk fontosnak ennek a vizsgálatát is.

A férfi és a nő kommunikátorok szerepének jellemzői* (%-ban)
(N = 432)

A kommunikátori magatartás jellemzője	Aktuális politikai, társadalmi, gazdaság, kulturális		Riport, dokumentum		Magazin		Ismeretterjesztő		Speciális női		Szervíz		Verseny, kvíz	
	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő
Semleges, közlő	72	70	24	25	40	43	45	42	—	—	54	20	8	20
Irányító	13	—	12	—	14	6	5	11	—	—	5	10	8	10
Családias	5	16	6	—	2	11	—	—	50	7	—	—	25	—
Vallató	1	—	—	—	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Együttgondolkodó	9	4	29	25	23	24	11	12	—	60	8	30	8	30
Empatikus	—	10	17	37	15	8	11	5	50	33	14	10	17	10
Passzív	—	—	—	—	1	4	—	—	—	—	—	10	—	10
Egyéb és értékelhetetlen	—	4	12	13	3	—	26	30	—	—	19	20	34	20
Összesen:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

A szakértői szem első pillanatra is fennakadhat az „egyéb és értékelhetetlen" csoport nagyságán. Ennek azonban nemcsak az volt az oka, hogy kategóriarendszerük nem volt mindent felölelő, teljesen zárt, hanem az is, hogy a kommunikátorok nem kis hányadánál semminő tudatos, felvállalt, jellemzőnek tekinthető kommunikátori szerepet nem lehetett felfedezni. Nem kevés a „színtelen, szagtalan", az egyéniségükből, a személyiségükből mitsem felvillantó kommunikátorok száma, amint ezt majd a kommunikátori attitűd adatai is tükrözik.

Mi olvasható ki a táblázatból? Elsősorban is az, hogy mindenekelőtt a téma, a kommunikátori feladat formálja a kommunikátori szerepköröket, amelyhez képest — a műsortípusok többségénél — erősen alárendelt szerepűvé válik a kommunikátorok neme. Az egyhetes műsormegfigyelés alapján tehát semmiképp nem mondhatjuk, hogy ez vagy az a magatartás, szerepértelmezés lenne a kommunikátor férfiakra és nőkre elsősorban jellemző. Néhány eltérésre azonban érdemes felfigyelnünk. Az irányító szerepkör főként a férfiaké, míg a nő kommunikátorok — többnyire — empatikus készségükkel tűntek ki. (S tán az sem véletlen, hogy kizárólag nők szorultak valaminő passzív, elsodort szerepkörbe). De hogy mennyire a feladat minősége s jellege avagy a különböző műsortípusoknál uralkodó kommunikátori modell a meghatározó, azt szemléletesen mutatja, hogy bizonyos műsortípusoknál a nő kommunikátorok „férfias" kommunikátori szerepekre törekednek (pl. az ismeretterjesztő műsoroknál keményebben fogják az irányítás gyeplőjét, mint a férfiak).

* A bemondók kivételével

Viszont a speciális női műsorokban szereplő férfi kommunikátorok valamelyest „feminizálódnak": inkább „családiasabbak" és empatikusabbak, mint kolléganőik.

Érdemes lenne tovább vizsgálni, hogy a semleges, közlő kommunikátori magatartás uralkodó jellege (főként az aktuális műsoroknál) milyen késztetésekre, elvárásokra, motivációkra vezethető vissza a rádióvezetés és a kommunikátorok körében. Másképp fogalmazva: azért bújik e szerepkörbe — a nemtől függetlenül — a kommunikátorok nagy többsége, mert ezt várják el tőle, ez az „ideáltípus", avagy mert bizonyos esetekben ez a szerepkör játszható el a legkönnyebben? E kérdésekre nem tudunk válaszolni. Két kommunikátori szerepkör gazdagítása azonban mindenképp kívánatosnak tűnne. Az együttgondolkodóé — aki megpróbál együtt gondolkodni a közönségével, a riportalanyával — és az empatikus kommunikátoré, aki képes beleélni magát a közönsége, az interjúalanya helyzetébe. E két kommunikátortípus bővítése alkalmasint csökkentené a „siket" és a „kioktató" kommunikátorok számát, s a jelenleginél is kisebb teret adna a talán legkevésbé rokonszenves kommunikátor típusnak, a vallatónak. (Aki összetéveszti a kommunikátori hivatást egy vizsgálóbíró vagy ügyész szerepével.)

A férfi és a nő kommunikátorok attitűdjének jellemzői %-ban
(N = 432)

Jellemző kommunikátori attitűd	Műsortípusok: Aktuális, politikai, társadalmi gazdasági, kulturális		Riport dokumentum		Magazin		Ismeretterjesztő		Szervíz		Verseny, kvíz	
	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő
— Objektív	71	48	47	12	41	40	53	61	62	50	17	—
— Távolságtartó	1	—	—	—	2	2	—	—	3	10	—	—
— Empatikus	4	20	35	50	19	15	5	11	16	20	42	40
— Agresszív	3	—	6	—	2	6	5	—	—	—	—	—
— „Lekezelő"	1	—	—	—	6	4	—	—	5	—	8	—
— Hízelgő (nyalizó)	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—
— Mindenhez értő	1	—	—	—	9	9	5	—	—	—	—	—
— Humorizáló	2	1	—	—	6	2	3	—	—	—	—	—
— „Jópofa" (rosszhiszeműen humorizáló)	2	1	—	—	7	11	—	—	—	—	17	20
— Szertartásosan udvariaskodó	—	—	—	—	1	9	—	—	—	—	8	—
— Egyéb	15	21	12	38	4	—	—	28	3	20	8	40
Összesen:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Az első, az olvasóban nyilván felmerülő kérdés, hogy mennyiben választható el egymástól a kommunikátori szerep és az attitűd (beállítottság)? Kivált akkor, ha egyes fogalmak visszaköszönnek egymásnak (mint a semleges, közlő és objektív, az empatikus szerep és attitűd). Kétségtelenül rendkívül nehéz, sok hibaforrást tartalmazó lehet az elhatárolás. S tény, hogy a szerepkör meghatározza a lehetséges kommunikátori attitűdöket is. Ámde mégsem teljesen. Felléphet valaki olyan „semleges közlő" tartalmi szerepben, hogy attitűdjére az objektivitásra törekvés vagy a nyomatékos, hűvös távolságtartás (a kivülállás) a jellemző. Az alapjában semleges, közlő kommunikátori alapszerepekben is jelentkezhetnek empatikus készségek, s lehet valaki úgy irányító, hogy „mindenhez ért" vagy agresszív stb. Nem menteget-

ni kívánom attitűd-skálánk gyengeségét. Bizonyos kommentátori attitűdök lehetséges megragadása csak arra szolgált, hogy megkíséreljük feltárni a férfi és a nő kommunikátorok beállítódása közti lehetséges különbségeket.

Az objektív attitűd — az ismeretterjesztő műsorok kivételével — főként a férfi kommunikátorok jellemzője. A nő kommunikátoroknál — ha csak a legkisebb lehetőségük is van rá — előbukkan a férfiaknál jóval erősebb empatikus készség. A hangsúlyozott távolságtartás nem tartozik a gyakori kommunikátori attitűdök közé egyik nemnél sem. Noha a nő kommunikátorok empátiában általában lekörözik a férfiakat, néhány műsortípusnál (ismeretterjesztés, magazin, verseny, kvíz) ez inkább a férfi kommunikátorok jellemzője, amiként a jó vagy rosszízű humorizálás (a „jópofaság") is.

A férfiak jobban hajlanak a „lekezelő" attitűdre, a hízelgő (nyalizó) attitűd viszont inkább a nőkre jellemző.

Nagyon vulgárisan kifejezve — noha a kép abszolút irodalmi, Örkény István Macskajátékából való — bizonyos kommunikátor nőtípusnak a takony is megfagy az orrában a „tisztelettől", ha valamilyen tekintélyes Férfiút (politikust vagy tudóst) kaphat mikrofonvégre. Mármost, ha ehhez még egyfajta női kellemkedés is társul, a végeredmény elég lesújtó.

Természetesen egy rövid periódusra kiterjedő kísérleti jellegű vizsgálat néhány százalékos eltérése még csak tendenciák jelzésére sem jogosít fel. Itt az a lényeges, hogy a férfi kommunikátorok a nőknél jóval gazdagabb kommunikátori szerep- s attitűdkészlettel rendelkeznek. Tehát inkább van módjuk rá, hogy a kommunikátori munkájukban „önmagukat" adják, személyiségük színeit is felvillantsák. A nő kommunikátorok kihívóan magas aránya az „egyéb" kategóriában viszont arról tanúskodik, hogy a nők között a férfiaknál kevesebb a karakterisztikus (akár rokon-, akár ellenszenves) rádiós személyiség. Ez azonban korántsem a kommunikátor nők nemére, hanem nagy valószínűséggel a férfiaknál jóval szűkebb kommunikátori szerepkörére vezethető vissza. Nem hinném, hogy eleve sótlanabb, humortalanabb, szürkébb nők kerülnének a kommunikátori pályára, mint férfiak. Hogy mégis ez az összbenyomás alakulhat ki a hallgatóban, az mindenekelőtt azzal függ össze, hogy az egyéniséget kibontakoztatható, csillogó főszerep főként a férfiaké. A kommunikátor nők nem jelentéktelen hányada olyan „mellékszerepekhez" jut, amelyekben az igyekvő, a „jó iskolás lány" szerepkör s attitűd — no meg a nemi sztereotípiának megfelelően — az érzelmi gazdagság érvényesülhet. S ez nagyjából minden műsortípusra jellemző. A „nagyvilág" (külhoni és belhoni vonatkozásban egyaránt) elsősorban a férfi kommunikátorok asztala, míg a nőknek marad a „kisvilág" (család, gyereknevelés stb.), az intimszféra. Ebből következően is, meglehetősen nagy általában a különbség két nemhez tartozó kommunikátorok intellektuális és érzelmi hatása, kisugárzása, teljesítménye között.

A rádióban megszólaló nők

Hány férfi és hány nő szólal meg — nem hivatásos kommunikátorként — a rádióban?

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont egy másik (1976-os) vizsgálata ugyancsak egy hét non fiction rádióműsorainak megfigyelése alapján állapította meg, hogy a rádióban megszólalók 67%-a férfi, 33%-a nő (Hoffmann Márta—Jakab Zoltán, 1981.)

A mintegy egyharmados nőarányt a vizsgálatunk is megerősítette. (Noha mi a fiction műsorokat is elemeztük.) Az átlag természetesen erősen szóródik a különböző műsortípusok között.

A megszólaló nők aránya a különböző műsortípusokban %-ban

Műsortípusok	A megszólaló nők arányacsoportjai az egyes műsorokban					Összesen
	0—10 %	11—25 %	26—40 %	41—50 %	51% felett	
1. Aktuális, politikai	40	20	—	13	27	100
2. Riport és dokumentum	64	—	6	12	18	100
3. Magazin	42	19	12	19	8	100
4. Ismeretterjesztés	60	25	3	12	—	100
5. Dráma, elbeszélés (fiction)	—	70	—	20	10	100
6. Speciális női	—	—	—	—	100	100
7. Szervíz	—	—	—	50	50	100
8. Verseny, kvíz	—	50	—	50	—	100

Csupán a speciális női műsorokban szólalnak meg a nők tényleges demográfiai arányuknál nagyobb mértékben. S mindössze a szervízműsorokban kapnak hangot nagyjából azonos arányban a férfiak és a nők. A műsortípusok (ismeretterjesztés, riport és dokumentum, magazin, aktuális politikai) többségében a riportalanyként, még inkább a szakértőként megszólaló nők nagy többsége nem éri el — a megszólaltatott férfiakkal szemben — a 25%-ot sem. De még a fiction is főként férfias világot tükröz: a 75%-os férfi, 25%-os nőarány a fiction műsorok 70%-ára volt jellemző. S mindössze e műsortípus 30 százalékában fordulnak elő a kétötödöt meghaladó arányban a nők.

Az aktuális műsorok a nők társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyéről három fő típust állítanak a hallgató elé:

1. Egyes foglalkozásokban szinte csak nők jelennek meg (pedagógus, eladó, laboráns stb.), ezek tehát sugalltan is női vagy „nőkre szabott" szakmák.
2. Ezt az egyoldalú foglalkozási képet extrém férfi és női foglalkozásokkal kívánják egyensúlyozni (pl. óvó bácsi, darukezelő nő.)
3. A valóságos arányoknál jóval kevesebb a vezető, a szakértelmiségi nő, s még ezekre is többnyire a férfiak árnyéka vetül. Amint a kommunikátorokra, úgy a megszólalókra is érvényes az a tendencia, hogy országos, politikai, gazdasági, tudományos kérdésekről a férfiak szólnak. Az Intézmény, a Hivatal nevében nyilatkozók kevés kivétellel férfiak; a tekintély és a kompetencia tehát férfitulajdonság és -szerep.

Az önálló riportműsorokban az interjúalanyok foglalkozása — nemre való tekintet nélkül — vegyes: fizikai és szellemi dolgozó. De amint az aktuális műsorok rövid interjúiban, úgy az önálló riportokban is a kompetens nyilatkozók túlnyomó többsége férfi.

A magazinműsorokban a megszólaltatott férfiak, nők aránya közt nincs nagy eltérés. Csakhogy a szereposztás jócskán különbözik: komoly, társadalmi, gazdasági, tudományos kérdésekről főként a férfiak hallatják a hangjukat, a mindennapi életről, a családról, az élet intimszférájáról, a „lélek dolgairól" a nők.

„Das ewig-weibliche Zieht uns hinan" („Az örök nőiség vonz felfelé minket") — zárul e sorral Goethe Faustja. Az „örök" nő és nőiség azonban csak olcsó viccek, adomák vagy az emberi élet általános értelmét kereső filozofikus művészeti alkotások (Goethe, Madách), illetve — a 19. század derekától — a szellemtörténeti, pesszimista („nőgyűlölő") filozófiai eszmefuttatások (lásd Nietzsche) tárgya lehet. A szociológiáé semmiképp nem. Hogy valójában milyen nő-kép rajzolódik ki a rádió műsoraiból, erre teljesebb érvényű válasz csak a közvetlen és közvetett tömegkommunikációs üzenetek kibontásával állapítható meg.

TOMKA MIKLÓS

...és közben halkan szól a...

A rádióhallgatás és tévénézés változatai

A statisztikai és a kommunikációs szakirodalom szerint — kissé élezve — egyrészt létezik olyan rádióhallgatás, tévénézés, ami az egész embert leköti és ami ennek megfelelően teljes értékű tevékenység, másrészt van egy csökkent értékű rádiózás és tévénézés, a „háttér", a „zajkulissza".[1] A műsorkészítő az előbbit akarja elérni, az utóbbit legfeljebb kénytelen-kelletlen tudomásul veszi.

A tömegkommunikáció- és méginkább az időmérleg-kutatás adatai látszólag szintén e kettős rendszer létét bizonyítják, amikor különbséget tesznek „kizárólagos" és „más tevékenységekkel egyidejű" rádióhallgatás és tévénézés között.[2] Az első típus definíciója szerint az emberek abban a meghatározott időben, amikor rádiózni vagy tévét nézni, semmi mással nem foglalkoznak[3], míg a második típusú rádióhallgatás vagy tévénézés mellett más tevékenységet is végeznek. Ebben a megközelítésben már kevésbé erős az értékelés, az egyik vagy másik típus előnyben részesítése, egyértelműbb viszont a két típus szétválasztása.

Nem érdektelen, hogy a kutatási adatok szerint mi jellemzi a két típust. A típusok leírásán és számszerű értelmezésén túl azonban érdemes meggondolni azt is, helyes-e egyáltalán a két-típus-hipotézis, nem magyarázható-e másképpen az adatokból kirajzolódó kép? A második feladat megfogalmazása persze azzal jár, hogy a rádióhallgatás és tévénézés eddig alkalmazott tipizálását fenntartásokkal kezeljük, „jobb híján" alkalmazzuk (amennyiben a rendelkezésre álló adatanyag csak ilyen bontásban szerepel); nem vitatjuk az adatok jelentőségét — csupán önmagunk értelmezzük azok jelentését.

A kizárólagos rádiózók

Kevesen és ritkán ülnek ma úgy le, hogy kizárólag rádiót fognak hallgatni. Régebben a rádió újdonságvarázsa, majd a politikai információk iránti igény a „kizárólagos" rádiózást tette természetessé. Noha feltételezhető, hogy az ötvenes évek óta csökken az ilyen jellegű rádiózás elterjedtsége, tény, hogy a 60-as évek első felében a felnőtt népesség még átlagosan közel fél órát töltött kizárólag rádióhallgatással.[4] A hetvenes évek elejére ez az időtartam felére csökkent.[5] Újabb adatok birtokában azt feltételezhetjük, hogy a csökkenés mérséklődött, vagy megállt. A felnőtt lakosság azóta is hallgat néhány percet rádiót oly módon, hogy eközben mással nem foglalkozik.[6]

Számos megfigyelés bizonyítja, hogy a rádióhallgatás mint önálló, egyedüli tevékenység a fiatalok egyes korcsoportjaiban gyakoribb, mint a felnőttek között. A kamaszkorban a rádiózás kedvelt foglalatosság, a felnőtt népességben — úgy látszik — a kizárólagos rádióhallgatásnak már külön indoklásra van szüksége. Nyilvánvaló, hogy a magas színvonalú produkció — zene, hangjáték stb. — olyan-

fajta szórakozást, élvezetet nyújthat, amit zavarna bármilyen egyéb tevékenység. Ennek megfelelően a rádióhallgatók egy nagyon kis csoportja (elsősorban magasabb iskolai végzettségűek) nem unalomból, s nem jobb híján, hanem a műsorélvezet csorbítatlansága kedvéért hagyja abba erre az időre minden más elfoglaltságát. Az egyedüli tevékenységként rádiót hallgatók nagy többségét azonban nem ez jellemzi. Igen sok közöttük az idős ember. Sokuknak nincsen tévéje, az olvasás nehezen megy, számukra a rádió a legfontosabb, sőt talán az egyedüli kommunikációs eszköz. Viszonylag hosszú szabad idejük pedig lehetővé teszi a hosszabb rádióhallgatást, míg fáradékonyságuk több tevékenység egyidejű végzése ellen hat. Az életkori sajátosság alapján akár prognózist is készíthetünk: az idős emberek minden bizonnyal a jövőben is több időt töltenek majd rádióhallgatással, mint más társadalmi csoportok — mégpedig oly módon, hogy eközben mással nem foglalkoznak. Ez az előrejelzés hosszabb időre érvényes, legalább addig, amíg a televízió nem tér át egész napos műsorközvetítésre. (Ezzel az elhatárolással persze nem tényleges időhatárt akarunk meghúzni. Hangsúlyozandó azonban, hogy a jelen és a belátható jövő tényezői között szerepel a délutáni és esti, viszonylag rövid időtartamra szorítkozó tévéadás.)

A napirend szabja meg

A rádióhallgatás túlnyomórészt beékelődik a napirend egyéb tevékenységei közé és időben egybeesik más foglalatosságokkal. A felnőtt népesség összesen mintegy kétórányi napi rádióhallgatásának kilenc tizedére nem szakít külön időt, hiszen sokféle elfoglaltság mellett lehet rádiózni (vagy megfordítva, a rádióhallgatással egyidőben sokféle tevékenység végezhető). Lényegében a napirend szabja meg, hogy mely társadalmi csoportok hallgatnak többször s hosszabb ideig rádiót egyéb dolguk mellett.

A más tevékenységekkel egyidejű rádióhallgatás elsősorban a nőkre jellemző. Másfélszer olyan hosszú ideig — átlagosan napi 124 percet — hallgatnak rádiót egyéb elfoglaltságaik mellett, mint a férfiak (79 perc). Mindkét nemet jellemzi a felkelés, lefekvés, étkezés és egyéb személyes szükségletek ellátása közben a rádióhallgatás. (Ld. a táblázatot). A kereső munka melletti rádióhallgatás viszonylag ritka és ez a férfiak rádiózását jobban korlátozza, mint a nőkét. Ezzel szemben a nők napirendjében jelentősebb részt lefoglaló házi munka és a kisgyermekkel való foglalkozás jól megfér a rádióhallgatással.

A fiatalabbak, a szellemi foglalkozásúak és a budapestiek 20—30 perccel hosszabb időn át hallgatnak egy időben rádiót és folytatnak más tevékenységeket, mint az idősebbek, a fizikai dolgozók és a vidéken élők. Különösen a fiatalabb felnőttek hallgatnak gyakran — gyermekgondozás és közlekedés közben is — rádiót. A szellemiek és a budapestiek a felkelési-lefekvési és az étkezési időt — egy kisebb részük ezenkívül a közlekedést — gyakrabban használják a rádió hallgatására, mint a fizikai dolgozók és a vidékiek.

A más tevékenységgel egyidejű rádióhallgatás minősítésénél a szerzők egy része abból indul ki, hogy melyik tevékenység fontosabb az egyén számára, melyiket nem szoktuk abbahagyni, amikor a másik fokozottabb figyelmet követel? Az egyik elfoglaltság az „elsődleges", a másik az alárendelt, az esetlegesebb a „másodlagos". Pl. a gyermeketetés „elsődleges" a vele egyidejű, a „másodlagos" rádióhallgatással szemben. Megfelelő műsor, például sportközvetítés esetében viszont a rádiózás lehet „elsődleges" az egyébként céltalan, „másodlagos" lődörgéssel, sétálással szemben. Alig kétséges tehát, hogy a „más tevékenységgel egyidejű" rádióhallgatás egyes esetekben domináns elfoglaltság, más esetekben alárendelt. Az „elsődlegesség" egyaránt függ a műsortól és az azzal egyidőben végzett tevékenységtől. Különböző műfaji

elemeket tartalmazó vagy az érdeklődést különböző mértékben felkeltő műsorok, másrészt változó figyelmet igénylő tevékenységek esetén a fontosság viszonylag rövid időtartam alatt is többször változhat. A felkelés, mosakodás, öltözködés, reggeli időtartama alatt vagy az egymást követő házi munkák idején a rádióműsor egy részére alighanem csak kevés figyelem jut. Más műsorrészeket viszont — ugyanezekben az időszakokban — osztatlan figyelemmel hallgatunk. Tehát az eredeti „elsődleges vagy másodlagos" megkülönböztetéssel szemben számolnunk kell egy olyan típussal, amikor váltakozóan hol a rádiózás, hol pedig a vele egyidejű elfoglaltság az elsődleges. Végül van olyan eset is, amikor a két tevékenység úgy fér meg egymás mellett, hogy nem korlátozza egymást. A személykocsi utasa vagy az éjjeliőr hosszabb időszakokon át egyidőben hallgatja a rádiót és közlekedhet, illetve őrködhet anélkül, hogy meg kellene osztani figyelmét, vagy hogy a kétféle elfoglaltság bárminemű konfliktusba kerülne.

Elfoglaltság a tévé mellett

Meglehetősen elterjedt az a felfogás, hogy a tévénézés „nem tűr meg" maga mellett más tevékenységet. Ennek — a képernyő kétségtelen varázsa mellett is — ellene szól az a mindennapi tapasztalat, hogy többnyire közösségben nézünk tévét. A társas környezet pedig folyamatos kommunikációval jár.[8]

A beszélgetéstől eltekintve valóban ritkább, hogy valaki tévénézés közben mással is foglalkozna. Csak a tévénézők 10 százaléka köti össze a műsornézés egy részét más tevékenységgel. Vannak, akik úgy rendezik napjukat, hogy a tévét nézve vacsoráznak. Ehhez némi házi munka is kapcsolódhat. Mások kézimunkáznak a családi tévénézés közben. Végül a tévénézést a legtöbb helyen nem szakítják meg huzamosabban, ha vendég jön, hanem őt is leültetik a képernyő elé. A vendég fogadása és meghallgatása mégis némileg foglalkoztatja a jelenlevőket (s nem ritkán zavarja a tévénézést), azaz „elfoglaltság" a javából! Nézzük hát meg, mivel is foglalkozunk rádiózás, tévénézés közben?

A más elfoglaltságok melletti rádiózás és tévénézés összidejének megoszlása az év átlagos napján, százalékban (N = 27605)

Az egyidejű tevékenység	a rádióhallgatás idejéből való részesedés aránya	a tévénézés
Személyi szükségletek ellátása	29,4	36,6
Háztartási, karbantartási munka	49,5	11,3
Beszélgetés, társas kapcsolatok	2,9	26,4
Kézimunka, hobbi	4,4	11,3
Kereső munka	5,6	4,6
Egyéb	8,2	9,8
Összesen:	100,0	100,0

Adatforrás: A KSH 1976/77. évi időmérlege

A más tevékenységgel egyidejű tévénézés „betervezett" rendszeres és alighanem terjedő formái két okra vezethetők vissza: az egyik a kulturált, városiasodott életmód, a másik az erős egyéb irányú kötelezettségek, kevés szabad idő, nagy „időnyomás". Ezt támasztja alá az a tény, hogy a „párhuzamos" tévénézés hossza ugrásszerűen nő az iskolai végzettség emelkedésével. A 8 osztálynál alacsonyabb végzettségű tévénézők csoportjában napi 16 perc, a 8 osztályt végzettek körében 27

perc, a közép- és főiskolát végzett tévénézők között napi 47 perc. Hasonló tendencia, hogy a tévénézés és egyéb tevékenységek egyidejű végzése gyakoribb a szellemi, mint a fizikai dolgozók, és gyakoribb a városiak, mint a falun élők körében.

Hányféle rádiózás, tévénézés?

Ismételjük meg: a „kizárólagos" és a „más tevékenységgel egyidejű" rádióhallgatás és tévénézés megkülönböztetése nem a rádióhallgatóktól és tévénézőktől, hanem a rendszerezésre törekvő szakemberektől származik. Az adatok ennek megfelelő csoportosítását ismerjük — de kérdés, hogy az osztályozás mennyire tükrözi a valóságot. A rendelkezésre álló statisztikai vizsgálatokban az egyidőben végzett tevékenységek problémája egyébként is alárendelt jelentőségű kérdés. Megállapíthatatlan, hogy a kutatásokban a felnőtt népesség mit nevez „tevékenységnek" és mit nem? Például nem lehet tudni, hogy a személyes együttlétnek, az emberi kapcsolatoknak milyen intenzitása vagy rendkívülisége kell ahhoz, hogy azt valaki tevékenységnek minősítse? Hasonló bizonytalanság van a pihenéssel. Vajon az csak akkor „tevékenység", ha közben semmi mást nem teszünk?

A „kizárólagos" és a „más tevékenységgel egyidejű" rádiózás és tévénézés adatait legfeljebb tendenciák jelzésére használhatjuk. A valóságban egy-egy időpontra vonatkoztatva az egyéb elfoglaltságokat tekintve a rádióhallgatásnak és a tévénézésnek legalább öt típusa van, amelyek között folyamatos az átmenet. Szinte egy skála öt pontjáról beszélhetünk, olyan rádióhallgatásról és tévénézésről:

1. amivel egyidőben más tevékenységet nem végeznek;
2. amivel egyidőben más tevékenységet is végeznek, de a rádiózás vagy tévénézés dominál;
3. amivel egyidőben végeznek más tevékenységet is, de azt nem zavarja a rádiózás és tévénézés és megfordítva — például mechanikus jellege következtében — az sem zavarja a rádóhallgatást, tévénézést;
4. amivel egyidőben olyan tevékenységet végeznek, ami maga alá rendeli, korlátozza a rádióhallgatást vagy tévénézést;
5. amivel az egyidőben végzett tevékenység a rádió vagy tévé funkcióinak csak részleges érvényesülését teszi lehetővé. A rádió (s talán a tévé) „háttérré" válik.

Hosszabb időtartam gyakorlatában a típusok többféleképpen kapcsolódhatnak, illetve a rádiózás és a tévénézés különböző fajtái váltogathatják egymást.

„Fél füllel" is érték

A „háttérvitában" elhangzott az a pszichológiai megállapítás, hogy az ember nem tud ugyanabban az időben több dologra figyelni.[9] E tételt a mindennapi tapasztalat alapján oly módon kellene felfogni, hogy a feszült figyelmet igénylő tevékenységek nem tűrnek maguk mellett más, figyelemelterelő foglalatosságokat. A tömegkommunikációs gyakorlatban ennek példája, hogy az előre kiválasztott, jó műsor idejére igyekszünk egyéb dolgainkat befejezni; a váratlan fontos hír végighallgatására pedig általában spontán félbeszakítjuk egyéb tevékenységeinket. Mégis, a fenti tézis félrevezető, ha azt gondoljuk, hogy a rádió és a tévé természetéből következne, hogy mindig erős koncentrálást követel. Nyilvánvaló, hogy ez inkább kivétel számba megy. A műsorra fordított figyelmünk általában nem hasonlítható a tanuláshoz vagy a feladatmegoldó fejtöréshez. Csak ritkán érezzük szükségét annak, hogy a rádió (s a tévé) miatt minden mást félretegyünk. Igaz, erre viszonylag kevés időt is tudnánk szakítani (mindenesetre sokkal kevesebbet, mint amennyit

most rádiózunk, tévézünk). A hallgatók és nézők általában nem érzik veszteségnek, ha egyéb tevékenységgel egyidőben hallgatnak rádiót vagy nézik a tévét. A „párhuzamos" rádiózás és tévénézés önmaga bizonyítéka; azt igazolja, hogy értéknek, jónak, hasznosnak tartjuk. Egyrészt igen sok műsor csorbítatlanul követhető ilyen módon is, másrészt a rádió műsora pl. akkor is jelenthet élvezetet, amikor egyéb elfoglaltságunk olyan figyelmet követel, hogy a rádiót valóban csak „fél füllel" hallgathatjuk.

A rádió és a tévé nem csupán a szabad idő eltöltésének eszköze, hanem a munka vagy az önmagunkkal és másokkal való foglalkozás kiegészítője, színezője. Amit korábban „háttérnek" vagy „zajkulisszának" bélyegeztek, annak a hallgató számára értelme, funkciója van, amit a műsorkészítés oldalán is érdemes figyelembe venni. A tömegkommunikáció hármas funkcióját — a tájékoztatást, a nevelést és a szórakoztatást — újakkal kell kiegészíteni: az egyéb elfoglaltságok *egyhangúságának csökkentésével*, a közös élmény révén történő *közösségteremtéssel* stb.

A tömegkommunikáció tájékoztató és nevelő funkcióját időhöz kevéssé kötötten gyakorolja. A hallgató és néző igényli az információt, de annak általában nincs különös jelentősége, hogy azt néhány órával előbb vagy később kapja. Ezért nem jelent késést a tévé esti adásideje. A rádió híreit pedig akkor hallgatják, amikor egyéb tevékenységek mellett vagy között arra idő marad. Tehát a hírek „elérhetőségének" csupán az a feltétele, hogy többször és jól megkülönböztethető (és megjegyezhető) időpontokban sugározzák őket Ezt az igényt számos külföldi rádióállomás a minden egész órában való hírközléssel elégíti ki.

A szórakoztató és az egyhangúság-csökkentő műsorokat a hallgatók jelentős része monoton és unalmas tevékenységek idején várja. Ez megfordítva is igaz. A házi munkák, esetleg a kereső munka mellett sok ember igényel változatos, szórakoztató műsorokat. Ennek az igénynek kielégítéséhez a műsorszerkesztésnek tekintettel kell lennie az emberek napi időbeosztására.

A „kizárólagos vagy háttér" dilemma tehát hamis és megtévesztő. Nem felel meg a rádióhallgatás és a tévénézés gyakorlatának. Leegyszerűsített képet rajzol, ami egyáltalán nem segíti a tömegkommunikáció fejlesztését. A műsorkészítés és műsorszerkesztés régen túl is lépett ezen a szemléleten, mióta a műsorokat nemcsak az egyes társadalmi csoportok sajátosságaihoz, hanem a sugárzás idején végzett tevékenységükhöz is formálja. Hosszasan sorolhatnánk a speciális elfoglaltságokat figyelembe vevő, azokat elősegítő, kiegészítő műsorfajtákat. A következő lépés talán a műsorfolyam egészének a napirend tevékenységeit követő rendezése lehet.

JEGYZETEK

[1] Takács F.: Polémiák a rádióműsor szerkesztése közben. MRT TK Tanulmányok 1970. 3.
Pléh Cs., Tunkli L.: Pszichológusok a háttérrádiózásról. Rádió és Televízió Szemle 1970. 1. 35—44. o.
Mester:házi M.: A kizárólagos helyesség igénye nélkül. Hozzászólás Takács Ferenc tanulmányához. Rádió és Televízió Szemle, 1970. 4. 103—114. o.
Vita a háttérrádiózásról. MRT TK Tanulmányok 1971. 2.

[2] Szalai S. (szerk.): Idő a mérlegen. Gondolat, Budapest, 1978.
Tomka M.: A tévénézés és a rádióhallgatás a napi tevékenységek rendszerében. Tömegkommunikációs Kutatóközpont Szakkönyvtár, Budapest, 1978.

[3] A KSH időmérlegei csak ezt mutatják ki. A nap 24 órája, KSH, Budapest, 1965. Időmérleg. Társadalomstatisztikai Közlemények. KSH. Budapest, 1980.

[4] A nap 24 órája. id. mű. 60. o.

[5] Tomka M.: Tevékenységrend, szabad idő, tömegkommunikáció. Kortárs 1974. 9. 1488—1492.

[6] Időmérleg id. mű.

[7] Szalai id. mű.

[8] Barczy M.: Tévéhatás társas mezőben. I. családi együttlét és televíziózás. TK Tanulmányok 1980. 3. Erdélyi I.: Tévéhatás társas mezőben II. televíziónézés és személyközi kommunikáció. TK Tanulmányok 1980- 5.

[9] Pléh Cs., Tunkli L. id. mű.

D. HOFFMANN MÁRTA—JAKAB ZOLTÁN

A megszólaltatott társadalom

Elég régóta ismeretesek, bár nem túl gyakoriak az olyan kutatói vállalkozások, amelyek népszámlálást végeznek a filmekben, televízióműsorokban — időnként pedig a sajtóban, rádióban — megjelenő személyek körében. Külföldön többnyire az irodalmi, dramatikus (ún. fiktív) anyagok szereplőivel foglalkoznak inkább. A magyar vizsgálatok[1] súlypontja viszont eddig épp az ellenkező oldalra esett, a „valóságot közvetlenül tükröző" riportok, tudósítások, vitaműsorok körébe.

Az ilyen típusú kutatások legfontosabb adatai arról szólnak, hogy milyen arányban találhatók a vizsgált közlemények szereplői között férfiak és nők, különféle életkorú, foglalkozású, származású stb. emberek. E számokból rendszerint azonnal nyilvánvaló, hogy a műsorok, cikkek társadalma egészen más összetételű, mint az a népesség, amely a közleményeket fogyasztja. Az viszont már jóval kevésbé nyilvánvaló, hogy az efféle eredmények tulajdonképp mit is jelentenek. Végtére is, ha a kutató csak annyit tesz, hogy megállapítja a valóságos népszámlálási adatokhoz képest mutatkozó „torzításokat", két utat nyit meg. Vagy hallgatólagosan elvitatja a tömegkommunikáció „jogát" a valóság végtelen eseményhalmazából való válogatásra, netalán épp „az" objektivitás jegyében, vagy az arányos képviseleti demokrácia modelljével szembesíti a nagyipari információtermelést. Könnyű belátni, hogy egyik út sem vezet messzire.

A továbbiakban mi is egy ilyen „népszámlálásos" vizsgálatról számolunk be, amit a rádió egyetlen műsorhetének nem irodalmi jellegű anyagain végeztünk. Tapasztalatainkat nem végeredménynek, hanem az információk tömeggyártási folyamatainak és feltételeinek vizsgálatára ösztönző észlelésnek tekintjük. Ennek indoklásául némi általánosabb magyarázatra van szükség.

Kép a valóságról

Javarészt nem a közlési eszközökön, nem is a közlőkön múlik, hogy egy társadalomban a tömegkommunikáció konkrétan miről szól. S hogy elvontabb értelemben végül is mit mond, az még kevésbé.

Nyilvánvaló, hogy a tömegkommunikáció egészére is érvényes az ismeretelméleti alapigazság, miszerint elvileg lehetetlen a valóság akár csak egyetlen szeletének átfogó, kimerítő ábrázolása. Valójában azonban szükségtelen ilyen messzire elmenni. A politikai, gazdasági, jogi formában fellépő hatalom meglehetősen világosan körülhatárolja azt a teret, amelyen belül a tömegkommunikáció mozoghat. E mozgás koreográfiáját egyszerre legalább öt külső forgatókönyv írja körül. Magától értetődően szokás számba venni az uralkodó ideológia céljait, a konkrét tömegkommunikáció-politika törekvéseit és a jogi szabályokat.

Az eseményekből való válogatást azonban befolyásolja még az egyes tájékoztatási szervezetek közötti munkamegosztás is, egyszerre idézve elő többszörös átfedéseket és fehér foltokat. S végül ott vannak azok az íratlan, de igen erős szabályok, amelyek

a valóságos események szereplői (szervezetek, csoportok, személyek) és az információs nyersanyagszükségletét kielégíteni akaró tájékoztatási szervezetek kapcsolatait meghatározzák.

Az információs nyersanyagkínálat felhasználását a kommunikációs intézmény saját érdekei, szakmai ideológiái, értékei éppúgy befolyásolják, mint a szervezet belső felépítése, csoportviszonyai, a közleménytermelés eszközracionális technológiai folyamatai.

Mindezen szűrő, válogató, átalakító folyamatok más és másféle szabályszerűségek szerint változnak, egymásra gyakorolt hatásuk, egymáshoz való kapcsolódásuk sem állandó. Ilyenformán az információtermelési folyamat sokféle „kapuőre" jól átláthatja egy-egy fázis bizonyos, kiválasztott jellemzőit, a konkrét közlemények valamely sajátosságait, a folyamat *egésze* mégis jószerivel *ismeretlen*. Akárcsak az *igazi* végtermék, ami nem *egy* cikk vagy műsor, mégcsak nem is egy-egy lapszám vagy napi műsorfolyam, hanem az a jel- és szimbólumközeg, amely a kisebb-nagyobb elemekből összeáll. Közhely, hogy a tömegkommunikáció a társadalomról szelektív képet ad, de az már aligha kézenfekvő, hogy mi a szelekció konkrét végeredménye, s miért az, ami.

A bemutatásra érdemesnek, alkalmasnak minősülő események, jelenségek kiválasztódása persze még nem azonos a történést felidéző szereplők kiválogatódásával. Bizonyára ennek is megvan a maga — talán nem is mindig tudatosuló — külön kis etikettje, mind a valóságos események szereplői, mind a tömegkommunikációs történetet elmondó közlők részéről. S e konvenciók, előírások révén személyes alakban válnak konkréttá azok a jogosítványok (illetékes beosztás, közérdekű ismeret, „kameraképesség", „nyomdakész" szóbeli fogalmazás készsége stb.), amiket a megszólalás feltételeként egyaránt megkíván a közlő, a közönség és általában a társadalom. E jogosítványok eloszlása, persze, nem egyenletes, egyes társadalmi rétegekben jóval gyakoribb, mint másokban.

Igen valószínű, hogy már a közlés szempontjából kedvezőnek tartott eseménytípusok résztvevői sem képviselik a társadalom egészét, s a megszólalás előfeltételei még közöttük is egyenlőtlenné teszik a tények, történések értelmezésében való részvétel esélyeit. A nyilvánosság előtti értelmezésben való nagyobb vagy kisebb mérvű részvétel viszont a csoportérdek képviseletének, érvényesítésének bizonyos sikerével vagy kudarcával egyértelmű. Másszóval, az események és szereplők kiválasztási mechanizmusai társadalmi-kommunikációs egyenlőtlenséggé fordítják le az egyenlőtlenségek más fajtáit. Ám vajon miképp megy végbe a leképezés: erősödik-e vagy gyengül, hangsúlyosabbá válik-e vagy háttérbe szorul a társadalmi hátrányok egyike-másika?

A kérdés sem nem naiv, sem nem fölösleges. Az újságíró, a riporter, a műsorvezető igencsak körülhatárolt térben mozog, személyes szakmai autonómiája alighanem jóval szűkebb annál, amit e foglalkozások önképe sugall. S az információtermelés nagyüzemi technológiája azoknak a közlőknek a munkaráfordítását minősíti a leginkább hatékonynak, termelékenynek, akik a személyek kiválasztását is a legrövidebb úton érik el. Egy községben élő anya gyermeknevelési gondjaira sokkal biztonságosabb, időtakarékosabb pszichológustól kérni tanácsot, mint fáradságos, kockázatos kereséssel rátalálni arra a tapasztalt, nagy életbölcsességű parasztasszonyra, aki a helyi körülmények, a szokások közelebbi ismeretében a lényeget jobban meglátó véleményt mondhatna. Csak a szakmai ranglétra magasabb fokain, s csak a műsorkészítés bizonyos területein lehet gyakori a „gazdaságtalanul" nagy ráfordítású szereplőválasztás. Mindezek ellenére, a hivatásos közlők személyes befolyását — egyénenként, csoportonként egyaránt — alkotó jellegűnek gondoljuk. Ennek valóságos érvényesülési feltételeiről, módjairól, határairól azonban vajmi kevés a rendszerezett ismeret.

Természetesen, a történéseket felidéző, értelmező személyek rendkívül fontosak

a cikkek, műsorok jelentése szempontjából. Még akkor is, ha jórészt előre körvonalazott szerepeket töltenek be.

Az információáram egy-egy elemének is többrétű és többféle jelentése van. Most csak arra utalnánk, hogy a konkrét közlemény készítője által szándékolt jelentésrétegekhez már a közzététel révén is hozzátevődhet olyasmi, amit sem az újságíró, sem a szerkesztő nem tudhat teljesen ellenőrizni. A cikkek, műsorok környezete, bizonyos elemeinek azonossága, ismétlődése, összhangja és disszonanciája, a mindennapi történésekkel való interferenciája stb. az eredetileg szándékoltat meghaladó szimbolikus jelentést is adhat a közleménynek. A közönség pedig többet tehet, tesz, minthogy pusztán megfejti vagy képtelen felfogni az üzenet értelmét. Az olvasó, hallgató, néző a maga helyzetének, tapasztalatainak sajátosságaiból kiindulva jelentést is tulajdonít — nem csupán egy-egy körülménynek, hanem a közlemények egész áramának is. Az emberek nem csupán cikket, hanem újságot is olvasnak, nemcsak műsort, rádiót is hallgatnak.

A közlő mondanivalójának megértése, a műsorfolyamban hozzáadódó jelentés megfejtése bizonyára jócskán függ attól, kik is idézik fel a bemutatásra kiválasztott eseményeket, akárcsak az, hogy a közlő mennyire tudja befolyásolni a befogadó által a közleménynek tulajdonított jelentést. Végül is, a társadalmi állapotok, viszonyok tömegkommunikációs tandrámájában az amatőrök a főszereplők, a hivatásosok a narrátor feladatát vállalják. Összjátékukból kirajzolódik *valamilyen* kép arról, miképp oszlik el a társadalomban a hatalom, a tudás, a javak sokfélesége; mi a siker és a kudarc, s ezeknek mi az oka; mi a jó és a rossz, s mi vár azokra, akik ezt vagy amazt teszik.

A tömegtájékoztatás varázsa

Ez az üzenetözön nemcsak *kikerülhetetlen*, hanem a társadalom túlnyomó részének szemében a hatalom, a hozzáértés, a tekintély, és az igazság kétségbevonhatatlan jegyeivel van ellátva. Nem is annyira azért, mert széles körben ismernék a tömegkommunikáció és a társadalom hatalomszférái közötti kapcsolatokat. (Konszolidált viszonyok között valószínű, hogy az emberek jó részének ilyesmi eszébe sem jut.) S nem is csupán azért, mert köznapi tapasztalatok szerint az újság, a rádió, a tévé sok mindent „el tud intézni", ami az átlagember számára reménytelen. A tömegkommunikáció presztízse elsődlegesen abból a rászorultságból fakad, amit az egyén korlátozott tapasztalatai és élményvilága, növekvő információszükséglete s a másféle kielégítés lehetetlensége teremt. A rádióhallgatás, tévénézés szituációjában a tanító és a növendék, a mágus és a publikum áll szemben egymással. A *függőség* önmagában is hatástényező. S a túláltalánosításra mintegy „természetétől" hajlamos köznapi tudat ráadásul ki is terjeszti a kapott információk érvényességi szintjét és körét. Sokféle és sokszoros, egyéni és csoportos tapasztalat kell ahhoz, hogy meginogjon a — gyakorta szinte feltétlen — bizalom a tömegkommunikáció valóságképében.

A tömegkommunikáció — különösen az egyén köznapi tapasztalataitól távoli jelenségek esetében — már a puszta bemutatással is szentesíti a viszonyok fennállását, növeli az intézmények, csoportok, személyek befolyását, presztízsét. A tömeges információtermelés nagymértékben meghatározza, hogy ki, mi és miképp kerüljön a figyelem előterébe s már ezáltal is körülhatárolja a vélemények, következtetések és várakozások lehetséges terrénumát. Prognózisai és bekövetkezett dolgokról adott példázatai értelmezéseket és értékeket kínálnak s tulajdonképp azzal kell számolni, hogy ha „én" nem is, de a „többiek" között sokan elfogadják ezeket, következésképp valamennyire „rám" is hatnak.

A tömeges hírszórás valóságképe olyan, mint egy soknemzetiségű ország legelterjedtebb nyelve, amit el kell valamennyire sajátítani, akár akarom, akár nem. A köz-

lési eszközök *hatékonyságának* ez a központi eleme. S aligha megnyugtató állapot, hogy joggal kételkedünk e valóság- és társadalomkép ismeretének kielégítő voltában.

Akik szóhoz jutnak...

Az ilyesfajta meggondolások alapján végzett kutatásunk információi még az 1976. november 22—28-i műsorhéten[2] hangszalagra rögzített rádióadások anyagából származnak. Korábbi és későbbi hasonló kutatásokkal összevetve mégis azt mondhatjuk, hogy tapasztalataink nem egyedi, hanem általánosítható jellegűek.

Nem irodalmi műsorokat elemeztünk, s e csoportba riportok, tudósítások, egyéb publicisztikai műsorok, interjúk, viták, előadások, tanácsadó, oktató műsorok és vetélkedők kerültek. A megszólaló személyek voltak vizsgálatunk tárgyai, s ezeknek a nem hivatásos rádiósként mikrofon elé kerülő személyeket tekintettük, ha elmondtak legalább egy egyszerű mondatot.

Elsősorban azt akartuk feltárni, milyen társadalmi — munkamegosztásbeli és demográfiai — csoportjellemzőkkel lehet leírni az említett „valóságot tükröző" műsorokban megszólalókat. Ezen belül a foglalkozás, beosztás és tevékenységi terület alapján meghatározható munkajelleg-csoportra koncentráltunk.

A hivatásos közlők az esetek túlnyomó részében közvetlenül tudomásunkra hozzák, hogy a megszólaltatottak milyen társadalmi pozíciót töltenek be. E szociális címkék, rangjelzések szinte a gyorsírási jelek tömörségével közlik a mondanivaló kontextusát, minősítik az elhangzottak hitelességét, jelentőségét stb. A rádió auditív közege sokkal inkább meg is követeli e jelzések használatát, mint a televízió képi világa. Egyes műsortípusok gyors, csoportos idegenvezetésre emlékeztető ritmusa pedig jóformán nem is nyújt lehetőséget másféle azonosításra. A munkajelleg-csoport tehát kétségtelenül elvont jellemzője a megszólalóknak, ám mégis jóval közelebb áll a műsorok valóságához, mint ahogy eredetileg akár mi magunk is gondoltuk.

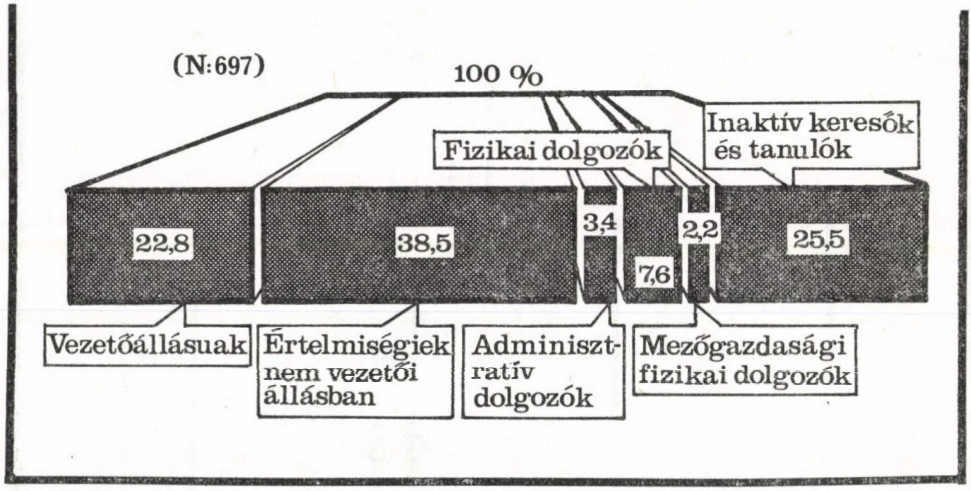
A társadalmi réteghelyzet szerinti megoszláson kívül — igen egyszerű változók révén — azt is vizsgáltuk, hogy a megszólalók mit és milyen körülmények közepette mondtak. E tapasztalatainkról most csak röviden számolunk be.

...a társadalom képviseletében

A „valóságot tükröző" műsorokban megszólaltatottak társadalmi réteghelyzetét elég egyszerűen le lehet írni: *87 százalékuk három munkajelleg-csoportból* került ki. Majd minden második mikrofon elé került személy vezető állású, illetve értelmiségi, minden ötödik inaktív (főleg tanuló, egyetemista) volt. 10 fizikai dolgozóra 23 vezető állású, 26 inaktív és 39 értelmiségi jutott. (l. az 1. sz. ábrát.)

A vezető állásúak több mint fele a gazdasági szférát, ötöde az államapparátust, hetede pedig a kulturális területeket képviselte. Az összes ismert társadalmi helyzetű megszólaló között alig tett ki 0,7 százalékot (a vezető állásúak között 3 százalékot) a pártapparátusban, tömegszervezetekben dolgozók aránya. *A vezetők abszolút többsége* megyei első titkárnál, miniszterhelyettesnél, egyszemélyi felelős irányítónál alacsonyabb beosztású, röviden *középkáder* volt. A társadalmi hatalom képviseletében tehát inkább a végrehajtást ellenőrzők, mintsem maguk a döntéshozók szólaltak meg.

Az értelmiségiek közel azonos mértékben oszlottak művészekre, társadalomtudósokra és műszaki vagy természettudományok művelőire. A művészek négyötöde a „magas kultúrát" képviselte, a társadalomtudósok legnagyobb csoportját történészek, régészek, a természettudósok között pedig — a fő hírműsorokban gyakorta közreműködő — meteorológusok tették ki.

1. sz. ábra

Az iparban, szolgáltatásban dolgozó fizikaiak között csak szak- és betanított munkásokat találtunk. Ha az adott héten netán kapott is szót segédmunkás, a műsorok információja alapján ezt nem lehetett észrevenni. Másrészt, a munkások 4/10-ed része ún. közvetlen termelésirányító volt, vagyis a magasabb hierarchikus szint túlsúlya e csoportban is megmutatkozott.

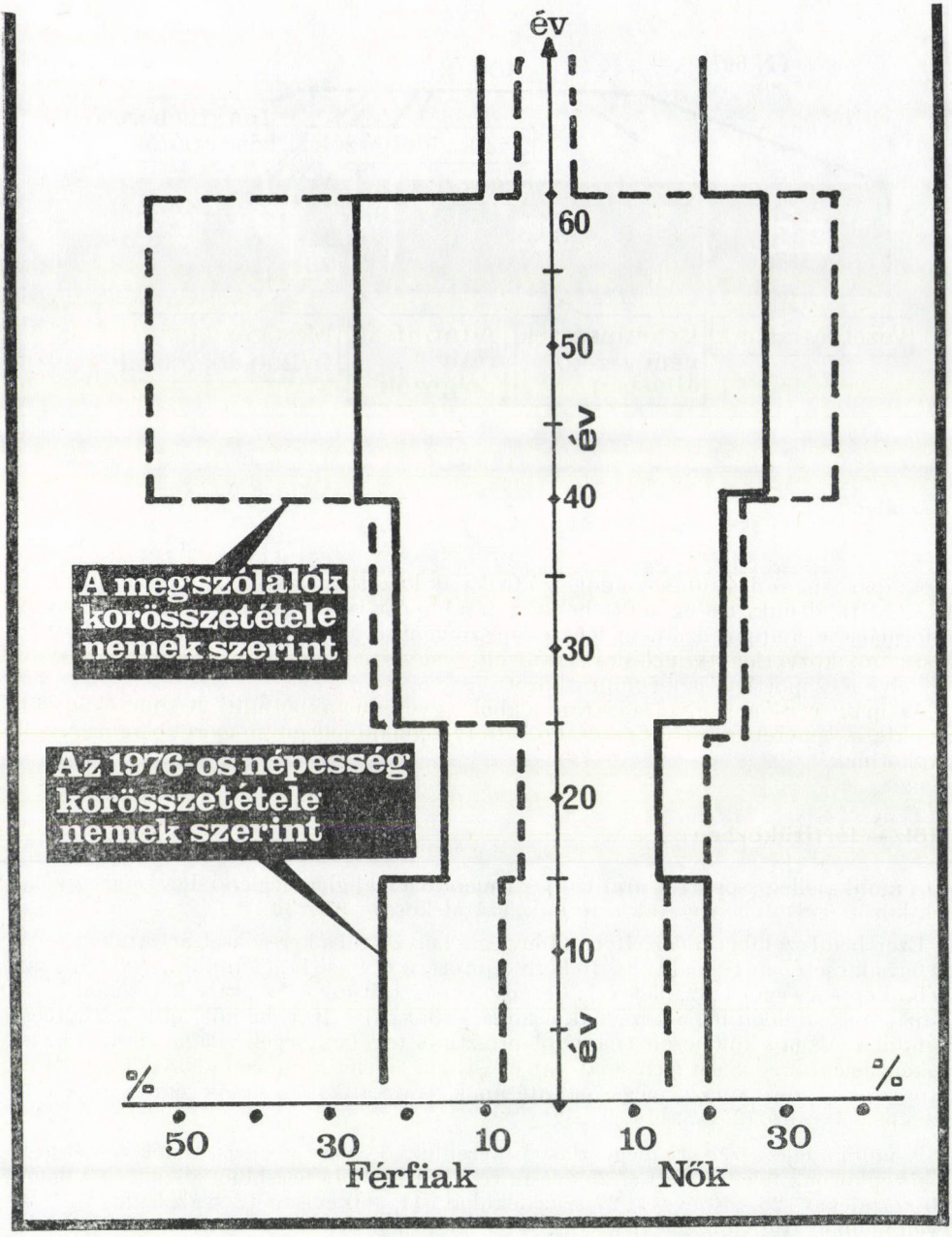
Az inaktív csoport nyolcada tanulókból, egyetemistákból állt. Közreműködésük az oktató, ismeretterjesztő és szórakoztató (vetélkedő jellegű) műsorokban bizonyult gyakorinak.

Nők — férfitükörben

A munkajelleg-csoportok arányainak ismeretében aligha meglepő, hogy a megszólalók között túlsúlyban voltak a férfiak (százalékosan: 67—33).

Ezen belül szembetűnően eltért a tényleges helyzettől a keresők-eltartottak aránya. A férfiak esetében 10 inaktívra 46 kereső jutott, a nőknél 14. (Tanulók, egyetemisták nélkül éppenséggel 1:32, illetve 1:7 arányt tapasztaltunk.) Az aktív keresőkön kívül a fizikai és szellemi foglalkozásúak aránya férfiaknál 1:10 volt, nőknél 1:3. Röviden, a munka világa s különösen a nagyobb presztízsű tevékenységek világa a férfiak közegeként jelent meg. S ezt igen sajátosan egészíti ki az életkori megoszlással kapcsolatos tapasztalat, ami a nők megszólaltatásának arányaiban igencsak említésre méltó szerepet játszott. (2. sz. ábra.)

A munkajelleg szerinti megoszlásból kézenfekvő, hogy a megszólalók összetétele a középkorúak felé tolódott el. 25 évesre vagy fiatalabbra becsülhettük a megszólalók 20 százalékát, 26—40 évesre 27 százalékukat, 41—60 évesre 48 százalékukat. A 60 éven felüliek aránya 5 százalék volt. A férfiak átlagos életkora 43 év, a nőké 36 volt, ám a 7 esztendőnyi különbség nem egyszerűen a sok diáklány közreműködéséből adódott. A fiatal nők nagyobb — mondjuk így — mikrofonképessége az értelmiségiek, vezető állásúak körében is egyértelmű volt, sőt az adminisztratív és a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók esetében is ugyanezt tapasztalhattuk. Más oldalról nézve,

év
60
50
év
40
30
20
10
év
A megszólalók korösszetétele nemek szerint
Az 1976-os népesség korösszetétele nemek szerint
%
%
50
30
10
10
30
Férfiak
Nők

2. sz. ábra

a 26 évnél fiatalabbak között a férfiak részaránya volt kisebb, holott valójában ők vannak többen, a 60 éven felüliek között viszont a nők aránya bizonyult alacsonyabbnak, pedig ebben a korban már ők teszik ki a népesség többségét.

Egyenlőtlenség a mikrofon előtt

Bármelyik rendszeres rádióhallgató észreveheti, hogy eddigi adataink túlságosan összevontak. A különböző napszakok műsorainak eltérő jellege, a Kossuth és a Petőfi program arculata, hangvétele, a tájékoztató, ismeretterjesztő és szórakoztató adások funkcionális sajátosságai feltételezhetően — s eredményeink szerint ténylegesen is — számottevően befolyásolják a mikrofon elé jutók szociális összetételét.

Napszakok szerint sajátos koncentrálódásokat figyelhetünk meg. Mezőgazdasági fizikai dolgozót szinte csak korán reggel, majdnem kizárólag a Falurádió műsorában, munkásokat túlnyomórészt reggel és délelőtt lehetett hallani, este 6 óra után viszont minden második megszólaló értelmiségi volt. A nemzeti főadónak számító Kossuth műsorában állt mikrofon elé a vezető állásúak 3/4 része. A Petőfi fiatalos arculatát az egyetemi hallgatók, a harmadik műsor artisztikus jellegét a művészek nagy hányada domborította.

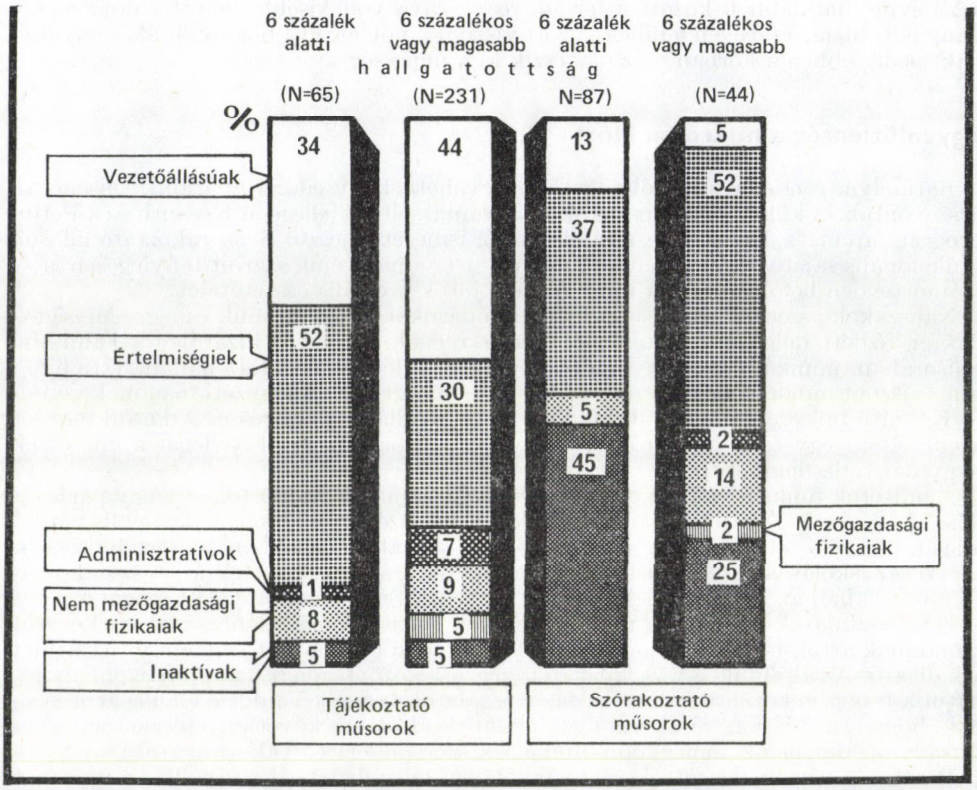
A műsorok funkció szerinti csoportjait a közreműködő csoportok egy-egy párjával lehet jellemezni. A tájékoztató műsorokban megszólalók 77 százaléka volt vezető állású, illetve értelmiségi, az ismeretterjesztő-oktató adásokban az értelmiségiek, illetve az iskolások, egyetemisták együttesen 83 százalékot tettek ki. A szórakoztató műsorokban az értelmiségiek és fiatal inaktívak együttes aránya 81 százalék volt.

E tapasztalatok persze még mindig igencsak statisztikai általánosságok, és keveset mondanak arról, hogy a műsorok társadalomképéről vajon mit és mennyit észlelhet a hallgató. Az általunk is vizsgált héten végzett közönségmérés alapján azonban adhatunk legalább közelítő választ. (Más vizsgálatok töredékes információi is arra utalnak, hogy a hallgatók, nézők valóban levonnak általános következtetéseket az egyes társadalmi csoportok tömegkommunikációs szereplésének gyakoriságáról.)

Minél nagyobb hallgatottságú időszakot vizsgáltunk, annál nagyobb arányú volt a vezető állásúak, az adminisztratív és a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók részaránya. Fordított irányú összefüggés mutatkozott viszont az értelmiségiek, inaktívak szereplési aránya és a közönség nagysága között. A műsorfunkciók és a hallgatók száma közötti kapcsolatokat pedig a 3. sz. ábra mutatja.

Egészében véve úgy látszik, hogy a műsorfolyam különféle szerkesztési elvei bizonyos korrekciós mechanizmusként működnek. Az egyébként csekély arányokban képviselt csoportok tagjai átlagosnál nagyobb közönség előtt, néhány gyakorta bemutatott réteg képviselői viszont átlagosnál kisebb hallgatóságnak beszéltek. A nagy közönséget vonzó műsorokban a rádióhallgató mennyiségileg számottevően más képet kapott a társadalomról, mint az ún. rétegműsorokban. A társadalomszerkezeti kép két változata azonban minőségi értelemben mégis igen hasonló volt. A kedvezőbb helyzetű csoportok dominanciája, a társadalmi hatalom gyakorlásától és a tudás termelésétől távolabbi rétegek alacsony részvételi aránya mindenütt következetesen megmutatkozott.

A munkajelleg-csoportok eltérő mértékű képviselete persze csak igen egyszerűen, durván fejezi ki a kommunikációs egyenlőtlenség viszonyait. Vizsgálatunk más eredményei szerint a *megszólalás körülményei, tartalmi sajátosságai* sokkal érzékletesebben hozzák ugyanezt a hallgató tudomására. A magasabb társadalmi státusú megszólalókkal szemben például a műsorkészítők másként viselkednek, mint az „egyszerű" emberekkel. Vezető állásúakkal, értelmiségiekkel udvariasabbak, kiemelik a személy társadalmi rangját, fontosságát, míg a fizikai dolgozóknak, nyugdíjasoknak gyakorta még a nevét sem tudják a hallgatók. A ranglétrán feljebb lévőknek hosszabb idő, kedvezőbb, hangsúlyosabb közlési helyzet is kijár.

3. sz. ábra

A „népszámlálás" értelme

Az olvasó joggal kérdezheti, hogy végül is mi értelme van a megszólalók körében végzett „népszámlálásnak", ha abszurdnak tartjuk, hogy bármely információtermelő szervezetben számon kérjék a tényleges társadalmi-demográfiai csoportarányok betartását? Van-e, lehet-e valami mércéje annak, hogy pl. milyen mértékben szólaljanak meg munkások, vagy éppen felsőszintű vezetők a rádióműsorban?

Adataink szerint a hatalom és a tudás eloszlásában megmutatkozó társadalmi viszonyok s az általuk erőteljesen meghatározott munkatermelés sajátos szempontjai együttesen idézik elő a megszólalás jellegzetes és tartós arányait. Így a társadalmi egyenlőtlenség a nyilvánosság elé tárt fontos dolgok meghatározásában és értelmezésében való részvétel eltérő mértéke által kommunikációs egyenlőtlenségként is megnyilvánul. Eléggé kézenfekvőnek látszik, hogy ebben valamiképp a közélet demokratizmusának jelenlegi állapota is közrejátszik, kifejeződik. Mégis hordószónoki követelésnek tartanánk, ha valaki olyasmit hangoztatna, hogy kapjon szót több munkás, tsz-tag és nyugdíjas, s mérsékeljék az értelmiségiek, középkáderek közreműködését. A tömegkommunikációs, adott esetben rádiós műsortermelési folyamatok jelenleg ilyen arányokat, érdekképviseleti lehetőségeket teremtenek, s kétséges, hogy pusztán

a szereplőkiválasztás módszereinek megváltoztatása lehetséges-e, s hozna-e valóban lényeges változásokat.

Eredményeink a rádió valóság- és társadalomképéről, a kommunikációs egyenlőtlenségekről szólnak, de még elég keveset mondanak, s azt is elég általánosan. Már ennek alapján is feltehetők különféle kérdések, amelyek az adatokból kibontakozó társadalomkép célszerűségére vonatkoznak. El lehet azon is töprengeni, vajon menynyiben felel meg valóságos viszonyainknak e társadalomkép, mit emel ki s mit halványít el a műsortermelés gyakorlata? Úgy tűnik azonban, hogy egyelőre inkább csak arra érdemes rákérdezni, hogy vajon minek a következménye mindaz, amit tapasztaltunk? A tömegkommunikáció demokratizmusa szempontjából az okok, összefüggések, mechanizmusok feltárása a legfontosabb. A „népszámlálás" értelme, haszna az lehet, ha kételyeket támaszt tömegkommunikációnk bizonyos jellemzőivel, például önelégültségével szemben.

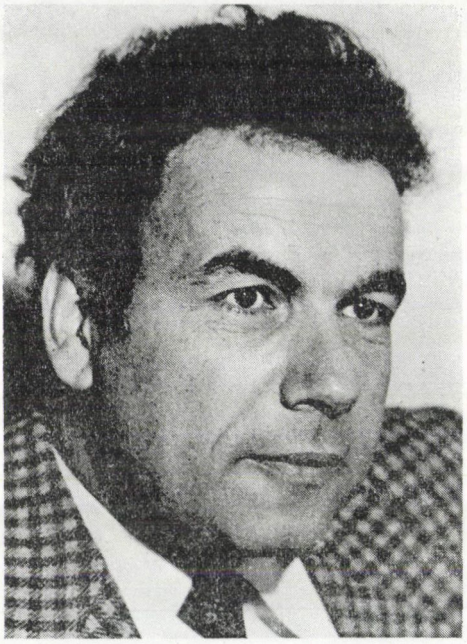
JEGYZETEK

[1] L; Bácskai Erika: Miskolc tömegkommunikációs rendszere. Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) Tanulmányok, 1973.; Jakab Zoltán: Kik szólalnak meg a rádióban és a televízióban? Egy próbavizsgálat tapasztalatai. TK Közlemények, 1972/31; Kárpáthy Zoltán: A rétegpolitika tükröződése a sajtóban. TK Tanulmányok, 1978.

[2] A szóban forgó hetet egy nagyobb, igen sok közreműködőt mozgósító kutatási vállalkozás során választották ki, vizsgálódásunk szempontjából adottságként kellett tudomásul vennünk, reprezentativitási követelmények kielégítéséről tehát nem lehetett szó.

A díszzsebkendő nemzetközisége

Hajdú Jánossal beszélget Nádor Tamás

— Zárt, olykor halvány ironikus mosollyal oldott arcát, tartózkodó modorát, alapos felkészültségét, befejezett mondatait, egyszóval eleganciáját ismeri minden tévénéző. Az ön szóhasználatával élve: „nem lenne érdektelen megtudni", hogyan épült meg ez az arc.

— 1934-ben születtem Budapesten. A II. világháborút, családi körülményeimből következőleg, túlságosan is korán érlelő feltételek között éltem át. Sajátos módon mégis a felszabadulást követő időszak hozta nekem a legnagyobb megrázkódtatást: elvesztettem édesapámat. 1947-ben nevelőapám, akinek a nevét is viselem, örökbe fogadott. Ha ma van szellemi arculatom, azt elsősorban neki köszönhetem. Műveltségem alapjait, korai ismerkedésemet a német és az angol nyelvvel, a politizálás, a tudatos fellépés s a közszereplés készségének elsajátítását. Aki már kisgyerek korától ilyen — divatos kifejezéssel élve — kihívásokkal kerül szembe, az csakhamar természetesen viselkedik a mind tágabb nyilvánosság előtt. Mondhatnám így is: ezt a pályát sem lehet túl korán elkezdeni.

Mindazonáltal — nevelőapám ösztönzésére — középiskolai tanulmányaimat élelmiszeripari technikumban végeztem, mert az volt az elképzelése, hogy belőlem vegyészmérnököt nevel. 1953-ban érettségiztem. Ekkor már sokkal jobban érdekelt a történelem, a politika, mint a kémia. A pártfőiskola jellegű Külügyi Főiskolán kezdtem felsőbb tanulmányaimat. Sajátos intézmény volt: a hallgatók kilencven százaléka toborzott ember, s csak a maradék önkéntes. 1954-ben megszüntették fő-

iskolánkat. Az Idegen Nyelvek Főiskoláján tanultam tovább, míg azt is fel nem oszlatták. Végül az ELTE bölcsészkarának német szakán végeztem 1956-ban.

A Külügyminisztériumban kezdtem a pályámat. Ám többedmagammal úgy vettek oda föl 1956 nyarán, diplomával a zsebemben, mint leendő gyors- és gépírót. Nem sokáig maradtam. Ötvenhat tragikus ősze után, 1957-ben rövid közjáték következett. A Magyar Vöröskereszt kormánybiztos-helyettesének titkára és tolmácsa lettem. (A kormánybiztosság a Nyugatról Magyarországra érkező segélyekkel foglalkozott.) Ez — természetéből következően — átmeneti munkahely volt, ám ott is elsajátíthattam valamit: a rendkívüli helyzet kívánta gyors döntéseket. A dolog végeztével különféle állami, hivatali állásokat ajánlottak fel. Én viszont újságíró-gyakornok szerettem volna lenni. Atyai barátom, Rónai Mihály András ajánlásával kerültem aztán az éppen újra induló Magyar Nemzethez, csakugyan gyakornoknak.

A lap külpolitikai rovatában dolgoztam, Paál Ferenc irányításával. Néhány hétig csupán, mert akkor a helyemre olyat küldtek, akinek jobb protektora volt. Engem áthelyeztek a Jövendőnk című, kéthetenként megjelenő, agrár orientációjú laphoz. (Ebből lett később a Képes Újság.) E szerkesztőségben — akár tetszett, akár nem —, három évet töltöttem azzal, hogy megismerkedjem az agrárközgazdasággal, és a tszátszervezéssel, mint szociológiai folyamattal. (Voltaképp ebből is profitáltam. A hetvenes években, indiai falvakban járva például, nemcsak felületesen tudtam kérdezni, hanem talán a gazdálkodás lényegéről is.) 1960 tavaszán a Neue Zeitung című német nemzetiségi laphoz kerültem. Egy évig dolgoztam ott, Frank László keze alatt. Főnököm régi újságíró volt, akitől a mesterség csínját-bínját megtanulhattam. Az ő jóvoltából tölthettem el aztán három hetet az akkor még csak politikailag megosztott, de fallal még szét nem tagolt Berlinben. Ez volt első kitekintésem a nyugati világra.

1961 tavaszán lehetőség adódott arra, hogy jelentkezzem a Népszabadsághoz. Véletlen tanúja lettem ugyanis annak, hogy sajtónk egyik vezetője panaszkodott, milyen nehéz „alkalmas" fiatalokra akadni. Hát én szerencsét próbáltam. Így kerültem 1961 nyarán a Népszabadság külpolitikai rovatához. E lap bizalmából lettem aztán rendszeres „világjáró". A Népszabadság küldött ki 1968 januárjában Hanoiba, állandó tudósítónak. Tizenöt hónapig éltem ott, mindvégig háborús viszonyok között. Sokat tanulva, mert az ember nemcsak katonákat, frontot, bombázást, sebesülteket és halottakat kényszerült látni, hanem ismereteket szerzett Ázsiáról és általában, a fejlődő világról.

Vietnam adta az alapot ahhoz, hogy földiünknek azon a részén is kérdezni tudjak; hogy a mienkétől oly igen eltérő civilizációban is kiismerjem magamat. A VDK-ból 1969 nyarán jöttem haza. Akkor az NSZK-ban már kibontakozófélben voltak a politikai változás körvonalai, ezért a szerkesztőség úgy döntött, hogy tudósítói irodát nyit Bonnban. S minthogy én Vietnamot megelőzően is javarészt a német kérdéssel foglalkoztam, 1970 januárjától a Népszabadság első bonni tudósítója lehettem. A Brandt—Scheel kormány idejét, a keleti politika kibontakozásának időszakát Bonnban csináltam végig. Kiküldetésem 1974 nyaráig tartott. Hazatérve ismét a Népszabadság mindennapi külpolitikai munkájának részese lettem. 1980 végén bíztak meg A Hét szerkesztésével. Tényekben elbeszélve ez tanulmányaim, munkahelyeim, környezeteim vázlatos története. További kérdésére felelve: visszafogottságra, tárgyilagosságra elemző természetem késztetett. Életrajzomból következik, hogy meg kellett tanulnom viszonyítani.

— A közönség — látványközpontú korunk ilyen — nem Hajdú János mégoly pontos, logikus és kifinomult tollára, hanem vonzó tévéarcára figyelt fel igazán. Hogyan lett televíziós, miként alakította képernyő-„tekintetét"?

1963 óta dolgozom a képernyőn is. Amikor Korolovszky Lajos a külpolitikai rovat élére került — s a tervezett új műsorokhoz új arcokat, hangokat keresett —, nekem is lehetőséget adott. Eleinte szombat délutánonként „A világ térképe előtt"-kommentárokat készítettem. Vietnami kiküldetésem idején rövid riportokat forgathattam a televíziónak. Az NSZK-ból kezdtem tudósítóként is rendszeresen jelentkezni. 1968-tól pedig, amikor a Tv Külpolitikai Fóruma megindult, nagyon gyakori résztvevője lettem a műsornak. Az NSZK-ban töltött években dokumentumfilmek forgatására is kaptam megbízást. Egyikük az első kísérlet volt arra, hogy bizonyítsuk a magyar közvéleménynek: a nyugatnémet politikai profil csakugyan változó, s hogy amit keleti politika címén akkor elkezdtek, az a társadalomban is mindinkább elfogadott és helyeselt irányzat volt. A hidegháború hosszú időszaka, az addig láttatott kép után interjúkban, háttérábrázolásban fölrajzolódhatott egy, a korábbinál összetettebb kép a Német Szövetségi Köztársaságról. Egy másik dokumentumfilmünk a „tipikus" nyugatnémet embert kívánta bemutatni — más és más osztályokból, rétegekből válogatva a riportalanyt. A harmadik film (mely igaz, nem a televízió megbízásából készült) a Német Kommunista Párt tevékenységét óhajtotta mindennapi, emberi árnyalataiban is ábrázolni.

Mint említettem, majdnem öt évig éltem Nyugat-Németországban: olyan világban, amely az iparban, a technológiában és sok minden másban, így a tömegkommunikációban is — előttünk jár. Objektív történelmi adottság ez, amelynek okai ismeretesek. Egyebek mellett az NSZK-beli televízióra is érdemes volt tehát figyelnem. Olyan formákat, megoldásokat, ötleteket láttam ott, amelyeket még ma is hasznosíthatok, például magazinszerkesztés közben. Jól emlékszem az ottani első műsor, (az ARD) Panorama című, A Héttel rokon adására éppúgy, mint a második program úgynevezett ZDF Magazinjára. Ez utóbbinak a politikai arculata szélsőjobboldalinak mondható. Löwenthal úr, aki az adást hosszú évek óta vezeti, a publicisztikai spektrumnak ezt a — számomra — ellenszenves színét képviseli, a mesterség felső fokán. Ahányszor megláttam ezt az embert, e stáb munkájának eredményét a képernyőn, az mindig „iszonyatos" indulatot váltott ki belőlem. Szubjektív bizonyságául annak, hogy amit csináltak, azt szakmailag jól csinálták. Löwenthal úr ugyanis homlokegyenest az ellenkező oldalon — s ráadásul fanatikusan — elkötelezett, mint ahová én tartozom. De nem elsősorban ezért hozott ki a sodromból, hanem a módszereivel, ahogyan antikommunista ideológiáját péntek esténként aprópénzre váltotta. Így is mondhatnám: az ügyessége, a mód, ahogy a maga mondókáját — majd mindig sokkoló eszközökkel — „emberközelbe" sikerült hoznia.

Végeláthatatlan tárgyalások folytak akkoriban az NDK és az NSZK között (a hetvenes évek elejét írtuk) status quo-kérdésekről, a két német állam létéről, a határról. S épp ez utóbbi volt a tárgyalások egyik kulcsmozzanata. Brandt és kollégái megértették, hogy a határ stabilizálása nélkül nincs biztonság Európában. Löwenthal viszont, mit sem törődve a következményekkel, eleve e határnak a felszámolására „játszott". Műsoraiban középpontba állította a helyzet minden abszurditását. S a legképtelenebb, legbizarrabb képsorokat közölte ennek igazolására. Holott az NDK akkor épp azt tervezte, hogy határait általában megerősítve, tágasabb átjáróhelyeket nyit. Löwenthal viszont a látvány hatását pontosan „bemérve", megcélozta a kisember érzékenységét — a tökély fokán. A negatív manipuláció mintapéldája volt a ZDF péntek esti politikai magazinműsora.

Emlékezetemben él a Bilanz (Mérleg) című közgazdasági tévémagazin is, amely — egy órában — próbálta nyomon követni a világgazdaság helyzetét, változásait. Itt láttam először, hogy a képernyőn az ábrák megmozdulhatnak, hogy az élőszót nyomatékosító, kiegészítő „írott"-szöveg kísérheti. (Ezért is szorgalmaztam annyira, hogy A Hét ne csupán merev, unalmas inzerteket adjon. A mozduló grafikont szemünk kísérni kényszerül. S az eleven görbe, a változó ábra, maga az izgalom!)

Alkalmam nyílt arra is, hogy az amerikai televíziózás stílusát megismerjem. 1975-ben ugyanis a Népszabadság — háromhónapos ösztöndíjjal — kiküldött az Egyesült

Államokba, hogy az ottani tömegkommunikációt tanulmányozzam. Megismerhettem a tengerentúli televíziózás legkülönbözőbb végleteit, parttól partig beutazván a földrésznyi országot. Láttam a három nagy „network" munkáját, megtekinthettem üzleti alapon dolgozó helyi tévéállomásokat, alaposan szemügyre vehettem a nem állami, de közszolgálatinak nevezhető PBS (Public Broadcasting System) adásait. Ez alapítványokból tartja fenn magát. Nem közöl hirdetéseket, holott az amerikai televíziózás 97 százaléka reklámból él. A nézők 3 százalékát éri el csupán a PBS műsora, nekik viszont olyan színvonalas programot ad, mely a BBC legjobb teljesítményeivel vethető egybe. A középnyugati helyi adók viszont a legolcsóbb (már-már közönséges) műsort sugározzák, közönségük eleve erősen manipulált igényeinek kielégítésére. Megtekinthettem aztán a CBS különböző politikai — azt hiszem, ez a legjobb kifejezés — show-műsorait. Minden szükséges anyagi és technikai lehetőség birtokában készültek ezek, csakugyan látványosan. A napi híreket akkoriban Walter Cronkite „moderálta". Ő volt állandó gazdája az úgynevezett CBS Specialnek is. Egy-egy nagy téma átfogó feldolgozását adta e sorozatban, azon a rezzenéstelenül biztos színvonalon, amely Cronkite-nak valamennyi fellépését jellemezte. Az ilyen teljesítmény láttán az ember levonhatta a szakmai tanulságokat: ezt valahogy így kellene — vörösben is csinálni.

Külföldi tapasztalataimat — a magam elképzeléseivel egybevetve — idehaza is igyekeztem hasznosítani. Hadd említsek most csupán egyetlen példát. Kezdeményező szerepem volt abban, hogy a Magyar Televízió 1976-ban elindította Nemzetközi Stúdió című műsorát. Talán nem vagyok szerénytelen, ha azt mondom: ez valamivel több is lett, mint pusztán tévéműsor. Ha nem tévedek abban, hogy e műsor erősíti demokratikus közszellemünket, akkor e siker magyarázata az, hogy újságírói elképzelésem egybeesett azokéval, akik e műsor létrejöttét jóváhagyták, s érte politikai felelősséget vállaltak (tehát lényegében az MSZMP szemléletével, álláspontjával), s azokéval is, akik mondandójára felfigyeltek, s azt befogadták, tehát a közönségével. Ily módon ez az adás minden alkalommal dokumentálja, hogy hazánk közvéleménye érett a homlokegyenest ellenkező vélemények nyilvános összecsapásának nemcsak az elviselésére, hanem arra is, hogy a hallottakból levonja a szükséges következtetéseket, és eldöntse, hogy az adott világpolitikai, világgazdasági kérdésekben kinek a véleményét tegye magáévá. Így a külvilág előtt is bizonyíthattuk: amit Helsinkiben az úgynevezett „harmadik kosár" tárgyában vállaltunk, annak eleget tudunk és eleget is akarunk tenni. Az történt tehát, ami az ilyen természetű elgondolások megvalósításához elengedhetetlen: a történelmi pillanat, a politikai akarat és valakinek — aki bizonyos nemzetközi tapasztalat birtokában vállal valamit — a szándéka egybeesett. A három összetevő találkozott, ezért sikerült a nálunk szokatlan vállalkozásba belekezdeni... Az NSZK-ban annak idején, mint külföldi vendég, többször részt vettem egy ilyesfajta műsorban, s az Egyesült Államokban szintén, egy alkalommal. Itt is, ott is, másutt is érzékelhettem: milyen rendszert erősítő hatása van a közvéleményben annak, ha az efféle vitaműsorban minden különösebb korlátozás nélkül nemcsak a más, hanem a kifejezetten ellentétes, összeegyeztethetetlen álláspontok is hangot kaphatnak. Ez mindig bizonyítja annak a rezsimnek az önbizalmát, amely ezt képes megengedni magának. Érvek és ellenérvek összecsapásából derülhet ki a legmeggyőzőbben és legérvényesebben, hogy kinek van igaza.

— Ha jól értettem: ön cseppet sem restelli, hogy sok mesterségbeli fogást „odaát" tanult meg, hogy minden felhasználhatót hazahozott. Onnan hozta-e például elmaradhatatlan díszzsebkendőjét is, s a hozzá tartozó jómodort? Ott lett-e a nemzetközi tömegkommunikációs fórumok „kommunista úriembere"?

— Azt, hogy én kommunista úriember volnék, egyszerre tekinthetem hízelgőnek és ironikusnak. De nem ellenkezem: ha így véli kifejezni rólam alkotott véleményét — ám legyen. Más kérdés, hogy valószínűleg az utóbbi években alakult ki rólam ez a kép. Az embereknek mindig a legfrissebb emlékük tapad egy-egy közszereplőhöz, úgy látják, mintha mai ismerősünk mindig olyan lett volna, amilyennek legutóbb látták. A televízióban kiváltképp így van ez: a mai arc, modor, stílus, teljesítmény elfedi a korábbiakat. Ezért mondogatom ifjabb pályatársaimnak: bármit produkálnak is, vegyék tudomásul: „a nap lovagjai" vagyunk. Öt perc múlva már úgyszólván semmi sincs abból, amit csináltunk. A néző az eseményeket jegyzi meg, s azoknak is csak a magvát. Ha gondolatainkból megtart valamit, azt már kivételes sikernek kell tekintenünk. Magán- és közvélemények sokaságában — ha tetszik, ha nem — ennyire számíthatunk.

Ami a magam modorát, vagy ha úgy tetszik, stílusát illeti: pályakezdésemkor a kor szelleméből adódott, a mainál sokkal sarkosabb, csapkodóbb harcmodor. Az újságírás feltételrendszere szintén egészen más volt. Én magam, hajlamaim szerint, akkor is igyekeztem inkább érvelni és a ráció eszközeivel élni. Ez részben velem született adottság, részben föntebb említett neveltetésem következménye. Ügyvéd nevelőapám nem csupán hitt a meggyőzésben és a logikus érvelésben, hanem e stílus embere volt. Engem is erre nevelt, szoktatott. Ha mondjuk, valami rossz fát tettem a tűzre, előadhattam vélt vagy valóságos védekező érveimet. S megbecsülte, ha észrevette, hogy szavaimban van valami meggyőző elem. Szó volt már róla: az ötvenes évek első felében kezdtem a politika iránt behatóan érdeklődni. Bizonyára ezért vált előttem — életkoromhoz képest nagyon hamar — nyilvánvalóvá, hogy a sztálinizmus (az egyszerűség kedvéért hadd minősítsem így, mert a személyi kultusz meghatározást mentegetőnek, féldimenziójúnak tartom) olyan kisiklás, mely rettenetes károkat okoz az eszmének. Nem is beszélve a rendszerről, melyhez foghatóan jó szándékút, vagy ha szabad így fogalmaznom: hasznosíthatót az emberiség történetében és lehetőségeiben még nem ismertem, s ma sem ismerek. Aki tehát említett szellemi és külsődleges magatartásformáimat hűvösségnek minősítené, s netán fölmerülhet benne, hogy vajon az én elkötelezettségem teljes értékű-e, annak azt válaszolnám: nem tudok jobbat a szocializmusnál. Ha tudnék, bizonyára azonnal faképnél hagynám. Nekem ugyanis ez nem vallásom, hanem meggyőződésem. Szellemi, erkölcsi és politikai eszközrendszer, amellyel a világ nagyobbik részén lehet valamit kezdeni. Mert azóta, hogy mi, emberek, történelmünk egy meghatározott szakaszában hozzáfogtunk árut termelni, hogy munkánk eredményét realizáljuk — ez a legnagyobb változás az emberiség történetében, ez a legnagyobb kísérlet arra, hogy kiforgassuk értékrendünket a megszokottból, és alkossunk valami olyan újat, ami — törvényszerűen — a többségnek jó. Ez olyan vállalkozás, amely természetesen sok helyütt — ilyen vagy olyan előjelű — erőszakot szül. S az erőszak alkalmazása nem a dialógus pillanata. De szenvedélyesen ragaszkodom ahhoz a meggyőződésemhez, hogy mihelyt lehet, azonnal fel kell hagyni az erőszakkal, s át kell térni a párbeszédre. Vagy még kihegyezettebben fogalmazva: az ellenfélre, sőt, tovább megyek, az ellenségre is érdemes rákényszeríteni a dialógust. De persze, e „kényszer" végeredménye ne az legyen, hogy az érintettek fizikai vagy intellektuális értelemben megsemmisüljenek. Meggyőződésem: jó módszer ez, melyet — díszzsebkendővel vagy anélkül — kommunikációs alapelveink közé kell iktatnunk.

Ide kívánkozik, hogy Magyarországon a politikai gyakorlat példája már kevéssel 1956-ot követően mind jobban befolyásolta a tömegkommunikáció intézményeit is a dialógusra. Ezt a törekvést erősíteni kell, mert bármely bizalmi válság azt is jelentheti: nem egyszerűen félrehalljuk, hanem esetleg meg sem halljuk egymás érveit. Vagyis korunkban létszükséglet, hogy az ember higgadt ténytisztelettel legyen elkötelezett.

Vállalom, mert így igaz: sok mindent „odaát" tanultam meg, vagy ottani tapasztalatok alapján próbáltam idehaza hasznosítani. Mégsem állítanám, hogy úgynevezett

eleganciámat, vagy törekvésemet a korrekt közlésre, onnan lestem volna el. Ha fair play-díjért kellene sorban állnunk, nem gondolom, hogy ebből őnékik eleve több jutna. E szabályok betarthatósága a mindenkori politikai helyzettől is függ. Ha például valaki kényelmetlenül érzi magát abban a politikai bőrben, amelyben éppen jár, a módszerei is nyilvánvalóan kevésbé választékosak, mintha — mondjuk így — tiszta a lelkiismerete. Aki viszont biztosan áll a lábán, vagy úgy véli: érvelésében következetes lehet, az természetesen higgadtabb stílusú. Ez kölcsönhatás. Az angolszász iskolát követő tömegkommunikációban a megnyerésnek, a befolyásolásnak egyik igen hatékony módszerével szoktak élni. Azt a látszatot próbálják kelteni, s legtöbbször sikerrel, hogy ők nem valami felsőbbség politikáját valósítják meg, hanem hallgatóik, nézőik érdekeit képviselik. Magyarán: belehelyezkednek, próbálnak belehelyezkedni a közönségnek vagy a gondolkodásába, vagy az érzelemvilágába. Ilyenkor pedig (Löwenthal példáját fentebb már említettem) az ábrázolás, a publicisztika minden eszközét igénybe veszik a felsősokú manipuláláshoz. Mert a szerkesztő, a műsorkészítő a maximumot próbálja kihozni abból, amit célja szolgálatában jogosnak vél.

— S milyen módszert, stílust vall magáénak A Hét főszerkesztőjeként? Hogyan fejezheti ki magát korszerűen a mi szándékainkat szolgálni kívánó televíziós politikai magazin?

— Az alapfeltétel, hogy e szándékot minden műhely szabadon, a maga módján — természetesen a tévedés kockázatával — próbálja kifejezni. A politikai szándék ugyanis önmagában csupán axióma, mely a maga meztelenségében aligha lehet oly hatékony, mint akkor ha azt valamely fejlett tömegkommunikációs fórum tolmácsolja, közvetett vagy közvetlen eszközökkel, de semmiképp sem pusztán deklarálva.

A politikai mondanivaló továbbadásában — megítélésem szerint — az ábrázolással lehetünk a leghatékonyabbak. Ha valamit semmiképp sem tudunk ábrázolni, akkor legalább illusztrálnunk kell. Csupán, ha már ez sem megy, folyamodhatunk a két egymásnak felelgető emberarc módszeréhez. A Hét műsoraiban nagyon keményen dolgozunk e szerkesztőségi elv minél jobb színvonalú gyakorlati megvalósításáért. S legyen szabad megjegyeznem: ez nem formai kérdés. Az emberi arc például — ha kizárólagos „közlendője", vagy mondhatnám így is: abszolut értéke van (tehát, ha nem akarom vagy nem is tudom mással helyettesíteni) — a legközönségesebb interjúban is érzékletesen ábrázolandó!

Az ábrázoló operatőrök szinte mozgóképszobrászként dolgoznak az emberi arcon. Észreveszik az arc legkisebb rándulásait, a szem belső színének és villanásainak váltásait, ha azok a mondandót szolgálják. Ráncok, árkok, szájmozdulatok kifejezhetik valakinek a keserű tapasztalatait, vagy éppen a felszabadult magabiztosságát. Közhely ez, mégis el kell mondanom, mert interjúmunkánkban túl gyakori még a semmitmondó tekintet, a képi esetlegesség.

Alapelvem továbbá — s ez szintén olyan tapasztalaton alapszik, amelyen az ember nem tudja túltenni magát —: a mienkéhez hasonló műsor alfája és omegája a gyorsaság. Ez azonban nem mehet az alaposság rovására. Hamis ellentétpárnak tartom ugyanis a fordítottját: azt ti., ha arra hivatkoznak, hogy a mi pontosságunk, megbízhatóságunk kárpótolhat az esetleges fáziskésedelemért. Ez az állítás: tömegkommunikációs képtelenség. Huszonnégy órás késedelemmel eljuthatok ugyan valamilyen megcáfolhatatlannak hitt szentenciáig, de én inkább vállalom a frisseséggel együttjáró nagyobb kockázatot. Mert ha — várakozva valamely végső igazságra — a döntően fontos első pillanatot elszalasztom —, a közönség tudata olyan mértékben manipulálódhat a kósza híreszteléseken, különféle idegen hatásokban, hogy mire én előállok a magam 100 százalékos érvelésével, a készség ennek befogadására alaposan megcsappan.

Ezzel összefüggésben a gyakorló „hírterjesztő" manapság nem győzi elég gyakran hangoztatni az illetékesek előtt, hogy szubjektív tömegkommunikációs szokásainktól részben független objektív helyzetünk is nehezedik. Ama technikai lehetőségek következtében, amelyek a nyolcvanas években előreláthatóan valósággal rázúdulnak Európára, s amelyek akkor sem hagyhatnának bennünket közömbösen, ha a túloldal nem törekedne — például — a totális televíziózás lehetőségeinek messzemenő kihasználására, fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy melyik úton akarunk haladni. Azon-e, amely csak reagálási lehetőségeket kínál, azaz védekező, avagy mi akarjuk netán a tempót diktálni a hírek és információk hatékonyabb áramoltatásával, s ez esetben minden erőnkkel kommunikációs normáink továbbfejlesztésére kell törekednünk.

Ami A Hét politikai stílusát illeti: én ugyan a külpolitikai újságírásból jöttem a szerkesztőségbe, de magától értetődik, itt nemcsak külpolitikai újságíró vagyok. Talán legfontosabb dolgomnak tartottam, s tartom ma is, hogy e műsornak Magyarországról szóló riportjait, tudósításait lényeget feszegetőbbé, érdekesebbé, élvezhetőbbé, közönségközelibbé tegyük. A külpolitikai részek — tehát a nagyvilágban zajló folyamatokról adott tudósítások, riportok stb. — mindig erősségei voltak A Hétnek, ám odakinn nem csupán a szó szoros értelmében vett külpolitika van. Az élet köznapi menetéből is okulhatunk. Meg kell tudnunk, mit, hol, hogyan csinálnak nálunk korszerűbben, hogy másfelől a magunk dolgát mérni, viszonyítani, értékelni tudjuk — s kevésbé higgyük, hogy itt a világ közepe. Gazdasági rendszerünkben, közgazdasági gondolkodásunkban is azt szorgalmazzuk, hogy mérjük össze teljesítményünket a külvilág, kivált a nálunk fejlettebbek teljesítményével. Az embereknek — hosszú távon — az kölcsönöz erkölcsi tartást, ha teljesítményeiket időről időre szembesíthetik kihasznált, vagy elszalasztott lehetőségeikkel. A magasztaló minősítés ideje lejárt.

S még mindig a politikai stílusról. Az ügyeket minálunk mostanában úgy kezelik, hogy lássuk, értsük a konfliktusokat, mert ezzel vehetjük elejét a drámáknak. A publicisztikától sem várják, hogy szélsőségesen, feszültségeket provokálva fogalmazzon. Azt viszont, hogy arról szóljunk, ami az embereket foglalkoztatja éppen a konszolidált viszonyok megóvása érdekében, elvárja a közönség,

— A kül- vagy belpolitikai riportázstól természetesen nem lehet számon kérni, hogy a megkérdezettekről miért nem képes teljesebb portrét adni. Az azért fölmerülhet a nézőben: miért nem sikerül gyakrabban megtalálni azokat az embereket, akik valakivel vagy valamivel azonosak. Az autentikus ember jogosan hiányolható, tehát az, aki nemcsak tételeket illusztrál, hanem a maga közhasznú, közérdeklődésre érdemes gondolatait hitelesíti. . .

— Mi tagadás, mióta A Hét szerkesztője vagyok, szegényebb lettem néhány illúzióval. Például azzal, hogy minél magasabban áll a társadalom hatalmi és tekintélygrádicsán valaki, annál inkább érti a demokrácia követelményrendszerét, s természetes szükséglet számára is a nyilvános szereplés. A másik tapasztalatom az, hogy a megnyilatkozásra kért emberek tekintélyes része — történelmileg nyilván nem ok nélkül —, szívesen hagyja rejtve autentikus arcát, és nem iparkodik beszélni a tényleges közérdekről. A legtöbb nyilatkozat „biztonsági startjára" az önigazolás, az önmeltatás a jellemző, továbbá az, hogy az illető a nyilvánosság előtt beszél, de valójában felfelé szól. A vágóasztal mellett a „sallanghántás" olykor sziszifuszi munkájával kínlódva meg is fogalmaztunk már egy csöndes házi átkot: „Érnéd csak meg azt a napot, amelyen az újraválasztásodért valóban szorítóba kellene szállnod, megtanulnál te nyilatkozni és állást foglalni magyarul is, szabatosan is, világosan is . . ."

A riport-, az interjú- és a portrékészítésnek azonban van egy másik oldala is: a miénk. S nemcsak a megfelelő riportalany kiválasztásában. Ennél is lényegesebb, hogy kérdéseink ne adjanak lehetőséget sem az üres leckefelmondásra, sem a mellébeszélésre. A kérdezőnek el kell érnie, hogy beszélgetőtársa úgy szólaljon meg az életéről, az ügyeiről, a konfliktusairól, hogy abból el lehessen jutni a megcélzott és általánosítható tanulságig. Legyen egyedi a bemutatott sors, de a képernyőn ne maradjon puszta kuriózum. Kérdezni így csak akkor tudunk, ha elképzeléseink, felkészültségünk, és nem utolsósorban szerkesztői instrukcióink biztos alapról engednek elindulni. Ezért veszünk komolyan minden olyan kritikát, mely az ügyek mögött található embert, és persze a valóságos érdekviszonyok felmutatását számon kéri tőlünk. Hiszen ezt kérjük számon önmagunktól is.

FOTÓ: MOLDVAY JÓZSEF

ZÖLDI LÁSZLÓ

Továbbjutni (ha lehet)

Az Élet és Irodalom vitáiról

Továbbjutni (ha lehet), 1980 nyarán ezzel a címmel jelent meg egy cikk az Élet és Irodalom hasábjain. A terjedelmes publicisztika nyomán vita kerekedett, amely három és fél hónapon át tartott. Tizenöt lapszámban hetvenkét hozzászólás látott napvilágot, a magyar irodalmi—szellemi élet legjelentősebb személyiségei közül sokan mondták el véleményüket. Mielőtt magát a polémiát jellemezném, érdemes néhány mondatban érzékeltetni az Élet és Irodalom vitahagyományait.

I.

(Olvasótoborzó viták?) Bizonyára közismert, de talán nem árt leírni: az irodalmi és politikai hetilapot 1957 tavaszán alapították. Az 1956-os ellenforradalmat követő szellemi konszolidációhoz nem kis mértékben járult hozzá, mert bekapcsolta az írókat a közéletbe. Azóta is folyamatosan felszínen tartja a közérdeklődésre számot tartó kérdéseket. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó a publicisztikai rovata, amelyben az írók oldottan és a megszokottnál élesebben fejtik ki nézeteiket a magyar társadalomról. Az ellentmondások feszegetésére és feloldására elsősorban a viták bizonyultak alkalmasnak: demonstrálták azokat a nézetkülönbségeket, amelyek az irodalmi—kulturális—társadalmi—gazdasági fejlődésről keringtek a közvélemény rétegeiben.

A hatvanas évekre kialakultak az Élet és Irodalom vitahagyományai, ezeket sikerült átörökíteni a hetvenes évekbe is, noha a körülmények alapvetően megváltoztak. A magyar gazdaság és társadalom az extenzív fejlődésből átlépett az intenzív szakaszba, de megváltoztak a körülmények azért is, mert a lap túlnyomórészt irodalmár-tanár, tehát humán értelmiségi olvasói már nem elégedtek meg a témák általános megközelítésével. A hetvenes évek közepe táján, amikor az orgánum huszonnyolcezer példányban jelent meg, új vita bontakozott ki. Afféle átmeneti jellegű polémia, amely az új eszmecserék — s ami velük majdnem egyet jelent: a rugalmasabb gazdasági—társadalmi gyakorlat — igényét fogalmazta meg.

Bertha Bulcsu író és publicista 1976-ban Kesudió címmel írta meg vitaindító cikkét. A trópusi tucatáruval azt érzékeltette, hogy az olajárrobbanás után, amikor a nemzetközi kapcsolatok alapvetően átértékelődtek, vétek az értékarányos árucsere elhanyagolása: mint egyetlen nemzetgazdaság, a magyarországi sem nélkülözheti a korrekt nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokat, a magyar árufogyasztó pedig a minél gazdagabb árukínálatot. Az indulatos cikk szerzője szemléletesen rajzolta meg az úgynevezett hiánytársadalom képét, ezzel mintegy megelőlegezte azt a közelítésmódot, amelyet később a közgazdász Kornai János fogalmazott meg teoretikusan, A hiány című könyvében. Az eszmefuttatás megmozgatta az értelmiségi olvasókat, több ezerrel növelte a lap példányszámát. Végül is azt sugallta, hogy következetesen végig kell vinni azokat a gazdasági reformokat, amelyeket a magyar párt- és államvezetés még a hatvanas évek legvégén határozott el, külön-

ben a közéleti demokratizmus megtorpan és az életszínvonal sem emelkedik.

A következő vita látszólag szűkebb kört érintett, valójában azonban a legnépesebb értelmiségi réteget. A Tani-tani polémiát Száraz György író, esszéista és publicista, az Élet és Irodalom főmunkatársa kezdeményezte. A Semper reformare! című cikk szerzője elismerte, hogy az iskolák egyenletesen fejlődnek, mégis nagyfokú hiányérzetének adott hangot. Úgy tapasztalta ugyanis, hogy a kelleténél jóval kevesebb valósult meg azokból a hivatalos elképzelésekből, amelyek révén a magyarországi iskolarendszer a kor kívánalmaihoz alkalmazkodhatott volna. Hogy mi a tét, azt az egyik hozzászóló író, Molnár Zoltán fogalmazta meg a legmarkánsabban: „A termelés (intenzív) növelésének fő forrása a nevelés".

Az eszmecserét minősíti, hogy a megnyilatkozások hatására az irodalmi hetilap példányszáma körülbelül tízezerrel emelkedett, mindenekelőtt a pedagógusok kerültek közelebb az Élet és Irodalomhoz. Ez a körülmény arra késztette a szerkesztőségi kollektívát, hogy végiggondolja: a következő vitát melyik értelmiségi réteg mozgósítására szánja? Mert ha a közgazdasági szemléletet formáló polémia elsősorban a közgazdászokat és az államigazgatási szakembereket kecsegtette olvasnivalóval, s ha a nevelésügyi polémia elsősorban a pedagógusoknak szólt, akkor óhatatlanul kínálkozott a műszaki értelmiség. S mi érdekli leginkább a magyar mérnököket, technikusokat —a hetvenes évek végén? Alighanem az az összefüggés, hogy a gazdasági élet — egyebek között — azért fejlődik át nehezen az extenzív szakaszból az intenzívbe, mert sem anyagilag, sem erkölcsileg nem becsülik meg a feltalálókat.

Az újabb vitát Mezei András költő és publicista, az Élet és Irodalom főmunkatársa kezdeményezte. Az Ilyen gazdagok vagyunk? című cikket érdekesen kommentálta a londoni Financial Times 1978. július 12-i számában a lap budapesti tudósítója: Elisabeth Windsor. A Nehéz idők járnak a „nehéz emberekre" (Tough times for „difficult people") című írás szerzője szerint Mezei András „. . . felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarország évente több milliárdnyi bevételtől esik el, ráadásul a nyugatnémet találmányhiénák évi huszonöt millió márkát vágnak zsebre azzal, hogy lecsapnak a magyar találmányokra, amint a szabadalmi védettség ideje lejár. Az Élet és Irodalom cikkírója erőteljes hangnemben emel szót a gazdasági szabályozók megváltoztatásáért, . . . s javasolja, hogy engedélyezzék magánszemélyeknek társaságok alapítását, vagy azt, hogy részvényesként vehessenek részt egy-egy vállalkozásban. Úgy képzeli, hogy mindez megvalósítható a szocializmus gazdasági keretei között. Az irodalmi hetilap legutóbbi számában egyébként interjú jelent meg az Országos Találmányi Hivatal elnökével, aki így fejezte be a beszélgetést: «Vagy okulunk hibáinkból, mulasztásainkból, vagy orrba vágnak bennünket a világpiacon.»"

Az ily módon jellemzett vitában a téma iránt érdeklődő írókon kívül, elsősorban a műszaki szakemberek szólaltak meg. Hozzászólásuk nemcsak azzal az eredménnyel járt, hogy újabb tizezerrel növekedett a lap átlagpéldányszáma, hanem azzal a gyakorlati következménnyel is hogy a közvélemény áthangolódott. A feltalálók mind kevésbé tűntek föl „nehéz embereknek", afféle mai Don Quijoténak, a vita befejezését követően elszaporodtak például azok a sajtójelentések, amelyek szerint egyre-másra nyernek pört — állami vállalatokkal szemben is. Figyelemre méltó, hogy a téma mennyire a levegőben volt. Dr. Tétényi Pál államtitkár, a Minisztertanács mellett működő Tudománypolitikai Bizottság vezetője éppen akkoriban nyilatkozta: „A koponyákban megtestesülő szakértelem a legnagyobb nemzeti érték." A tanulság nyilvánvalóan összecseng a nevelésügyi vita Molnár Zoltán megfogalmazta végkövetkeztetésével.

(Egy zárójeles megjegyzésben érdemes némileg előreszaladni: a találmányi vita kedvező fogadtatásán felbuzdulva, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Minerva-szerkesztősége a vitacikkek önálló kötetben való megjelentetését kezdeményezte. A dokumentumösszeállítást a kiadói szakemberek sajtó alá szerkesz-

tették, majd elálltak a megjelentetéstől, sejtetvén: együtt olvasva a hozzászólásokat, valóságos csődjelentés fogalmazódott meg a gazdasági vezetők tevékenységéről — ezt a kiadványt könnyen félreérthetné a közvélemény. A megállapítással nem vitatkozom, mindössze azt fűzöm hozzá, hogy Mezei András esettanulmányai — amelyeket a polémiában megismert feltalálók viszontagságai alapján írt meg és amelyek szintén Ilyen gazdagok vagyunk? címmel láttak napvilágot a Magvető Kiadó gondozásában — feltűnően konstruktív visszhangra leltek a napisajtóban. Az egyöntetűen elismerő hivatalos fogadtatás véleményváltoztatásra késztette a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó vezetőit is; jókora késéssel ugyan, de talán mégiscsak felébred Csipkerózsika-álmából az Élet és Irodalom-beli vita teljes anyagát tartalmazó kötet.)

De bármennyire is hatásos volt az Ilyen gazdagok vagyunk? című polémia, bármennyire is fegyvertény volt az új olvasók meghódítása, az Élet és Irodalom másik célja felemás módon valósult meg. A találmányok ürügyén alig került szóba a szűkebben vett szellemi élet, a műszaki alkotások ürügyén a hozzászólók nem nagyon feszegették az elvetélt könyvek, filmek, színdarabok, festmények, közművelődési kísérletek ügyét. Egy-két vitacikktől eltekintve az olvasó alig szerzett tudomást a művészeti és társadalomtudományi műhelyekben alkotó emberek közérzetéről. Miután ez a hiányosság tudatosult a szerkesztőségi munkatársakban, nem volt túl nehéz meghatározni a következő — az alábbiakban ismertetendő — sajtópolémia témáját.

2.

(Az író mint vízügyi szakember?) Az Élet és Irodalom 1980. június 14-i számában új eszmecsere kezdődött. A szerkesztőség azt tűzte ki célul, hogy a külterjes viták után ezúttal belterjesebb, az irodalom berkein belül maradó cikksorozattal serkentse együttgondolkodásra az olvasókat. Az úgynevezett fiatal irodalom képviselőit, a hetvenes években indult nemzedék tagjait kérte szólásra: mondják el nyilvánosan is, hogy miként vélekednek helyzetükről, gondjaikról, világ- és irodalomlátásukról, a maguk és mások műveiről. A vitára az adott alkalmat, hogy néhány hónappal korábban a fiatalok irodalmi folyóirata, a Mozgó Világ körkérdést intézett a mai magyar művész-értelmiség ifjú nemzedékéhez: a pályakezdő vagy alig harmincas írók, költők, kritikusok, képzőművészek, rendezők, popénekesek valljanak a közérzetükről.

A válaszok sajátos értelmezésére, hangsúlyozottan irodalmi szempontú megközelítésére Sükösd Mihály vállalkozott. Az anglicistaként is jól ismert író, drámaíró és esszéista Továbbjutni (ha lehet) címmel foglalta rendszerbe benyomásait. Írásában, a közérzetjelentések alapján, a következőképpen osztályozta a művészutánpótlást:

„1. Akik jól érzik magukat, megtalálták mozgásterületüket az adott, hagyományos közegben, a társadalomban;

2. akik magányos farkasok, közegen kívül élnek és dolgoznak;

3. akik keveslik az adott közösségi igényeket, ezért ilyen-olyan kiscsoportokat keresnek és alakítanak ki maguk számára."

A vitaindító írás szerzője így összegzi megfigyeléseit. Megítélése szerint az úgynevezett fiatal írók „. . . a mitologizáló világszemléletű elődökhöz, Weöres Sándorhoz, Pilinszky Jánoshoz, Nagy Lászlóhoz vonzódnak leginkább. Nyilván azért, mert ők maguk is a mitologizáló magánvilágban érzik otthon magukat, az egyetemessé stilizált magánvilágból indítják el üzeneteiket". Ebből következik, folytatja gondolatmenetét Sükösd, hogy a magánvilágba visszahúzódott fiatal alkotók bizonytalanok a közönség felől. Márpedig az, hogy szakadék tátong a kultúratermelők és -fogyasztók között, „. . .nemcsak az úgynevezett fiatal írók élménye, hanem a magyar írótársadalom egyetemes tapasztalata a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján". A másik mozzanat, amelyet

nyomatékosan hangsúlyoz a vitairat szerzője, megint csak az előbbiekből következik. „Vége a magyar irodalom aranyidejének — írja — a hosszú évszázadoknak, amelyek során a magyar író, Illyés Gyula szavával, a vízügyi igazgatóság tisztét is fölvállalta. A társadalmi szerkezet, a munkamegosztás változásai ezt a képtelen állapotot Magyarországon is megszüntették."

A szerkesztőség postája hirtelen felduzzadt. Hivatásos írástudók, pályakezdő írók, költők, kritikusok, dilettáns tollforgatók, valamint figyelmes olvasók mondták el véleményüket — körülbelül kétszáz küldemény érkezett. A szerkesztők szándéka szerint a polémia első szakaszában a huszonévesek hallatták hangjukat — nevezhetnénk ezt indulati fázisnak is —, később az érett alkotók mondták el véleményüket. Az utolsó harmadban pedig kijegecesedik majd a kulturális és politikai hetilap álláspontja — legalábbis ez volt a feltételezésünk. A hozzászólók különösen érzékenyen reagáltak arra a kelet-európai országokban honos jelenségre, amelyet Sükösd Mihály kárhoztatott. Vagyis arra az irodalmi-politikai hagyományra, hogy a művészek hajlamosak vállukra venni a nép, a nemzet terheit, holott az érdekek kifejezésére sokkal alkalmasabb a politikai nyilvánosság. Vajon az író mennyire próféta ma, a huszadik század utolsó harmadában, ráadásul a szocializmus körülményei közepette: írásaiban menynyire fejez ki politikai érdekeket?

Ez fogalmazódott meg a legtöbb levélben is. Feltételezem, a hazai tömegkommunikáció intézményeiben dolgozó olvasók számára érdekes lehet az a levélmontázs, amelyet a vita szerkesztésében közreműködő kollégám, Varjas Endre állított össze. A válogatás alapja csaknem száz — most először publikált — hozzászólás, mintegy háromszáz kéziratoldalnyi terjedelemben. S mert az összeállítás kizárólag kívülállók vagy az irodalmi pálya peremén araszolók véleményét tartalmazza: az irodalmi „amatőrök" türelmetlenebb hangon, ezért valószínűleg hitelesebben fogalmazzák meg közérzetüket, mint a polémiában megnyilatkozó neves(ebb) szerzők.

„Az igazság az, hogy nagyon is sokan írnak, és jól is sokan írnak, de ez az ország kicsi ennyi tehetségnek, így lassan kitehetjük rá a táblát: «Írókkal, költőkkel megtelt.»"

Bohács Virág, Kaposvár

„A fiatalok irodalma Magyarországon nem is létezik... Irodalmunk állóvíz... S ebbe a tespedtségbe érkeznek bele belterjes, önagyonmajmoló fiataljaink huszonharmincévesen. Mert csak akkor juthatnak szóhoz, ha művük elegyedésre hajlamos... Egyetértek azokkal, akik hiányolják az elképzelést, a kitapintható, jól látható irányt havi irodalmi folyóiratnak álcázott antológiáinkból. Kortárs, Új Írás, Életünk, Jelenkor, Tiszatáj, Alföld, Palócföld, Napjaink, Somogy — tulajdonképpen egyre megy. Hogy is lehetne más-más koncepció, amikor szinte mindegyikben ugyanazok a szerzők szerepelnek... «Én megjelentetem a te írásodat az én lapomban, te megjelenteted az enyémet...» A fiataloknak igen kevés esélyük van a betörésre, illetve egyetlen esélyük, ha betörnek, az elfogadhatónak kikiáltott normatívák igájába."

Gyarmati László, Kaposvár

„Annyian beleszólnak a lapszerkesztésbe, hogy szerkesztésről, netán koncepcióról szó sincs. Főként, ha fiatal és vidéki a folyóirat. Aki fizet, az irányít — hisz nálunk mindenki azt hiszi, ha máshoz nem is ért, az irodalomhoz igen. Így marad a középszer, a töltelék..."

Böröndi Lajos, Mosonmagyaróvár

„El tudom képzelni, mi mindenre kell figyelnie egy ilyen felelős kiadónak, mielőtt dönt a megjelentetésről: politikum, személyes kapcsolatok, gazdaságosság, papírhiány, nyomdai kapacitás, arányok, példányszám, optimális ár, a többi kiadó tervei, saját érdekei. Számolnia kell a szakmabeliekkel, a sznobokkal, az irodalmi érték és az eladási árszint fordított arányával. Csakhogy... bukhat-e bele nálunk főszerkesztő egy-egy tévedésbe?"

Várkonyi Ferenc, Budapest

„Első lépésnek a szerkesztői és kiadói munka fokozottabb demokratizálását tartom. Új folyóiratokat és publikációs lehetőségeket kellene teremteni, hogy rengeteg kallódó tehetségünk egyáltalán szóhoz tudjon jutni, saját profilja szerint. Ezen folyóiratok és a jelenleg meglevők élére a vezetőket a laphoz kapcsolódó irodalmi közösség választása útján kellene beiktatni. A vezető működési ideje adott időtartam lenne, és felmentéséről vagy újraválasztásáról csak az

őt megválasztó közösség dönthetne. Hasonlóan: egy mű megjelentetése nem egyszemélyben a megválasztott vezetőhöz tartozna, hanem a szerkesztőség és a kiadók élén álló vezető testülethez. Minden kiadással kapcsolatos problémát csak ennek a testületnek lehetne felvetni és megoldani... Végül pedig lehetővé kellene tenni széles körben a magánúton történő megjelentetést. A legrangosabb irodalmi díjakat a megválasztott szerkesztőségi és kiadói vezetőkből álló zsüri ítélné oda, kiegészülve néhány hivatalon kívüli kiválósággal. Akinek ez nem tetszene, csinálhatna külön irodalmi díjat külön zsürivel — az idő majd eldönti, hogy milyen díjaknak milyen rangja, becsülete lesz."

ifj. Pősze Lajos, Debrecen

„Ki dönti el, ki döntheti el, hogy a művek nekem valók-e vagy sem, megértem-e már olvasásukra vagy még mindig nem vagyok elég felnőtt? Az olvasási joggal együtt természetesen vállalom a tévedés, a tévedhetés jogát is. . . .Demokratikusabbá kell tenni egész közéletünket, meg kell találnunk azokat az utakat, amelyeken intézményesített formában teret kaphat a nyilvánosság. Állam bácsi ez idáig túl sok mindent összpontosított a kezében, jóindulattal mondván: «add ide, én ehhez jobban értek!». Most tehát kapja vissza a köz mindazt, ami megilleti, amiben célszerűen csak ő dönthet, mert ő látja a dolgokat a legközelebbről."

Harza Lajos, Budapest

„Jaj annak a kornak, melyben hallgat a próféta, de még inkább jaj annak, amely elhallgattatja. Éhen veszejteni, de meghizlalni is — különösen válsághelyzetben — megengedhetetlen... Ilyen helyzetben a fiatal irodalom ilyen vagy olyan voltán elmélkedni nem más, mint a lázrózsák alaktani csoportosítása."

Hauke Csaba, Budapest

„Tapasztalataim szerint a színház (rádió, tévé, könyvkiadás) akkor és csak akkor veszi komolyan a szerzőt, ha társadalomábrázolási dühe, lelkesedése, műve — az előleg kifizetése után — nyitott könyvelési tétellé lesz. Az egész ember és az egész ügy komolytalanná válik, ha a gazdasági igazgató előveszi piros ceruzáját, és vízszintes vonallal lezárja az ügyletet. És «bolond, boros szívünknek vére» pénztári bizonylat gyanánt páncélszekrénybe zárva várja a hibamentes pénzügyi revíziót. Tapasztalataimat olyan fiatal (harminchét éves!) drámaíróként szereztem, akinek műve a Fiatalok Rivaldája című antológiában megjelent, és aki a Kulturális Minisztérium jóvoltából tíz hónapig részesült a fiatal drámaírókat segítő ösztöndíjban. E tíz hónap alatt a kecskeméti Katona József Színházban részt vettem az olvasópróbáktól a premiert követő mulatásig mindenben, ami számomra tanulságos, a színház életére jellemző lehetett. Mégsem talált a színház vezetése számomra egyóránvi időt, hogy elmagyarázza, az ösztöndíj fejében benyújtott két darabom, ha nem bemutatható, miért nem."

Jász István, Budapest

„Mit tudja azt a szerkesztő, mi az: kínálgatni a portékát, mint a kurva. Ezerszer leírni, hogy itt és itt jelentem meg, ekkor és ekkor; hónapokig várni a (legtöbbször — jogos? — elutasító) válaszra; egy-egy «fontosabb» helyen való megjelenésre egy évig is, hogy milyen demoralizáló ez, meddig viszi az embert a depresszióba, az öngyilkosság határáig. Mert ott is több határ(idő) van. Évekig (négy évig) vártam a kötet elküldésétől a megjelenéséig. S mikor már a kritikák keresztttüzén is átjutott az ember — szerezve néhány barátot és ellenséget —, s elküldi a verseit ide-oda, a szerkesztő válaszleveléből ordít, hogy fogalma sincs, ki az, akinek sztereotíp visszautasítását elküldi. Akár stencilpéldány is lehetne — két-három tucat egy kaptafára készült ilyen levelem van... Néha az az érzésem, nem is olvasták el azt a művet, amiről írnak. Különben hogyan futnának tiszteletköröket olyan mű(vek) körül, amit ha egy kezdő küld be, meg sem jelenhetné(ne)k. Hogy van az, hogy a belső körök, egyikére-másikára alig vagy tán nem is kerül fiatal, mert lerugdossák a pályáról, vagy úgy körülfogják, falanxba tömörülve, hogy kitörni sem tud? Míg a sztárokat felvezetik, lihegnek előttük, hozsannáznak, elszíva mások elől a levegőt. Csak jelen akarnak lenni, a már elért tisztes eredményt bebiztosítva, kockázatos, csúcsjavító kísérletekre azonban nem vállalkoznak. Hogy mehessen akkor az ügy mindig feljebb, tovább?

S miért félnek a szerkesztők a «rázós» témáktól? A kényelmes helyüket féltik? Ág se rezdüljön? Hogy legyen akkor élénk, vitákat keltő (s akár vihart arató) irodalom? Nem tudom, fiatal írótársaim miből élnek, milyen kenyérkereső foglalkozással tartják fenn magukat. Én fizikai munkás vagyok. Nyolc óra talpalás, gépzaj, izzadás a részem, hogy egyéb «feszültségekről» ne is beszéljek. De kit érdekel, mikor regenerálódik, mikor ír (ha tud, ha íráshelyzetbe hozta már magát), mikor és mennyit pihen, mikor él, mikor művelődik — mert igénye van rá — az ember; mitől kopik el, borul fel a családi élete, lesz iszákos, kiábrándult, csúszik politikai zsákutcába stb. — és hogy kapaszkodik meg, szüli újjá magát, ha tudja, ha sikerül?"

Keresztes József, Tatabánya

„Már ebben a pillanatban kedvem támadt szőrmentén érinteni saját tiszteletlen (mert kételkedő) kérdéseimet, de kibújok az önellenőrzés bugyrából és folytatom szándékom szerint. Érdekelné-e a kedves olvasót néhány regény arról az időről, amit a lényeget nem takaró szóval személyi kultusznak szoktunk nevezni? Nem vádirat, nem pamflet, nem brosúra, hanem *regény*. Sőt, ahogy ma nevezik ugyanezt: tényregény. Például a kitelepítésekről, például a vezetés belső tisztogatásairól. Úgy vélem, rázós téma. Vagy arról az időszakról, ami 1956 szeptemberétől 1957 januárjáig tartott? Hogy egyáltalán mi történt? Ha már történelemkönyv nincsen erről az időszakról, miért nincs legalább regény? Rázós téma. Vagy, hogy az időből térbe lépjünk át, érdekelné-e az olvasót egy regény: Ábel, 1980-ban? Rázós téma. Egy elszomorítóan elavult szemlélet (a töretlenül egyirányú fejlődésről) igyekszik alátámasztani azt, hogy az elmúlt évtizedek történelmi fordulatairól tanúskodó dokumentumok, jegyzőkönyvek jelentős része feltáratlan, hozzáférhetetlen, sőt egy-egy időszakról az állami kiadású napilapok is a könyvtárak zárolt anyagához tartoznak. Az ember, ha valamit titkolnak előle, óhatatlanul gyanakszik. Az író — ha író — egyébként is. És nem fér a fejébe, hogy miért van titok egyrészt, ha nincs rázós téma másrészt."

Beremányi B. András, Budapest

„Micsoda írásmű az, amely a gondolatot nem mondja ki, csak körülbeszéli? És micsoda író az, aki a leírtakat ezerszer megfontolja, nem a kifejezés, a hangzás, a nyelvi szépség, a lényegmegragadás, a kifejező erő és a megjelenítés lehető legtökéletesebb megvalósítása végett, hanem csupán arra gondolva: hogyan fogadja a leírtakat a kiadó, a szerkesztő, a lektor? Nem kellene-e udvariasabban, enyhébben fogalmazni, nem kellene a negatívumokkal arányos mennyiségű pozitívumot is kiemelni, lehet-e megírni, amit megír, megjelenhet-e, nem kapja-e vissza a kéziratot azzal hogy nem látszik időszerűnek, vagy hogy a kiadó jelenleg különböző sajátos okokból nem vállalkozhat az írás megjelentetésére? . . .Az orvost, aki beteggel foglalkozik, egyetlen gond tölti el: «Mi baja lehet?» Ám voltak idők, s tán még ma is vannak, amikor az orvos vezérlő gondolata a «Mi bajom lehet?» Az író és költő azon töri a fejét, hogy mi baja lehet a világnak. Ha azonban eközben azt forgatja a fejében, hogy mi baj származhat abból, ha őszintén és igazat ír, s vajon közlik-e írását, nem kell-e bizonyos sorokat kihagyni, megváltoztatnia, a lektor véleménye szerint időszerű-e amit írt, megvan-e a kellő történelmi távlata, nem értik-e félre, amit mond, nem háborodnak-e fel valakik (vagy valakik leszármazottai), nem szubjektív-e túlságosan az írása — akkor a legtehetségesebb tollal megírt írásmű is érdektelenné, hideggé, nemegyszer zavarossá válik."

dr. Magyar Imre, Budapest

„Az úr ír? Hát persze. De csak úgy «szőrmentén». És nem szőrrel szemben. Miért írna szőrrel szemben? Nem bolond. Szőrrel szemben pedig csak a bolond ír. Tudniillik a szőrrel szemben írt mű egyetlen szőrmenti lapba sem pászítható be konfliktus nélkül, szőrrel szembeni lapunk meg — momentán — nincs; ezenkívül az ilyen szőrrel szembeni művek ritkán sikerülnek olyan kerek egésszé, hogy azonnal értelmezhetők — értsd: ártalmatlanok — lennének; továbbá sokszor sehogyan sem értelmezhetők. . . Ha kiadódott már a hiba, ne tegyünk úgy, mintha nem volna! Ne nézzünk félre szende mosollyal, ne tegyük mutatóujjunkat a szánkra: csitt, erről most még nem beszélünk! Hát akkor miről beszéljünk? Az időjárásról. . . Én nem ismerem el az irodalom funkcióvesztését. Az irodalom veszett el úgy, ahogy volt, és nem is lesz meg addig, amíg csak egy magyar írónak is megáll a papír fölött a tolla: «Szabad ezt leírnom»:"

Bencsik András, Kaposvár

„Korántsem tökéletes és lezárt ismereteim szerint a marxizmusnál haladóbb társadalomelmélet még nincs, ezért komoly tragédia bőrünkre menő tökéletlen gyakorlata. De van valami nevettető is abban, hogy az ellen lázadozok, amivel alapvetően egyetértek, vagy legalábbis nem tudok jobbat nála. A groteszk keserédességébe belefér a remény, s az irodalmi tükörképben ez is benne van. De ha már a váteszek trónfosztásakor kimondatott, hogy tankokat nem lehet versekkel megállítani, akkor talán mégis a valóságnak kell először előbbre jutni (ha lehet)."

Dusa István, Budapest

„Az irodalom olyan, mint társadalmi feltételrendszere. Ez a közös — az eltérő álláspontokban. Egy alig cáfolható közhely. De mi lehet akkor ezen túl vitás? Az ötvenes évek magyarórája jut eszembe: «Zrínyi azért írta meg a Szigeti veszedelmet, mert a török akadályozta a marhakereskedelemben». Így szimplifikáltuk az irodalomfelépítmény tételt. S így lett rögtön hamis az igaz. Erre emlékeztet egy kicsit a mundért védő fiatalok önigazolásának objektivizmusa: «Ez van — mi sem lehetünk mások.» A mindent elsöprő forradalmi indulat békés-kényelmes konformizmusba fordul. Ha «ez van», akkor nem érhet fel hozzájuk semmilyen kritikai szempont. Se morális, se esztétikai, se világnézeti! Ám ha ilyen közvetlen a társadalmi viszonyok és az irodalom kapcsolata, lehet-e művészetről beszélni? És

zavar az idősebb nemzedék néhány képviselőjének sajátos szubjektivizmusa is: «Tényleg az van, de mégis! A tehetség! a morál! az elszánás! az erudíció! az egyén!» Ez az érvelés sem tetszik nekem. Akkor sem, ha megértő-vállonveregető, akkor sem, ha fölényes, kioktató. Nem tetszik, mert az egyént (a művészt) kiszakítja művészetének alapja, létviszonyai közül."

Kiss Gábor, Nyíregyháza

„Tisztelt Szerkesztőség! Szeretnénk egy Majakovszkij-gondolattal hozzájárulni a Továbbjutni (ha lehet) című, Sükösd Mihály indította vitához: «Irodalmi csavargó-had, / elég volt a nyavalygásból! / Kotródjatok!... / Zavartok csak / felvonuláskor, / támadáskor!»"

Demeter Károly, Szicherle Tamás, Budapest

A levélmontázs kommentálása külön tanulmányt igényelne. Ezúttal csupán két rövid megjegyzés az összeállításhoz. Az egyik: a hozzászólásokból kicsendül az a hangulat, amely az alkotó — vagy alkotni vágyó — értelmiségiek egy részét jellemzi. A keserűséget még akkor is komolyan kell venni, ha a levélírók, mondjuk, az „irodalmi demokrácia" ellentmondásait meglehetősen naiv módon próbálják feloldani. Mintha a művek értékét az alkotások szabadversenye és a közönségszavazás dönthetné el... A másik: a vita hasznosságáról szóló — és többnyire a haszontalanságát bizonyító — levelek írói kimondatlanul is abból az elképzelésből indulnak ki, hogy az efféle polémiák valamely visszásság megszüntetését, ha úgy tetszik: gyakorlati intézkedéseket tűznek ki célul. Ebből a szemszögből nézve minden sajtóvita elmarasztalható, ez a látásmód is némi naivitásról árulkodik.

3.

(Korszerűsített próféta vagy kulturális innováció?) Mindamellett — és ez talán enyhíti a levélírók szemléletéről kialakított ítéletemet — a hozzászólók túlnyomó többsége reálisabban értékeli az irodalom és az írók jelentőségét, a társadalmi életben betöltött szerepét. Csakúgy, mint a tudósok — szociálpszichológusok, történészek és szociológusok —, akiknek felfogása úgy foglalható össze, hogy az írók váteszi magatartását túlhaladottnak tartják, a prófétaság korszerűsített értelmezését is lehetetlennek gondolják. Mert úgy vélik, a mai magyar szellemi élet már annyira sokszektorú, hogy a művészi megközelítés mellett a tudományos megközelítésnek is van létjogosultsága.

Az elemzőbb igényű hozzászólások közül figyelemre méltó a szociológus Tamás Pál véleménye, aki így indokolja álláspontját: „A társadalmi munkamegosztás változásával a váteszi szerep már a századelő óta leépülőben van. Az írók azóta megfigyelhető tömeges közéleti szerepvállalása rövid ideig tartott és politikailag pontosan körülhatárolható feltételek közepette alakult ki. — A cikkíró itt, a szövegösszefüggésből kiderül, a harmincas évekbeli falukutató mozgalomra, illetve az 1956-os események előzményeire gondol. Z. L. — A társadalmi konfliktusok átmentése az irodalmi életbe és a közállapotok irodalmi barométerrel való vizsgálata részben ehhez a koronként létező, koronként pedig eltűnő elhivatottsághoz tartozik. Részben viszont a közélet mindenkori szűk keresztmetszeteivel kapcsolatos... Egyáltalán nem szükségszerű, hogy mindig az irodalomban ütközzenek a társadalmi-politikai érdekek."

Ez a vélekedés azért is tünetértékű, mert úgy tetszik, több és nem is csak társadalomtudományos megalapozottságú vitatkozó szemléletét tükrözi. Azt tudniillik, hogy a mai magyar irodalom romlásának vagy legalábbis stagnálásának egyik, ha nem legfőbb oka a demokratikus hagyományok hiányában keresendő. Akadtak olyan hozzászólók, akik vitatták ezt a nézetet. Ungvári Tamás például elismeri ugyan, hogy a demokratikus hagyományok hiánya miatt „... gyakran a költészetre bízatott a politika", ez azonban szerinte korántsem jelenti azt, hogy magából az irodalomból hiányoztak volna a demokratikus vonások. Ha Petőfi Sándor, Ady Endre és József Attila közéletiségének — fejtegeti az irodalmár szerző — „... nem is mindig a politikai párt volt a színtere, a kávéház és a biliárd-

asztal is kínált annyi teret, amennyi a népakarat és az egyéni boldogulás összefüggésének, ideológiájának kifejtéséhez szükséges." Majd hozzáteszi: „Hatalmi szerkezetünket nem örököltük senkitől, . . . irodalmunk szerkezete sem sokban hasonlít arra a tegnapra, amelyet állítólag a demokratikus hagyományok hiánya jellemez . . . Vajon nem arról van-e szó — teszi föl a továbbgondolásra érdemes kérdést —, hogy nekünk több bajunk van a saját hagyományainkkal, mint a tegnapiéval? A közelmúlt tévedései és torzításai erőteljesebben befolyásolják jelenünket, mint a múlt akármely káros hagyatéka vagy éppen hiánya."

Még világosabban fogalmaz Lázár István író és szociográfus, aki kifejti, hogy „. . . a fiatal írókról folyó vita mindig ott és akkor forrósodik föl, ahol és amikor nem a szűk szakmai — hogy ne mondjam: irodalmi akváriumi — kérdésekről van szó, hanem a társadalom állapotáról".

S mert ezt a sajátosságot idejekorán felismerte a többi író-hozzászóló is, a polémia közepe táján „lelepleződött" a szerkesztőség igazi szándéka. Nevezetesen az, hogy ellentétben az Élet és Irodalom eddigi vitahagyományaival és fordítva egyet a vizsgálódás deduktív menetén, a vitatkozók most a részből következtethettek az egészre. Valamiféle „szűk" „szakmai", ha úgy tetszik: irodalmi modellen érzékeltették a mai magyar társadalom ellentmondásait. Mindenekelőtt azt, amelyet már az Ilyen gazdagok vagyunk? is tudatosított: az újra való hajlandóság hiányát. Több mint jellemző, hogy az innováció fogalma is a találmányi vita révén ment át az értelmiségi tudatba, lett a társasági beszélgetés bevett fordulata.

A Továbbjutni (ha lehet) című polémia egyik hozzászólója az imént már említett összefüggést így világítja meg: „. . . a kulturális innováció sorsa nyilvánvalóan össze van kötve a gazdasági és politikai innovációéval, Az SZKP huszadik kongresszusa (1956 február) utáni szellemi pezsgés egyértelműen politikai indíttatású volt, és a hatvanas évek második felében is ki lehet mutatni a magyarországi gazdasági kísérletek és a szellemi éghajlat közti kapcsolatot . . . A legutóbbi tizenöt-húsz évben nem deklarált, de a szélesebben vett közéletben használatos konfliktusmegoldási stratégiák (fő a békesség, törekedjünk kompromisszumokra, találjuk meg a közös pontokat) érvényesülnek. Ez a stratégia olyan gazdasági fellendülésre, az egyén gyorsan javuló életszínvonalának oly mértékű emelkedésére épült, amelyre Magyarországon legalább két évtized óta nem volt példa. Ám a konfliktusok lekerekítése (a megoldás elodázása) . . . sajátságos mellékhatással járt. Bár a politikai-gazdasági vezetés folyamatosan hangoztatta, hogy a további fejlődés záloga a társadalom megújulóképessége, innovatív hajlama, a vázolt helyzet a közélet elkényelmesedéséhez, a konzervatív értékek elszaporodásához vezetett."

A közéleti renyheséggel is magyarázható, hogy a vitában megszólaló huszonéves írástudók nemzedéki szemszögből bírálták az idős(ebb) írókat és költőket, a „konzervatív" értékek esztétikai letéteményeseit. Az „oktalan és nyegle" hangra — egy hatvan fölötti író fogalmazott így — érzékenyen reagáltak a megjelettebb alkotók, mindazonáltal a fiatal és idős írástudók nemzedéki ellentéte, illetve a fiatal irodalom helyzete visszavonhatatlanul a vita mellékmotívuma lett. A továbbiakban már szinte kizárólag az irodalmivá stilizált társadalmi valóságról értekeztek a hozzászólók. Az eszmecsere fordulópontja, az értékelők egybehangzó tanulsága szerint, Csoóri Sándor írása volt. A lírai hevületű, költői képekben gazdag vitairatot nehéz röviden és hitelesen érzékeltetni, ám alighanem feltételezhető, hogy a Jel-kép olvasói jól ismerik, annak idején alaposan végigolvasták a hatásos cikket. A költő-szociográfus-filmíró alaptétele: „. . . a hetvenes évek Magyarországa, a derűsebb ellenpontok: az életszínvonal és a szabadabb mozgás ellenére is, beteg lelkületű ország".

A hasonlat annyira meglódította a literátor-olvasók képzeletét, hogy az Élet és Irodalom következő számában Mezei András reflektált rá, imígyen:

„Csoóri Sándor csupán derűs ellenpontnak nevezi a hetvenes évek életszínvonalát, a mozgási szabadságot, ugyanakkor lesújtó véleménye van a hetvenes évek beteg lelkületéről. . . . Nem tudom igazán, hogy mikor beteg lelkületű egy ország, csak azt tudom, hogy életemben mindig akkor volt a legbetegebb, amikor az egészség nevében teltek meg a börtönök, ideggyógyintézetek és koncentrációs táborok." De a Csoóri—Mezei vita a másik alaptétel ürügyén is hevítette a szenvedélyeket. Csoóri Sándor ezt írta: „A saját levében forgó irodalomnak a siránkozáson és a botrányos leltárkészítésen túl meg kell tanulnia föllázadni a cselekvés jogáért küzdő élet nevében." Mezei András válasza: „. . . Csoóri . . . is ezt teszi: föllázad a «cselekvés jogáért küzdő élet nevében», azzal, hogy mindezt megírja. Mert mi más az író lázadása, mint botrányos leltárkészítés?! A többi már nem az ő dolga."

Ezt a megfogalmazást viszont Eörsi István író vitatta. Ennyivel tartozom a Továbbjutni (ha lehet) című eszmecserét velem együtt felidéző olvasóknak. A vita részletezését azonban már nem tekintem feladatomnak, mert úgy tetszik: Mezei András — a levélírók, a hozzászóló szociológusok és történészek véleményét megerősítve — szintén amellett foglalt állást, hogy az irodalom társadalmi szerepe korlátozottabb a hagyományosnál. Pontosabban szólva: éppen az ő cikkéből sejlik ki, hogy a látszólagos korlátozottság a szellemi élet fejlettségét, sokszínűségét jelenti. A társadalomtudósok eredményei láttán-olvastán ugyanis az írók csakugyan azzal foglalkozhatnak, amihez igazándiból értenek: a lélek mérnökeiként érezhetnek meg olyasmit, amit később a tudósok igazolhatnak (esetleg cáfolhatnak.)

Mindazonáltal számomra nem is ez, mint inkább a vitán belüli vita módszertani tanulsága volt érdekes. Az tudniillik, hogy sokan úgy vélték — köztük néhány, az Élet és Irodalomhoz vonzódó értelmiségi is —, hogy hiba, sőt vétek volt *azonnali* válasz nélkül közölni Csoóri Sándor „káros" írását. Azt hiszem, nem volt vétek, még csak hiba sem. Úgy tűnik fel, mintha az elmarasztalók abból a beidegződöttségből indultak volna ki, amely jószerint a Kritika című folyóirat gyakorlatát jellemzi. (A művelődéspolitikai orgánum előszeretettel közöl nem föltétlenül szalonképes cikket — ellencikkel együtt.) Ezt a gyakorlatot helyeslem egy havonként megjelenő lap esetében. A hetilapnak azonban nagyobbak a lehetőségei, legalább négyszer nagyobbak. Általánosságban és a hazai szellemi élet demokratikus légkörében is megteheti, hogy felnőttnek tekintse olvasótáborát; mondjuk azáltal, hogy nem azonnal, hanem „csak" egy hét múltán tájékoztatja őket az ellenvéleményről. (Azt már csak mellékesen teszem hozzá, hogy bízvást az ellenvélemény tekinthető a szerkesztőség felfogásának, ha már egyszer a lap főmunkatársa ragadott tollat . . .)

E módszertani kitérő nevezhető akár a közéleti — és irodalmi — demokrácia miként tjéről való (töredékes) meditációnak is. No meg arra is jó talán, hogy érzékeltessem: ebben a vonatkozásban is tipikusan ÉS-vita volt a Továbblépni (ha lehet). A polémia címe ezúttal már tágabb értelemben értendő: eszmecseréről eszmecserére differenciálódnak tapasztalataink, s az olvasók igenis elviselik az árnyalt bánásmódot. Azt például, amit — meggyőződésem szerint — az Élet és Irodalom vitái a hetvenes évek második felében hatásosan dokumentáltak. Mert lett légyen szó kesudióról vagy oktatási reformról, feltalálók küszködéséről vagy irodalmi „belügyekről", az írók, az írósággal kacérkodó olvasók meg a merőben más foglalkozású érdeklődők túlnyomórészt a valóság ellentmondásait feszegették.

1980 őszén a szerkesztőség lezárta a vitát, átadta a szót a művek vitájának. Mindazonáltal a Továbbjutni (ha lehet) utóéletéről szintén illő szólni, mert az értékelések minősítik a kezdeményezők szándékát is. „Sekélyes hozzászólások", „fonnyadt elmélkedések" — ilyen és ehhez hasonló kifejezések olvashatók, mindenekelőtt az egyetemi lapokban. A diáksajtó munkatársai csalódottan

vették tudomásul, hogy a polémia elkanyarodott elsődleges (másodlagos?) céljától: a fiatal irodalom integrálódási lehetőségeinek taglalásától. Másfelől, a „hivatalos" megítélésekből sajátos ambivalencia rajzolódik ki. A vita erénye, hogy az irodalmi lap — afféle biztonsági szelep gyanánt — kiengedte a gőzt az irodalmárok fejéből; aggasztó viszont, hogy az írók egy része túl borúsnak látja a magyar társadalom helyzetét.

Jómagam a harmadik véleményt fogadom el. Azt tudniillik, hogy sok igazság van az iménti állásfoglalásokban, a legfontosabb azonban mégiscsak az, hogy egy korántsem kibékíthetetlen ellentétű társadalomban nem árt néha tudatosítani az érdekkülönbségeket. Úgy gondolom, az irodalomnak jót tesz, talán még a közéletnek is, hogy feloldható és feloldandó érdekellentéteit nyílvánosan, netán egy hatvanezres példányszámú értelmiségi réteglap hasábjain artikulálja.

Közlekedési rádióműsorok Európában

Elnevezték „huszadik századi népvándorlásnak", „láthatatlan exportnak", „a legdinamikusabban fejlődő szolgáltatási ágazatnak", de a tömegturizmus megértéséhez sem közhelyek, sem gazdasági minősítések révén nem kerülünk közelebb. Csak statisztikai értelemben világos például, mit is jelent, hogy nyolc nyugat-európai ország közel 200 milliónyi 14 éven felüli népességéből évente kereken 110 millióan útrakelnek. Többségük nyáron; 60 százalékuk júliusban és augusztusban. Ilyenkor egy átlagos szombaton összesen 4 millió turista érkezik, sok száz kilométer megtétele után Ausztriába, Franciaországba, az Ibériai vagy az Appenin félszigetre. Nagy részük autóval, olyan utakon, ahol azelőtt még soha nem, vagy csak egyszer-kétszer jártak. A benzin és a meleg étel mellett *útbaigazításra* van a legnagyobb szükségük. A nemzetközi idegenforgalom méreteit talán az autópályák zsúfoltsága, s az információk iránti tömeges szükségletek jelzik igazán.

Egy NSZK-ban végzett, széles körű vizsgálat szerint minden második turistát a munkahelyi szabadságolás és az iskolai szünidő rendje készteti július—augusztusi utazásra, a napfény és a meleg alig 10 százalékuknál volt a döntés elsődleges oka.

Ugyancsak az NSZK-ban bonyolítottak le felméréseket az autópályák dugóiban hosszabb ideje várakozók között. Majdnem minden második autós még az adott helyzetben is úgy vélte, hogy a sztrádákon lehet leggyorsabban, bárhová elérni. Egyharmad részük érdeklődött ugyan más útirányok után, s aztán mégis maradt az autópályán.

A nemzetközi idegenforgalom tehát csak fokozta az autóközlekedés szabályozásának már amúgy is évtizedek óta, s Európa-szerte növekvő nehézségeit. Néhány országban már az első időktől kezdve segítségül hívták a rádiózást. Csehszlovákiában 1953-ban kezdték sugározni az autósok, motorosok naponta jelentkező magazinját. A francia rádióban 1955-ben jelentkezett először a szombat délutáni *Inter-Service Routes* zeneszámokból, vezetési tanácsokból, útválasztási ötletekből és időjárásjelentésből szőtt műsora. A Bajor Rádióban 1970 óta van természetes helye a közlekedési információknak, a *Service-Welle* című általános szolgáltató műsorban. Az Északnémet Rádió egy évvel később szervezte meg közlekedési stúdióját, s manapság már az európai országok többségében a programok szerves részévé lettek az ilyen adások. S épp ezért nagyon időszerűvé vált a nemzetközi együttműködés.

EUROTRAVEL '80

Az Európai Műsorszórási Unió (EBU) rádiós műsorbizottsága tavaly májusban rendezte meg Genfben a közlekedési információs adásokkal kapcsolatos első nemzetközi konferenciát. Az Eurotravel '80 tanácskozásain 19 EBU tag képviselőin kívül Csehszlovákia, Magyarország és a Szovjetunió szakértői is jelen voltak. A konferencia számos ajánlást dolgozott ki a közlekedési közlemények egységes szerkezetétől, az

idegen nyelven sugárzott üzenetek nemzetközileg azonos időpontjainak kidolgozására és a sugárzási frekvenciák útmenti táblákon való feltüntetésére irányuló erőfeszítéseken át egészen a rádióadások közös elnevezéséig. (Az EBU tagországokban a nemzetközi közlekedési információk *Euroradio* jelzéssel fognak jelentkezni.) Több fontos feladat megoldásának szükségességében is egyetértettek a résztvevők, mind az autósok folyamatos oktatásának, mind például az EBU és az OIRT tagországok közötti együttműködés javításának fontosságában. Az eszmecserékben azonban mégis talán a közös, általános gondok pontosabb körvonalazása és a jelenlegi nyugat-európai helyzetkép felvázolása volt a leginkább tanulságos.

Nem „közlekedési rendészet", hanem szolgáltatás

A közlekedési információs műsorszórás kezdetén sokan kételkedtek abban, hogy az ilyesmi egyáltalán rádiós feladat lenne. Mások valahol a szórakoztatás keretében akarták elhelyezni vagy úgy vélekedtek, hogy e műsoroknak általános hírközlésre és időjárásjelentésekre kell korlátozódniuk. Az állami szervek pedig azonnali és nagyobb hatást vártak, mert az autóközlekedést úgy fogták fel, mint a fegyelmezett állampolgári viselkedés, alkalmazkodás egyik formáját, holott távolról sem csak erről van szó. Az eredeti elgondolásokat manapság már csak a televízióval kétségbeesetten versengő rádió történeti tévedéseinek tekintik.

A közlekedési műsorok a rádiózás egyik, mindinkább szélesedő funkciókörébe, a *szolgáltató (szerviz-) adások* csoportjába tartoznak, ahol a közönség sajátosságait éppúgy képtelenség figyelmen kívül hagyni, mint a műsorszórás egyéb ágazataiban. Mi sem lenne nagyobb tévedés, mint valamiféle „közlekedési rendészeti rádióval" próbálkozni. Az ilyesfajta vállalkozásoknak az első pillanattól kezdve csak egyetlen esélyük van — a bukás. Másrészt, e szolgáltatást nem valamiféle speciális csoportnak, hanem valóban a lehető legszélesebb hallgatóságnak kell nyújtani, s ezért az információkhoz való hozzájutást nem lenne helyes különleges feltételekhez, például speciális vevőkészülékek birtoklásához kötni.

Az autós, motoros programokhoz persze szükség van a rendőrséggel, mentőszolgálattal, tűzoltósággal, műszaki segélyhelyekkel való széles körű, rendszeres együttműködésre. Ez meglehetősen szokatlan az egyébként még mindig elég autarchikus műsorkészítői szervezetek számára. A kooperáció sem mentesít azonban speciális beruházási ráfordításoktól, még ha a nagyon gazdag rádiók helikopteres, sportrepülős tudósítóit nem is lehet általános mintának tekinteni.

Néhány nyugat-európai közlekedési műsor vizsgálatából a jelenlegi gyakorlat körvonalai a következőképp bontakoznak ki. Egy esemény és a róla szóló közlemény elhangzása között általában 15 perc és 1 óra közti idő telik el. Néhány országban arra törekszenek, hogy a közbenső időt 5 percre csökkentsék, ami már csak a beérkező információk ellenőrzése miatt is igen nehéz feladat. Ugyanakkor, balesetek vizsgálatából az vált nyilvánvalóvá, hogy ha az esemény és a rádiós közlés között 2 percnél hosszabb idő telik el, a láncszerűen rákövetkező balesetek megelőzésére már nincs sok esély. A közlekedési információ tehát főleg azoknak hasznos, akik még messze vannak az eset színhelyétől, s még megváltoztathatják az útvonalukat vagy más módon reagálhatnak.

A különféle rádióállomások napi átlagban 15—25 műsoregységet sugároznak, s mindegyikben számos esetről szólnak, átlagosan 15 másodpercnyi idő alatt. A napi 15—20 percnyi tisztán közlekedési információ látszik manapság tipikusnak. A leggyakoribb üzenetek baleset, útépítés és egyéb esemény miatti elakadásról, dugóról tudósítanak. (A Csehszlovák Rádió 1974 és 1977 között sugárzott négyórás hét végi közlekedési magazinjában 50—60 hírt közöltek a forgalmi helyzetről, 2—3 tudósítást, interjút és számos időjárásjelentést is.)

Nemcsak közlekedés...

Vezetés közben az autós nem csupán közlekedik, hanem élményt és kalandot is keres, öntudatlanul is önmaga kiteljesítésére törekszik, bárhogy is ítéljük ezt meg a forgalombiztonság szempontjából. A közlemények megfogalmazásánál ezt éppúgy figyelembe kell venni, mint azt a trivialitásában is fontos tényt, hogy a volán mögött ülőt még csak a közlekedési hír meghallgatására sem lehet kötelezni, nemhogy az abból racionálisan következő viselkedésre. Egyébként, vizsgálati tapasztalatokból arra lehet következtetni, hogy a vezetőnek akkor is hasznos az útközben kapott információ, ha közvetlenül nem is tudja felhasználni. Növeli ugyanis az autós általános biztonságérzetét s ez is hozzájárul a forgalom biztonságához. A túlságosan riasztó hangvételű hírek és figyelmeztetések viszont olyan érzést támasztanak a járművezetőkben, hogy nagy kockázatokat és súlyos veszélyeket vállalnak, ami végül is bizonyos büszkeséggel tölti el őket.

Az ilyen összefüggések is segítik megérteni a műsorokban közölt információk korlátozott hatékonyságát. Az Eurotravel '80 egyik német résztvevője azt mondta, hogy az autópályán ellentétes irányban haladó kocsiról adott hír legalább 50 százalékban hatásos. Ha a vezetőt magát nem is éri el, de legalább a többi autóst figyelmezteti.

Egyes felmérések szerint az autósok a közölt információknak 50—60 százalékát jegyzik meg. Az általános jellegű közleményekre jobban emlékeznek, mint a specifikusakra, s a megjegyzett hírek száma fordítottan arányos a közölt hírekével. Egyszerre tehát legfeljebb öt-hat közölhető. Általában minden másodikuk jegyzi meg azt, ami őt is érinti, ám ez az arány számottevően függ attól, hogy mennyire gyakorlott vezetőről van szó. Valószínűleg ezzel magyarázható az az amerikai tapasztalat is, hogy a vezetés közbeni rádiózás növeli az útirány megválasztásakor elkövetett hibákat.

Az EBU műszaki központjának egyik főmérnöke az Eurotravel '80 kapcsán így nyilatkozott: „Még mindig az állomás megkeresése a rádióhallgatás fő problémája, ami abból a tényből következik, hogy a természetszerűleg tájékozatlan hallgató, e nem-műszaki személy nem érti igazán, mi is az a frekvencia és miképp is találhat meg könnyen egy bizonyos műsort. Csupán annyit tud, hogy hallgatni akarja a műsort . . ., de valójában nem tudja, hogy ez melyik hullámsávon lehetséges." Van ugyan ebben a véleményben jó adag műszaki önteltség, de legalább ugyanannyi igazság is. Különösen a külföldön járó turisták esetében. Egy német turisták körében végzett felmérés szerint több mint 25 százalékuknak voltak nehézségeik, amikor Hollandiában járva rádiójukon meg akarták találni a közlekedési információkat sugárzó adást. S vajon hányan szégyellték ezt bevallani? Ebből az apró tényből komoly műszaki következmények származnak.

Még nem kötelező...

Közlekedési hírszórásra a hosszú-, közép- és az ultrarövidhullámsávok alkalmasak, bár távolról sem egyformán. Hosszú hullámon a nagy távolságra utazókat lehet leginkább tájékoztatni, mint például a kontinensre látogató turistáknak sugárzó angliai adók teszik. A középhullám közismert túlzsúfoltsága s az ebből következő vételi viszonyok miatt inkább csak belföldi autósoknak lehet biztonságos szolgáltatást nyújtani. Az ultrarövid sávban országonként három különböző rádióadást lehet telepíteni, s ez elegendő lehetőséget kínál a külföldről érkezők forgalmi tájékoztatására is, csakhogy sok kocsiban még ma is urh-nélküli vevőkészüléket használnak, nem beszélve a nyugat- és kelet-európai adások eltérő — OIRT, illetve CCIR — sávtartományairól. 1979-ben a Rádiózási Adminisztratív Világkonferencia kiterjesztette a műsorszórásra használható urh-tartományt, ami országonként 2—2 újabb programnak kínál helyet,

részben 1985 után, részben csak 10 évvel később. Ismeretesek olyan javaslatok is, hogy a közvetlen tévéműsorszóró műholdakat használják fel közlekedésirádió-információk sugárzására. Műszakilag ez lehetséges, csak jelenleg erre nincs kijelölt frekvencia, hogy a műholdak fellövésének sok ország számára elég távoli kilátásait ne is említsük. A következő évtizedben tehát mindenekelőtt a jelenlegi urh-sávokat kell és lehet hasznosítani.

A közlekedés biztonsága és a kocsiban ülő hallgatók viselkedésmódja a vevőkészülékek fejlesztését sürgeti. Az Eurotravel '80 résztvevői ellenezték a közlekedési hírek olyan sugárzását, ami különleges vevőkészüléket előfeltételezne, ám ki emelhetne kifogást olyan autórádiók ellen, amik elősegítik az információk eljutását a vezetőkhöz. Az ilyen készülékeknek — és műsorsugárzásnak — ma a nyugatnémet ARI rendszer a példaképe. (Az Egyesült Királyságban létezik s jól működik egy egészen más szisztéma is, középhullámon, ami eleve kizárja, hogy a kontinensen alkalmazni lehessen.)

Az ARI-rendszer háromféle különleges rádiókód használatán alapszik. Egyik jel sem hallható és mégis hat. A *közlekedési információ-azonosító* jel hasonlóképp működik, mint a sztereo adások úgynevezett pilot-jele. Ha az autós közlekedési információkat sugárzó programra állítja be készülékét, felgyulladó lámpa hívja fel figyelmét az adó e jellegére. A *körzeti kódjel* hasonló megoldással segíti a gépkocsivezetőt annak eldöntésében, hogy annak a régiónak autós műsorát hallgatja-e, ahol éppen halad. Végül a *közlemény azonosító kód* arra az esetre szolgál, ha a vevőkészülék ki van kapcsolva vagy a kazettás magnó szól. A közlemény kódjelét csak utazási információ idején sugározzák, s arra jó, hogy a készüléket be-, illetve a magnóról átkapcsolja a hírt továbbító programra. Az EBU műszaki központjában jelenleg olyan fejlesztési munkálatok folynak, amitől az ARI-nál is többre képes rendszert várnak. Ezek szerint eljön majd a kötelező rádióhallgatás kora?!

Európai körkép

Angliában a BBC két könnyűzenei programjában sugároznak a műsorokat megszakítva országos érdeklődésre számító közlekedési híreket. Helyi információkkal a kereskedelmi jellegű adók szolgálnak a reggeli és délutáni csúcsforgalom alatt, rögzített időpontokban jelentkező 3—5 perces műsorokban.

A Csatorna keleti partján, a Radio France 10 fős stábot foglalkoztat az óránként jelentkező közlekedési tájékoztatókban, a hírműsorokban és az aktuális magazinokban közölt információk készítésével. A nagyvárosi agglomerációkban a Radio France helyi állomásai és az FR 3 nevű társaság lokális adói látják el a hallgatókat. Az Europe 1 általában csak hétvégeken sugároz ilyen információkat, július—augusztusban a tengerpartra indulás és az onnan való visszatérés napjaiban viszont 24 órás adásidőben dolgoznak.

Belgiumban április eleje és szeptember vége között péntek délutántól vasárnap késő estig, óránként sugároznak utazási információkat, középhullámon, az I. programban. *Hollandiában* négy program közül háromban adnak közlekedési tájékoztatást, a hírműsorokhoz kapcsolva.

Az *NSZK-ban* egyes regionális adók a szokásos műsorok közé illesztve, mások külön szolgáltató programokban nyújtanak segítséget a közlekedőknek. Az Északnémet Rádiónak nincs külön szolgáltató hullámsávja. 10 fős munkacsoport minden fél- és egész órában jelentkező közlekedési blokkot állít össze, de szükség esetén más műsort megszakítva is közölnek felhívásokat. A Bajor Rádió szolgáltató programjában a hírösszefoglalókat követik az utak helyzetéről és az időjárási viszonyokról szóló részletes tudósítások. Emellett speciális közlekedési és turistamagazinok is szerepelnek a műsorstruktúrában.

Svájcban még nincs rendszeres, egyeztetett közlekedési információszórás. *Olaszországban* a RAI főleg a reggeli órákban közöl tudnivalókat a közlekedési és útviszonyokról, s nyaranta reggel 1/2 10-kor német, angol, francia nyelvű időjárásjelentést is beolvasnak. Friss tudósítások azonban nem kapnak helyet az országos programokban, s nincsenek kialakult tervek autósoknak szóló szolgáltató műsorok sugárzására.

Spanyolországban vasárnap délelőtt és késő este közvetítik a belföldi utazóknak készített közlekedési magazint, s a reggeli adásokban rendszeresen kapnak helyet ilyesfajta rövid tájékoztatók. Júliustól szeptemberig németül, angolul és franciául is közölnek utazási információkat és időjárásjelentést. *Görögországban* a turista hiába keres idegen nyelvű tájékoztatót a rádióban. Egyetlen ember foglalkozik közlekedési információk műsorba szerkesztésével, s neki elegendő munkát ad a reggeli zenés adás igényeinek kielégítése.

Határainktól délre, a ljubljanai rádió egész évben az autósok rendelkezésére áll az I. programban — középhullámon és urh-n. Naponta hat alkalommal közlik a legfontosabb tudnivalókat. Külföldieknek naponta egyszer nyújtanak felvilágosítást, németül, angolul, franciául, olaszul és hollandul, összesen 20 percben. *Csehszlovákiában* 1974 óta van műsoron egy könnyűzenéből és közlekedési hírekből álló négyórás magazin, pénteken és vasárnap. 1977 óta naponta hatszor közölnek további tudósításokat a belföldi és a csehszlovák turisták által tömegesen látogatott szocialista országok közlekedési helyzetéről is. *Külföldi turistáknak* hétköznap délelőttönként két alkalommal, angolul, németül, franciául és oroszul segítenek az eligazodásban.

Mi a haszna?

Angliában azt is vizsgálták, hogy milyen előnyök várhatók az autós műsoroktól. Abból a feltevésből indultak ki, hogy a gépkocsik 60 százalékában van rádió, s a hallgatott műsortól függetlenül állandóan elérik a közlemények a vezetőket. Úgy találták, hogy ilyen feltételek közepette 18 hónaponként egyszer mindenki hall olyan információt, ami segít kikerülni egy nagyobb baleset színhelyét. Egyedül ebből évi egymillió font megtakarítás származik. A közlekedési információk számos egyéb hasznát azonban eddig még nem sikerült számszerűsíteni.

jz

PETRESS ISTVÁN

Útközben

Közlekedési információk a rádióban

Útközben — fejlődés közben

Közhely, hogy a mai ember megszokta, hogy mindennapi életét, különféle cselekvéseit befolyásolják azok a hírek, jelentések, amelyeket a tömegkommunikációtól szinte szünet nélkül kap. Elsősorban persze aszerint választ közülük, hogy számára mennyire hasznos a szóbanforgó információ. Mindamellett érzelmileg is állást foglal; ellenkezik vagy egyetért velük. Egy-egy hír csak egy-egy jelentés a számára, amint azonban az egyes információk összekapcsolódnak tematikus folyammá, megnövekszik az összértékük, s a folyamatos tájékozódás igényét ébresztik fel benne. Aki pedig — bármilyen okból — érdeklődik egy-egy témakör iránt, az közérzeti elemeket is épít belőlük; vagyis a tematikus információsorok már a magatartást is alakítják, így végső soron közösségi értékeket képesek teremteni.

Ez a jelenség az információszolgáltatás sok területén vizsgálható, de a közlekedésben különösképpen jelentkezik a haszna. A közlekedési tájékoztatás társadalmilag — egyénileg igen érzékeny területen jelenik meg, ezért látványosabb a fogadtatása, mérhetőbb az eredménye.

Vizsgáljunk meg néhány fontos háttérjelenséget.

A mai emberre jellemző a térbeli mobilitás. A helyváltoztatás során különböző helyeket ér el, újabb és újabb szerepeket vállalhat, más és más tevékenységeket végezhet. Más oldalról az idő szoros programozása is egyre fontosabb mindenki számára. Nem véletlenül beszélünk „rohanó, szorító" időről, sőt — időköltségvetésről! Munkaidőnket, szabad időnket, egyéni időnket kell minduntalan egyeztetni; ehhez is a legfontosabb az egyes időintervallumok minél gyorsabb összekötése: a közlekedés. Egyre több helyet bejárni úgy, hogy közben egyre kevesebb idő áll a rendelkezésünkre — igazi feszültségforrás. A közlekedési információ ennek a feszültségnek az oldódásához nyújt segítséget, innen származik iránta a várakozás. Tény, hogy a kívánságok ellenére növekszik a közlekedés időszükséglete. Az otthon és a munkahely, a város és vonzáskörzete, a lakóhely és az üdülőterület között az utak, a közlekedési eszközök, a forgalom zsúfoltsága miatt egyre több az akadály, ami növekvő pszichikus és idegrendszeri megterhelést is jelent mindenki számára.

A közlekedési információ egyszerre elégít ki társadalmi és egyéni igényeket. Olyan terület ez, amely szükségessé teszi a speciálisan szervezett, folyamatos információsorozatokat, s az ezek közlésére legalkalmasabb médiumokat. Mivel mindennemű forgalom a tárgyi lehetőségek és feltételek gyors változásával jellemezhető, követésére elsősorban a rádió kínálkozik, amely a lehető legtöbb helyen tud egyszerre jelen lenni.

A közlekedő ember információigénye

Amit a közlekedő ember elsősorban vár a tájékoztatástól, az a rögtön hasznosítható, felhasználható információ. A híreknek ezt a fajtáját nevezhetjük funkcionális információnak. Ilyenek az adott közlekedési helyzetben mozgókhoz szóló azonnali közlések: akadályokról, terelésekről, lelassulásról, balesetekről — amelyek miatt a forgalomban hirtelen változás következik be —, de ilyenek lehetnek a meteorológiai jelentések olyan elemei is, amelyek egy-egy kisebb terület, útszakasz járhatóságának változásaira utalnak.

Az azonnali közlések mellett ebbe a kategóriába sorolhatjuk az aktuális közléseket is, amelyek ugyan nem konkrét helyre, helyzetre, de konkrét időszakra szólnak; például a délutáni csúcsidő mozgására, a forgalom zavartságára, szakaszosságára vagy éppen folyamatosságára utalnak. Az efféle információk a hallgatóban következtetéseket indítanak el, s ők maguk kötik saját helyükhöz, helyzetükhöz az elhangzottakat. Ilyen áttétellel tehát ez a fajta hír — a más-más helyen mozgók számára is — azonnalivá válik.

Funkcionálisnak tekinthető az az információ is, amely bizonyos közlekedési időtartamokra — mintegy középtávon — előre jelez. Ilyenek azok a tájékoztatások, amelyek útelzárásokról, különféle sebességkorlátozásokról stb. szólnak. Ezeknek útbaigazító jellegük van, s viszonylag hosszabb ideig érvényesek; a menetidőt és a menetbiztonságot befolyásolják.

A közlekedő ember igényeit szolgálja ki az információknak egy másik köre: a funkcionális információk. Ezek nem feltétlenül szükségesek, de felhasználhatóak. Ilyenek például a nap, napszak, az óra aktuális forgalmi adottságaihoz igazodó tanácsok, vezetéstechnikai útmutatások, magatartást befolyásoló utalások. Ez esetben amolyan „útikíséretet" ad a rádió; mert a közlekedőt aktivitásra ösztönzi, érzékelteti vele társas helyzetét, s közvetve inti a közlekedési szabályok betartására is. Az ilyen információk lehetővé teszik az egyszerű közlések, hírek értékelését, magasabb szintre emelését. Például: az előzés végrehajtásához adott praktikus tanács, vagy a közlekedéslélektan egy-egy megállapításának találó közlése, egy-egy közlekedési szabály megemlítése hatásában összeolvad a hírtartalmakkal, s a rádiós jelentkezés így még azok számára is érdekessé, tanulságossá válhat, akiket éppen az adás egyetlen forgalmi híre sem érint közvetlenül.

Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a közlekedés jó vagy rossz, gyors vagy lassú, biztonságos vagy veszélyes volta közvetlenül érinti a mindennapi élet minőségét. Jól érzékeltethető ez a járművezetők példájával: egyszerre vannak teljesen magukra utalva és magukra hagyva, s ugyanakkor partnerek között, tehát valamilyen közösségben, egymásrautaltságban. Nem véletlen tehát, hogy kiemeljük: a közérzetet, pontosabban a közös érzetet sugalló információk is egyenrangúak a másféle közlésekkel. A tárgyilag pontos híreket nem megváltoztatja, hanem színezi és értékesebbé teszi ez a szándék. Ezernyi módja van az ilyen jellegű utalásnak, megfogalmazásnak, s mindez bizonyos gondoskodó jelleget ad a műsoroknak. Ha például egy hófútta úton magányosan küszködő gépkocsivezető bekapcsolja a rádióját, hallgatja a talán nem is közvetlenül neki szóló információkat, bár egyedül van, mégsincs egyedül, hiszen érzékeli, hogy másutt, másfelé — hasonló helyzetben — mások is nehézségekkel bajlódnak, s közvetve rá is jut a közfigyelemből.

Van azután a közlekedőknek olyan igénye is, amely csak a kínálatot várja. Társadalmi érdek is, hogy az otthonukból kimozduljanak az emberek, ezért is kell előzetes kínálattal megelőlegezni az útnak indulást. Itt főként a hét végék, a szabadnapok eltöltésére gondolunk, amelyben a közlekedésnek ugyancsak nagy a szerepe. Ez már nem csupán előrejelzés, hanem előkészítés. Az útvonalak, úticélok, kirándulási, túrajavaslatok kínálatával a közlekedési szolgáltatás itt már átnyúlik a szabad idő eltöltésének a területére.

Még egy igény szorosan beletartozik a rádiós közlekedési műsorszórásba. Ez a forgalom biztonsága. Komoly egyéni és társadalmi érdek, hogy a forgalom balesetek nélkül bonyolódjék! A közlekedési információnak ezt is kell mindig szolgálnia. A balesetek megelőzésének egyik legjobb módja a biztonság szempontjait figyelembe vevő tájékoztatás. A tájékoztatott ember előre láthat bizonyos eseményeket, tehát módja van felkészülni rájuk, de ha csak figyelmének előterébe kerülnek ezek a hírek, már ez önmagában is balesetmegelőző hatású.

Az eddigi kifejtésből is érzékelhető, hogy a rádiós közlekedési hírek sajátos, komplex hatást váltanak ki. Nem véletlen, hogy a rádiós munkatársaktól is a megszokottól eltérő szervezést és lebonyolítást követelnek meg. Információs csatornák sokaságát kell kiépíteni, vagy ami még nehezebb: működtetni ahhoz, hogy a közlések tartalmasak, gyorsak és pontosak legyenek.

Adottságok és kapcsolatok

A magyar közlekedés szervezetében a központi diszpécser és menetirányító szolgálatok (MÁV, VOLÁN, repülés, hajózás, közút, taxi, BKV stb.), valamint a közlekedési rendőrség, illetve a rendőr-főkapitányságok jelentik azt a bázist, amelyre a rádiós műsorszórás épülhet. (Minden más információs forrás, így például az újabban bekapcsolódó CB rádiózók, a telefonon jelentkező hallgatók, illetve a riporterkocsikból, vonalvégről jelentkező saját munkatársak csak kiegészítő szerepet játszhatnak.) Főként országos szervezetekről lévén szó, az információs közlekedési adások jól megalapozottak lehetnek, elvileg tehát adott az információbőség, s a rádió feladata látszólag nem más, mint mindent összegyűjteni, megszerkeszteni és közölni.

Mindennap hangzik el közlekedési információ a reggeli műsorokban, a Déli Krónikában, illetve, ha a forgalmi körülmények különösen fontossá teszik, más hírjellegű műsorokban is. Naponta háromszor jelentkezik önálló adásként az *Útközben* (a délutáni csúcsforgalom órájában), szombaton és vasárnap pedig az egész napot átszövi öt, illetve hat jelentkezéssel. Vasárnap reggel két alkalommal kapcsolja az Útinformot az *Előttünk a vasárnap* című adás. A külföldre indulókat szolgálja kedden és pénteken az *Útközben — külföldön*. S akkor még nem említettük a *Csúcsforgalom* és a *Jó utat* adások heti programját, amelyek — magazinszerűségük mellett is — adnak kifejezetten informatív anyagokat.

Az adottságok azonban nincsenek megfelelően kihasználva, a kapcsolatok elsősorban csak formailag szervezettek, a jelenlegi közlekedési információs adások színvonala és értéke szokatlanul labilis. A közlekedési hírből igen gyakran hiányzik a lényeges tartalom, a pontosság, és nem érkezik, illetve nem közölhető eléggé gyorsan. A nehézséget az okozza, hogy egy-egy hírnek egyszerre kellene eleget tennie mindhárom említett követelménynek, s ráadásul még ellenőrizhetőnek is kell lennie. Az ún. kemény információs mag emiatt igen kicsiny, s az adások összeállításában ez azonnal érezhető.

Mindezért elsősorban maga a közlekedési hírforrás hibáztatható. Az említett központi közlekedési információs szervezetek ugyanis — bár rendelkeznek országos hírkapcsolatokkal — befelé, saját maguknak dolgoznak. Kétségtelen, hogy ez az elsődleges feladatuk, hiszen erre a célra hozták őket létre, másodlagosan azonban ki kellene elégíteniük a nyilvánosság, s így a rádió igényeit is, ám ez a kilépés a belső információkeringésből korántsem egyszerű. Az egyik ok: a szolgálatokat ellátók leterheltsége. A közlekedés zavartalan lebonyolítása mellett nincs idejük a közönségnek szánt információk rendszeres és céltudatos összegyűjtésére. A másik ok tudati: egyszerűen nem érzik, hogy az ilyen kifelé irányuló, tehát éppen a szolgáltatásaikat igénybevevőknek szóló hírek, jelentések szükségesek. Kivételt ez alól talán csak az Útinform és a közlekedési rendőrség jelent; ők, akik közvetlenebb kapcsolatban vannak a közlekedőkkel, az utóbbi esztendőkben egyre inkább becsülik az információt.

Szólni kell arról is, hogy a különféle szervezetek technikai felkészültsége, részlegeinek kapcsolatrendszere sem a legtökéletesebb, és például a rendőri hírközpontok csak részben végezhetnek közlekedéssel kapcsolatos munkát. Bár ez már túlmutat a rádiós körökön, s a közlekedési szervezetek belső fejlesztésének ügye, a jövőben ezen múlik a rádió közlekedési műsorainak hatékonysága. A közlekedés információs infrastruktúrájának fejlesztése nélkül — amiben persze a modern elgondolások szerint már helyet kell kapnia a közönségtájékoztatásnak is — nem lehet javulást elérni a rádióműsorokban sem.

A fejlesztésben azonban nem lebecsülendő a rádió szerepe, mivel — a közönségismereten alapuló — újabb igények hangoztatásával, csökönyösen jelentkező kívánságaival gyorsíthatja az egész folyamatot. Erre példaként az Útinformot lehetne említeni, amelynek funkcióját, fejlődését és egyáltalán ismertségét éppen a rádióadások alapozták meg. Másik példa: a Budapesti Közlekedési Vállalat menetirányító központjában az új diszpécserpultokat már úgy alakították ki, hogy ott helyet kaphasson egy közvetlenül a stúdióba vezető telefonvonal is. A közlekedési rendőrség mindenkori ügyeletesét utasítja a rádiós igények szerinti adatgyűjtésre, a Fővárosi Taxi Vállalat diszpécsere körbekérdezi a városban futó taxisokat stb. Kritizálhatunk tehát a jobb műsorok érdekében, de észre kell vennünk a kedvező változásokat is. Ha ezek szervezettebbek lennének, s kevesebb függene néhány buzgó és megértő ember spontán támogatásától, bizonyára a mainál jobb közlekedési információs hálózat lenne kialakítható a meglevő anyagi és technikai eszközökkel is.

Vannak persze olyan nehézségek is, amelyeket a rádiós *műsorszerkezet* támaszt. Ma többnyire az a helyzet, hogy a közlekedési műsorok fix adásidőkkel dolgoznak. Adott, előre kinyomtatott időben, terjedelemben kell jelentkezniük, aminek az a következménye, hogy az adás időpontja — éppen a merevsége miatt — nem esik egybe a legfontosabb közlekedési történésekkel. A közlekedési hírek jelentős része igen gyorsan elveszíti aktualitását, arra viszont semmilyen biztosíték nincs, hogy pontosan az adások idején, vagy közvetlenül előttük történjenek közlésre méltó események. Ezt az ellentmondást a már említett, kissé általánosított közlésekkel lehet ellensúlyozni, s a műsorok — mint azt a hallgatók is visszajelzik — jó szolgálatot teljesítenek, átütő erejük azonban kisebb, mint lehetne. Az azonnali híreknek olyan valóságértéke van, amelynek fényében emelkedik a nem azonnalra szóló információk jelentősége és hatásossága is.

Feltehetően szükség van — éppen a forgalom újabban tapasztalt, egész napos állandósulása miatt — az időhöz kötött, összefoglaló jellegű közlekedési információs műsorokra is. A jövőben azonban csak úgy képzelhető el fejlődés, ha a rádió biztosítja a fontos közlekedési hírek *azonnali* műsorba jutását. Az idei nyár két „nonstop" műsorkísérlete azt igazolja, hogy bizonyos, a közlekedési mozgások által megszabott időszakokban szükség van az egyidejű jelentkezésekre is. A pontosság és a gyorsaság nem lehet csak az információt nyújtó szervezetek iránti követelmény, ennek rádiós megjelenéséhez is meg kell adni a szükséges kereteket. Annál is inkább, mert csak a kölcsönös egymásrahatás vezethet fejlődéshez.

Talán furcsának tűnik, de ha a műsorszórást megalapozó kapcsolatokról van szó, meg kell említenünk egy olyan újabban egyre inkább hangoztatott követelményt, amely személyi jellegű. A különböző információs központok embereit, ügyeleteseit előbb-utóbb meg kell ismertetni a rádiós megszólalás követelményeivel, gyakorlati fogásaival. Nem képzelhető el ugyanis, hogy minden helyen, minden időben rádiós munkatárs lássa el a hírek stúdióba közvetítésének feladatát. Ugyanakkor a szükséges gyorsaság miatt a hírek megfogalmazásában is érvényesíteni kell a rádió igényeit, mert a szűk szakmai fogalmak nemegyszer érthetetlenek a nem szakember számára. De újabb követelmények születnek a közlekedési adásokban dolgozó munkatársukkal szemben is. Náluk nem elegendő a köznapi értelemben vett „rádiózó ügyesség".

Tisztában kell lenniük a közlekedés jelenségeivel, adataival, mozgásformáival, lehetséges történéseivel és azok következményeivel, tehát az érthetőség mellett a szakszerűség is kötelezi őket. Várhatóan el kell sajátítaniuk olyan alapfokú ismereteket, amelyek eddig csak a közlekedési szakemberek munkájához voltak szükségesek. A közlekedési műsorok további fejlesztésének bizonyos fokán munkájuk (hasonlóan a diszpécserekhez) készenlétté és szolgálattá válik, ahogyan ezt a külföldi rádióállomások gyakorlata is bizonyítja. Egy idő után valószínűleg megjelenik majd a főfoglalkozású közlekedési rádiós, mint ahogy a közlekedési szervezeteknél is kialakul a közönséginformátor ma még hiányzó szerepköre.

Végül távlatokban érdemes felvetni egy külön szolgáltató adó létesítését is, hiszen a közlekedés mindenképpen olyan terület, amely a médiumok fokozatos elkülönülésében egyre inkább a rádiónak kínálja magát.

KÉKESI GYÖRGY

Lassan nyer polgárjogot a CB

Nincs is rá jó szó, találó kifejezés. A bennfentesek „cébé-nek", idegen nyelvek tudói „szibi"-nek, megint mások rádiótelefonnak nevezik. A tények: a 11 m-es rövidhullámon a 27 megahertzen működő adóvevő berendezések nemzetközi elnevezése egy rövidítés, ez a „CB", vagyis a Citizen Band, tehát polgári frekcencia.

Ismerkedjünk meg az alapfogalmakkal. A rádiózásban nemzetközi egyezmények szabályozzák, hogy melyik hullámon és melyik frekvencián dolgozhatnak a különféle rádióadók. A felosztásban nemcsak a sok száz kilowattos műsorszóró állomások kaptak helyet, hanem a professzionista hírközlés mellett lehetőséget adtak a magánszemélyeknek is. Ezen belül külön sávhoz jutottak a távolsági vételre vadászó rádióamatőrök és rajtuk kívül a rövid távú városi összeköttetést kereső emberek is. A világon mindenütt övék a CB-sáv.

Magyarországon a 60-as évek elején adtak ki először engedélyeket erre a frekvenciára. Kis kézi készülékek, úgynevezett walkie-talkie-k voltak ezek. Először egy csatornán, majd két csatornán találkozott esténként az éterben az a néhányszor tíz lelkes CB-s. Az „őstagok" ma már némi melankóliával emlékeznek azokra az időkre, amikor órák hosszat lehetett beszélgetni egy-egy csatornán, sakkpartik folytak, egyszóval nem panaszkodhattak a zsúfoltságra.

Közben a világon mindenütt lendületes fejlődésnek indult ez a fajta rádiózás. A zsúfolt utcákon a lámpánál való várakozás perceiben jó játékszernek bizonyult az adó-vevő. Nyomáscsökkentő szelepként is szolgált, az autósok kidühönghették magukat, vagy éppen információt cserélhettek a forgalom helyzetéről. Megszületett az úgynevezett „mobil" típusú CB.

Természetesen megnövekedett az adóteljesítmény is. Az egyébként is zajos frekvenciatartományban csak így lehetett összeköttetést létesíteni — több kilométeres körön belül. A 27 megahertz természetéből adódik, hogy minél magasabb helyről ad ad a CB-s, annál jobban hallják őt — kifejlesztették a „stabil", lakásból üzemeltethető készülékeket is.

Miért nem jó kifejezés a rádiótelefon? A CB készülék szimplex rendszerű, tehát az adott csatornán a beszélgető partnerek közül egyszerre csak egy valaki beszélhet. Technikai megoldása ennek rendkívül egyszerű. Bekapcsolt állapotban a készülék csak vétel üzemmódban működik, a mikrofonon levő gomb megnyomásával vált át adásra. Tehát nem lehet, mint a telefonban, egymás szavába vágni, hiszen az adott frekvenciát beszédre egyszerre csak egy valaki veheti igénybe. Ráadásul itt mindenki hallja mondandóját, aki az adott csatornán van, míg a telefonnál csak három-négy beszélgetőt köt össze a kábel ördöge . . .

Miután nem professzionista hírközlésről van szó, két CB-készülék között a kapcsolat létrejötte nagy mértékben függ az adók helyzetétől, tehát attól, hogy magaslati ponton vagy éppen toronyházak alatt található az ellenállomás. Természetesen előnyben vannak azok, akik hegyről vagy sokemeletes ház tetején levő antennáról adnak. Sajnos a CB-sáv igen zajos. A városokban működő rövidhullámú készülékek zúgással, pattogással jelentkeznek a hallgatónak.

Gondoljunk egy világítótoronyra. Kristálytiszta éjszakán messzire világít, de ha párás a levegő, vagy füst és köd is akad, akkor láthatósága alaposan lecsökken. A 27 megahertzes sávon is bőven akad „éterköd", Nem lehet tehát mindig 100 százaléknak venni a készülék prospektusaiban megadott hatókörzetét. Ráadásul bizonyos légköri viszonyok között „bejönnek" külföldi CB-állomások, amelyek gyengítik a hazai vételi lehetőségeket. Ennek ellenére egy-egy adott várost, még Budapestet is be lehet sugározni a legnagyobb éterzajban, jól megépített tetőantennával, megfelelő vételérzékenységű készülékkel. A zaj ellenére tehát igen élénk az élet a CB-ben.

Magyarországon pillanatnyilag kétféle üzemmódban lehet használni a CB-t. A legelterjedtebb az úgynevezett AM azaz „amplitúdómodulált" üzemmód. Az FM-et vagyis a frekvenciamoduláltat még nem engedélyezték, pedig ez kevésbé zajos. Az utóbbi időben egyre jobban terjed a féloldalsávos, SSB üzemmód is. Ennek előnye, hogy akár megnégyszerezheti a hatótávolságot, kicsi a zajszint. Hátránya viszont, hogy nem a természetes emberi hangszínt lehet hallani, hanem egy bizonyos, robothoz hasonlító géphangot. „Közösségi" beszélgetésre kicsit nehézkes az SSB, mert minden állomásra külön kell ráhangolni.

A szocialista országok közül egyedül hazánkban terjedt el ez a fajta rádiózás. A nyugati államokkal szemben számos előnyünk van: ott kevesebb csatornán kell elférnie a sok százezer CB-snek. Európai viszonylatban nálunk igen magas az engedélyezett csatornaszám. A 27 megahertz ugyanis sok csatornára van osztva. Egy példával: a közlendőt le lehet írni egy papírlapra is, természetesen jókora betűkkel, ha azonban segítségül hívjuk az írógépet, akkor soronként lehet más-más információt adni, tehát jóval több elfér az ugyanolyan méretű papírlapon.

A 27 megahertzet is sorokra — csatornákra szabdalták a szakemberek. A szigorúan vett 27 megahertz már a 26,965-nél elkezdődik és tart a 27,405-ig. Ezen a negyven csatornán osztoznak a magánemberek, valamint azok a vállalatok, akik CB adóvevőket használnak. Itt is megfigyelhető egy fejlődési tendencia: korábban kisteljesítményű kézi adó-vevőket használtak csak, például toronydaru irányítására, napjainkban pedig már 40 csatornás, egy wattos gépek is elszaporodnak, például vevőszolgálati telefonként.

Pillanatnyilag Magyarországon a 9—17-ig, valamint a 30—39-ig terjedő csatornákat használják a CB-engedéllyel rendelkezők. A legfrissebb felmérések szerint 5000 állomás üzemel ezen a 19 csatornán.

Alkalmazási lehetőségük igen sokrétű. Telefonínséges világunkban sokan használják pótszerként, családokat, rokonokat köt össze. Nem megvetendő szempont, hogyha intim titkokat nem is lehet elfecsegni rajta, segítséget, orvost lehet hívni.

Jó néhányan hobbiból vásároltak készüléket. Lehetőséget biztosít emberekkel való ismerkedésre, barátok találására. A CB hagyományosan demokratikus szellemű: itt mindenkinek csak egy száma és keresztneve van. Íratlan szabály, nemzetközi viszonylatban is, — többnyire korra, nemre való tekintet nélkül — a tegeződés. Szívesen hoznánk fel érvnek a demokratizmus mellett azt is, hogy a társadalom szinte minden rétege megtalálható a CB-n. A beszerzés lehetősége azonban korlátozott, az ár is borsos. Otthon építeni pedig csak néhány csatornás berendezést lehet. Mindezek ellenére igaz az, hogy a CB-ben található segédmunkás és vezérigazgató, egyetemi tanár és diák, Cili néni és Pistike. Egy valami fogja őket össze: a CB varázsa.

Miből is áll ez? Nehéz lenne röviden meghatározni. A CB-s őstörténet kezdetén a beszélgetés, az emberi hang, a csevegés lehetősége volt a vonzerő. A vizsgával rendelkező rádióamatőröknél meglehetősen kötöttek a beszédtémák. A CB-ben igen tág határokon belül lehet témát választani, akár vitát kezdeményezni. Az emberek nagy százaléka él is azzal a lehetőséggel, hogy véleményt nyilváníthat. Sokuknál bizonyos gátlásokat is felold — jó értelemben. Itt a vitatkozónak ugyanis először csak a hangja, a beszédkészsége van jelen, szellemi képességén keresztül alkotnak róla képet a többiek. Nincs rang, nincs elsőbbség, nincs pozícióból eredő „hivatalos" vélemény. A régóta elveszettnek hitt csevegés — nevezhetjük kandalló melletti beszélgetésnek

is — jelenik meg időnként a CB-ben. Mindehhez járul korunk vívmánya, pizsamában vehetünk részt egy olyan beszélgetésben, amelyben a társak a város legkülönbözőbb pontján laknak.

A motorizáció hívei is örömüket lelik ebben a játékban. Napközben szinte állandó beszédtéma a forgalom. Amit sok száz rádióriport, újságcikkintelem nem tudott elérni, megvalósult az adóvevő segítségével: a CB-s autósok megtervezik útvonalukat. Az ötlet elindítója a nagy testvér, a professzionális műsorszórás volt. Jó néhány hónapja már, hogy az Útközben című közlekedési műsor segítségül hívja a CB-seket, adjanak tájékoztatást a főváros pillanatnyi forgalmáról. A hírgyűjtés az idő múlásával valóságos információbörzévé alakult. Sokan adnak és sokan kérnek tájékoztatást a fővárosi forgalom nagyságáról, a neuralgikus pontokról. Tíz perc alatt átlag 40—50 hír fut be a város legkülönbözőbb pontjáról. Néha ez nagyon rövid „a Rákóczi út a szokásos", máskor precíz, részletekre kiterjedő, valóságos kis helyszíni tudósítás. Volt már arra is példa, hogy a baleset helyszínéről tudósított egy CB-s, mert ő maga volt szenvedő alanya egy koccanásos balesetnek. A hírközlő szakemberek bizonyos körében tapasztalható némi fenntartás a „kívülről jött" informátorokkal, vagyis a CB-sekkel szemben. A kontroll pedig már kinn az úton megvalósul: „Egy perccel ezelőtt jártam arra, miért mondod, hogy zsúfolt?"

Ha már szó esett a balesetről: az egyre jobban terjedő CB-hálózat lehetővé teszi, hogy a mentők, a rendőrség, a tűzoltók a lehető leggyorsabban szerezzenek tudomást az eseményekről. Ez a gyakorlatban úgy történik, hogy a helyszínen levő, többnyire autóban ülő CB-s általános hívást ad az éterben, keres egy olyan állomást, amely telefonnal rendelkezik. Ezen a hírláncon át jut el az információ az érintettekhez a gyakorlat szerint sokkal gyorsabban, mintha utcai telefonokból próbálnák leadni. Egyébként már kiépülőben van közvetlen kapcsolat is a mentőkkel, a rendőrséggel és a tűzoltókkal. A nemzetközi gyakorlat szerint ugyanis a CB-s frekvencia 9-es csatornája a világon szinte mindenütt az úgynevezett segélyhívó csatorna. Elég tehát egy-egy CB-készüléket elhelyezni az érdekelt szervek hírközpontjaiban, és figyelő szolgálatot tartani a 9-es csatornán. Idén nyáron már működtek így állomások a siófoki, és a gárdonyi rendőrőrsön, valamint az autópálya kettes számú hírközpontjában, a sárbogárdi elágazásnál. A különféle egyenruhás testületek kezdeti merevsége feloldódott, gyorsan felismerték, hogy az élet- és vagyonbiztonság hathatós eszköze lehet a CB. A jövőben egyre több hivatalos szerv fogja igénybe venni a CB-sek segítőkészségét, mert a „ma nekem, holnap neked" alapelven mindenki elsőbbséget biztosít a segélykérésnek. Vannak olyan lelkes CB-sek, akik maguk tartanak fenn segélykérő ügyeletet. Nyáron jó néhány Pest környéki faluban az esti óráktól az egyetlen kapcsolat a külvilággal az ott nyaraló CB-s. Sok helyütt tábla hirdeti a kertkapun, itt lehet mentőt, rendőrt hívni.

A humánus emberi magatartás nemcsak a segélykérésben mutatkozik meg. CB-sek közadakozásából eddig már két, mozgássérülteknek otthont adó intézmény kapott CB-készüléket, antennát és szükséges hozzávalókat. A „Marczibányi tér", valamint a „Liget" hívójelű állomás sok-sok tolókocsihoz kötött fiatalnak jelent kapcsolatot a külvilággal. A CB-sek nemcsak beszélgetnek velük, hanem ellátogatnak hozzájuk, barátságok szövődnek, közös programokat szerveznek. Zárkózottnak ismert mozgássérült fiatalok vetkőzték le gátlásaikat a CB segítségével; az igazi rehabilitáció egyik segítőeszköze lett az adó-vevő.

Az elmúlt fél évben rohamléptekben növekedett a CB-tulajdonosok száma. Szinte állandó zsongás van az éterben, a szóhoz jutás már türelemjáték is. Óhatatlanul jönnek a kofliktusok, egyszerre szólalnak meg az adott csatornán, amiből a többinek csak bántó fütty kerekedik. A készülékek valósággal kioltják egymást. A korábbi világítótorony hasonlatnál maradva: két vagy több fénysugárból már nem tudjuk, hogy melyik az igazi. Az a tény, hogy egyszerre csak egy valaki használhatja beszédre a csatornát, lehetőséget nyújt arra is, hogy az egyik állomás a másikat — elhallgattassa. Sokféle ember található a CB-n, vivőhullám azonban csak egy lehet az adott

frekvencián. Így történhet meg, hogy a nemtetszés jeleként a CB-s vivőhullámot bocsát kollégájára. Ezt hívják a szakmabeliek „nyomkodásnak". Nem hazai, nemzetközi rossz szokás. Idilli képet tehát nem festhetünk a CB-ről, bizony itt is megtalálhatók azok az emberek, akik nem mernek kiállni véleményük mellett. Talán a névtelen levélírókhoz lehet őket hasonlítani.

Természetesen csekély a szabálytalankodók száma. A nagy többség beszélgetésre, információcserére vágyik, szabályokat ismerő játékos. Az érintettek, vagyis a posta és a CB-sek megpróbálkoznak egyfajta belső önkormányzattal, amelynek formája a CB-s egyesület lesz.

Ezt a kívánságot karolta fel a KISZ KB Alkotó Ifjúság Egyesülés és segítséget nyújtott a kezdeti lépésekhez. Nem kívánják túlszervezni, vagy korlátozni a spontán CB-mozgalmat — csak a helyes irányban szeretnék tartani. A feltételes mód még mindig aktuális, mert a szervezéshez az engedélyt jó néhány hónapja „érlelik" az illetékesek.

Miért is van szükség egyesületre? Például azért, hogy legyen egy jogi személy, aki képviseli a CB-sek érdekeit is. Kényes és érzékeny ponthoz érkeztünk itt el. A CB-rádiózással ugyanis óhatatlanul vele jár, hogy az otthoni, tetőantennáról üzemeltetett CB környékén esetleg a szomszédok tv- vagy rádió- zavarra kezdenek panaszkodni. Oka lehet a nem megfelelően beállított tv-antenna vagy rossz készülék is. A CB-készüléket ugyanis — még üzembe helyezés előtt — a postán megvizsgálják abból a szempontból is, hogy okozhat-e tv-zavart. A másik oldalon viszont az a helyzet, hogy korábban olyan csekély volt a CB-sek száma, hogy nem volt szükség a televíziókat ellátni a 27 megahertz ellen védő szűrőkkel. (Nyugati tv-gyártó cégek a CB felfutásakor régebbi készülékeikhez ingyen adtak zavarszűrő készletet, a cég jó hírneve érdekében.) Egyébként is, a magyar szabvány csak arra van figyelemmel, hogy a nálunk gyártott, vagy behozott tv- és rádiókészülék önmaga bocsát-e ki zavaró sugárzást, azt már nem firtatja, hogy érzékenyebb bizonyos sugárzásokra, pl. a 27 megahertzre. A csírájában létező egyesület már eredményeket produkált a CB-sek zavarszűrése ügyében is. Volt rá ugyanis példa, hogy valaki csak azért ragaszkodott a szomszédban működő állomás engedélyének megvonásához, hogy bosszút állhasson az illetőn...

Mit hoz a jövő? A posta szakemberei a VI. ötéves terv végéig húszezer készülékkel számolnak. Ezek a legkülönfélébb csatornákon kerülnek hazánkba. Hazai gyártásról ugyanis 1981 szeptemberéig még nem beszélhetünk. Pontosabban: a BRG készít egycsatornás, kis teljesítményű adó-vevőt. Bár 3500 forintért már bárki megvásárolhatja — sokra nem megy vele. A hazai szabvány 1 wattos kimenő teljesítményt engedélyez tetőantennáról, autóból 4 wattost. A BRG kis kézi CB-je az engedélyezett 19 csatornából egyet tud, kimenő teljesítménye nem éri el az egytized wattot.

E cikk elkészítésének időpontjáig az illetékesek vagyis a posta újságcikkből értesült, hogy egy tsz melléküzemága megpróbálkozik 4 csatornás 4 wattos CB-k gyártásával. A baj csak az, hogy a szabályok szerint még egy magánszemélynek is be kell jelentenie, hogyha CB-építésbe kezd. Ezt a lelkes gyártók elfelejtették.

Huzamosabb ideje tárgyal egy importjoggal rendelkező áruházhálózatunk külföldi készülékek behozataláról. Számos ajánlat érkezett már, itt azonban a döntő kérdés az ár. A CB ugyanis — hasznossága ellenére — még luxuscikknek minősül. A beszerzés forrása továbbra is a „Bécsi út túlsó vége" lesz. Ráadásul a készülék önmaga még kevés. Autóba, házra, szükséges a speciális antenna a ritkán kapható különleges kábel, a CB-hez való egyedi 12 voltos tápegység. Még a néhány fillérbe — pontosabban groschenbe vagy pfenningbe kerülő kis biztosítékot is csak „kívülről" lehet beszerezni.

Ez tehát a pillanatnyi helyzet. A CB-sek azonban továbbra is azt vallják: hobbijuknak jövője van.

WISINGER ISTVÁN

Egy csalás anatómiája

„Az igazság sohasem tiszta és ritkán egyszerű."

Oscar Wilde

„Ha csak egyszer eljátszod polgártársaid bizalmát, akkor már sohasem tudod visszanyerni tiszteletüket és megbecsülésüket. Az igaz, hogy időnként mindenkit bolonddá tehetsz, sőt, mindig bolonddá teheted az emberek egy részét, de mindig mindenkiből nem csinálhatsz bolondot."

Abraham Lincoln

„Ez volt az amerikai újságírás történetének egyik legszomorúbb hete" — írta április második hetéről a nálunk alig ismert *James A. Michener*, a mai amerikai irodalom egyik legolvasottabb és legtekintélyesebb alakja.[1] Az esemény, amely ezt a minősítést kivívta, valóban példa nélküli: a Pulitzer-díj — a legrangosabb amerikai újságírói szakmai elismerés — egyik idei nyertese az alábbi néhány soros levéllel adta vissza a frissen szerzett kitüntetést, amelyet a Jimmy világa című publikációjáért kapott.

„A Jimmy világa lényegében koholmány. Sohasem találkoztam nyolcéves heroinistával és soha nem készítettem vele interjút. A Washington Post 1980. szeptember 28-i számában megjelent cikk hamisítás volt, s ezt mélységesen sajnálom. Bocsánatot kérek az újságomtól, a szakmától, a Pulitzer Bizottságtól és mindenkitől, aki követeli az igazságot. Ma, szembenézve az igazsággal, benyújtottam felmondásomat. Janet Cooke."[2]

Ki irányítja Amerikát?

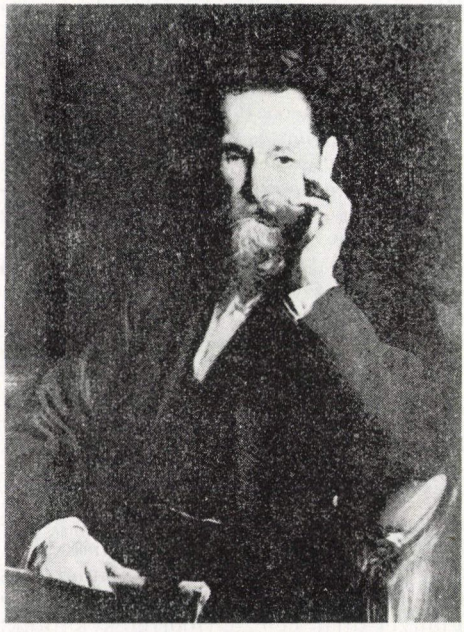
Az ügy alapjaiban rázta meg a mai amerikai társadalom egyik legfontosabb intézményrendszerét, amelyet angolul „news-business"-nek — hírüzletnek — neveznek. Ez az elnevezés is jól jelzi, hogy sokkal többről van szó, mint az amerikai tájékoztatási rendszer legendás „tárgyilagosságáról, objektivitásáról". Valójában az egyik legnagyobb profitszerző üzletág, a „híripar" megbízhatóságát torpedózta meg egy nagytekintélyű napilap addig ismeretlen munkatársa.

Nyolcadik esztendeje a US News and World Report minden tavasszal országos közvélemény-kutatást végez vezető állásban lévő amerikaiak körében arról, hogy „Ki irányítja Amerikát?" Az idén 1439 fontos pozícióban lévő személyiség válaszának összesített értékelését hozták nyilvánosságra.[3] A 30 legfontosabb személy között a sajtó négy névvel szerepel: 16. Walter Cronkite, a CBS tévéhálózat Esti Híradójának volt műsorvezetője, 18. Arthur O. Sulzberger, a New York Times kiadója, 19. Katharine Graham, a Washington Post Társaság elnöktulajdonosa, és 30. William S. Paley, a CBS Részvénytársaság elnöke. A felmérés arra is kíváncsi volt, hogy melyik az a harminc intézmény és szervezet, amelynek a hatalma hasonló mértékű. A televízió a negyedik helyre került, megelőzve az olajipart, a bankokat és a kormányt. A 13. hely az „újságíróké", megelőzi a Republikánus Pártot, sőt

a hadsereget is. Természetesen minden ilyen felmérés viszonylagos és hitelessége sok szempontból támadható, de ezúttal kitűnő jelzőrendszer annak érzékeltetésére, hogy dollármilliárdok és profitszázalékok idézése nélkül tapintható legyen bizonyos erőviszonyok aránya, tendenciája, amelyek tisztázása nélkülözhetetlen e csalás anatómiájához.

Joseph Pulitzer öröksége

A mítoszteremtően eredménycentrikus amerikai társadalomban a Pulitzer-díj azon kevés elismerés közé tartozik, amely rendszerint megelőzi az anyagi érvényesülést. Alapítójának sorsa, pályafutása ma is az idealizált amerikai karriertörténetek mintapéldánya.

A makói születésű *Pulitzer József* 1867-ben tizenhét évesen igent mondott egy unionista toborzó ügynöknek és egyetlen fillér nélkül nekivágott az Újvilágnak. Igen rövid ideig tartott ki a Lincoln-lovasságnál, és leszerelése után az európai emigránsok egyik német nyelvű központjában, St. Louisban telepedett le, ahol 1868-ban lett a Westliche Post című napilap riportere. Pályafutásával bekerült az amerikai „leg"-ek közé[4]. „Sohase elégedj meg a hír puszta kinyomtatásával" — hirdette. Az 1883-ban megvásárolt New York World és a négy évvel később indított esti társa az Evening World a legnagyobb amerikai metropolis vezető napilapjaivá váltak. Pulitzer a lapok központi feladatává a „szenzáció" terjesztését tette, nem riadt vissza semmiféle erőszakos tálalástól, miközben nem sajnálta a pénzt sem a kiemelkedő képességű munkatársaktól, sem pedig az egyre terjedő technikai újdonságoktól. Hamarosan bebizonyította, hogy az újságírás nélkülözhetetlen társadalmi funkciókat lát el és nagyszabású üzleti vállalkozásként is megállja a helyét. Mindezek ellenére Amerikán kívül alig ismerik a nevét, ha halála előtt nem tesz egy kétmilliós alapítványt, amely 1912-ben hozzásegít a híres újságírói egyetemi fakultás megnyitásához a Columbia Universityn és öt évvel később a róla elnevezett díj létrehozásához. Azóta minden áprilisban bejárja a világot a nyertesek listája — nemcsak újságírásban, hanem zenei és irodalmi kategóriákban is — amelyen szerepelni életre szóló megtiszteltetést jelent, nem is beszélve a hosszú távon is kitűnő üzletnek bizonyuló számtalan új megbízásról. Idén azonban új „hagyomány" született: a tekintélyes és nemzetközi hírű Washington Post 26 esztendős, szinte még pályakezdő riportere, *Janet Cooke* lett a Pulitzer-díj történetének első ismert hamisítója.[5]

A Pulitzer-díj lovagjai

A nagy múltú Washington Postnál már-már nélkülözhetetlen eseménynek számít, hogy munkatársai időről időre elnyerik a díjat. A lap legjelentősebb fegyverténye kétségtelenül a Watergate-ügy látványos leleplezése volt a hetvenes évek első felében.

Nézzük tehát a Watergate-ügy sajtótörténetének azokat a motívumait,

amelyek átívelnek Janet Cooke csalásáig. Bob Woodward és Carl Bernstein, a lap két munkatársa 1972. június 12-én néhány órával azután kezdte meg szívós és tántoríthatatlan anyaggyűjtését, majd tudósítását a Watergate-sztoriról, hogy az öt betörőt a Potomok folyó partján álló épületben rajtakapták és letartóztatták. Írásaik két éven keresztül szinte mindennap megjelentek, és személyes érdemük is, hogy 1974. augusztus 9-én Richard Nixon lemondott. Bob Woodward a betörés időpontjában 29 éves, alig egy éve lett a lap munkatársa. Bernstein már hatodik esztendeje dolgozik a Washington Postnál, egy évvel fiatalabb Woodwardnál és tulajdonképpen csak véletlenül kerülnek össze erre a munkára, amely az amerikai „nyomozó újságírás" klasszikus szabályai szerint folyik. Legfontosabb munkaeszközük a telefon, amelyet kollégáiknál gyakrabban hagynak cserben, hogy valóban a detektívekhez hasonló módszerekkel személyesen nyomozzanak az információk, összefüggések után. Legfőbb informátoruk a „Mély Torok" (Deep Throat) személyazonossága máig is ismeretlen, hiszen az ügyről írt kétkötetes krimiszerű riportkönyvükben sem fedték fel.[6] Szinte bizonyos, hogy Nixon közvetlen környezetéből látta el valaki őket napról napra felbecsülhetetlen értékű értesülésekkel. Legfontosabb módszerük az volt, hogy különböző forrásokból származó adatok, információk mozaikjából rekonstruálták az általuk elképzelt folyamatokat, összefüggéseket. Az elhallgatásnak, a sejtetésnek legalább olyan nagy szerepe volt, mint a nyilvánvaló, ám néha képtelenségnek tűnő tényeknek. Mindez a lap vezető munkatársaitól kapott „intézményesített" védelem árnyékában és tudatában történt, és a döntő szakaszban a konkurrens kollégák korbácsként ható ösztönzése kíséretében. Elsősorban a tévériporterekkel vívott párharc adott újabb és újabb lökéseket egészen addig, amíg elérkezett az az időszak, amikor Woodward és Bernstein olyan előnybe került, hogy az esti tévéhíradók gyakran kezdődtek ezzel a mondattal: „A Washington Post ma reggel azt állította . . ."

Ma már aligha tűnik túlságosan merész feltételezésnek, hogy a két fiatal riporter segítségével a Washington Post — és társai — nem tettek mást, mint J. F. Kennedy gyilkosa: eltávolították a hatalomból az Egyesült Államok elnökét. S az első pillanatra cinizmussal vádolható következtetés valóban nehezen old fel bizonyos ellentmondásokat. Hiszen Kennedyt fizikailag is megsemmisítették, megölték, Nixont viszont csak belecsalták egy olyan csapdába, amelyet korruptságával, hazudozásaival, lehallgató apparátusával maga állított fel. Kennedy áldozat volt, Nixon pedig csak hivatalával visszaélő bűnös. De ha ezúttal a végeredmény célszerűen alkalmazott történelmi dimenzióit is figyelembe vesszük, akkor ez a fajta „cinikus szembesítés" tárja fel és leplezi le a leglényegesebb ellentmondást: Nixont a lemondásra kényszerítő demokratikus „jogrend" ugyanúgy futni hagyja, ahogy a Kennedy-ügy esetében megvédi a Warren-jelentés hókusz-pókuszaival az igazi bűnösöket. Igazi áldozat ebben az esetben az egymást követő eltussolásoktól megcsömörlött társadalom, amely rövidesen mártírt csinál Kennedyből és a carteri külpolitikai kudarcok idején azonnal nosztalgiával gondol vissza Nixonra. A média pedig a mártírságot is, a mítoszt is, a nosztalgiát is az üzlet felől közelíti meg a legszívesebben.

Nem csoda tehát, ha Bernstein és Woodward a könyvük első kötetéből készült Warner Brothers filmben az ipari társadalom rendíthetetlen nagyvárosi „westernhőseként" jelennek meg, akik mint egy trófeát szerzik meg a Pulitzer-díjat nem maguknak, hanem a Washington Postnak. Egy mondat Anthony Smith könyvéből: „A Watergate Pulitzer-díját nem a riporterek kapták, akik kibányászták a sztorit, hanem az újság és a kiadó, amely véghezvitte a feladatot, az elnök leterítését."[7] David Halberstam[8] pedig már idézett művében szemérmetlenül fedi fel, hogy a Washington Post főszerkesztője, Ben Bradlee, aki a két „fiú" szellemi irányítója volt, hogyan alkudta ki a Pulitzer Bizottság

tagjánál a két újságíró helyett a lapnak a díjat, majd hogyan győzte meg „fiait" hogy cserében a gyümölcsöző támogatásért mennyire méltányos ez a megoldás. Így azután a számos egyéni díj után a Washington Post végre az „elismerésre méltó közszolgálatok" kategóriájában is learathatta a legtekintélyesebb megtiszteltetést.

Janet Cooke világa

Addigra azonban a Washington Post-„birodalom" már kiheverte a siker megpróbáltatásait. Valóban birodalomról van szó, az ország 500 nagyvállalata között van (a 452.). Tulajdonosa a Newsweek című hetilapon kívül egy kisebb napilapnak (Trenton Times) hat rádió-, illetve tévéállomásnak és résztulajdonosa az *International Herald Tribune* című Párizsban szerkesztett napilapnak és egy hazai hírszolgálati irodának, a Los Angeles Timesszal közösen. A vállalat dinamikus fejlődésére csak egyetlen jellemző adat: 1963 és 1975 között a bevételei 85,5 millióról 309,3 millióra emelkedtek[9]. Üzleti értelemben azonban a Watergate utáni korszak lendülete hamar lelassult. 1978-ban a Time Incorporation 20 millió dollárért megvásárolta a gazdasági sikertelenségben fuldokló Washington Start, hogy a Postnál évtizedekkel idősebb és főleg az ötvenes években befolyásos lappal ismét nyílt versengést teremtsenek a fővárosban. Elsősorban arra a konzervatív olvasói rétegre számítottak, amely sohasem bocsátotta meg a kormányzat elleni támadásokat. A lap reakciója több elemében igazi liberális válasz volt: Washington színes bőrű lakossága felé nyitottak. Elég kevéssé ismert, hogy az amerikai főváros lakóinak hetven százaléka fekete, ezért csak szövetségi értelemben számít lényeges gesztusnak, hogy egyre gyakrabban fogadtak be a munkatársi gárdába fekete fiatalokat. 1981-ben a 363 fős szerkesztőségi gárda 38 tagja fekete, s ezzel sikerült elérniük a legjobb arányt az amerikai napilapok között.

Janet Cooke még nincs 26 esztendős, amikor a Post alkalmazza. Önéletrajza szerint bölcsészdoktori fokozata van, egy évet Párizsban a Sorbonne-on tanult, és a francián kívül beszél olaszul, portugálul és spanyolul. Két és fél évet az egyetemi tanulmányok színhelyén, a Toledo Blade című lapnál dolgozott, s ezalatt Ohio állam női újságíró-szervezetétől hat különféle díjat kapott. Elegánsan öltözködött, és színvonalas életvitele csak fokozta az egyre növekvő bizalmat, amelyet kétségtelenül tehetséges írásainak köszönhetett. Beosztása szerint a lap társasági témákkal foglalkozó mellékletéhez tartozott, és írásai itt is jelentek meg rendszeresen, de hamar nekivágott, hogy feljebb jusson a szerkesztőség belső hierarchiáján, és kibújhasson a viszonylagos névtelenségből. Szinte közhelytémát választott, de nagyon aktuálisat: a főváros kábítószer-kereskedelmét. Aligha véletlen a témaválasztás egybecsengése: Woodward első nagy megbízatása a lapnál a főváros gyógyszer-kereskedelmének botránya, Bernstein pedig még

karrierje elején a New York-i gyermekalkoholizmusról szóló írásával hívta fel magára a figyelmet.

A kábítószer-kereskedelem az Egyesült Államok egyik legtöbb szociális problémát okozó „illegális" iparága: évi nyeresége például háromszor akkora, mint a nemzetközi hírű IBM nagyvállalaté.[10] Cooke első anyaga a főváros kábítószernegyedének belső életéről szólt. A lap városi ügyekkel foglalkozó rovatának szerkesztője, a szintén fekete Milton Coleman azonnal meglátta a tehetséges írásban a nagyobb lehetőséget és Cooke most már részletes „nyomozó riport" elkészítésére kapott megbízást. Alapos munkája látványos eredményt hozott, a washingtoni alvilágban gyűjtött magnetofonbeszélgetések írott szövege a sűrített változatban 145 oldalt tett ki, és ennek alapján született meg „a mű" — Jimmy világa. Jimmy egy nyolcéves washingtoni fekete kisfiú, akit prostituált anyjának kábítószer-kereskedő szeretője szoktatott rá a heroinra, és a vele készített interjú szerint a férfi az anya szeme láttára fecskendezte a fiú karjába az esedékes méregadagot. A megrázó írás egyéb felkavaró tényekkel 1980 szeptemberében jelent meg, természetesen a címlapon és hatalmas visszhangot váltott ki, a nemzetközi sajtó is átvette. A lap színes bőrű munkatársai közül többen azonnal gyanakodva fogadták az ügyet. Egyszerűen hihetetlennek tartották, hogy egy profi kábítószeres üzleti kockázatot vállalna egy minden bizonnyal fecsegő kisgyerekért, vagy hogy „bármilyen igazi kábítószer-kereskedő akár egy gyerekbe, akár önmagába „lőne" egy újságíró jelenlétében, különösen olyan előtt, akin azonnal látszik az utcai élet alapvető ismeretének hiánya, hiszen csináltatott farmernadrágban sasszézik végig a gettón."[11]

A főváros fekete elöljárói — a polgármester és a rendőrfőnök — érthető okokból megkülönböztetett figyelmet szenteltek az ügynek. Hatalmas apparátus próbálta felkutatni és megmenteni Jimmyt, aki a cikk információja alapján gyakorlatilag halálra volt ítélve. Rendőrök és társadalmi önkéntesek százai keresték legalább a házat, ahol a család él, de mindhiába. A megrázó dráma plasztikus és tehetséges tálalása ellenére az azonosításhoz szükséges információkat természetesen nem tartalmazta. Cooke pedig minden további részlet kiszolgáltatását megtagadta. Ebben felettesei maximálisan támogatták. (Külön fejezet az amerikai újságírás történetében azoknak a bírósági ügyeknek a sora, ahol az újságíró az információs forrás védelmében megtagadott minden további felvilágosítást. Többen börtönbüntetést is vállaltak ezért, s az sem volt ritka, amikor a bíróság végül is a bevádolt újságírónak adott igazat.) Cooke hihetően védekezett: megfenyegették, hogy ha a forráshoz elvezető bármilyen információ kiszivárog, akkor megölik. Sőt, a rendkívül kényes témára való tekintettel ezúttal Bradlee és Milton is eltekintett attól, hogy Cooke legalább őket részletesen tájékoztassa a lap korábbi — a Watergate ügyben jól bevált gyakorlata szerint. A lap egyik vezető szerkesztőjének előrerukkoló Bob Woodward a belső viták során körömszakadtáig védte Cooke-ot. „A Watergate módszerbe mentünk át . . . Biztosítsd a forrást és támogasd a riportert" — magyarázkodott később Woodward[12]. Megelégedtek azzal, hogy az interjúkat tartalmazó magnókazettákat és a 145 oldalas jegyzetanyagot elhelyezték a lap jogi képviselőjének páncélszekrényében. Janet Cooke-t pedig előléptették, a városi ügyekkel foglalkozó rovat állandó munkatársa lett. Mindössze kilenc hónapja volt a lap alkalmazottja. 1981 tavaszán pedig a Pulitzer-díjra felterjesztett öt javaslatban ott volt a Jimmy világa is. Bár a nevezést újabb vita előzte meg, a rovatvezető Coleman szerint : „Ha nem terjesztjük fel, azzal újabb kérdéseket provokáltunk volna."[13]

A kedvező döntést követően a Washington Post szerkesztősége bensőséges ünnepségen köszöntötte az alapítása óta elnyert 17. Pulitzer-díjat. Az ünnepelt szerző sajnos nem lehetett jelen. Washingtontól majdnem 1000 kilométerre anyagot gyűjtött a Reagan elleni merényletről szóló tudósításokhoz. Ami-

kor telefonhoz hívták, hogy tájékoztassák a bizottság döntéséről, megrémült: „Azt gondoltam, hogy azért hívnak, mert úszok az anyaggal. Csak az járt a fejemben, hogy vajon lehetséges-e valakit 1000 kilométer távolságról kirúgni". Először Coleman és Woodward gratulált, rögtön arra gondolt, hogy ugratják, de amikor Bradlee is átvette a kagylót, és megerősítette a jó hírt, már megnyugodott. A beszélgetés után anyját hívta fel, majd rendelt egy üveg pezsgőt, és a motelszobában, a tévét nézve egyedül ünnepelte az álom beteljesülését. 1981. április 3-a volt. A döntés nyilvánosságra hozataláig tíz napot kellett várni.

A Washington Post Watergate-ja

Április 13-án a Toledo Blade büszkén ismertette volt munkatársának pályafutását. Az Associated Press hírügynökségnél azonban valakinek feltűnt, hogy Cooke életrajza a Toledo Blade-ben lényegesen szegényesebb, mint amit ők adtak ki a Washington Posttól kapott információk alapján. Rövid nyomozás után kiderült, hogy hazugság volt a párizsi tanulmányút, a négy nyelv tudása, a doktori fokozat és a hat korábbi díjból öt. A hír villámgyorsan terjedt, ezért Cooke főnökei kénytelenek voltak a lap épületének hátsó bejáratán becsempészni a lányt, mielőtt még valaki nyilatkozatot csikar ki tőle. A főszerkesztő Bradlee kemény szavaira: „tisztára olyan, mint Richard Nixon — megpróbálja eltitkolni az igazságot,"[14] a „lány elismerte az életrajzi ferdítéseket, de Jimmy világához eleinte makacsul ragaszkodott. Sarokba szorították, és erre először az ügy folyamán konkrét adatokkal állt elő: a gyerek neve Tyrone Davis, az anyja Candi Davis, a szerető pedig Robert Jackson és a Xenia-Streeten laknak. A végső szót a nagy példakép, a „Mély Torok" barátja, a Watergate-ügy bajnoka, Bob Woodward mondta ki: „Nem hiszek neked és be is fogom bizonyítani, hogy nekem van igazam még akkor is, ha ez lesz az utolsó, amit teszek". A lány végül összeomlott. Az összesen tizenegy órás vallatás során Janet Cooke lépésről lépésre beismerte, hogy a rengeteg valós részlet, hiteles információ és személyes élmény ellenére Jimmy alakját kitalálta, sohasem találkozott ilyen nevű nyolcéves kisfiúval, aki ugyan éppen létezhet, de a történet megjelent változatában minden konkrét információ hazugság, ha a hitelesség mércéje pusztán a tényszerűség. Egyébként abszolút biztos volt a dolgában, és erre három oka is volt. A rendőrség sohasem találhatta volna meg a fiút, hiszen nem is létezett. Így azután nem volt alapja annak sem, hogy a városi elöljáróktól tartania kell, a szerkesztőség vezetőinek maximális bizalma alapján pedig meg volt győződve arról, hogy soha nem kerül sor a döntő adatok feltárására.

Amikor mindenki megkönnyebbült, hogy a nehezén túl vannak, Cooke ígéretet kapott, hogy gondoskodnak számára megfelelő rejtekhelyről, amíg a botrány vihara elcsitul, és támogatni fogják egy másik állás keresésében. Janet Cooke a kitüntetettek listájának nyilvánosságra hozása után kevesebb, mint 48 órával benyújtotta felmondólevelét. A lap emelt fővel állt a nyilvánosság elé. Három és fél oldalas, tizennyolcezer szavas közleményben tárta fel az ügy legapróbb részleteit is, természetesen vállalva a teljes felelősséget. A hatalmas és szokatlan terjedelmű beismerés egyszavas összefoglaló értékelése: „Megbocsáthatatlan."

A Jimmy világának utóélete

Sokan osztoztak ebben a summás ítéletben. A Washington Post ritka gesztusa komoly, feltáró önvizsgálatot indított meg az amerikai újságíró-társadalomban. Az első hullám szemrehányásai természetesen a Postra zúdultak.

— „. . . ha a Post szerkesztőit kevésbé foglalkoztatják a szenzációs történetek és a nagy díjak — és közben sokkal többet törődnek az alapvető újságírói normákkal — akkor Cooke koholmányára még a kinyomtatás előtt fény derült volna — állapította meg az ugyanazon konszernhez tartozó Newsweek,[15] s a továbbiakban idézte még a Chicago Sun-

Times munkatársát: „A sztorinál sokkal fontosabb dolog is van. Itt egy nyolcéves kölyök meggyilkolása zajlott. A szerkesztőknek egyszerűen meg kellett volna feledkezniük arról, hogy egy sztoriról van szó, fel kellett volna kutatniuk a gyereket. Mit gondolnak, kik is ők tulajdonképpen, személyesen a Jóisten? Bármilyen más szakmában az emberek azonnal rohantak volna a rendőrségre."

— „... A Watergate ügy előtt, ha valaki írt egy sztorit, amely bizonyos kérdéseket tett fel valakinek az ügyintézése vagy a tisztessége felől, akkor a szerzőnek sokkal többet kell produkálnia, mint ismeretlen forrásokat" — nyilatkozta a Los Angeles Times washingtoni irodájának vezetője, Jack Nelson.[16]

Az ügy a Post Watergate-nyomozásának hitelét is megkérdőjelezte visszamenőleg, és természetesen remek alkalom volt arra, hogy Richard Nixon a Washington Post felelőtlenségéről jajveszékeljen újra, majd nagykegyesen hozzátegye: „Remélem a jövőben majd jobban végzik a dolgukat."[17]

A reagálás második hullámában a közeli és és távolabbi múlt tévedéseit, szándékos és véletlen ferdítéseit tárták a nyilvánosság elé, megpróbálva „offenzívával" igazolni a megtisztulás hitelességét és őszinteségét. Íme néhány meghökkentő ügy a US News and World Report[18] és a Newsweek[19] információi alapján:

— a Washington Post az 1960-as évek közepén kénytelen volt meneszteni egyik riporterét, amikor a szerkesztők rájöttek, hogy egyik írásában szó szerint idézte Robert Kennedyt anélkül, hogy valaha is találkozott volna vele. A cikk sohasem jelent meg.

— a New York Daily News riportere, Micheal Daly azért mondott le állásáról, mert kiderült, hogy az észak-írországi zavargásokról írt tudósításának kegyetlenkedő angol katona főszereplője sohasem létezett. A tudósításban 14 tárgyi tévedés vagy bizonyított koholmány fordult elő.

— a Portland Oregonian segédszerkesztőjét azért tiltották el hat hónapra, mert a Washington állam kormányzójával jóelőre beharangozott interjú szövegét pontatlanul rekonstruálta azt követően, hogy rájött: magnetofonja műszaki hiba miatt egyetlen szót sem rögzített a beszélgetésből.

— a New York Times kénytelen volt elismerni, hogy egyik szabadúszó munkatársának Lengyelországgal foglalkozó két írása: „úgy tűnik, hogy megkérdőjelezhető pontosságú ... bár egészében igaznak mondható".

Az általánosan megrendült bizalmat a gyors közvélemény-kutatások — amelyek többnyire közvetlenül a Cooke-ügyhöz kapcsolódtak — azonnal jelezték.

A Harris közvéleménykutató intézet adatai szerint az utóbbi 15 esztendőben 29 százalékról 19 százalékra csökkent azoknak a száma, akik „nagyfokú bizalmat éreznek" a sajtó iránt.[20]

A Newsweek a botrány csúcspontján — április 22-én és 23-án 760 olvasójával készített telefoninterjút. Először is meghökkentő volt, hogy bár szinte minden tájékoztatási fórum „méltó" formában és terjedelemben foglalkozott az üggyel, mégis a megkérdezettek 30 százaléka egyáltalán nem hallott Janet Cookekacsájáról. Íme az öt telefonon feltett kérdés és válaszok számszerű kiértékelése:[21]

1. Hogyan értékeli az alábbi foglalkozású személyek őszinteségét és etikai normáit?
(százalékban)

	Magas	Átlagos	Alacsony
Papság	71	22	4
Orvosok	58	35	6
Újságírók	38	44	13
Üzletemberek	31	49	15
Kongresszusi tagok	16	44	34
Reklámkészítők	12	45	33

2. Mennyire hiheti el azt, amit a tömegkommunikációs eszközök közvetítésével hall vagy olvas?

Szinte mindent	5 százalék
Többségét	33 százalék
Csak egy részét	52 százalék
Nagyon keveset	9 százalék

3. Gondolja, hogy Janet Cooke csalása elszigetelt jelenség vagy pedig a riporterek gyakran agyalnak ki dolgokat?

Elszigetelt incidens	58 százalék
Gyakran kiagyalnak	33 százalék

4. Mennyire végeznek jó munkát a különböző médiumok azon törekvésük során, hogy pontos és elfogulatlan tudósításokat szolgáltassanak?

	Kiváló/Jó	Elfogadható/Gyenge
Televízió hálózatok	71 százalék	29 százalék
Helyi tévéállomások	69 százalék	31 százalék
Hírmagazinok	66 százalék	34 százalék
Napilapok	57 százalék	43 százalék
Személyiségek és a showipar kiadványai	21 százalék	79 százalék

5. A riporternek mindig fel kell fednie forrásait, avagy elfogadható, hogy bizalmasan kezeljék, ha ez az egyetlen módja annak, hogy hozzájuthassanak egy sztorihoz?

Mindig fedjék fel	13 százalék
Néha kezeljék bizalmasan	83 százalék

Ez utóbbi kérdés egyébként az egész amerikai újságírás — de különösen a „nyomozó riportok" készítői — számára alapvető probléma.

Az amerikai újságíró szakmai értéke nemegyszer jobban függ attól, hogy milyen „névtelen" információs és kapcsolatrendszerrel rendelkezik, minthogy valójában milyenek a valódi újságírói kvalitásai. Jó, sőt kiemelkedő tehetségekből mindig van elegendő — ha más nem, akkor az éles konkurrenciaharc gondoskodik kiválasztódásukról — viszont egy-egy jó kapcsolat kiépítése, megtartása és „működtetése" szinte alig függ a tehetségtől. Mivel a munka kollektív jellege alapszabály, a csapat tagjainak gyakran feltörő személyiségüket is fel kell áldozniuk az éppen futtatott munkatárs kedvéért. Elsősorban a televíziónak köszönhetően az újságíró is „szupersztár" lett a társadalmi hierarchiában, de a névvel futtatott munkatársak száma relatíve igen kicsiny a nyomtatott sajtóban, ezért mindenki számára csak úgy lehet versenyben maradni — értsd: kivárni a ritkán kínálkozó kiugrási lehetőséget — ha valaki így vagy úgy, mint egy adott információs lánc egyetlen láncszeme nélkülözhetetlenné válik. Így alakul ki az a sajátos viszony szerkesztő és a beosztott munkatárs között, amely legitim értékekre épül, elfogad olyan kvalitásokat is, mint például, hogy „kitűnően tudja szervezni és lebonyolítani (információszerző) ebédeit és vacsoráit" és ennek következménye az a néha szó szerint „vak" bizalom, amely elsőbbséget ad a szenzációnak, még ha nem is elég megbízható alapokra épül. A Washington Post igen jó példa a két szélsőséges esetre: „mindent kihozott", amikor a helyzet kínálta az egyébként nem futtatott két „kishalból", Woodwardból és Bernsteinből. Képességeiket senki sem vitatta a Watergate-ügy előtt sem, de csak annyira „rúghattak labdába", amennyire beillettek a lap jól működő mechanizmusába. Tekintélyüket a hiánypszichózis

teremtette meg, jelentős szakaszokban kizárólag ők foglalkoztak az egész amerikai sajtóban napról napra a Watergate-ügy fejleményeivel, néha még akkor is, amikor látszólag már semmi értelme nem volt. Biztos, hogy nem egy részletben azért sikerült előbbre jutniuk, mert bizonyítaniuk kellett, hogy szükség van rájuk, és a korábbi erőfeszítések nem vesztek kárba. Később aztán, amikor az egész sajtó felzárkózott mögéjük, előnyük már szinte behozhatatlan volt. A másik véglet Janet Cooke esete, ahol is rutinszerű nagyvonalúsággal nem törődtek az apró „életrajzi" hazugságokkal, s ez további súlyos ferdítésekre ösztönözte a lányt, pedig az első pontatlanságok észlelése nyilván megelőzte volna a további csalásokat.

Hangsúlyozni kell, hogy nem arról a közhelyszerű újságírói attitűdről van szó, amelyet „általános linkségnek" szoktak nevezni, tehát egyfajta bohém életvitelről. Mindkét példa esetében visszatérő jellemvonás a kitartó, szívós és aprólékos kulimunka, ha kell, a magánélet teljes feláldozásával. Valójában ez a munkamódszer, amelyben az „elhallgatás" kulcsfontosságúvá válik, az évtizedek folyamán lépésről lépésre finomodott ki, szociálisan elfogadtatta magát — ha úgy tetszik sajátos „technológiai eljárás", amely ma már az amerikai újságírás nélkülözhetetlen alkotórésze.

A Newsweek felmérésének válaszai, ha többet nem is, de legalább annyit jeleznek, hogy az amerikai közvélemény a „hit—hitelesség—tényszerűség—megbízhatóság" fogalomkörét nem kapcsolja össze feltétel nélkül az újságírással s a tájékoztatással. Az iparág ennek megfelelően működik: nagy szakmai ambícióval és felkészültséggel, szinte korlátlan anyagi és technikai forrásokkal, számos rendkívül tehetséges és eredeti személyiséggel kétségkívül a világ egyik legprofesszionistább újságírói-tájékoztatási mechanizmusa. Morális tartalma azonban szociális értelemben szinte teljesen széthullóban van. Határozottan ok-okozati viszony áll fenn az amerikai tömegkommunikációs eszközök állapota és a „nagy kiábrándultság", a Kennedy—Johnson—Nixon—Carter névsorhoz fűződő politikai-gazdasági hanyatlás között. Ha ezt a névsort a morális értékek felhígulásának, az amerikai liberalizmus gyengülésének folytonosságára fűzzük fel, akkor sok szempontból világosabb, érthetőbb a carteri naiv puritanizmus, mint egy megfelelőnek vélt válasz a Watergate utáni időszak kihívásaira (emberi jogok kampánya, kiszámíthatatlan külpolitika egy megjátszott „lélektani vívódásnak" kiszolgáltatva), és szükségszerűen következik a szociális retorzió:„Mindegy, hogy ki, csak változás legyen!" Így születik meg az „elsöprő" republikánus győzelem, és a bizonytalankodó államapparátus helyébe az egyre szélesebb társadalmi bázisokra találó szigorú reagani konzervatizmus lép, amely valóban jobban kiszámítható, de lényegében nem más, mint az amerikai társadalomban évek óta ugrásra készen várakozó szélsőséges neokonzervatizmus politikai intézményesítése, s félő, hogy elszabadulása is.

Marad végül még a tehetség kérdése. A hazai sajtót lényegében csak az foglalkoztatta — s ilyen megközelítésre az amerikai közvélemény bizonyos rétegei is hajlottak —, hogy Janet Cooke ügye semmiképpen sem csalás, hiszen végül is nagy általánosságban igazat írt, valóban ilyen súlyos veszély a kábítószer-kereskedelem az amerikai társadalomban, és ráadásul olyan tehetségesen írta meg, hogy el is hitték neki. A cikk elején idézett James Michener erről az oldalról is megközelítette a kérdést[22] és utalt arra, hogy az ilyenfajta leegyszerűsítés éppen a leglényegesebb tanulságok elhomályosításához vezet. Michener feltárja, hogy egymással szorosan összefüggő szociális jelenségek együttes hatása érvényesül ebben az ügyben. Szerinte a Washington Postot ért szégyen egy nemzeti „kincsnek" számító intézményre üti rá a bélyegét, de ezzel együtt sérül a Pulitzer-díj majd fél évszázados tekintélye is, Janet Cooke bukásával egyszerre kapott súlyos sebeket az amerikai társadalom két fontos kisebbsége, a foglalkozásra vágyó és hivatásáért küzdő nők, illetve a feketék csoportja.

Cooke bukása a még nagyon is működő előítélet-rendszer érvényesülését erősíti.

Olyan időszakban szolgáltat súlyos ellenérveket e két réteg gyakorlati érvényesülése ellen, amikor a liberalizmus amúgy is defenzívába kényszerül a konzervativizmussal szemben.

Epilógus

Évi 20 milliós ráfizetés miatt 1981. augusztus 7-én jelent meg utoljára a Washington Star, az amerikai főváros idősebbik napilapja, és ezzel a Washington Post a kormányzati székhely egyetlen napi sajtóorgánuma lett, egyben a legnagyobb példányszámú olyan újság, amely nagyvárosi környezetben konkurrencia nélkül maradt. Ha az amerikai sajtó helyzetének egészét nézzük, akkor tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy a Janet Cooke ügy végeredményben nem sokat ártott a lapnak, mégha a maga nemében páratlan is és szükség esetén ezután mindig előráncigálható. A lap erősebb, felkészültebb és anyagilag is stabilabb, mint valaha, bár panaszkodnak, hogy erős egyéniségekben bizony hiányuk van. Ennek ellenére a Washington Postnak is jelentős szerepe van abban, hogy továbbra is érvényben maradnak a frissen újra választott Richard Nixon szavai, amelyek 1972 novemberében jelentek meg a New York Times-ban. Nixon a fölényes választási győzelemtől megkönnyebbülve, de a Watergate-ügy fenyegető árnyékában hivalkodva jelentette ki: „Életformánk talpköve az a meggyőződés, hogy ha a hatalom birtokosai rendszeresen elhallgatják az információt, amely valójában megilletné a a közvéleményt, a nép hamarosan járatlanná válik saját dolgaiban, megrendül a vezetőibe vetett bizalma, s végeredményben képtelen lesz arra, hogy irányt szabjon sorsának."[23] Úgy gondolom, e csalás anatómiája azt bizonyítja, hogy semmiféle hazugság leleplezését nem tudja feltartóztatni még egy Pulitzer-díj sem, sőt még egy csalásra épülő karrier hazugságait is aktuális tanulsággá fogalmazhatja — akár egy kezdő újságíróról, akár az Egyesült Államok volt elnökéről van szó.

FORRÁSOK

1. US News and World Report, 1981. V. 4. 80. o.
2. International Herald Tribune, 1981. IV. 20. 5. o.
3. US News and World Report 1981. V. 18. 38—47. o.
4. Edwin Emery: The Press and America. Prentice Hall Inc. Englewood Cliffs. 1954. 748. o
5. Time 1981. IV. 27. 38. o.
6. Carl Bernstein—Bob Woodward: All the President's Men. Simon and Schuster. New York. 1974. The Fina. Days uo. 1976.
7. Anthony Smith: Good-bye Gutenberg. The Newspaper Revolution of the 1980s. Oxford University Press. New York—Oxford 1980. 175. o.
8. David Halberstam: The Powers that Be. Alfred A. Knopf. New York 1979. 596. o.
9. C. J Brown—T. R. Brown—W. L. Rivers: The Media and the People. Holt, Rinehart and Winston. New York. 47. o.
10. 1981. VII. 20. 36. o.
11. Time 1981. V. 4. 44. o.
12. Uo.
13. Uo.
14. International Herald Tribune. 1981. V. 18—19. 5. o.
15. Uo.
16. Uo.
17. International Herald Tribune 1981. V. 4. 47—49. o.
18. 1981. VI. 29. 71—72. o.
19. 1981. V. 4. 47—49. o.
20. Time 1981. V. 4. 45. o.
21. Newsweek 1981. V. 4. 79—80. o.
22. US News and World Report, 1981. V. 4. 79—80. o.
23. A New York Times 1972. XI. 22-i számából idézi Herbert Shiller: Tudatipar made in USA című könyve. Bp. Kossuth. 1977. 177. o.

P. SZABÓ JÓZSEF

Rádió és televízió a Mao utáni Kínában

Nem lehetetlen, hogy az 1982 júliusában kezdődő kínai népszámlálás az egy háztartásra jutó tévékészülékek számát is felméri, de félő, hogy mire a számlálóbiztosok befejezik munkájukat, a felmért adatok már régen elavultak. Az utóbbi évek hivatalos statisztikáiból ugyanis immár a tévé sem marad ki, de az adatok hihetetlenül gyorsan változnak és meglehetősen ellentmondásosak. Egy nyár eleji statisztika szerint kereken ötmillió tévékészülék működött Kínában. Az augusztus végén közzétett legújabb termelési adatok viszont már arról szóltak, hogy „az utóbbi két évben nagymértékben nőtt a fogyasztási cikkek gyártása, így például több mint 10 millió 200 ezer tévékészüléket gyártottak, azaz két és félszer annyit, mint az előző húsz évben összesen . . .”

Tény, hogy Kína 1978-ban még csak 400 ezer tévékészüléket gyártott, egy évvel később, 1979-ben már 1,3 milliót, és ezt a számot 1980-ban megduplázták. Az is tény, hogy 1980-ban 40 gyár foglalkozott tévékészülékek gyártásával. Az év végén Tienjinben üzembe helyezték Kína első komplett színestévé-gyártósorát évi 150 ezres kapacitással, és további nyolc vállalat kötött szerződést japán cégekkel új gyártási technológia importjára. A nyugatnémet Telefunken cégtől évi 100 ezer színes tévé gyártására alkalmas üzemet vásároltak, és a lista ezzel nyilván még nem teljes.

Másfelől egyedül a japánok 1980-ban 2 millió fekete-fehér készüléket szállítottak Kínába, az idei volumen pedig várhatóan eléri a 3 milliót. A Nippon Electric például a múlt év végén elhatározta, hogy a növekvő kínai megrendelések miatt 40 százalékkal növeli termelését.

Túl ezen 1979 óta — főleg a Hong-Konggal és Macaóval szomszédos területeken — ugrásszerűen megnőtt a több tévékészülékkel rendelkező háztartások száma, mivel szinte minden családnak van külföldön élő rokona. A tengerentúli kínaiak „ajándékozási kampányát” államilag ösztönzik és az ajándékok között fő helyen szerepelnek a tartós fogyasztási cikkek, köztük a televízió, olyannyira, hogy például Guandung tartományban ma már „státusszimbólum” lett a külföldi tévé, amelynél még az is fontos, hogy „lehetőleg japán gyártmányú és lehetőleg színes legyen”. Más dél-kínai vidékeken, például egyes jünnani nemzetiségi falvakban viszont ma is akad kínai paraszt, aki soha az életében nem látott még televíziót . . .

Vezetéken minden család

A modern tömegkommunikációs eszközök közül Kínában még ma is a legelterjedtebb a rádió: 1949-ben még csak egyetlen központi állomás, a chungjangzhenminguanbodientaj működött, ma csaknem kétszáz állomása és több száz közvetítő állomása van. Nemcsak a tartományok és a tartományi jogú nagyvárosok jelentkeznek önálló rádióadóval, hanem például az 50 ezer kommuna (adminisztratív téeszközpont) egy része is.

Az önálló program ezeknél természetesen csak a műsoridő viszonylag kis részét tölti ki, többnyire a központi adó műso-

rát sugározzák, mégpedig — vezetékes rendszerben.

A rádiótelitettség kínai viszonyok között nemcsak és nem annyira azt jelenti, hogy minden háztartásban van rádiókészülék, esetleg kettő-három is, hanem hogy a legkisebb falusi házat is bekapcsolták a kommuna vagy a kisebb téeszegységek: a termelőbrigád vagy a termelőcsoport központjából működtetett vezetékes hálózatba. Sőt, a vezetékes rádió kis barna doboza nemcsak a lakásban szól, hanem a kisvárosok és falvak utcáin és terein is rendszeresen közvetíti a híreket vagy a rádiótornát, máskor meg zenét sugároz.

A kínai televízió kísérleti adásai is már 1957-ben megkezdődtek, de az igazán gyors fejlődés csak a hetvenes években indult meg. Jellemző, hogy 1971-ben körülbelül 200 ezer tévékészülék működött Kínában, szinte kivétel nélkül mind — „közösségi tulajdonban", azaz a hivatali vagy kommunaközpontokban, szállodákban, nagyvárosi utcabizottságok kezelésében, nagyvállalatok és fontosabb intézmények központjaiban stb. A „maszek" tévékészülékek számát még 1975-ben is csak *600-ra* becsülték egész Kínában!

Jelenleg körülbelül ötven tévéállomás és több mint 120 közvetítőállomás működik. A négy legfontosabb állomás, amely országos műsort ad: a pekingi, a sanghaji, a kantoni és a tienjini. A többi állomásnak is vannak saját készítésű műsorai, de főleg az országos hálózatból átvett műsorokat sugározzák.

A színes adás a pekingi televízióban 1973-ban kezdődött, a kantoni televízióban 1975-ben, majd más állomások is követték a példát.

A pekingi televízió három csatornán sugároz műsort (a harmadik csatorna — iskolatelevízió). A tartományi tévéállomások műsorára a legtipikusabb talán a guandungi (kantoni) adó, amely napi ötórás programot sugároz, ezt kétszer hetenként másfél órás iskolatelevízió és vasárnap délután egy 90 perces „Let's speak English" sorozat, majd sporthíradó egészíti ki.

Nyelvjárások Bábelében

Az angol nyelvlecke fontos napi rádió- és tévéprogram, legalábbis a központi állomások műsorában. A kantoni televízióban pedig több részét láttam annak az amerikai „nyelvpedagógiai" sorozatnak, amely arról szólt, hogy az Egyesült Államok különböző vidékein egy-egy adott fogalomra milyen különböző szavakat, szókapcsolásokat alkalmaznak.

Szintén az angol nyelvtanulást szolgája, hogy az angol vagy amerikai filmeket akkor is feliratozzák, ha a filmet szinkronizálva mutatják be, ilyenkor kétnyelvű: kínai és angol feliratot alkalmaznak. A kínait azért, hogy mindenki megértse a filmet, az angolt pedig azért, hogy kiki tudatosan fejleszthesse angol nyelvtudását, miközben szórakozik. További variáció, hogy az eredeti angol nyelven bemutatott filmet is kétnyelvű felirattal, tehát angol felirattal is ellátják, hogy könnyítsék a szöveg megértését azoknak, akik még csak tanulnak angolul és javítsák a kiejtést.

Ehhez a témához kapcsolódik, hogy a kínai tévében sokszor a kínai filmek is feliratosak, mert — az írásjelek az egész országban azonosak, azokat mindenütt el tudják olvasni, de ami a beszélt nyelvet illeti — még a hivatalos központi kínait, a putonghuát (régi nevén: mandarin dialektust) sem érti meg mindenki. Ezért a putonghuát csak az országos rádió- és tévéhálózatban használják, a helyi adók kötelezően helyi dialektusokban beszélnek.

A műsorok „közérthetősége" azonban még így is megoldhatatlan probléma Kínában, hiszen például. megint Guandungban, Kanton vidékén nemcsak hogy más kínait beszélnek mint Pekingben, hanem legalább négy olyan helyi nyelvjárást is, vagy még helyesebb kifejezéssel: négy olyan önálló nyelvet, amelynek használói egymást sem értik meg.

A rádió és a televízió mint a modern tömegkommunikáció eszközei leküzdik ugyan az írástudatlanság korlátait, ami éppen Kínában különleges jelentőségű, a tájékoztatás és a propaganda hasonlít-

hatatlanul szélesebb és hatékonyabb csatornájává teszi a rádiót és a tévét, mint az írott sajtó, de az egységes, szabványos kínai nyelv hiánya változatlanul óriási akadály a hatékony rádió- és tévépropaganda útjában.

Hányan látták Maót?

A nyugati sinológusok között akadnak, akik az úgynevezett kulturális forradalmat egyenesen „kommunikációs forradalomnak" szeretnék minősíteni, egyrészt, mert „aktivizálta a rádiópropagandát", másrészt, mert „valósággal új dimenziót adott a társadalmon belüli kommunikációnak azáltal, hogy 20 millió politikailag képzett káder vitte-hozta az információkat fentről lefelé és lentről felfelé, valamint vízszintesen is, a faluban, a szomszédságban, a kommunában vagy az üzemben". Valójában azonban csupán az történt, amit ma Kínában úgy fogalmaznak meg, hogy „Mao Ce-tung (és természetesen a Négyek Bandája) oly mértékben tudta manipulálni a tömegkommunikáció egész rendszerét, mintha a több száz millió kínai a maocetungi eszmék egyetlen hatalmas szócsöve lett volna!".

Az információ tudatos beszűkítését távolról sem csupán a televízió hozzáférhetőségének a hiánya jellemezte, hanem például az is, hogy az úgynevezett kulturális forradalom időszakában a helyi rádiók egész hálózata megbénult: a tartományi rádiók megszüntették saját programjukat és kizárólag a pekingi központi adó műsorát sugározhatták. (A tartományi rádiók — Belső-Mongólia kivételével — 1971 nyarán újították fel adásaikat.)

A vezetékes rádióhálózat ugyan a kommunaközpontokból hajnali öt órától este 10 óráig megszakítás nélkül egész nap ismételte a sok száz millió paraszt számára a Renminribao legfontosabb vezércikkeit és a legfontosabb központi rádiókommentárokat, de e sorok szerzője még 1974 áprilisában is olyan 45 perces (!) hírösszefoglalót hallott a pekingi rádióban, amelynek egyetlen témája volt: a világ hármas felosztásának maocetungi elmélete és annak fogadtatása Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országaiban. A pekingi központi televízió 15—20 perces esti híradójában pedig egy-egy külföldi maoista pártvezető kínai látogatásának részletei képviselték a „külpolitikát". Kivételesen sem szerepelhettek a műsorban külföldi filmtudósítások, de még hírekben sem adtak képet arról, hogy mi történt a nagyvilágban, amely így egyszerűen nem létezett a kínai tévénéző számára.

Pedig a kínai százmilliók túlnyomó többsége számára a tévé képernyője az első és egyetlen csatorna, amelyen keresztül rácsodálkozhat a nagyvilágra, a Kínán kívüli világra, sőt — még saját országára, Kínára is. (Meghökkentő statisztikát lehetne készíteni arról, hogy az egymilliárd kínaiból hányan látták az ország fővárosát, vagy annak idején Mao elnököt és hányan látták élő valóságban akár egyet is — Kína mai vezetői közül?!)

Nyitás Nyugatra

Az információk évtizedes tudatos beszűkítése, a tudatos dezinformáció és a tudatos elzártság együttesen hozza létre azt a *sokkhatást*, amely ma éppen a televízió műsoraiban éri naponta a kínai tévénézőt.

Amikor a londoni BBC Panorama című műsorának stábja 1981. őszén filmet forgatott Kínában — a kínai tömegtájékoztatásról és főleg a televízióról, a házigazdák azzal büszkélkedtek az angol tévéseknek, hogy „a mai kínai sajtó közelebb került a tényekhez és az emberekhez" . . .

A Renminribao 1980. november 7-én a kanadai tévét állította példaképül a kínai tévések elé. „A kanadai televízió maximálisan kihasználja a tévé adta lehetőségeket — írta a pekingi újság. — A kanadai tévénéző valóban követheti az eseményeket, a riportok bírják a versenyt az idővel, ami ma este történik, az ma este képernyőre is kerül, a szöveg pedig nem porosan csikorog, hanem — eszmecsere, társalgás a nézővel a stúdióból . . ."

A kínai televízió az utóbbi években nagyot lépett előre, de ez az előrelépés is az ismert kínai politikai vonalat követi és tükrözi. A tévéműsorokban tapasztalható „nyitás a világ felé" egybeesik a kínai politika totális nyitásával — a Nyugat és mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok irányába.

Ha tegnap igaz volt, hogy a kínai tévénézőt elzárták a világtól, akkor ma viszont — a világ, amely a tévén keresztül „berobban" a kínai néző tudatába, semmi egyéb, mint a Nyugat világa, a nyugati életforma, a nyugati kultúra.

Amerikai tévészakemberek megállapítása, hogy „a kínai tévéhíradók ma már nemcsak rendszeresen átveszik a nagy nyugati hálózatok aktuális kínálatát, beleértve a színes filmtudósításokat is, hanem a nyelvezet is objektív lett. . ." Hogy ez az objektivitás mit jelent, arra válaszol a következő idézet ugyanebből az értékelésből: „. . . a kínai televízió tényszerűen közelíti meg a világ dolgait, a nemzetközi politika problémáit — a korábbi nyers, propagandisztikus felfogást alapjában véve csak a Szovjetunió vagy Vietnam esetében alkalmazza."

Egy nagyon is tudatos műsorpolitika (és nemcsak műsorpolitika!) részeként vitték be a kínai tévénézők millióinak otthonába — AMERIKÁT (így, csupa nagybetűvel!) Teng Hsziao-ping amerikai útja alkalmából; milliók szórakozhattak a képernyő előtt, amikor Fang Ji miniszterelnökhelyettes, úgy is, mint a Kínai Tudományos Akadémia elnöke, önfeledt táncot lejtett két Mickey Mouse között, Disneyland játékparadicsomában. Kínai tévénézők milliói csodálhatták 24 héten át a mindent és így a természetfeletti erőket is legyőző amerikai szuperembert Az atlantiszi ember című tévéfilmsorozatban, az első sci-fi sorozatban, amelyet természetesen az amerikaiaktól vásárolt meg a kínai televízió, mint ahogy például a guandungi tévében szinte minden este három amerikai film szerepel a műsoron: egy krimi, egy western és egy nosztalgiafilm (például 12 Chaplin-filmet vettek meg).

Marlboro és dobozos sör

A kínai televízió félig szakmai, félig politikai újdonsága — a reklám térhódítása. Ahhoz képest, hogy az átlagos amerikai tévénéző állítólag napi 270 hirdetést kénytelen végignézni, a kínai televízióban viszonylag kicsi a reklámra fordított idő, de erről egyelőre nincs pontos statisztika.

Tévétörténeti adat viszont az, hogy a pekingi televízió egy hongkongi hirdetőügynökséggel kötötte első szerződését — 412 ezer dollár összegben — a japán Citizen órák reklámozására. Ugyanez az ügynökség később ismeretlen összegért megvásárolta „a külföldi órák és tévékészülékek reklámozásának kizárólagos jogát" több tartományi televízióban, köztük Guangxiban (35 millió lakos), Guandungban (56 millió lakos), Henanban (60 millió lakos) és Sichuanban (100 millió lakos).

A kínai televízióban hirdetni — nem olcsó mulatság: a központi tévéhálózatban egy harminc másodperces reklámfilm sugárzásáért 7500 yüant, azaz körülbelül 5 ezer dollárt kell fizetni. Ennek ellenére sok a jelentkező, és reklámellenes pekingi körökben (ilyenek is vannak!) máris azzal érvelnek, hogy „a kínai tévénéző hiába nézi a tévéreklámban a Marlborót és az amerikai dobozos sört, ha az üzletekben csak kínai Tsing Tao sört és kínai cigarettát talál, ezek viszont nem szerepelnek a tévéreklámban" . . .

A kínai tévé képernyőjén leggyakrabban látható kínai „reklám" mindössze egyetlen mondat, amely így hangzik: „Egy gyermeket szülni — dicsőség!" Ez azonban voltaképpen nem újdonság, hanem annak a családtervezési kampánynak a része, amely már az ötvenes években megjelent a *kínai rádió* műsoraiban, ahol rendszeres délelőtti műsorszám volt a „Fiatalasszonyok fóruma" — a védekezés legjobb módszereiről.

Ami a kínai televízió mai belpolitikai műsoraiban igazán újdonság — a kritikai riport, interjú a közélet visszásságairól, a gazdaság problémáiról, a mindennapok témáiról.

D. HOFFMANN MÁRTA

Tömegkommunikáció-kutatás a skandináv országokban

A skandináv tömegkommunikáció-kutatás dokumentációs központja (The Nordic Documentation Center for Mass Communication Research — NORDICOM) NORDICOM Review néven „newsletter" típusú folyóiratot bocsátott útjára. Ebből közöljük az egyes skandináv országok tömegkommunikáció-kutatását bemutató írásokat (rövidítve).

DÁNIA

Nincs pénz kutatásra

A tömegtájékoztatási eszközök szektorában a befektetett tőke, a „termelés" mennyisége és a fogyasztás gyorsan nő. De drámai ütemben szaporodnak a szektorral kapcsolatos problémák is.

Az elmúlt években például szemmel láthatóan növekedett a televíziós ipar termelése. A lakosság jó része már több, mint öt csatornát tud fogni. A kábeltelevízió, mely a dán településeken lázas ütemben terjed, az európai távközlési műholdak beállítása után még sokkal nagyobb lehetőségeket kínál majd, és utat nyit a helyi televíziózás számára is. Már a küszöbön áll a kereskedelmi televízió, és elvégezték a televízión keresztüli adat-közlés első kísérleteit is.

Ugyanakkor a hagyományos tömegkommunikációs eszközök helyzete megrendült. A népszerű hetilapok példányszáma csökkent. A napilapok továbbra is visszaszorulnak, aminek többek között a helyi hetilapok néhány évvel ezelőtti elburjánzása az oka. A kereskedelmi televízió tervezett létrehozása a napi- és hetilapokat egyaránt veszélyezteti. Az újságelőfizetések csökkennek, a televíziózásra fordított idő nő.

A strukturális változásokkal párosuló mennyiségi növekedés elmélyíti a gazdasági, ideológiai és politikai problémákat. Így a kommunikációkutatás iránti igény — melynek skálája a leíró tanulmányoktól a hosszútávú alapkutatásokig terjed — nagyobb, mint bármikor ezelőtt.

1980 őszén létrehozták a kommunikációs bizottságot. Ennek tíz kutató is tagja. A bizottságnak azonban nagyon kevés kutatásra fordítható pénze van, így valójában csak körvonalazza és nem ösztönzi a kutatásokat.

A tájékoztatási szervek láthatóan bölcsebbek, mint az állami hatóságok. Ők maguk végeznek kutatásokat, saját erőből vagy konzultánsok segítségével. Néhány kutató szorosan kapcsolódik valamelyik szervhez.

A Dán Rádió és a Posta szintén rendelkezik kutatói gárdával. Akik magánkézben levő tömegkommunikációs vagy propaganda cégeknél dolgoznak, azok általában már nem a legfiatalabbak, nem igazán társadalom felé forduló és kritikai beállítottságú, nem megfelelő humán háttérrel rendelkező kutatók. Ezek a kutatók vannak a leggyakrabban állás nélkül.

Sok képzett kutató érdeklődik a kommunikációkutatás iránt, de az elhelyezkedési lehetőségek kimerültek abban, hogy a Dán Rádió kettőről háromra növelte a főállású kutatók számát, egy maroknyi kutató megállapodott egyetemekkel és kutatócsoportokkal, hogy ott dolgozhat, és a Skandináv Tanács által támogatott néhány témán dolgozhat egy-két kutató.

Nem teremtenek új állásokat, és nincs pénz a kutatások ösztönzésére. Néhányan mindezek ellenére nevet tudtak szerezni maguknak mint kommunikációkutatók, és a tömegtájékoztatási eszközök is alkalmaznak kis számú „hivatásos" kutatót.

A humán és társadalomtudományok Dániában szokásos merev szétválasztása is hátráltatja a tömegkommunikációkutatások fejlődését. Külön kutatótanácsok működnek például az egyes területeken, bár gazdasági megfontolásból 1980-ban már létrehoztak egy közös bizottságot, melynek elnöke H. P. Clausen professzor.

A kutatók közötti integráció zászlóvivője a Dán Médiakutatók Szervezete, a SMID (Association of Media Researchers in Denmark). A SMID évenként tart üléseket, szemináriumokat szervez, folyóiratot és évkönyvet ad ki. Kapcsolatot tart a kutatók és megrendelőik között, valamint a skandináv és más országok kutatóival. A SMID minden erőfeszítése ellenére a kutatások fejlődése elsősorban az egyéni teljesítmények függvénye. Sok minden történik tehát, bár nagyon kevesek jóvoltából. Még a nemzetközi együttműködésbe való bekapcsolódás jeleivel is találkozhatunk; a külföldi publikációk száma is növekszik.

A dán tömegkommunikáció-kutatás egyik jellegzetes vonása, hogy végre felismerték, hogy a tömegkommunikációs jelenségek csak társadalmi aspektusban vizsgálhatók, és sikerült bizonyítani a történeti szempont fontosságát is.

A második jellegzetesség a tartalomelemzés elsődleges szerepe. Sajnos a tartalomelemzéssel szemben támasztott magas követelmények eredményeként a kutatások olyan hatalmas terjedelműek, hogy képtelenség használható formában közölni őket.

A harmadik tendencia a népszerű, de kevésbé „hivatalos" tömegkommunikációs termékek vizsgálatának divatja. Ezen elsősorban a képes hetilapoktól a botrányokon át a pornográf újságokig terjedő sajtótermékek vizsgálatát kell érteni.

A kutatók és kommunikátorok között szorosabbá válnak a kapcsolatok, ami főleg annak köszönhető, hogy a kommunikátorok felismerték, hogy a kutatók eredményeiből hasznuk származhat. Ez persze csökkenti a kutatók témaválasztásának szabadságát. Egyes kutatók a hirdetési iparban dolgoznak. Mások a Fogyasztói Tanáccsal működnek együtt, és kapcsolatot teremtettek a napilapok marketing osztályaival is. A műsorszóró szervezeteknél dolgozó újságírók egyre inkább hajlandók kikérni a kutatók tanácsát, és felhasználni eredményeiket. Ez a gyakorlati orientáció persze csak a kutatók kisebb részét jellemzi, a többség a tanárok, kutatók és kommunikációs szakemberek képzésében vesz részt, és egyre többen szentelik magukat az új technikai eszközök tanulmányozásának.

FINNORSZÁG

Új irányzatok

Finnországban a tömegkommunikációkutatás egyszerre centralizált és decentralizált. Az összes akadémiai kutatás fele a tamperei egyetemen folyik, de ez nem jelent monopolhelyzetet, ugyanis féltucat más intézetben is dolgoznak kutatók. Az utóbbi években például megnövekedett a Helsinki egyetem részaránya. A legtöbb tömegkommunikációs kutatás társadalomtudományi orientációjú, de léteznek humán, elsősorban irodalmi és történelmi megközelítések is.

Az akadémiai kutatáson kívül a Finn Rádió és több állami bizottság végez kommunikációs kutatásokat. A magánszektor területén pedig a lapkiadók, a kereskedelmi televízió, a reklámügynökségek és a hirdetők folytatnak kereskedelmi kutatásokat.

A kommunikációkutatások gyökerét egyrészt a századforduló óta fellelhető újságmonográfiákban, másrészt a Tamperében 1925 óta folyó újságíróképzésben kell keresnünk. A későbbi hagyományokat három lépcsőbe sorolhatjuk:

1. 1925—60 között pragmatikus újságtanulmányok,

2. 1960—70 között az amerikai szociológia hatása,
3. 1971. óta az integráció keresése és új elméleti megközelítések.

A jelenlegi kutatásokat az új irányzatok jellemzik. Ezek gyökere a finn hírközlés 1960-ban bekövetkezett változásában keresendő. A hosszútávú tervezés részeként olyan filozófiai megközelítést dolgoztak ki, mely a meglevő modellekné bonyolultabb volt. Az új szemlélet inkább a tömegkommunikáció makro aspektusára helyezte a hangsúlyt, elméletileg megalapozott egésszé alakítva a korábbi töredékes szemponthalmazokat. Ez persze nem jelenti az adatok mellőzését, ezek gyűjtése és feldolgozása továbbra is szorosan kapcsolódik az elméleti keretekhez.

A kutatási jelentések mennyisége nem változott a hetvenes évek óta és a kutatások irányában sincsenek gyökeres változások. Az empirikus tömegkommunikáció-kutatás megújulóban van és eredményeit majd a nyolcvanas években láthatjuk.

Másrészt érezhető, hogy néhányan ellenzik sok kutató elméletközpontúságát. A különböző gondolkodásmódok és iskolák létét jelzi az is, hogy Finnországban a tömegkommunikáció-kutatásoknak két szervezete is működik.

NORVÉGIA

Önálló tudomány-e a tömegkommunikáció?

A késleltetett, óvatos bevezető szakaszt követően — 1960 óta — a norvég kommunikációkutatás határozottan konszolidálódott. Tömegkommunikációs kutatás és képzés folyik az oslói, a bergeni, a trondheimi és néhány más vidéki egyetemen. A bergeni Közgazdasági Főiskolán is folyik néhány ilyen vizsgálódás. A kutatások intézményi kerete azonban még meglehetősen szűk és szétaggolt. A szűken vett tömegkommunikáció-kutatással ma legfeljebb 30—40 ember foglalkozik Norvégiában.

Ez idáig viszonylag kevés volt az oktatás és a kutatás közti átfedés. A Sajtókutató Intézet azonban 1980. őszén javasolta, hogy lehessen tömegkommunikációs témával is tudományos fokozatot szerezni. A különböző területeken kutatók között vita folyt arról, hogy önálló tudomány-e a tömegkommunikáció. Egyesek úgy látják, hogy a tömegkommunikáció-kutatást nem szabad elválasztani a szociológiai és tágasabb társadalomtudományi összefüggésektől, mások szerint viszont csak akkor fejlődhet önállóan, ha nem lesz többé a szociológiának, a politológiának, a pszichológiának, a nyelvészetnek vagy a történelemnek alárendelt segédeszköz.

A kutatásokat három fő forrásból finanszírozzák, ezek: a tömegkommunikációs szervezetek; a minisztériumok és más hatóságok; az egyetemek és az országos kutatótanácsok.

A kutatások irányát nehéz néhány szóban meghatározni. A legtöbb kutatás társadalomtudományi indíttatású, de lényeges szempontokat kölcsönöz más humán tudományoktól, például a történelemtől, a nyelvészettől és az irodalomtól. A norvég médiakutatások jellegzetessége, hogy általában a társadalmi tényezők és a tömegkommunikációs eszközök közti viszonyt vizsgálják. Ezt tükrözik például olyan munkák, mint a Norvég Műsorszóró Társaság története, sajtókutatások, és a kommunikáció közösségben, a gyerekek és fiatalok életében betöltött szerepét, a tartalmak megértését vizsgáló kutatások, vagy a második rádióállomással kapcsolatos tervek

Korábban a kis hatókörű, egyedi vizsgálatok voltak többségben, mostanában a hosszabb távú, átfogó, mélyebbre ható kutatások dominálnak. A kormány megbízásából nagyarányú kutatás folyik a hatalom potenciális és valós megoszlásáról az öt fő társadalmi szektor között, beleértve a tömegtájékoztatást is. Egy másik fontos kutatás a helyi médiahasználattal foglalkozik, egy harmadik pedig a rádiós műsorszolgáltatás kiterjesztésének következményeit próbálja felmérni. A tömegkommunikáció mélyrehatóbb vizsgálata több tényezőnek köszönhető. Egyrészt az elérhető források számának növekedésével és a kutatók

számának gyarapodásával is összefügg. Másrészt a kormány, a minisztériumok és az egyetemek is felismerték, hogy egyre nagyobb szükség van a kommunikációs eszközök hatásának mélyebb megismerésére.

Mindezek alapján várható, hogy a közeli években nem kis mértékben fog fejlődni a norvég tömegkommunikáció-kutatás.

SVÉDORSZÁG

Korszakváltás kezdetén?

Itt a kommunikációkutatás majdnem olyan régi, mint maga a tömegkommunikáció. Kezdetei az újságok történetét leíró tanulmányokban, vagy sajtó tartalomelemzésekben lelhetők fel. A kutatások háború utáni fellendülése szorosan kapcsolódott az empirikus szociológia fejlődéséhez és a kommunikációs eszközök társadalmi szerepének növekedéséhez.

A rádió közönségével foglalkozó első szisztematikus kutatásokat a Svéd Rádió támogatta a negyvenes évek végén. Az ötvenes évek elején a politológusok az újságvásárlás és az újságok tartalmi kérdései iránt kezdtek érdeklődni. A sajtó tanulmányozásának vezető szerepe azzal magyarázható, hogy a sajtót a véleményformálás legerősebb eszközének tartották, és a rádiótól egyébként is nehéz volt anyagokat szerezni. A svéd rádió kutatásai főleg azt a célt szolgálták, hogy hangsúlyozzák a sajtó és a hírszóró eszközök kutatása közti demarkációs vonalat. A svéd rádió a közönségkutatásokra összpontosított.

A 60-as években nőtt a kommunikációval foglalkozó kutatók száma, megsokasodtak a kiadványok és egyre több intézmény kapcsolódott be a kutatásba. A felmérések egyre mélyebbre hatoltak. Már nemcsak a tartalmakat vagy a közönséget vizsgálták, hanem társadalmi kontextusba helyezték a kommunikációs folyamatot. Így a politikai, gazdasági szempontokat is kezdték figyelemmel kísérni a kutatók. Másszóval, a hangsúly a kommunikációs szituációra helyeződött át.

A kezdeti időszakban gyakoriak voltak a történelmi témák, ennek ellenére a műsorszórás története még nem készült el. Még ma is a közönségvizsgálatok a leggyakoribb empirikus témák. Az utóbbi években a kommunikációs tartalmak vizsgálata jelenti a fejlődést. A szigorúan politikai tartalmaktól eljutottak a kulturális és reklámhordozó tartalomelemzésekig. Az elmúlt évtized kutatásai közül a legjelentősebb a „kulturális indikátorok" vizsgálata volt, mely hidat vert a humán és a társadalomtudományi kutatók közé.

Kutatnak a kommunikációs szituációk, az úgynevezett információs szakadékok, a politikai véleményalakulás, az újságírók szerepe és más kommunikációs rendszerek témakörében is. Kritikusan szemlélve a kutatások eredményeit, meg kell jegyeznünk, hogy a felvetett témák sokszor érdekesebbek, mint az eredmények. Ennek oka egyrészt a kutatók viszonylagos elszigeteltségében, másrészt a megrendelők „adatorientáltságában" keresendő, amely túlzottan empirikus irányba terelte a munkát.

A svéd tömegkommunikáció-kutatások helyzete jelenleg nem könnyű. Bár több pénzt költöttek a kutatásokra, nem mondhatjuk, hogy javultak volna, sőt a stagnálás bizonyos jelei fedezhetők fel. Gondot okoz a kutatóhelyek szétszórtsága és a pénzforgások bizonytalansága.

A kutatók közössége tudatában van annak, hogy a kölcsönös kapcsolatok nélkülözhetetlenek a fejlődéshez; ezért 1976/77-ben létrehozták a Svéd Tömegkommunikáció Kutatók Egyesületét. A kutatók közti koordinációt szolgálja a NORDICOM svéd részlege is.

Bár a mostanában végzett kutatások témái továbbra is hagyományosak, mutatkoznak a változás jegyei is, már láthatók bizonyos elméleti kezdeményezések csírái.

BÖCZ SÁNDOR

Éterháború Libanonban

Ha majd egyszer beköszönt a béke, és újra lesz tekintélye, hatalma a libanoni kormánynak, akkor a fegyverek elhallgattatása után szükségszerűen el kell némítani az egymás ellen acsarkodó kalózrádiókat is. Ez a pont minden valamire való rendezési tervben szerepel, de ma még elképzelni is nehéz azt az eszményi állapotot, amikor már az illegális rádiók, televíziók, lapszerkesztőségek bezárása kerül napirendre. Áprilisban hetedik évébe lépett a polgárháborús konfliktus. A tizenhét vallás, nyolcvan politikai párt, harminc fegyveres milícia országában ádáz propagandaháború folyik.

A fasisztoid falangista párt rádióállomása, a Libanon Hangja 1975 novembere óta működik. A 170 tagú stáb igazgatója szerint azzal a céllal hozták létre és tartják fenn, hogy „megfelelő légkört teremtsenek a helyzet normalizálásához". A valóság ezzel szemben az, hogy nincs még egy rádió Libanonban, amely olyan mértékben járulna hozzá a belpolitikai és a nemzetközi légkör mérgezéséhez, mint a „szabadság és a méltóság hangja". A tendenciózusan tálalt, igen gyakran költött, felnagyított, eltorzított hírek csupán eszközül szolgálnak a baloldali erők, Szíria és a palesztin gerillamozgalom ellen folytatott uszító hadjárathoz.

Mivel az izraeli rádió, a nagy nyugati lapok és hírügynökségek elsődlegesen a falangista rádióból, sajtóból merítik értesüléseiket, a világ nagy része arra kényszerül, hogy falangista szemüvegen át szemlélje a libanoni eseményeket. Így alakulhat ki olyan benyomás, mintha Zahléban és Bejrútban nem a jobboldali milíciák kezdeményeztek volna súlyos áldozatokat követelő összecsapásokat a szíriai csapatokból álló arab békefenntartó erőkkel, hanem a szíriai hadsereg indított volna „népirtó háborút" a zahlei és a kelet-bejrúti keresztények ellen; s mintha nem falangista fegyverletétellel, hanem falangista győzelemmel végződött volna a zahlei kaland. Besir Gemajel, a jobboldali milíciák parancsnoka azzal fogadta a Zahléból visszatért „hősöket", hogy harcukkal nemzetközivé növelték Zahle ügyét. Tagadhatatlan, hogy ez a beállítás nem kis részben a rendkívül agresszív propaganda sikere.

A falangista rádiónak egyébként saját tudósítója van Párizsban, Londonban, Washingtonban és New Yorkban. Feltehetően a falangista televíziónak is lenne, ha egy politikai botrány, illetve az azt követő kompromisszum át nem húzza a Gemajel-família nagyratörő terveit. A kísérleti adás időszakában történt, hogy néhány falangista fegyveres „üzleti okból" elrabolta a libanoni állami televízió igazgatóját. Fogvatartása alatt arra próbálták rávenni, hogy az állami tévé 12-es csatornáját — ezen sugározták a kísérleti műsort — engedje át a falangista televíziónak. A később szabadon bocsátott igazgató nemleges válaszát a miniszterelnök is megerősítette.

A tévé-ügy azonban csak azért került le a napirendről, mert nagyjából egyidőben elkészült és megkezdte kísérleti adását a baloldali nasszerista mozgalom televíziója. A fentebb említett kompromisszum lényege abban állt, hogy a kormány követelésére a két párt kölcsönösen lemondott a zavaróberendezésekkel is felszerelt tévéadó üzembe helyezéséről.

Nem így Haddad őrnagy, aki a dél-

libanoni határövezetben izraeli támogatással hozta létre a „Szabad Libanon" néven kikiáltott jobboldali miniállam tévéadóját. Haddadnak természetesen saját rádióállomása is van: a Reménység Hangját afféle jótékony amerikaiak egyházinak álcázott szervezete tartja fenn és üzemelteti. Ami a műsorát illeti, sehol sem népszerűbb, mint Washingtonban és Tel-Avivban.

A televízióról lemondott nasszeristák rádióját eleve ugyanazzal a céllal hozták létre, hogy az ország egész területére sugárzott műsorával ellensúlyozza a falangista rádió egyoldalú, hazug programját. Az Arab Libanon Hangja nevéhez híven a szabad, demokratikus és arab Libanonért küzd. „Ha ezt a célt elérjük, nyomban bezárhatjuk a rádiót" — mondja az igazgató, aki a kezdeti háromtucat munkatárssal szemben ma ötven állandó és hetven időszakos alkalmazottra támaszkodik. A technikusok és műsorkészítők között nagy számban vannak szíriai, egyiptomi, kuvaiti arabok, ami önmagában is tükrözi az adó pánarab jellegét.

A falangista rádió keresztény riválisa a Szabad és Egyesült Libanon Rádiója, amely Észak-Libanonban, a Szolimán Frangié, volt köztársasági elnök ellenőrzése alatt álló területen működik. A rádió vezetője egy maronita pap, aki közölte, hogy a Marada-brigád (Frangié milíciája) tévéállomása is adásra készen áll, de amíg a falangisták nem sugároznak műsort, addig ők is várakozó álláspontra helyezkednek.

Az Arab Forradalom Hangja a legfiatalabb rádió, csak 1980 januárjától működik. Tulajdonosa a Libanoni Arab Hadsereg, amely Khatib hadnagy vezetésével az 1975—76-os polgárháború idején vált ki a reguláris hadseregből, s amely a haladó Nemzeti Mozgalom részének vallja magát. A műsort tíz „önkéntes" állítja össze.

A kormány kezdetben rendeleti úton és a műsorok zavarásával is megpróbálta elejét venni az illegális rádiók elszaporodásának. Sikertelenül. Az éterbeli konkurrenciának csak a nemzeti megbékélés, az egységes, független, szuverén Libanon helyreállítása vethet véget.

SZEKFŰ ANDRÁS

Kábeltelevízió Kanadában

Ma Kanada a világ kábeltelevízióval legjobban ellátott országai közé tartozik. A háztartások 59 százaléka kapcsolódik valamely kábelhálózathoz, ez 4,4 millió kábelháztartást jelent. Ennél nagyobb kábeltelítettség tudomásom szerint csak Belgiumban van, a kanadai adatok jelentőségét azonban akkor érzékeljük igazán, ha összehasonlítjuk a két ország földrajzi kiterjedését. A kicsi, sűrűn lakott Belgiumban egészen mást jelent ugyanaz az ellátottság, mint a hatalmas területű Kanadában. A *hajtóerő* azonban mindkét esetben azonos volt: a külföldi műsorok vételének megteremtése, a nagyobb műsorválaszték. (Kanadában az USA-beli műsorokról van szó, Belgiumban francia, luxemburgi, holland, német és angol műsorokról.) Mivel Kanadában a sűrűn lakott terület „vékony" sávot alkot az Egyesült Államokkal közös határ mentén, már az ötvenes évek közepétől érdeklődni kezdtek a határon átcsorduló amerikai műsorok iránt. Kézenfekvőnek tűnt, hogy a vételi lehetőségeket nagyközösségi antennarendszerekkel kitágítsák. Ezek az antennarendszerek jelentették, és jelentik a kábeltelevízió kialakulásának bázisait. A kettő között a különbség az, hogy a kábeltelevízióval saját — a levegőn keresztül *nem* fogható — műsorokat is közvetítenek.

A nagyközösségi antennákkal általában fogható a három nagy amerikai tévéhálózat valamelyik határközeli adója, és ma már többnyire egy-egy határközeli PBS-adó is. (PBS: Public Broadcasting System, az USA oktatási-kulturális jellegű, nem hirdetésekből fenntartott adóinak egyesülése. Nevét Közhasznú Műsorszórási Egyesülésnek lehetne fordítani.) Ezenkívül venni lehet „független" — azaz nem a három nagy hálózathoz tartozó, de szintén reklámokból élő — amerikai adók műsorát is. Talán furcsa, hogy csak az amerikai kínálat *után* említem a kanadai saját adókat. A kanadai rendszerben szintén vannak hirdetésekből élő adók (angol és francia nyelvűek is) és van az állami műsorszórás: angolul a CBC (Canadian Broadcasting Company), franciául a Radio Canada (ami televíziót is magába foglal). Ezek azonban két szempontból is ki vannak szolgáltatva az amerikai televíziózásnak. Nemcsak a határon átcsorduló adások miatt, hanem azért is, mert a kanadai állomások maguk is igen nagy részben közvetítenek amerikai műsorokat. Főműsoridőben az angol—kanadai magánadók műsorainak 90 százaléka amerikai (!), de még a francia—kanadai magántársaságok is 70 százalékban közvetítenek amerikai műsorokat. Ilyen körülmények között a hazai műsorok pártfogolása szinte kizárólag az állami adók nyakába szakadt. Az angol—kanadai állami adó például költségeinek 95 százalékát fordítja kanadai műsorok készítésére, illetve vásárlására, amivel annyit ér el, hogy főműsoridejének 70 százalékát kanadai műsorokkal tölti ki. (A külföldi programok behatolásának gazdasági mozgatója olcsóságuk. Mivel ezek gyártását már finanszírozták az USA-ban, eladási áruk jóval kisebb, mint egy hasonló műsor kanadai előállítási költsége.)

Ezek után talán nem meglepő, hogy az angol—kanadai lakosság teljes tévénézési idejének 75 százaléka esik amerikai műsorokra (amerikai és kanadai adókon), és hogy a gyerekeknél ez az arány eléri a 83 százalékot! Nem csoda, ha minden vitában, mely televíziózási, műsorpolitikai kérdésekről folyik, nagy súllyal vetődnek fel a nemzeti kultúra fennmaradásának, a nemzeti azonosság kialakításának és megőrzésének szempontjai.

A nagyközösségi tévéantennákhoz kapcsolódó kábelhálózat mindenütt (nálunk is) magában rejti azt a lehetőséget, hogy nem az éteren át érkező műsorokat is továbbítsanak rajta. A folyamat önmagát hajtja előre: amint megkezdődött a saját műsorok továbbítása, felmerül a (gazdasági, kulturális vagy politikai) igény további műsorok közvetítésére, erre a régi kábel már nem alkalmas, kiépül egy új, nagyobb teljesítményű kábelhálózat, ezen már üres csatornák is vannak, az üres csatornák kihasználására szolgáló új szolgáltatásokat (már nemcsak műsorokat, hanem egyebet is) találnak ki, lassan ismét kinövik a kapacitást, és így tovább.

Még egy megjegyzés, a jogi szabályozásról. Sem Kanadában, sem az Egyesült Államokban nem állami, hanem gazdaságilag önfenntartó magáncégek kezében van a kábeltelevíziózás. A szolgáltatás természetéből következik azonban, hogy — eltérően a hagyományos tévéadóktól — itt nincs lehetőség a szokásos kereskedelmi versenyre. Egy adott földrajzi területen csak egy társaság fektet kábeleket. A fogyasztó választása annyi, hogy vagy igénybe veszi a kábeltársaság szolgáltatását, vagy nem; de amíg ott lakik, nem fordulhat *másik* társasághoz. Ilyen esetekben a fogyasztók érdekeit Kanadában egy állami szerv, a Kanadai Rádió-Televízió és Távközlési Bizottság (CTRC) képviseli. Ez a szerv engedélyezi egy-egy területen valamely kábeltévé-társaság működését, és a szerződésben kiköti (majd ellenőrzi is) a nyújtott szolgáltások körét, valamint a felszámítható előfizetési díjakat. (Emelésükhöz a CTRC hozzájárulása szükséges.)

Közelkép: Cablevision Nationale

Quebec államban és ezen belül Montrealban is az élet minden területére rányomja bélyegét a francia—angol kettősség, az ebből következő ellentétekkel. Így van ez a kábeltelevízióval is. Montrealt két kábeltévé-társaság látja el műsorral: a Cablevision Nationale és a Cable TV. Mindkettő főleg angol műsorokkal indult húsz évvel ezelőtt, de az utóbbi években a Cablevision Nationale kénytelen volt felismerni, hogy túlnyomórészt (85 százalékban) francia anyanyelvű területén több francia csatornát kellene kiépítenie. A felismerés megkésettségének tulajdonítják a helybeli hozzáértők, hogy Montrealban a neki kiosztott területet a Cablevision Nationale csak 45 százalékban tudta meghódítani, s ez mint látható, *kevesebb* a fentebb említett 59 százalékos országos telítettségi aránynál. (Holott az utóbbi adat magában foglalja a városokon kívüli háztartásokat is.)

Jelenleg Montrealban mintegy 350 000 háztartásban van kábeltévé, ebből 120 000 tartozik az angolorientációjú Cable TV társasághoz, a többi a Cablevision Nationale-hoz. (Természetesen a Cable TV is továbbítja francia adók műsorát.) A két társaság körülbelül hasonló mennyiségű műsort szolgáltat. Nekem a Cablevision Nationale műsoraival, stúdiójával és adóberendezéseivel volt alkalmam közelebbről megismerkedni.

Mivel több régebbi nagyközösségi antennarendszerből alakult ki, a Cablevision Nationale jelenleg kétféle szolgáltatást nyújt Montrealban. Egy régebbi telepítésű hálózaton „csak" 21 csatornát közvetít, míg újabb hálózatán 30+4-et. A hálózatokon az első 12 csatornát (ezek a legfontosabb adók és szolgáltatások) közönséges tévékészülékekkel is lehet venni. Aki a további csatornákat is nézni kívánja, vásárolhat vagy bérelhet egy erre szolgáló *adaptert*. Havi 3,50 kanadai dollárba kerül, ha bérli, és körülbelül 100 dollárba, ha megveszi. Ha már pénzről van szó, a rendszer alapszolgáltatásának (12 csatorna) előfizetési díja havi 6,75 kanadai dollár. Aki a további csatornákat is nézi, havi 1 dollár pótlékot fizet. (Itt jegyzem meg, hogy a hálózat átállítása és műszaki korszerűsítése nagy megterhelést rótt a kábeltársaságra. Ottlétem idején adták be kérelmüket a Kanadai Rádió-Televízió és Távközlési Bizott-

sághoz, melyben az előfizetési díjat 9,75-re, illetve két év múlva 11,25-re kívánják emelni. Összehasonlításként: egy napilap ára Kanadában körülbelül 50 cent.)

30+4 lehetőség

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon mi a csodát közvetítenek 30 csatornán, ha még a meglévő hagyományos tévéadókat sem tudják vonzó, jó műsorokkal megtölteni? A válasz: nemcsak műsorokkal, hanem különféle *szolgáltatásokkal.* Ha végignézzük a Cablevision Nationale montreali csatornabeosztását, alapvetően négyféle felhasználási módot különböztethetünk meg:

— USA-beli és kanadai tévéműsorok (14 csatorna);
— Tévéműsor-jellegű kábelszolgáltatás (7 csatorna);
— Nem műsorjellegű kábelszolgáltatás (9 csatorna);
— Kívánság szerint közvetített műsorok (+4 csatorna).

Nézzük ezeket sorban. Az USA-beli és kanadai tévéműsorok 14 csatornája a valóságban nem jelent 14 teljesen különböző műsort, mivel van köztük azonos hálózathoz tartozó, csak más helyről sugárzott adás, és mivel a kanadai adók is igen sok USA-sorozatot adnak. A változatosság bizonyos fokig az *ismétlésben* jelentkezik, tehát a néző tudja, hogy az X sorozat filmjeit az egyik kanadai adó után két hónap múlva a másikon is láthatja, az Y sorozatot viszont előbb látja az USA CBS-hálózatán, és azután a francia, majd az angol—kanadai adón stb. Magukról a műsorokról nem mernék véleményt mondani a rövid ott-tartózkodás alapján, csak idézhetem kanadai ismerőseimet, akik — az átlagos kanadaiak véleményét summázva — azt mondták, hogy a kanadai adók abban különböznek az amerikai adóktól, hogy *még* rosszabbak. (Természetesen ők is sok-sok órán át nézték a rosszat és a még rosszabbat.) Számomra a levegőből (is) fogható adók közül az egyetlen, mely igazán különbözött a többitől, az USA PBS-hálózatának egyik, szintén határközeli adója volt.

A tévéműsor-jellegű kábelszolgáltatások legérdekesebbje a jellegzetesen Quebec-i TVFQ—99 „adó", amelynek műsora részben quebec-i francia, de nagyobbrészt műholdon kapott francia programokból áll. Ez a csatorna a francia kapcsolatok egyik legerősebb láncszeme. Érdekességként elmondták, hogy műsorát a 3 francia programból válogatják, de igyekeznek a francia *vidéki* műsorokat előnyben részesíteni, mert ellenükre van a Párizs-központúság.

A Cablevision Nationale választéka Montrealban

1 Speciális programok, napi információk
2 WCAX (Burlington, USA) CBS
3 CBFT (Montreal) Kanadai állami, helyi adó
4 TVFQ—99 (Montreal)
5 Fogyasztói tanácsadás — állásközvetítés
6 CFTM (Montreal) Francia magántévé
7 CIVM (Montreal) Állami; helyi, főleg oktatási adó
8 Közösségi információk
9 Időjárásjelentés és műsortájékoztató (angolul és franciául)
10 CFCF (Montreal) Angol helyi magántévé
11 Apróhirdetések, ingyen(!)
12 CBMT (Montreal) Angol állami adó
13 Télé-informations — írott hírek az angol és francia sajtóból
14 CKSH (Sherbrooke) Kanadai francia magánadó
15 WPTZ (Plattsburg, USA) NBC
16 WETK (Burlington, USA) PBS
17 CHLT (Sherbrooke) Kanadai francia magántévé

18 CJOH (Cornwall) Ottawai angol magánadó
19 WMTW (Poland Spring, USA) ABC
20 CKTM (Trois-Rivieres) Kanadai francia állami adó
21 WEZF (Burlington, USA) ABC
22 Parlamenti közvetítés Ottawából (Ha nincs ülésszak, telefonon keresztül, tévéjátékok játszhatók)
23 Tanfolyamok (angol és francia nyelvek, oktatás, hobbi)
24 Télé-reportage és „Contact" (helyi információ és puplic access)
25 Gyerekek-fiatalok (angol és francia)
26 Nemzetgyűlés (Quebec-ből)
27 Nemzetiségi csoportok (20 féle!)
28 Művészetek
29 Tudomány és oktatás
30 Sport és kikapcsolódás
31—34 Katalógusból választott műsorok közvetítése kívánság szerint, a megbeszélt időpontban

Ugyancsak tévéműsor-jellegű (bár attól bizonyos fokig különböző) szolgáltatást nyújtanak a 25., 26., 27., 28., 29. 30 csatornák. Címük általában magáért beszél. A 24. csatornán a „public access" olyan szolgáltatást jelez, mely az Egyesült Államokban meglehetősen elterjedt a hetvenes években. A kábeltévé-társaság itt *bármely* jelentkezőnek (csoportnak vagy egyénnek) „érkezési sorrendben" biztosítja a műsorkészítés lehetőségét, amennyiben rendelkezésre bocsát egy minimális műszaki berendezést és kezelőszemélyzetet. Ezen egy hordozható képmagnót, illetve egy igen egyszerű és kicsi, de sok mindenre alkalmas stúdiót kell érteni. (Ugyanilyen módon készül a 20-féle nemzetiségi műsor.) Ottjártamkor éppen kambodzsai—kanadaiak beszéltek saját nyelvükön, a tapintat nem engedte megkérdeznem, vajon melyik politikai irányzathoz húznak. Vendéglátóim megkérdezték, nem akarok-e valamit közölni a montrealiakkal. Ha igen, üljek le a kamera elé, és beadnak az egyik csatornára. Úgy éreztem mondandóim bizonyára nem érdekelnék a délelőtti montreali tévénézőket és köszönettel kitértem a lehetőség elől.

Az eddig nem említett közvetítéseket nevezem *nem műsorjellegű* kábelszolgáltatásoknak. Nagy sikere van az apróhirdetéseknek. Ha az ember véletlenül rátekeri a csatornaváltót, meglehetősen unalmasnak tűnik. Zenekísérettel színes képek váltakoznak lassú ritmusban, alattuk vagy közöttük francia és angol szövegek. A képeken házak, autók, értékesebb tárgyak. A szöveg közli, hogy az itt látható ház, autó stb. ennyi és ennyiért eladó, telefon ez és ez. Kép nélkül ingyenes a szolgáltatás, a képet minimális térítésért készítik. Az egész műsorkazettáról megy, naponta számtalanszor megismétlik ugyanazt, tehát sok időpontban találkozhatunk egy-egy eladó autóval. Az így hirdetett tárgyak állítólag nagyon hamar gazdára találnak. Némi humort is éreztem abban, hogy az ülésszakszünetek idején gazdátlan 22. csatornán — ha van nyomógombos telefonom — személyesen játszhatok űrháborúsdit a kábeltársaság Apple márkájú minikomputerével.

Még egy szót a kívánságtévéről. A mintegy 4000 műsorcímet tartalmazó katalógusból bárki választhat műsorokat. Felhívja a kábelközpontot, és időpontot kér. Ha már másvalaki kérte a műsort, megkérik, nézze akkor. Ha még nem, megadnak egy időpontot és lejátsszák neki. Négy csatornán megy ez a játék, és mint mondták, a csatornákat a teljes adásidő 80 százalékában kihasználják. A kérhető filmek között játékfilmek, tévéjátékok gyakorlatilag nem szerepelnek. A főbb témakörök: művészet és irodalom, civilizáció és kultúra, gyerekek, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, ipar, sport és kikapcsolódás. Végiglapozva a katalógust (kétféle van, egy rövidebb ingyen és egy részletesebb 2,50-ért) számos sokat ígérő, színvonalas filmet találunk. A gyártók közt előkelő helyet foglal el a National Film Board of Canada, a kanadai állami filmintézet, tulajdonképpen filmgyár.

Kinek és mire jó?

Mint ígérik, 1982-re minden előfizetőjük 30+4 (sőt még több) csatornát nézhet. Most folyik a vita, hogy milyen formában indítsanak Kanadában *fizető televíziót*, ahol további műsorokért egyenként, vagy csatornánként kell fizetni valamilyen összeget. Elsősorban friss mozifilmekről van szó, melyek még a 30 csatornás kínálatban sem szerepelhetnek, illetve sporteseményekről, színházi és más közvetítésekről.

Milyen technikával történik mindez? Meglátogattam egy toronyház két felső szintjén elhelyezett műszaki bázisukat. Azért költöztek ide, mert — bár ők már kábelen továbbítanak — az érkező műsorok többségét mikrohullámon kapják. A tető is tele volt szebbnél szebb parabolaantennákkal. A berendezés három fő részből áll. Az egyik a vevők, erősítők, A másik a vezérlő komputer. A harmadik az a csatornánként három képmagnó, melyről a műsort adják. Ezek ¾ hüvelykes kazettás képmagnók a nálunk is ismert, de sajnos még alig alkalmazott U-Matic családból. Képminőségük, megbízhatóságuk kiváló, az előfizetői készülékekben semmi különbség nem észlelhető az így vagy az egyéb módon rögzített műsorok között. Egy csatornát két képmagnó lát el, biztosítva a folyamatosságot, a harmadik tartalék. Indításukat, leállásukat számítógép vezérli. Az egész berendezésen összesen 3—4 technikus dolgozik. Természetesen a hálózatfejlesztést, karbantartást és stúdiótechnikát ellátók száma lényegesen nagyobb. Mindent egybevéve, a Cablevision Nationale-nak jelenleg 177 műszaki és 154 nem műszaki alkalmazottja van.

Végső soron fel kell tennünk a kérdést: vajon mire jó ez az egész bonyolult szervezet, milyen a „nézettsége", megéri-e a montrealiaknak? Ha nem érné meg, nyilván nem fizetnének rá elő — mondhatnánk, de ez csak féligazság. Az, hogy valaki kábelelőfizető lesz az USA-beli és kanadai tévéadók jobb vétele kedvéért, még csak az *antenna* sikere, nem a kábeltévéműsoré. Valamivel többet mond a használatról az az adat, hogy az előfizetőknek több, mint a fele használja az *adaptert*, amely a külön szolgáltatások nagy részét nyújtja. (Mintegy 80 000-en vásároltak egyet maguknak, 50 000-en bérlik.) Ugyancsak a használatról tanúskodnak a beérkező apróhirdetések, a műsorkérések, a 42-féle tévéjáték igénybevétele. Valószínű, hogy az egymással kapcsolatot tartó és kapcsolatra vágyó nemzetiségi csoportok is megnézik saját adásaikat. Nyilvánvalóan van nézője az egész napos gyerekműsornak és az egész napos sportműsornak. De általában elmondható, hogy az esetek jelentős részében nem beszéltünk a hagyományos értelemben vett tévénézésről. A kábeltévét az emberek *használják*. Megnézik az időjárásjelentést, heteken át nem néznek bele a hirdetésbe, de ha egyszer autót akarnak venni, akkor mindennap megnézik a kínálatot, esetenként játszanak a számítógéppel egy játékot stb. A kábeltévé már nem televízió az általunk használt értelemben. Lehetőségei közül még a 30+4 csatornás rendszer is csak igen keveset valósít meg. Ugyanazok a kereskedelmi és politikai érdekek, melyek létrehozták, be is határolják bizonyos irányokba. Az áttekintés tanulságaiból annyit már félúton is megelőlegezhetünk, hogy a kábeltévét egyelőre még csak műszakilag találták fel. *Társadalmi feltalálása* még a kezdet kezdetén tart — az eredmények így is hallatlanul izgalmasak.

HORVÁT JÁNOS

Teletext – avagy (mi) újság a képernyőn

Hogy pontos fogalmaink legyenek arról, hogy (mi) újság a világ képernyőin, ahhoz előbb-utóbb szükség lesz bizonyos fogalmak tisztázására, esetleg szóalkotásra is, hiszen lassanként már tömegessé válnak azok az idegen — és nemegyszer érthetetlen — kifejezések, amelyeket a modern távközlés ömleszt a köznyelvbe.

Az egyik legújabb betolakodó a „teletext", amely persze használható lenne változtatás nélkül, vagy akár tükörfordításban is (távolszöveg) de talán mégis helyesebb lenne a magyar változatát megtalálni, hiszen olyan fejlődési lépcső ez, amely nem reked meg a műszaki berkekben, hanem egyenesen a háztartásokba vonul be. Jobb híján egyelőre képernyőújságként emlegetik.

Televíziós hírműsorokról szóló tankönyvek alapeleme a televíziós és újsághírek terjedelmének összevetése, és annak bizonyítása, hogy a televízió belátható időn belül nem veheti fel a versenyt az újságokkal, már ami a cikkek, elemzések terjedelmét illeti.

E tétel mindaddig igaz volt, míg a televíziós híreket a szokásos híradó formátumben képzelték el. Azonban már a kábeltelevíziózás korai szakaszában is megjelent — elsősorban az Egyesült Államokban — egyes hírügynökségek teljes anyaga egy e célra fenntartott csatornán. Ez azonban mindaddig nem tette lehetővé az újságokban megszokott „lapozgatást", amíg meg nem született a kétoldalú kapcsolat, vagyis az előfizetőnek nem lett lehetősége arra, hogy befolyásolja a hozzá érkező információk sorrendjét, rendszerét. E lehetőség azt jelentette, hogy a hírszolgáltatás túlnőhetett az eredeti céljain, és megfelelő számítógépes adatbankkal összekötve szinte korlátlan mennyiségű információt szolgáltathatott.

Minthogy Európa a kábeltelevíziózásban messze Amerika mögött maradt, ezért saját adatbankjai közvetítőjéül a már többé-kevésbé kiépített telefonhálózatot tette, ezért aztán a nyugat-európai országok többségében az adatbankot a posta működteti.

A legelterjedtebb az úgynevezett Prestel-rendszer, amelyet a brit posta fejlesztett ki, és eddig átvette Olaszország, az NSZK, Hollandia, Svájc, Ausztria és Hong-Kong postaigazgatósága, valamint belga, norvég, finn, svéd és spanyol magánvállalatok. A Prestel-rendszernél a megfelelő nyilvános szám felhívása után több százezer (!) oldalnyi számítógépben tárolt információ hívható le a képernyőre. A szolgáltatás nem ingyenes, hanem számlázza az adott információk értékét. Kivetíti például a repülőgépek aznapi indulási idejét (nem a nyomtatott és esetleg megváltozott menetrend, hanem a napi helyzet, a friss információk alapján!), de ha valakit a csatlakozások is érdekelnek, akkor feliraton közli a további információk árát — néhány pennys összegek — amelynek elfogadását az előfizető további érdeklődésével nyugtázza. A Prestel szinte mindenről pontosan tud, hiszen információit napról napra, óráról órára aktualizálják, legyen szó időjárásról vagy politikáról. És készen áll a számtalan elektronikus tévéjáték bármelyikére, aminek következtében aztán a havi telefonszámla néha igen tetemes.

A Teletext-rendszer alapvetően eltér a fent vázolt modelltől. Itt az információk mennyisége kevesebb és technikailag körülhatárolt, viszont nincs szükség sem kábeles- sem telefonkapcsolatra, csak egy hagyományos tévékészülékre, amelyet úgynevezett dekóderrel látnak el. Az információkat itt „beleszövik" az ún. kioltó jelbe. Láthatóvá tételük feltétele a pontosan beállított antenna és a dekóder, amely a jeleket megfejti és írott oldalakká alakítja.

Másfél éve már, hogy Ausztriában üzemszerűen működik az ORF eme szolgáltatása, úgy hogy a rendszer működését talán legcélszerűbb ezen keresztül szemléltetni. Az újság sugárzása együtt kezdődik és együtt zárul a műsorsugárzással. Az információk 100 oldalt tesznek ki – egy oldalon 24 negyven betűhelyes sor van – és három regiszterre oszlanak. A számozás 100-zal kezdődik, ez egyben a tartalomjegyzéket tartalmazó oldal is. 101-től 140-ig terjednek a közérdekű szolgáltatások, tehát út-, vasút-, közlekedési és időjárásinformációk, orvosi és patikaügyeletek, ételreceptek stb. és bizonyos már előre jelzett filmek feliratai a gyengén hallók számára. (Egy gombnyomással e feliratok rákopírozhatók az adásképre.) A második regiszter 140-től 170-ig terjed és részletesen tartalmazza a rádió- és televízióműsorokkal kapcsolatos információkat, a kezdési időpontot, a stáblistát, a tartalmakat és mindenféle műsortippet a csemegézni kívánó hallgatók és nézők számára, 170–200-ig terjednek a különféle napi hírek, politikai információk, kommentárok és elemzések.

Ha a néző—olvasó nem avatkozik közbe, akkor a gép maga „lapozza" végig 100-tól 200-ig az oldalakat, úgy hogy 15–16 másodpercet hagy egy oldal végigolvasására.

De a dekóderhez, illetve a tévéhez mellékelt kis vezérlőegység számskálája segítségével a néző maga is elvégezheti a lapozgatás-szelektálás műveletét, úgy hogy a kívánt oldalszámot beüti. A tájékozódásban segíti a 100. oldal áttekintő tartalomjegyzéke, amelyre újból és újból visszatérhet. Minden oldal fejlécén ott szerepel az oldalszám, a dátum, a pontos idő, és ahol szükséges, az is, hogy az információ mely napon, vagy éppen órában keletkezett. (Pl. meteorológiai jelentés.) Az oldalak alján pedig rendszerint utalás történik arra, hogy hol olvasható még bővebb információ az adott témakörről.

Vegyünk egy példát: A 100. oldal arról tájékoztat, hogy a politikai hírek címeinek gyűjtőoldala a 170-es. Ha az ember „átlapoz" ide – ilyenkor a gép valóban átszalad

a közbeeső oldalakon, amit az oldalszámskála futásán lehet nyomon kísérni — akkor megtalálja, hogy a „megostromolták a spanyol parlamentet" — című hír oldalszáma 175. Itt bővebb tájékoztatás található a puccs részleteiről, majd az oldal alján újabb információ következik például arról, hogy a puccsista ezredes életrajza a 176. oldalon olvasható. Itt az oldal alján esetleg további ajánlat várja az olvasót, vagy a kör bezárásaként a kiinduló hír — tehát a 175-ös — oldalszáma.

A különféle információk (idő, dátum, lapszám stb.) más-más színben, ízléses elrendezésben jelennek meg, akárcsak az időjárásjelentés számítógép kirajzolta ábrácskái esőről, szélről, hóról. Valamennyi oldal, akárcsak a már korábban említett nagyothallók számára készített feliratok, egyetlen gombnyomással az adásképre úsztatva is tökéletesen olvashatók.

A háttértelevíziózás ily módon tökélyre emelhető, mert egy délutáni, de akár unalmasabb esti műsorral együtt láthatók a legfrissebb hírek és információk. Ha valaki mégis a műsorra koncentrál, de nem szeretne lemaradni a világ fontos eseményeiről, akkor rábízhatja magát a 190-es oldal gyorshírére, mely mindössze két soros, és a képernyő alsó harmadában jelenik meg. Ez mindig az éppen legfontosabb hír, amelyet ha az olvasó tudomásul vett, egy gombnyomással eltüntet, és élvezi az éppen futó műsort. De a 190-es oldal „él", ami azt jelenti, hogy ha a szerkesztőségben ezt a bizonyos hírt cserélik, tehát új esemény, vagy az előbbi valamely fejleményre válik gyorshírré, akkor az *automatikusan* megjelenik a képernyőn, figyelmeztetve a nézőt a továbblapozás szükségességére.

A Teletext előnyeit szükségtelen ecsetelni. Az információk beszerzését meggyorsítja és megkönnyíti. Nem kell kivárni a hírperiódusokat, és nem kell órákig tárcsázni a repülőtéri információt sem. A képernyőújság „készítése" nem bonyolult vállalkozás. Az osztrák tévében mindössze háromszobányi helyet igényel a teljes szerkesztőség, az elektronikus író-tördelő berendezés alig íróasztal méretű, és egyszeri beruházás. Elült már az újságkiadók konkurrenciától félő kezdeti tiltakozása is, minthogy az APA, az Osztrák Hírügynökség az Újságkiadók Szövetségének a megbízásából maga állítja össze a politikai információkat tartalmazó oldalakat és a Teletext címsorok mindig utalnak az újságok idevonatkozó részletes jelentéseire is.

Az első regiszterben is vannak olyan Teletext oldalak, amelyeket az ORF szerkesztősége egyszerűen csak átvesz a maga rendszerébe: ilyen az időjárásjelentés, amelyet a Meteorológiai Intézet maga táplál számítógépbe.

Maga az elektronikus írógép a leütés pillanatában már adáskész betűket állít elő, és azonnal „tördeli" az oldalakat. A szolgáltatás maga természetesen ingyenes, de gondot jelent egyelőre Ausztriában a készülékekhez kapcsolandó dekóderek ára. Ez jelenleg 5000 schilling — a már beépített dekóder olcsóbb, mintegy 3000 schilling pluszt jelent — de ez nem egészen mérvadó, hiszen a tényleges tömegtermelés csak most indul, és ez nyilvánvalóan leszorítja majd az árakat. Tény azonban, hogy egy esztendő elmúltával már mintegy 50 000 olyan készülék van, amely a Teletext vételére alkalmas.

Magyarországon is elkezdődtek a kísérletek, a BME Híradástechnikai Intézete és a Posta Kísérleti Intézet közös bemutatóján üzemszerűen is működött a rendszer, bevezetése tehát elhatározás kérdése. Döntésre vár még az, hogy ki fogja szerkeszteni az anyagokat — az MTI és a televízió jöhet szóba —, és gondot okoz, hogy a relatíve amúgy is magas tévéárakat a dekóder még tovább növeli.

De hogy a Teletext előbb-utóbb nálunk is megjelenik, az nem lehet kétséges. Úgyhogy a képernyőújság címre vár . . .

Szonda

Kül- és belföldi események visszhangja

1981 májusában a Tömegkommunikációs Kutatóközpont közvélemény-kutatást végzett arról, hogy az előző hónapok kül- és belföldi eseményei közül az emberek melyeket ítélték a legjelentősebbeknek, és melyek keltették fel a leginkább az érdeklődésüket. A kutatás arra a kérdésre is kiterjedt, hogy melyek azok a legfontosabb problémák, amelyekkel az országnak mostanában szembe kell néznie.*

A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a legjelentősebbnek ítélt, és a legnagyobb érdeklődést kiváltó *külföldi* események rangsora nem tér el egymástól.

A legjelentősebb események közül a lengyelországi fejleményeket említették a leggyakrabban (44 százalék). Ezeket a pápa és a Reagan amerikai elnök elleni merényletek követték (35, illetve 32 százalék). Nagy figyelmet keltett még a franciaországi elnökválasztás (29 százalék). A kérdezettek 18 százaléka említette az észak-írországi helyzetet, az éhségsztrájkolók halálát. A közel-keleti helyzet 11, az irak–iráni háború 9, a nyugat-európai terrorizmus pedig 5 százalékkal szerepelt a legjelentősebbnek tartott események között.

Az események által kiválasztott érdeklődés ugyanezt a rangsort követte, de belső arányaiban eltért ettől. Az első helyen itt is a lengyel események álltak 34%-kal, és csak lényegesen kisebb említési aránnyal követték ezeket a pápa és az amerikai elnök elleni merényletek (14, illetve 9 százalék).

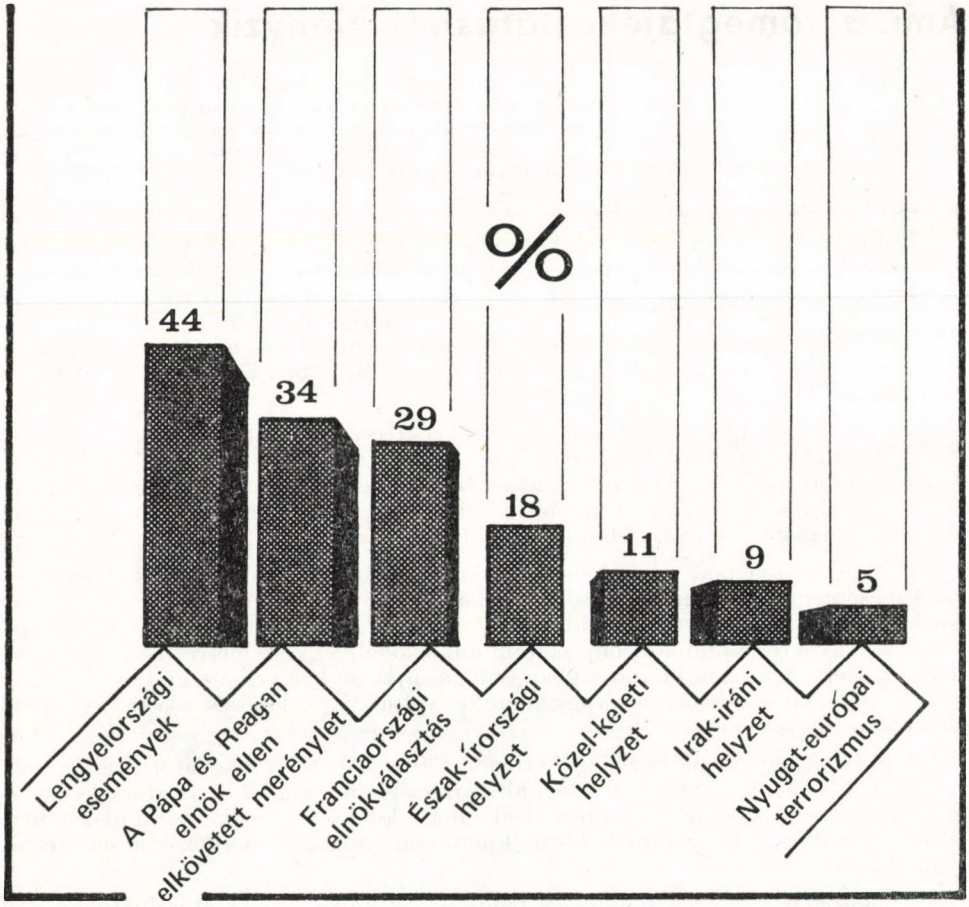
A vizsgálatot megelőző néhány hónapban nem volt olyan kiemelkedő *hazai* esemény, amelyet az ország lakossága igazán jelentősnek tartott volna. Erre utal, hogy amíg a külföldi eseményekre vonatkozó kérdésre az emberek 85 százaléka válaszolt, a jelentős hazai események megnevezésére csupán 48 százalékuk vállalkozott. De ezt mutatja az is, hogy a leggyakrabban szereplő hazai események említése sem érte el a 10 százalékot.

A legtöbben a szakszervezeti kongresszusokat említették (8 százalék). Értékelhető arányban a következő események fordultak még elő: a Hazafias Népfront VII. kongresszusa, május 1. megünneplése és a KISZ-küldöttértekezletek (5–5 százalék), valamint az országgyűlés tavaszi ülésszaka és az áremelkedések (3–3 százalék).

A legnagyobb érdeklődést az áremelkedések keltették, de ezeket is csak a kérdezettek 3 százaléka említette.

Végül arra a kérdésre válaszolva, hogy *melyek azok a legfontosabb problémák, amelyekkel mostanában az országnak szembe kell néznie,* az ország gazdasági helyzetét, gazdasági problémáit említették a leggyakrabban az emberek (20 százalék). A konkrét problémák közül az áremelkedések, illetve az árak és a bérek alakulásának a kérdését

* A vizsgálat 1000 fős, az ország felnőtt lakosságát reprezentáló mintán készült.

találták a legfontosabbnak (17 százalék). A takarékosság, az energiagondok 10, a munkafegyelem 7 százalékkal szerepelt. A lakáskérdést, illetve az életszínvonal alakulását a megkérdezettek 7, illetve 6 százaléka említette. Ennél kisebb, de még értékelhető arányban szerepelt a gazdasági növekedés, a munkaszervezés kérdése, az infláció, a gazdasági világversenyben való helytállásunk és az ország pénzügyi gondjainak rendezése.

T. J. — V. J.

Ami a tömegtájékoztatásból hiányzik

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont közvélemény-kutatása arra keresett választ, hogy melyek azok a hazai és külföldi témák, amelyek az embereket foglalkoztatják, de a tömegkommunikáció híradásaiból átmenetileg vagy teljesen hiányoznak.*

A kutatás során a kérdezettek egyhatoda (16 százaléka) mondta azt, hogy vannak olyan hírek, események, amelyekről az emberek beszélnek, de amelyekről a tévé, a rádió és az újságok *késve* számolnak be. És mivel a válaszadók egy része több példát is felhozott, összességükben 190 kül- és belpolitikai témát említettek meg.

Olyan hírekről, eseményekről, amelyekről a tévé, a rádió és az újságok *egyáltalán nem* számoltak be, már csupán az emberek 6 százaléka tudott. Ezek összesen 63 témát neveztek meg.

A két kérdésre kapott válaszok tartalmi megoszlása nem mutatott jelentős különbséget, így az összesen 253 válaszelemet érdemes együttesen bemutatni. A felhozott példákat közel azonos arányban vették az emberek hazai és külföldi eseményekből (52, illetve 48 százalék). A hiányolt külpolitikai hírek közül viszont lényegesen több szólt volna a szocialista országok életéről, mint a tőkés országokéról (42, illetve 6 százalék).

Ha az egyes témákat az említések gyakorisága szerint rangsoroljuk, a lengyelországi események kerülnek az első helyre: az összes példa egyharmada ezekhez kapcsolódik. Egyesek konkrét tényekről, eseményekről szóló híreket hiányolnak, olyanokat, amelyekről a külföldi tömegkommunikációból vagy személyes beszámolókból értesülhettek; mások általánosságban kifogásolják a lengyelországi eseményekről szóló tájékoztatás késedelmes vagy hiányos voltát — különösen a válság kezdeti időszakával kapcsolatban.

A kifogások ugyancsak közel egyharmada (30 százaléka) a magyarországi áremelkedésekkel kapcsolatos: itt is részben általánosságban hiányolták az áremelések bejelentését, részben pedig azt kifogásolták, hogy konkrét termékek drágulását nem jelentik be előre. Az utóbbiak közül különösen az energiahordozókat említették gyakran.

A válaszok 6 százaléka a bűn- és balesetekről szóló tájékoztatás hiányosságait bírálta.

H. E.

* A vizsgálat 1981 májusában készült 1000 fős országos reprezentatív mintán.

Mitől függ a gazdasági helyzet megítélése?

Mivel a következő esztendőkben az életszínvonal-emelkedés lehetőségei korlátozottak maradnak, különösen aktuális annak az elemzése, hogy a lakosság körében milyen tényezők befolyásolják a gazdasági helyzet megítélését, és ezen belül is a személyes anyagi helyzetről alkotott véleményeket. A korábbi kutatások több ízben rámutattak arra, hogy az emberek iskolázottsága milyen nagy szerepet játszik az ország gazdasági helyzetének a megítélésében. Az a vizsgálat, amely 1980 nyarán készült a kereső népesség körében, megerősítette ezt a tapasztalatot és további adalékokkal szolgált arról, hogy milyen tényezők befolyásolják a személyes anyagi helyzet értékelését.

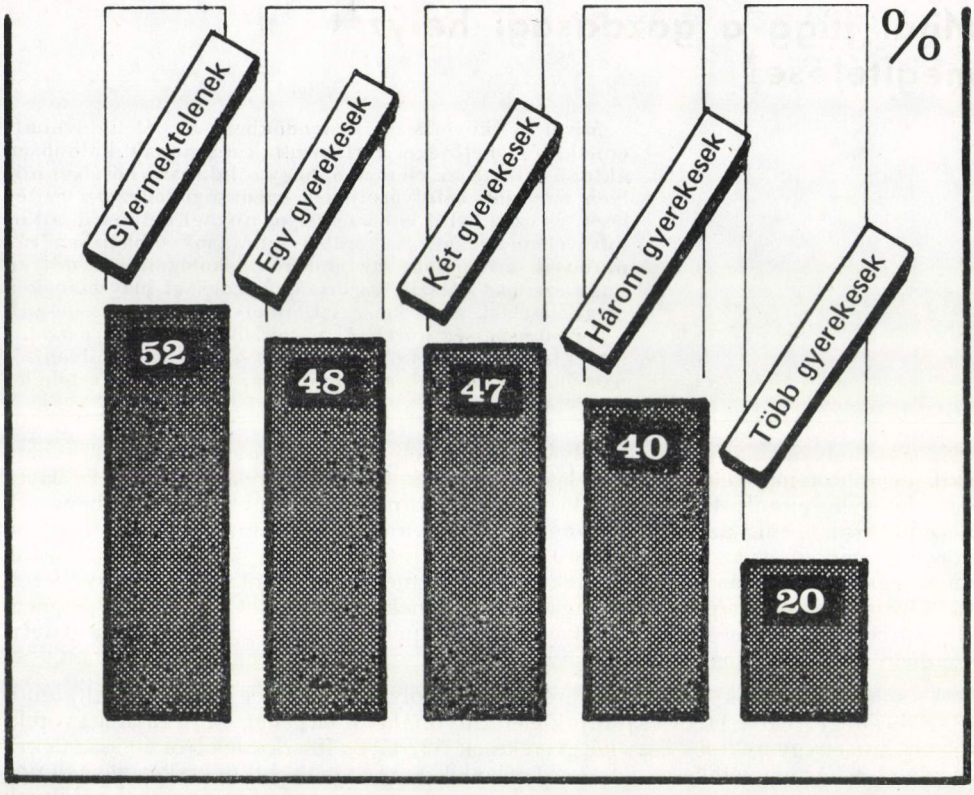
A lakáshelyzet alapvetően befolyásolta a vélemények alakulását. Azok körében, akik megoldottnak tekintették a lakáshelyzetüket, az emberek 51 százaléka látta úgy, hogy az elmúlt 4—5 évben kedvezően alakult az anyagi helyzete („beváltak a számításai"), míg azoknak a körében, akik változtatni szerettek volna a lakáskörülményeiken, ez az arány csak 40 százalékot tett ki. Az egy szobával rendelkezők 42, a másfél-kétszobás lakásban élők 55 és az ennél nagyobb otthonnal rendelkezők 65 százaléka értékelte pozitívan anyagi helyzetének alakulását. Családjának jelenlegi életszínvonalával a megoldatlan lakáshelyzetűeknek csak 32 százaléka volt elégedett, szemben a másik pólus 57 százalékával.

A családi tényezők közül a gyerekszám befolyásolta a legjobban az általános anyagi szint értékelését. A családjuk életszínvonalával elégedettek aránya a gyereketlenek, az egygyerekesek és a kétgyerekesek 52, 47 és 48 százalékáról 40 százalékra csökkent a háromgyerekeseknél, és 20 százalékra az ennél több gyereket nevelőknél. Nem mellékes a gyerekek kora sem: a kisgyermekesek (és különösen azok, akiknek a gyereke három évnél fiatalabb) az átlagosnál jóval ritkábban értékelik kedvezően anyagi helyzetüket.

A személyes anyagi helyzet megítélését természetesen jövedelmi tényezők is számottevően befolyásolják. A jelenlegi életszínvonal megítélésében lényeges eltérések tapasztalhatók aszerint, hogy a többé-kevésbé kötött kiadásokon túl a család menynyire rendelkezik szabad jövedelemmel. Azok körében, akiknek minden hónapban marad pénzük, az emberek 60 százaléka nyilatkozott elégedetten családja jelenlegi életszínvonaláról. Azok, akik ennél ritkábban tudnak félretenni, 41 százalékos arányban válaszoltak így, és azok között, akik egyáltalán nem tudnak takarékoskodni, csak 34 százalék volt az elégedettek aránya.

Az anyagi helyzet megítélése attól is függ, hogy az embereknek van-e kisegítő gazdaságuk, háztájiuk, kiskertjük. Azokban a családokban, amelyek élelmiszerszükségletük nagyobb részét maguk fedezik (ez a minta 30 százalékát tette ki), a megkérdezettek 59 százaléka volt elégedett anyagi helyzetével, míg azokban a családokban, amelyeknek erre egyáltalán nincs lehetőségük, ez az arány csak 44 százalékot tett ki.

A családi életszínvonal jövőbeli alakulásával kapcsolatos igényeket két tényezőcsoport befolyásolja döntően. A lakáshelyzet ebben a tekintetben is alapvető szerepet játszik. Így a lakás nagyságát tekintve a legkedvezőbb helyzetűektől a legkedvezőtlenebb helyzetűek felé haladva 63-ról 40 százalékra csökken azok aránya, akik négyöt év múlva többé-kevésbé elégedettek lennének a jelenlegi életszínvonalukkal. Más-

részt az életkor befolyásolja erősen a válaszok megoszlását. A 35 évnél fiatalabbaknak körülbelül a fele elégedne meg azzal, ha a következő négy-öt évben nem javulna az anyagi helyzete. A 36 és 50 év közöttiek körében már az emberek többsége válaszolt így, az ennél idősebbek között pedig ez volt az uralkodó vélemény. Az ebben a kérdésben elfoglalt álláspontot tehát alapvetően meghatározza, hogy valaki mit ért el az addigi életpályáján, és hogy tapasztalatai alapján a későbbiekben mit akar elérni és megvalósítani.

T. R.

Fiatalok az elhelyezkedési lehetőségekről

A 14—30 éves lakosság körében végzett közvéleménykutatás adatai szerint a fiatalok többsége úgy látja, hogy elhelyezkedési, munkahely-változtatási lehetőségeik az elmúlt években romlottak, és a következő években tovább fognak romlani. Az elhelyezkedési lehetőségek romlása — vélik a megkérdezettek — eddig elsősorban az adminisztratív dolgozókat és az értelmiségieket érintette, a jövőben a szakképzetlen munkásokat sújtja majd a leginkább.*

A vizsgálat során a megkérdezett fiatalok háromötöde (60 százaléka) nyilatkozott úgy, hogy jelenleg a saját munkaterületén (foglalkozásában) könnyű elhelyezkedni, új munkahelyet találni. Ennél sokkal többen mondták azt, hogy az elmúlt 2—3 évben könnyű volt elhelyezkedni (75 százalék), és jóval kevesebben azt, hogy a következő 2—3 évben könnyű lesz új munkahelyet találni (48 százalék). A fiatalok tehát úgy látták, hogy elhelyezkedési lehetőségeik az elmúlt években romlottak, és a következő években tovább fognak romlani.**

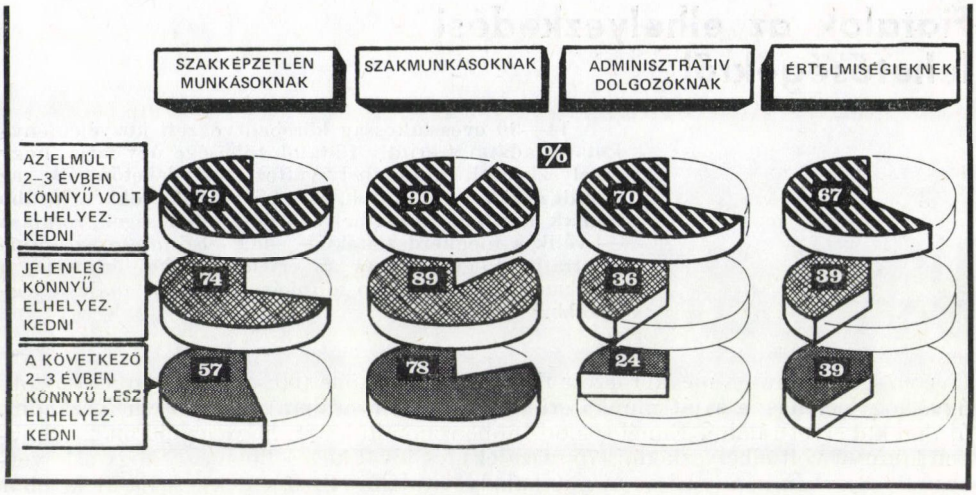
Az elmúlt évek elhelyezkedési lehetőségeit a különböző foglalkozási csoportok lényegében egyformán ítélték meg, de a jelenlegi és a következő években várható lehetőségekről már eltérően vélekedtek. A jelenlegi helyzetüket a szak- és a segédmunkások az átlagosnál valamivel nagyobb (65 és 66 százalékos) arányban, az értelmiségiek és az egyéb szellemi dolgozók pedig az átlagosnál kisebb (50 és 48 százalékos) arányban látták jónak. A következő években viszonylag többen számítanak kedvező elhelyezkedési lehetőségekre a szak-, a betanított és a segédmunkások közül (54, 53 és ismét 54 százalék). Kevesebben számítanak erre az egyéb szellemi dolgozók közül (38 százalék), és jóval kevesebben az értelmiségiek közül (28 százalék).

A fővárosban lakók viszonylag magas arányban vélekedtek úgy, hogy jelenleg könnyű elhelyezkedniük (71 százalék). Ezek a vélemények jól tükrözik, hogy Budapesten van a legtöbb munkaalkalom, és az országban itt a legnagyobb a munkaerőhiány. A községi lakosok közül valamivel többen gondolták azt, hogy könnyű elhelyezkedniük, mint a vidéki városokban lakók közül (60, illetve 53 százalék). Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy a községekben lakók között sok az ingázó, akik nemcsak a helyi munkalehetőségekkel számolnak.

A saját elhelyezkedési, munkahely-változtatási lehetőségeiken kívül néhány nagyobb foglalkozási csoport — a szakképzetlen munkások, a szakmunkások, az adminisztratív dolgozók és az értelmiségiek — lehetőségeiről is nyilatkoztak a megkérdezettek.

* A felmérés az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat sajtó- és közvéleménykutató osztályán készült 1980 őszén, 1000 fős országos reprezentatív mintán. Az elhelyezkedési lehetőségekre vonatkozó kérdéseket csak a dolgozó fiataloknak tették fel (N = 765).

** Érdemes megjegyezni, hogy az elmúlt években az ország munkaerőhelyzetéről alkotott vélemények is nagymértékben változtak. Míg 1978-ban a fiatalok 50 százaléka mondta azt, hogy az ország gazdaságát a munkaerőhiány jellemzi, és csak 5 százalékuk válaszolt úgy, hogy munkaerő-felesleg van, 1980-ban már csak 33 százalékuk látta úgy, hogy munkaerőhiány van, és 24 százalékuk mondta azt, hogy munkaerő-felesleg van.

A fiatalok tehát jelentős különbségeket láttak az egyes foglalkozási csoportok helyzete között. A fizikai dolgozók két csoportjának a lehetőségeit alapvetően jónak látták, de ezen belül a szakmunkásokról jóval többen gondolták, hogy könnyű elhelyezkedniük, mint a szakképzetlen munkásokról (89, illetve 74 százalék). Ezzel ellentétben az adminisztratív dolgozókról és az értelmiségiekről a válaszadóknak csak alig több, mint az egyharmada (36 és 39 százaléka) mondta, hogy könnyen el tudnak helyezkedni, és a többségük úgy látta, hogy nehezen találnak megfelelő munkát. A két csoport jelenlegi helyzete között a fiatalok nem láttak különbséget. Az ifjúsági közvélemény tehát úgy ítéli meg, hogy jelenleg a fizikai dolgozóknak (és ezen belül különösen a szakmunkásoknak) könnyű, a szellemi foglalkozásúaknak pedig nehéz elhelyezkedniük, munkahelyet változtatniuk. Korábban láttuk, hogy maguk az érintettek hasonlóképpen vélekedtek a saját elhelyezkedési lehetőségeikről: a fizikai dolgozók lényegesen kedvezőbbnek látták a saját helyzetüket, mint a szellemiek.

A szakképzetlen munkásoknál és a szakmunkásoknál a fiatalok nem láttak nagyobb különbséget a jelenlegi és az elmúlt évekre jellemző elhelyezkedési lehetőségek között. Az adminisztratív dolgozókról és az értelmiségiekről viszont sokan gondolták azt, hogy romlott a helyzetük. Ezekről a csoportokról a megkérdezettek többsége azt mondta, hogy az elmúlt években könnyen el tudnak helyezkedni, míg a jelenlegi helyzetüket éppen fordítva ítélték meg.

Végül a szakképzetlen munkások, a szakmunkások és az adminisztratív dolgozók jövendő elhelyezkedési lehetőségeit a fiatalok kevésbé kedvezően ítélték meg, mint a jelenlegieket; ezen belül különösen a szakképzetlen dolgozók helyzetének romlására számítottak. Az értelmiségiekről viszont nem mondták azt, hogy tovább romlana a helyzetük. Ezzel ellentétben, mint láttuk, maguk az értelmiségiek nagyon sokan tartottak attól, hogy a jövőben nehéz lesz elhelyezkedniük.

N. Gy.

KÖNYVEKRŐL

Beszédes hallgatásaink

Tömegkommunikációs Kutatóközpont

Buda Béla, László János: Beszéd a szavak mögött Membrán könyvek. TK. 1981.

Buda Béla és László János könyve a Beszéd a szavak mögött címet kapta. A szavakat nélkülöző közlésről van szó a könyvben, amit csak képletesen nevezhetünk „beszédnek". Nem világos, s a könyvből sem derül ki, hogy a szavakon inneni vagy a szavakon túli közlésre gondolnak-e a szerzők, arra, amit szavakkal nem lehet, vagy amit nem érdemes tudtul adni. A könyv érdeme azonban, hogy kérdésessé teszi a szavakkal nem élő közlésekkel kapcsolatban kialakult beidegződéseket.

Buda Béla bevezetőjében a nyugati kultúra jellemző vonásaként említi a racionális beszéd elsőbbségét, a keleti kultúráknak tulajdonítva a szavak nélküli közlés eszköztárának széles körű alkalmazását. Ez a gondolat feltétlenül igaz, ha a mai nyugati civilizáció félelmetes — az emberiséget már-már pusztulással fenyegető — célszerűségkultusza, technikai ésszerűsége felől tekintünk vissza. Civilizációnk fejlődése valóban a pontos, értelemteli közlések egyeduralmának megteremtésével járt együtt, s már ott tart, hogy e műveleteket a gépek jobban elvégzik, mint az ember.

Fájdalmas hiány, hogy a nem verbális kommunikáció kultúrtörténetével nem foglalkoztak, pedig egy ilyen vizsgálódás elengedhetetlen előfeltétele volna a jelenben zajló szociálpszichológiai kutatásnak is. Az európai művelődéstörténet több olyan korszaka tolul fel a múltba forduló tekintet előtt, amikor az emberek „a mindennapi társasélet szintjén ritualizáltan, normatív keretek között éltek a gesztusok, a testtartások, a mimika, a hangulatilag gondosan kialakított szignálokkal, ornamentikával jelentéshordozóvá tett interakciós szituáció közlési lehetőségével" a nyugati civilizációban éppúgy, mint a keleti világban. Míg a művészet és a mindennapi élet nem vált élesen el egymástól, a vallás betöltötte társadalmi tudati integráló szerepét, a nem verbális közlés kétségtelenül egyenjogú volt a verbális közléssel.

Amikor tehát a tudomány felfedezi az emberi kapcsolatoknak azt a világát, ahol

nem a szavak, nem a formalizált jelentések, nem a számítógépes információáramlás tökélye, hanem az érzések, indulatok, sejtések, ambivalenciák, hitek kavargása az úr, akkor nem valami vadonatújat, hanem az emberi lét elsüllyedt, ma már csak a költők által ismert titkát fedi fel.

De nemcsak a történelem mába vetülő kísérteteit láthatjuk viszont a nem verbális kommunikáció jelenségkörében. Saját egyedfejlődésünk, eszmélésünk, életünk és elmúlásunk is arról tanúskodik, hogy agyonbeszélt életünk kikerülhetetlen mozzanata a hallgatás, a csönd másképpen szóló közlési eszköze. A születésről, szerelemről, halálról ma sem tudunk megfelelőbb módon megnyilatkozni, mint hallgatva, érintve, gesztussal, arckifejezéssel „beszélve." A nem verbális tartománynak nemcsak a kultúra-története hiányzik, elvégzetlen a szocializációs metszetek vizsgálata is, pedig e kettős történeti stúdium híján a legegzaktabb kísérleti szociálpszichológiai vizsgálat is csonka, zsákutcás marad.

Igaztalan persze eme úttörőmunka kapcsán ilyen igényeket támasztani, melynek eleve érdeme, hogy tudatosítani volt képes e hiányokat. A 160 oldalas könyv eklekticizmusában híven tükrözi a kutatás jelenlegi zavarait. A könyv ismeretanyagát feldolgozó László János óvakodik az állásfoglalástól. Az irodalomjegyzékben felsorolt 234 cikk, könyv, tanulmány szorgos elolvasásáról állít ki magának jó bizonyítványt.

A könyv hat fejezetre oszlik. A Buda Béla által írott bevezetést követő második fejezetben László János sorra veszi a személypercepció, az interakciós-kommunikációs működés nem verbális közlési mozzanatait. A harmadik fejezet a nem verbális kommunikáció kutatási és értelmezési változataival foglalkozik. A negyedik fejezet a többcsatornás megközelítéseket tárgyalja igen röviden, az ötödik pedig a tömegkommunikáció és a színház gyakorlati terepén szemlélteti a nem verbális kommunikáció jelentőségét. A Buda Béla által írt zárófejezet a pszichopatológia jelenségvilágából kiindulva tekinti át az alaptémát.

A könyv elolvasásához feltétlenül ajánljuk a téma néhány magyarul megjelent alapművét. Mindenekelőtt Buda Béla könyvét, mely a közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségeit tárgyalja. (TK kiadás, 1977., 1979.) Hasznos előtanulmány Horányi Özséb nagyszabású kétkötetes kommunikációelméleti szöveggyűjteménye is, mely a Közgazdasági és Jogi Kiadónál jelent meg 1977-ben és 1978-ban. A könyv szövege érezhetően nem egyhuzamban született, s ebből adódnak az ismétlések, az absztrakciós színvonal árapályai. A hosszas kommentárt, elmélyült figyelmet és komoly szaktudást igénylő szövegrészek váltakoznak a hétköznapi ésszel könnyen belátható, kézenfekvő banalitásokkal.

Az ismétlések oka a lexikonszerűség. Mivel a könyv gerincét képező fejezetek szerzője nem vállalja fel a lehetséges elméleti rendezőelvek egyikét sem, az egyes fejezeteket csak a logikai váz kényszere, s nem a belső — a jelenségek logikája által diktált — összefüggés szorítja egybe.

Mesterkélt a személypercepció dimenzióinak (lelkiállapotok, tulajdonságok, személyközi attitűdök, szociális kategóriák) osztályozása (személyi vs. pozicionális). Kevésnek érezzük az attribuciós elméletnek szánt figyelmet, mely éppen azáltal válhatott a kognitív szociálpszichológia jelenleg vezető elméletévé, hogy meghaladta a személyre vonatkozó információ kódolására, illetve dekódolására fordított elszigetelt érdeklődést, s ehelyett a személyek egymásra vonatkozó információi tárolásának, közlésének, befogadásának és visszacsatolásának integratív modellje kiépítésén munkálkodott.

A fejezet láthatóan ingadozik az interakció-kutatás két, egymásnak szögesen ellentmondó kutatási paradigmája között. Buda Béla már említett könyvében megkülönbözteti a normatív (a külső megfigyelő által követett) paradigmát és az interpretatív (a belső résztvevő szempontjából átgondolt, rekonstruált) paradigmát, melyek összeegyeztetése jelenleg csak eklekticizmus árán lehetséges. A kétféle értelmezési mód keveredése különösen az interakció működésmenetével foglalkozó részben zavaró, ahol a „szinkronizáció" kifejezés szerencsétlenül elmossa a dramaturgiai megközelítés lényegét. Elhomályosul az interakció alku jellege, a résztvevők szerepeit, helyzetüket, követendő céljaikat illető konszenzus keresésének dinamikája, melynek átvilágítása oly izgalmassá teszi Goffman műveit. A „ki vagyok én" és a „ki a másik" kérdései az interakcióban egy s ugyanazon kérdés két oldalát képezik — ez nem világlik ki eléggé a fejezetből.

A második fejezetben bemutatott ismeretanyag a maga heterogenitásában a módszertani-elméleti előfeltevések sokféleségéről tanúskodott. A harmadik fejezet szükségképpen ismétel, amikor ezeket az

előfeltevéseket megpróbálja rendszerezni. Empirikus eredménynek és módszertani-elméleti előfeltevésnek ez a fajta szétoperálása általában nem szerencsés, különösen akkor nem, ha elmarad az egyes változatok közötti kapcsolódási pontok megmutatása. A több csatornás kutatási megközelítésekkel foglalkozó fejezet gondosabb kimunkálása talán alkalmat adhatott volna a szintézis esélyének felvillantására. Nagy kár, hogy a könyv nem vesz tudomást az interakció és kommunikáció kutatásának arról a változatáról, mely többek között A. A. Brudnij, A. A. Leontyev, B. F. Porsnyev, G. M. Andrejeva nevéhez fűződik. Olyan értelmezési lehetőség körvonalai rajzolódnak ki ugyanis e művekben, mely lehetőséget kínál a téma kutatására jellemző mozaikszerűség, ellentmondásosság, kapcsolódáshiány és történetietlenség okán keletkező hiányérzetek kiküszöbölésére.

A tömegkommunikációban és a színházi előadások hatásmechanizmusában működő nem verbális közlési elemekkel foglalkozó fejezetek inkább ismétlik, összefoglalják a szerző korábbi közleményeiből ismert eredményeket. Nem kapcsolódnak a könyv korábbi fejezeteiben bemutatott problematika magjához, néhány leegyszerűsített következtetést, „jó tanácsot" foglalnak magukba.

Az utolsó fejezetben Buda Béla okosan elkerüli a pszichoterápiás elméletet és gyakorlatot megosztó organikus és funkcionális felfogás között dúló meddő vitát. Fontos gondolata ennek a fejezetnek, hogy az egészséges ember a lehetséges közlési csatornák és eszközök teljes arzenáljából választ, míg a betegség mindig e komplexitás csorbulása. A gyógyulás a leépült funkciók visszaépítése, mely klasszikus terápiás eszközökkel lehetetlen. A modern gyógyászati gyakorlat az interakciós kompetencia zavarát látja a pszichopatológiai tünetekben, s ott óhajtja azokat kezelni, ahol keletkeztek — az emberi interakcióba ágyazva.

Mindennapi életünk fontos ténye a nem verbális közlési kód újrafelfedezése, az emberi kapcsolatok teljességének elfogadása. Ez a könyv egyike az elsőknek, mely magyarul szól a közlési kód váltásáról, s a tudomány eredményeit nyújtja azoknak, akiket hivatásuk az emberi közléshez való tudatos viszonyt igénylő intézményekhez köt, álljanak a kórházi ágy mellett, üljenek a tévékamera vagy mikrofon előtt. A társadalomtudomány már képes beszédes hallgatásaink összegyűjtésére és felboncolására. Ami még hátra van, az a nem verbális közlések „fiziológiájának", működési modelljeinek megalkotása.

Csepeli György

A nyelv születése

Action, Gesture and Symbol: The Emergence of Language, ed. by Andrew Lock, Academic Press, 1978.

Elizabeth Bates with the collaboration of Laura Benigni, Inge Bretherton, Luigia Camaioni, Virginia Volterra: The Emergence of Symbols: Cognition and Communication in Infancy, Academic press, 1979.

Az emberi tudat szerkezetéhez kerülünk közelebb, ha jobban megismerjük az emberi nyelvet és elsajátításának lényegét. A két kötet szerzői azt a csodát próbálják megragadni, amelyben a „semmiből" megszületik a nyelv. A kérdés természetesen az, hogy mi ez a „semmi", mi az, ami képessé tette őseinket arra, hogy kialakíthassák a nyelvet, és mi az, ami minden emberben születése pillanatától benne van és lehetővé teszi, hogy elsajátítsa a felnőttek nyelvét.

Az *Action, Gesture and Symbol* c. kötet tanulmánygyűjtemény. Az első rész röviden áttekinti a témában eddig elért eredményeket. A második rész elméleti kérdésekkel foglalkozik. Az itt közölt tanulmányok a pragmatikus szemléletet tükrözik, mely szerint a megismerés leglényegesebb feltétele a gyakorlat. John Newson arról ír, hogy a csecsemő fejlődését legjobban kommunikációs készségének a fejlődése mutatja. A kommunikációs készség a gyermek és gondozója közötti dialógus során alakul. A gondozó jelentést tulajdonít a gyerek minden cselekedetének, és így di-

alógusra készteti. Ugyanezt a gondolatot tartalmazza John Shotter cikke is: a gyerek fokozatosan racionalizálja cselekedeteit a körülötte levőkkel folytatott kommunikációja során. A két írás szerzői Vigotszkij követői. Vigotszkij modelljében minden értelmes cselekedet két szinten alakul ki: az intermentális és az intramentális szintek egymásutánjában. Az intermentális szinten a gyerek nincs tudatában cselekedete jelentésének, mindennek a felnőtt ad jelentést. Az intramentális szinten ez a jelentés belsővé válik: a gyerek az ismétlések során maga is felfedezi. Ugyanezt az elméletet támasztja alá Cathy Urwin cikke is, aki két vak gyerek fejlődését követte nyomon. A vak gyerekeket vizsgálva még szembetűnőbb, hogy a szavak jelentése csakis a szociális kapcsolatok során alakulhat ki.

A harmadik rész két cikket tartalmaz a majmok kommunikációjáról. Az első a vadon élő csimpánzbébik természetes „nyelv"-ét tanulmányozza, a második szerzője pedig egy fogságban élő orángutánt próbált rávenni arra, hogy hangokkal fejezze ki mondanivalóját. Frans X. Plooij megfigyelte, hogy a szabadon élő csimpánzbébik kommunikációja egy bizonyos pontig ugyanúgy fejlődik, mint a csecsemőké. A kommunikáció alapja mindkettőnél a gesztus, amellyel a közlés és a felszólítás szintjén is képesek kifejezni szándékukat. A csimpánzbébik a gesztusokat különböző képpen kombinálják, tehát új jelentéseket hoznak létre, azok pedig, akikhez a gesztusok szólnak, megértik ezeket az új jelentéseket. Tehát a csimpánzok gesztusnyelvére is jellemző a nyitottság, amely az emberi nyelv legfontosabb tulajdonsága. Keith Laidler cikkéből kiderül, hogy bár az orángután képes szimbólumokat elsajátítani, nem tudja ezeket a hang útján kifejezni. Ezért az orángutánnal végzett kísérlet nem derít fényt a nyelv filogenezisére.

A második részben felvázolt elméletet támasztják alá a negyedik rész esettanulmányai. Az első, amelyet Hilary Gray írt, azt a folyamatot tanulmányozza, amelynek során a csecsemő megtanul elvenni egy tárgyat az anyjából. Ez az aktus két szempontból is fontos: egyrészt olyan mozdulat, amellyel a csecsemő megváltoztatja a környezetét, másrészt ez az első kommunikációja ebben a környezetben. Előzménye a mutató gesztus: a csecsemő meg akar ragadni egy tárgyat, nyúl felé, de nem éri el, mire az anyja odanyújtja neki. A csecsemő ezt először nem kéri, de mivel az anyja úgy fogja fel, mintha kérné, idővel ezt is teszi. Tisztán látszik ebben az esetben is az intermentális és az intramentális szintek egymásutánja.

Ugyanezzel a témával foglalkozik Colwyn Trevarthen és Penelope Hubley cikke is, de ők más szempontokat is figyelembe vesznek. Amikor a gyerek negyvenhetes, a szerzők szerint függetlenül a környezettől és a tárgyakról szerzett addigi ismeretektől, minőségi változás zajlik le a megismerési folyamatban, amelynek eredményeképpen új szempontból látja az embereket, és akaratlagos cselekedetekre is képes lesz. A gyerek ekkor már érti a felnőttek és a tárgyak összefüggéseit. Bízik abban, hogy ki tudja fejezni magát és mások megértik őt. Ő az anya viselkedésének formálója.

Az ötödik rész öt cikke tovább lép: a szerzők megvizsgálják, hogyan alakulnak ki a szimbólumok a gesztusokból, hogyan fejlődik a gyermeki megismerés és nyelv. A fejezet alapja Piaget fejlődési modellje: a gyerek életének első két éve a szenzo-motoros fejlődés szakasza, csak ezután alakul ki a nyelv. A szenzo-motoros korszak során szerzi meg a gyerek azokat az ismereteket, amelyek a nyelv elsajátításához szükségesek. Kétéves kora előtt is beszél már, de csak a szenzo-motoros korszak végén válik a „személyes szimbólumok"-ból „társadalmi jel". David Ingram azt vizsgálja, hogy a nyelvi fejlődés állomásai egybeesnek-e a szenzo-motoros fejlődés állomásaival. Vizsgálatának eredménye, hogy sok esetben igen. Ugyanerre az eredményre jut Alicia Nokony, aki egy indián gyerek beszédének a fejlődését követte nyomon. Anne Lindsay Carter egy kisfiút figyelt, amint rengeteg buktatón keresztül eljutott a hibátlan beszédig.

Az utolsó fejezet cikkeinek szerzői a nyelvelsajátítás folyamatát a társas kapcsolatokon keresztül vizsgálják. M. M. Shields például három-négy éves gyerekek társadalmi beilleszkedéséről ír. Ennyi idős korban a gyerekek már tudják, hogy egy szabályok által irányított világban élnek. A nyelvet megfelelően tudják használni, ami mutatja, hogy kiismerik magukat az emberek között.

A másik kötet szerzője és munkatársai a nem nyelvi és nyelvi szimbolikus viselkedés feltételezésük szerinti egységes rendszerét kutatják. Ezt a rendszert kialakulásában próbálták megragadni, a gyerek nem nyelvi és nyelvi fejlődésének a tanulmányozásával, a kettő összevetésével. Ha két fejlődési tényező kapcsolatban áll egymással (egyszerre következik be, vagy

az egyik előre jelzi a másikat), akkor feltételezik, hogy azonos mögöttes elv szabályozza őket.

Ilyen mögöttes elveket kerestek a gyerek fejlődésének négy összetevője között: nyelvi fejlődés, szenzo-motoros megismerés, a gesztusok és a mozgás fejlődése. A vizsgálatot huszonöt amerikai és olasz gyermekkel végezték el. Fejlődésüket kilenchónapos koruktól tizenhárom hónapos korukig kísérték végig. A négy összetevőt elemeikre bontották, s az egyes elemek elsajátításának a fokát pontozzák. Ilyen elemek voltak pl. a mutatás, odaadás, a megértett szavak száma stb. Ezek között az elemek között kerestek összefüggéseket a fejlődés egyes összetevőin belül és között is.

A vizsgálat alapja két jelentős elmélet volt: Piaget fejlődéselmélete és Peirce jelelmélete. Ez utóbbi segítségével alkotta meg Elizabeth Bates a nyelvi és nem nyelvi szimbolikus viselkedés modelljét.

Leglényegesebb következtetésük az, hogy a nyelvi fejlődés és a szimbolikus játék szoros kapcsolatban áll egymással, és külön-külön hasonlóképpen függenek össze a nem nyelvi viselkedésformákkal. Ez szerintük bizonyítja, hogy létezik egy általános szimbolikus képesség, amely egyszerre fejlődik ki a nyelvi és nem nyelvi síkon.

Azzal is foglalkoztak, hogyan hat az anya—gyermek kapcsolat a gyerek fejlődésére. Meglepő eredményük, hogy ebben az életkorban nem tudtak kapcsolatot kimutatni az anya viselkedése és a gyerek kommunikációs képessége között. Feltételezik, hogy ez csak tizenhárom hónapos kor után fog jelentkezni. A gyerek kötődése az anyjához azonban kapcsolatot mutat a megismeréssel.

A test nyelve

Michael Argyle: Bodily Communication. Methuen VIII. London 1978. 403 o.

A nem verbális kommunikáció jelenségeivel foglalkozó angol nyelvű szöveggyűjtemények száma immár több tucatra tehető, és szép számmal láttak napvilágot szövegválogatások más nyelveken is. Igen ritka azonban az olyan vállalkozás, amely a nem verbális kommunikáció-kutatás átfogó képét kívánja megrajzolni. Az angol nyelvterületen Argyle írása az első ilyen összefoglaló jellegű munka.

Michael Argyle elsősorban kísérletező szociálpszichológus, az Oxfordi Egyetem professzora. Laboratóriumában népes munkatársi gárda hosszú ideje kutatja több nem verbális csatorna működését. Noha vizsgálatai a laboratóriumi kísérletezés jegyében folynak, Argyle nem tartozik azok közé a pszichológusok közé, akik bezárkóznak a laboratóriumba. Széles körű tájékozottsága híven tükröződik a könyvben is, érthető szakmai elfogultsága legfeljebb abban nyilvánul meg, hogy a felhalmozódott kutatási anyaghoz képest jelentőségénél nagyobb teret szentel a kísérleti szociálpszichológiának. Ez azonban még a kísérletekhez kevésbé vonzódó olvasónak sem feltétlenül zavaró. Először is azért, mert a szerző még a legszárazabb kísérleteket is „mesélő" stílusban mutatja be. Másodszor, a könyvet gazdag ábra- és fényképanyag teszi szemléletessé. De a legfontosabb talán az, hogy a bemutatott kísérleti anyagokat a szerző a társadalmi interakció korszerű szemléleti keretébe helyezi.

A társadalmi viselkedés — így a nem verbális viselkedés — szabályirányítottságának gondolata fogalmazódik meg a könyv elméleti bevezetőjéül szolgáló első részben. Bár a szerző gazdag ismeretanyagra támaszkodva külön fejezetet szentel az állatok nem verbális viselkedésének, hangsúlya egyértelműen azokra az elemzésekre esik, amelyek az emberi jelzések kibocsátását — jelentését — egy kultúrához kötött társadalmi konvenciórendszer működésére vetítik. Különösen érdekes állásfoglalás ez annak fényében, hogy számos kutató nem tesz különbséget állati és emberi nem verbális kommunikáció között. Ugyancsak az első részben található a kötet talán legolvasmányosabb fejezete, amely a kultúrák közötti kommunikáció nehézségeit mutatja be.

A második rész a nem verbális jelzések funkcióit tekinti át abból a szempontból, hogy ezek a jelzések milyen információt szolgáltathatnak az interakcióban résztvevő személyekről. Az érzelmi állapotokat kifejező, elsősorban mimikai jelzések és a partnerrel szembeni attitűdről tudósító, a partnerek közötti viszonyra utaló jelzések mellett részletesen foglalkozik a nem verbális kommunikáció és a személyiség sokat

vitatott összefüggéseivel. Kitér a társadalmi szerepek, például a foglalkozás, illetve a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely és a meghatározott nem verbális viselkedésmódok szabályszerű kapcsolatára is. Az érzelmi állapotokra, interperszonális attitűdökre és személyiségre utaló információk leírásában különösen érdekes és meggyőző az ún. dekódolási kísérletek bemutatása: hogyan lehet az ilyen — általában nem tudatosan alkalmazott — információkat tartalmazó jelzéseket megbízhatóan elkülöníteni. Külön fejezet foglalkozik a nem verbális jelzések funkciójával a kereskedelemben, ahol a reklám terén például már évtizedek óta tudatosan alkalmazzák a nem verbális kommunikációt, illetve a politikai életben, ahol ennek jelentőségét (például a tv-vitákban vagy a választási hadjáratokban) az utóbbi időkben ismerték fel.

A könyv harmadik része nemcsak mint szerzőt, de mint szerkesztőt is nehéz feladat elé állította Argyle-t. Ebben a részben ugyanis az egyes nem verbális csatornákat sorban egymás után mutatja be, vagyis, most egy más szempont szerint csoportosítva, ugyanazokkal a jelenségekkel foglalkozik, mint az előző részben. Szerencsére Argyle arányérzéke és gazdag ismeretanyaga megkíméli az olvasót attól, hogy fárasztó ismétlésekkel találkozzon, ugyanakkor lehetővé teszi a szerzőnek, hogy csaknem kimerítő képet rajzoljon a különböző típusú nem verbális jelzésekkel kapcsolatban elvégzett vizsgálatokról. A lajstromba vett nem verbális csatornák száma is úgyszólván hiánytalan, legfeljebb az azóta fejlődésnek indult kronémika (a verbális kommunikáció idői tagolásában kódolt jelentések vizsgálata) hiányolható.

A tetemes tényanyag bemutatása után a befejező részt Argyle a szó legnemesebb értelmében vett spekulációnak szenteli. A történeti változásoktól kezdve a beszélt nyelv és a nem verbális kommunikáció közötti összefüggésekig azt veszi szemügyre, hogy mennyi minden vár még alapos vizsgálatra ezen a területen, s hogy a nem verbális kommunikációról szerzett ismeretek az oktatástól az orvostudományig a gyakorlati élet mely területein kerülhetnek alkalmazásra.

Végül, ha szóltunk Argyle munkájának korszerű szemléletéről, szólnunk kell ezzel összefüggő hiányosságairól is. Mintha a szerző nem volna elég következetes abban, hogy a nem verbális jelzések használatát *interakciós egységekhez* (például kommunikációs kapcsolattartás, a beszédjog adásvétele, az interakció lezárása stb.) kösse. Pedig az Argyle által is hangsúlyozott interakciós szabályrendszer jól illeszkedhetett volna ehhez az elemzésmódhoz és az elmúlt évek vizsgálati eredményei is igazolni látszanak ezt a szemléletet.

Mindent egybevetve a nem verbális kommunikációkutatás eredményeiről és távlatairól tájékozódni kívánó olvasó jól rendszerezett, korszerű, gazdag ismeretanyagot és mértéktartó következtetéseket talál Argyle könyvében. Aki pedig a kutató szemével olvassa, számos értékes szempontot meríthet saját vizsgálódásaihoz.

László János

„Ki az utcára!"

Majakovszkij: Oroszország, a művészet és mi
Corvina Kiadó, Bp. 1979.
(Művészet és Elmélet sorozat)

Majakovszkij rendkívül érdekes és korszerű művészetpublicisztikai írásai között több van, amely tanulságokkal szolgálhat televíziós és rádiós szakembereknek, kommunikációkutatóknak. Nemcsak a közvetlenül nekünk szóló cikkek, mint például Az agitáció és a reklám; A forradalmi plakát; az Előadás a művészeti propagandáról a ROSZTA munkatársainak első összoroszországi kongresszusán vagy A képzőművészet és a termelési propaganda. Majakovszkij a forradalom első éveiben több

száz plakátot tervezett és szervezte elő-állításukat, utcára kerülésüket. „Hatalmas méretű, 4×4 rőfös színes plakátok készültek, amelyek még a rohanó embereket is megállították. Harkovban, ahol ilyen plakátokat függesztettek ki az olvasótermekben, a ház előtt mindig sor állt" — írja 1923-ban.

„Gondolkozzatok a reklámról!" e felkiáltással fejezi be a reklámról szóló cikkét, amelyben a megbírált hirdetések az 1923-as Izvesztyijából valók, de hasonlók ezrei jelennek meg 1980-ban Budapesten is! „Úgy kell felhívni, úgy kell reklámozni, hogy még a nyomorékok is tüstént talpra ugorjanak és rohanjanak vásárolni, kereskedni, nézni!" — és nem átall hannoveri kapitalista példát követendőül állítani a szocialista szovjet kereskedelem elé, mert meggyőződése, hogy „nem hagyhatjuk a kereskedelemnek ezt a fegyverét, ezt az agitációját a nepmanok vagy a külföldi burzsoázia kezében."

Majakovszkij a jó, konkrét plakátokat és az újsággrafikákat elsődleges — talán a legfontosabb — agitációs eszköznek tekintette. Élesen bírálja, elveti viszont az érdektelen, elhibázott plakátokat, amelyek ellenkező hatást érhetnek el, mint amire szánták. „10—20—40 ember, aki ezzel az agitációval foglalkozik, ül odafönt és arról vitázik, hogy érthető-e ez a tömegek számára vagy nem érthető. De senki sem próbálta meg körkérdés útján tisztázni, hogy valójában minek is van jelentősége a tömegek számára."

„Első és legfontosabb feladatunk: a figyelem lebilincselése, az, hogy mindenféle furfanggal arra kényszerítsük a rohanó tömeget, hogy akarja, nem akarja, megálljon azok előtt a feliratok előtt, amelyek előtt meg akarjuk állítani. Amerika, mint fejlett iparral és fejlett utcai élettel rendelkező ország, már régen félredobta a szokásos nyomtatott plakátokat, vagy legalábbis a nagy mennyiség készítésére teljesen más technikai módszereket alakított ki. Így például . . . az utcán egy üveg gurul, amelyből ömlik a tinta. Természetesen erre minden ember kíváncsi lesz és megáll, hogy megtudja, minek s mi okból ömlik a tinta. Elvtársak, nekünk is ezt kell tennünk!" — írja 1920-ban.

Majakovszkij a művészetet is utcára akarta vinni, „a teljes művészetet — az egész népnek!" jelszó nevében. Történtek is kísérletek , a Kuznyeckij Moszt nevű moszkvai utca egyik házának falára több képet függesztettek ki. Majakovszkij az 1. sz. napiparancs a művészetek demokratizálásáról című kiáltványában leszögezi, hogy a cári rendszer megsemmisítésével egyidőben a raktárakban, képtárakban, szalonokban, könyvtárakban stb. összegyűjtött, elrejtett műveket a nyilvánosság, a tömeg elé kell tárni: „a házfalakra, a kerítésekre, a háztetőkre, városaink és falvaink útkereszteződéseire, az autók, a fogatok, a villamosok hátára és valamennyi állampolgár ruhájára. A képek (színek) szivárványként íveljenek át a házak között az utcákon és a tereken, megörvendeztetve és megnemesítve a járókelők szemét (ízlését)." Hitet tesz a „kerítésirodalom és az utcafestészet" mellett, hirdeti létjogosultságukat, fontosságukat.

A Majakovszkij-könyv megjelenése: releváció. Egyrészt az ismeretlen tanulmányok miatt, amelyeket Larisza Oginszkaja gyűjtött egybe; Majakovszkij művészetpolitikai, művészet-publicisztikai írásai kötetben gyűjtve most először jelentek meg. Másrészt: időszerűsége, időtálló megállapításai miatt. Aki ismeri siralmas közterületeinket — ahol se plakát, se hirdetőoszlop, se újságosbódé, se pad, se semmilyen kommunikációs lehetőséget megteremtő tárgy — az úgy érezheti, hogy Majakovszkij lendületes, költői erejű felszólalása az utca művészete, a tömegek érdekében ma sem vesztette el aktualitását.

S. Nagy Katalin

Információ a társadalomban

Kocsergin—Kogan: Az információs kapcsolatok problémái a társadalomban
(filozófiai-szociológiai elemzés)
Nauka, 1980.

A modern társadalom szerves részei az információk létrehozásával, feldolgozásával és továbbításával kapcsolatos tevékenységek. Az információ növekvő szerepének felismerése, az információs folyamat strukturálásának, a folyamatot alkotó tényezők és funkciók pontos meghatározásának igénye fogalmazódik meg *A. N. Kocsergin* és *B. Z. Kogan* könyvében, melyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történelmi, Filológiai és Filozófiai Intézetének Szibériai Tagozata adott ki. Monográfiájuk az információs kapcsolatokat elsősorban nem kibernetikai, hanem filozófiai, szociológiai, szociálpszichológiai nézőpontból vizsgálja. Munkájuk középpontjában a *társadalmi információ* problematikája áll, melyet ők az információs folyamat legösszetettebb, s ugyanakkor legkevésbé vizsgált területének tartanak.

Az információ — a könyv írói szerint — társadalmunkban kommunikatív, irányító, tudományos-megismerő, ismeretterjesztő, nevelő és agitatív-propaganda funkciókat tölt be. Ezen funkciók mindegyikének ellátása meghatározott társadalmi információs viszonyt, valamint a szubjektum-objektum viszony világos meghatározását feltételezi, az információs folyamaton belül. A könyv szerzői e témakört az elméleti filozófiai és a gyakorlati szociológiai elemzés komplexitásával kívánják megközelíteni. Munkájuknak az adott különös aktualitást a Szovjetunióban, hogy 1979. április 26-án megjelent az SZKP KB határozata „Az ideológiai és politikai-nevelő munka továbbfejlesztéséről", ami napi feladattá tette az információs tevékenység spontán-ösztönös gyakorlatának tudatossá, tudományosan tervezetté tételét.

A szerzők a társadalmi információs folyamat struktúrájának elemzését az *információ* fogalmának történeti ismertetésével, s meghatározásával kezdik. A kibernetikai kommunikáció elméleti-szemiotikai értelmezéseinek (Shannon, Fischer, Ingarden, Wiener, Kolgomorov, Bocsarov) ismertetése és kritikai elemzése után arra a következtetésre jutnak, hogy ezek nem alkalmasak az operatív kutatás céljaira. Az ő információ-meghatározásuk a következő: „Társadalmi információn azt a *tény-közlést* fogjuk érteni, melyet az egyén vagy valamely csoport verbális formában továbbít egy másik egyénnek vagy csoportnak. Az információ alapjául szolgáló tényt *bázis-ténynek* fogjuk nevezni." Bázis-tény az önmagában vett információ, s az információcsere ideális esetében az információ a bázistény verbális kópiája.

Ezután a szerzők rátérnek az információ-átadás struktúrájának elemzésére. Az információ létrejöttétől a fogyasztóhoz való eljutásig történő mozgásban három szakaszt, három csatornát különböztetnek meg. Az A-csatorna az a hely, ahol az információ tartalmául szolgáló esemény megtörtént. A B-csatorna az információt kiválogató, feldolgozó és továbbító csatorna, a C-csatorna pedig az információt befogadó címzett. A három csatorna részletes jellemzése után a szerzők a köztük lévő kapcsolatok dinamikájának elemzésére térnek ki. Megállapítják, hogy a három csatorna közötti mozgás rendszere a következő:

$$A \rightleftharpoons B \rightarrow C$$

Tehát a B- és C-csatorna között egyoldalú és nem reprezentatív visszacsatolási kapcsolat áll fenn, ami — mint ahogy ezt a C-csatorna jellemzése során bőven kifejtik a szerzők — a C-csatorna, tehát a befogadó közeg vizsgálatát teszi szükségessé, mivel minél konkrétabbak a B-csatornának a C-ről való ismeretei, annál céltudatosabban és hatékonyabban tudja az információt feldolgozni. Ezzel összefüggésben térnek ki a C-csatorna migrációjára, s e jelenség kutatásának fontosságára. Kétféle migrációt különböztetnek meg: a *társadalmon belülit*, ami például B-csatornának a B_1-csatornával való felváltását jelenti a befogadó közeg által és a *társadalmak közötti* migrációt, ami az adott társadalmon kívüli, más társadalmi célokat követő információs eszközhöz való fordulást jelenti.

Ahhoz tehát, hogy megtartsa „fogyasztóit", a B-csatornának alaposan fel kell

térképeznie a C-csatorna társadalmi struktúráját, szociálpszichológiai meghatározóit, mert csak ennek ismeretében szilárdíthatja meg helyét a többi információforrással szemben. A könyv kitér a tömegkommunikáció területén dolgozó munkatársaknál megfigyelhető szkepticizmus jelenségére is, mellyel kétségbe vonják a közönségvizsgálatok szükségességét és elegendőnek tartják saját gyakorlatban szerzett ismereteiket a közönségről. A C-csatorna viselkedését illető konkrét szociológiai vizsgálatok szükségességét egy kutatás tapasztalataival igazolják.

Az információs folyamat objektuma és szubjektuma közötti reprezentatív visszacsatolás hiányának megállapítása után a szerzők az információs kapcsolatok axiológiai vizsgálatára, vagyis az információs kapcsolatokban meglévő ösztönös és tudatos elemek leírására, s ezzel összefüggésben az információfogyasztás jellemzőinek ismertetésére térnek át.

Az egyénre gyakorolt ideológiai ráhatás, s általában a társadalmi információnak az egyénre gyakorolt hatása — mint ahogy azt Leninre hivatkozva a könyv szerzői írják — tudatos és ösztönös tényezőkből tevődik össze. A társadalmi irányítás az információs ráhatáson keresztül mindig különféle társadalmi célokat követ.

A tanulmány a következőkben az információs kapcsolatok kutatása megbízhatóságának módszertani kérdéseivel foglalkozik. Ennek során egy, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának „Sajtószociológiai"-csoportja által 1968-ban végzett kutatás tapasztalataira és gyakorlatára támaszkodik, melynek célja az olvasók migrációjának vizsgálata volt, s amely többek között azt kutatta, miért veszítette el olvasótáborának egy részét az Izvesztyija. Részben e kutatás tapasztalatai alapján a szerzők felvázolják a kutatási terv és a kutatási műveletek szervezésének rendszerét.

Ennek ismertetése után a szerzők konkrét gyakorlati-módszertani problémákat vizsgálnak: a vizsgálat résztvevőinek kiválasztását, a résztvevők reprezentativitásának biztosítását, a kutatási eredmények megbízhatósága érdekében tett intézkedéseket stb. Kitérnek arra a kérdésre is, hogy milyen társadalmi mutatók mentén érdemes csoportosítani a kutatási adatokat, s hogy ezen mutatóknak (nem, kor, iskolai végzettség) mi a jelentése a társadalmi információ rendszerén belül.

V. Á.

Közönségkutatás — német módra

Hansjörg Bessler: Hörer und Zuschauerforschung (Rundfunk in Deutschland 5. köt.)
Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1980. 403. old.

A szerző történeti áttekintést ad a polgári német közönségkutatásról. Arról, hogy milyen társadalmi és technikai feltételek mellett fejlődött ez a kutatási terület. Persze mindez csupán a választott keret. A tárgy „köznapibb": a tömegkommunikáció-kutatás *kipróbált* eljárásainak bemutatása, értékelése, a megoldott és a megoldatlan problémák összefoglalása.

H. Bessler a német *gyakorlatról* ír. A tömegkommunikáció *elméletével* nem foglalkozik. A nemzetközi szakirodalmat csak annyiban használja, amennyiben az kimutathatóan hatott a németországi kutatás gyakorlatára. A könyv mégsem egy ország speciális viszonyainak ismertetése. Kérdései és a német kommunikációkutatás megtett útja más közegben is érdekesek, tanulságosak.

A köznyelvben kijelölt történeti szakaszok azt is jelzik, hogy különböző társadalmi és politikai szituációkban milyen lehetőségei vannak a közönségkutatásnak, ki és milyen célból igényli annak eredményeit?

Az első szakaszban — a Weimari Köztársaságban — a hallgatói levelek elemzése és a rádióhallgatók *postai megkérdezése* két fő célt szolgált: a vételi lehetőségek megismerését és a műsorpolitika igazolását. Az információszerzés igen egyszerű volt. A rádióműsorban felszólították a hallgatókat, hogy írják meg véleményüket. 1924-ben a „hallgatók véleménye" még olyan egységesen pozitív, hogy abból aligha lehetett használható következtetéseket levonni. 1927-ben egy felszólításra már 13 500 levél érkezik. Ezután már érdemes volt a leveleket egységes statisztikai szempontok szerint csoportosítani.

A műsorigényekkel foglalkozó *első közvélemény-kutatást* a *Der Deutsche Rundfunk* című lap 1924 nyarán végezte. Négy számában közölt egy 25 műsorból álló listát azzal a felszólítással, hogy olvasói jelöljék meg, mit akarnak hallani. Ugyanitt a lap javaslatokat kért az adásidő alakítására. A mintegy 8000 válasz értelmiségi-polgári ízlést tükröz. Az adásidő iránti igény — napi 19 óra — az adott időpontban a tényleges adásidő mintegy háromszorosa volt.

A huszas évek végén, a harmincas évek elején alakult ki a kérdőívek postai szétküldésének gyakorlata. Több kutatásban vizsgálták a tényleges és a potenciális rádióhallgatók véleményét. 1931-ben megszületett az első *hallgatottsági görbe*, aminek adatai szinte tökéletesen megegyeznek a húsz évvel későbbiével. Változást majd csak a tévé megjelenése hoz.

A Harmadik Birodalomban a tömegkommunikáció-kutatás elsatnyult. A szakemberek zöme emigrációba kényszerült, s ez döntő módon járult hozzá az amerikai rádiókutatás fejlődéséhez. Németországban a közvetlen megkérdezések helyét a náci párt megbízottainak hálózata vette át, akik „hangulatjelentéseket" készítettek. A hangulatjelentések egyik állandó kérdése a Birodalmi Rádió és a külföldi rádiók hallgatottságának és fogadtatásának megítélése. Ezeket az információkat persze nem a rádió és nem szakmabeli kutatók, hanem az állambiztonság és a propagandaminisztérium emberei értékelték ki.

1945-ben az amerikai csapatokat nagy számú szociálpszichológus és közvélemény-kutató kísérte. Az amerikai katonai kormányzat közvélemény-kutató részleget állított fel, amely 1946—49 között 72 nagyszabású kutatást végzett. Ezek egy része a rádiók hallgatottságával és a tájékoztatás presztízsével is foglalkozott. Az amerikai közvélemény-kutató intézetek számának és munkatársi létszámának növekedése a német munkatársak arányának emelkedésével járt. Az 1951-ben alapított DIVO, amely már német intézet volt, egy amerikai intézet feladatkörét és munkatársait vette át. Az allensbachi Institut für Demoskopie, a legnagyobb német közvélemény-kutató intézet is teljes mértékben az amerikai módszerek és tapasztalatok felhasználásával vált ismertté. A tömegkommunikáció-kutatásban a megszálló országok tradícióit domináltak mind az amerikai, mind a brit és a francia megszállási övezetben. A BBC-mintára már 1948—49-ben a brit övezetben megszervezték a rádióhallgatók paneljét.

Az ország széttagoltsága, majd kialakuló föderalisztikus szervezete és a korábbi megszállási övezetek eltérő tradíciói következtében a tömegkommunikáció-kutatás később sem kristályosodott egyetlen központ köré. Egyes tartományi rádiók és egyetemek hamarabb, mások később intézményesítették a rádióhallgatók és a tévénézők kutatását. A társintézmények stratégiáját és célkitűzéseit sem mindig egyeztették. A kutatás jelentős része azonban nemcsak egyetlen tartományra irányult.

A hallgatottsági-nézettségi arányok mérését és a műsorok minősítését rövidesen kombinált rádió- és tévékutatás követte. A nagy változást azonban a nézettség nem egy speciális készülék útján való mérése jelentette. 1963—1974 között — egy reprezentatív minta háztartásaiban — kis szerkezet segítségével rögzítették, hogy a tévékészülék mikor volt bekapcsolva. Az 1975 óta bevezetett teleskopie-rendszer az előbbinek olyan tökéletesített változata, amelynek a készülékén gombnyomással lehet jelezni, hogy ki nézi a műsort, a készülék pedig rögzíti az időpontokat, tárolja az információkat, amelyeket azután éjjel a nyilvános telefonhálózat segítségével gyűjt össze a központi számítógép. Így másnap reggelre az előző napi tévénézés fő adatai osztályozva rendelkezésre állanak.

A folyamatos hallgatottsági és nézettségi vizsgálatok mellett nagy tradíciója van a fiatalok körében folytatott kutatásnak is. Már 1931-ben 100 000 kérdőívvel igyekeztek kideríteni a fiatalok véleményét a rádióról. Az ötvenes évek közepén több nagyobb kutatást végeztek a fiatalok olvasási, rádiózási — és valamivel később —, tévénézési szokásairól. A hetvenes évek központi témái: a rádió és még inkább a tévé szocializáló hatása, a szexet és erőszakos

cselekményeket tartalmazó műsorok fogadtatása és hatása.

A hallgatottsági és nézettségi adatok értelmezésére és kiegészítéséül évről évre számos vizsgálatot végeznek egyes műsorok fogadtatásának elemzésére. Megoldatlan probléma a kis hallgatottságú vagy nézettségű műsorok vizsgálata, különösen, ha a műsor nem éri el a tervbe vett célközönséget.

Összefoglalva, a német tömegkommunikáció-kutatás előnyös vonásai: a gazdag hagyományok, a nemzetközi tapasztalatok felhasználása, a fejlett infrastruktúra által kínált lehetőségek, a számos szakosított kutatóhely az egyetemeken és a tartományi rádiók keretében, továbbá az egyéb tárgyú kutatások adatainak felhasználása, s végül a bőséges pénzellátás. És mindezekkel szemben: a kutatás széttagoltsága, s esetenként az üres empirizmus, azaz alkalmazott kutatás elméleti előkészítés és háttér nélkül. Aligha véletlen, hogy a német tömegkommunikáció-kutatás annyira el van szigetelve a kultúrakutatástól, az oktatásszociológiától, de a szabad idő szociológiájától is. A Német Szociológiai Társaságban sokkal kisebb szakágazatoknak már önálló részlegük van. A tömegkommunikációkutatás kutatói apparátusa, intézményeinek száma és költségvetése nincs arányban tudományos rangjával.

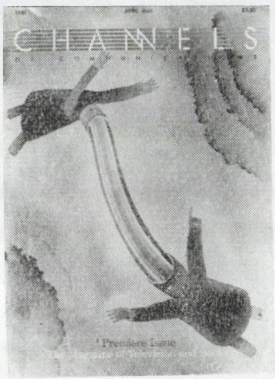
H. Bessler kötete lelkiismeretesen beszámol az alkalmazott módszerekről, a vizsgálatok témáiról és a kutatás szervezetéről, intézményeiről. Lehet tehát tanulni belőle, de azt is megjegyezzük, hogy nekünk sincs okunk a szégyenkezésre. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a hazai kutatás tradíciói, technikai felszereltsége, anyagi eszközei mennyivel szerényebbek.

T. M.

LAPOKBÓL

A második korszak csatornái

Új televíziós folyóirat az Egyesült Államokban

1.

Barna és kék felhők között két kiterjesztett karú formaruhás lebegő alak repülne egymás felé, de a távolság nem csökkenhet. A figurák feje helyén jellegzetes csővégződés, amelyekből szivárvány színű kábelnyalábok nyúlnak ki s ezek a fizikai megközelíthetetlenség ellenére technikailag kifogástalan érintkezést teremtenek a ,,kommunikáció korszerű csatornái''-nak törvényszerűségei szerint. Címlapján e már-már reménytelenül önironikus grafikai ötlettel indul útjára az Egyesült Államok egyik legifjabb sajtóterméke: a Csatornák. Szerkesztői szándéka szerint kéthavonta jelenik majd meg, példányonkénti ára valamivel olcsóbb, mint a hivatalosan megállapított minimális órabér, terjedelme — az amerikai viszonyok között rendkívül ízléses reklámokkal együtt — 80 és 100 oldal között mozog.

Ez utóbbi mondat némi bizonytalanságra utal, s ennek oka elsősorban az, hogy a jelek szerint nem könnyű dolog manapság az angolszász kommunikációs világban új lapot indítani. Angliában például alig ültek el a viharok — hosszú megjelenési szünet után — a legtekintélyesebb napilap, a Times körül, s máris megszűnt két népszerű, de anyagilag ráfizetéses hetilap — ,,az alsótagozatos'' Time Out és a ,,csecsemőkorú'' Now!. Amerikában pedig a főváros délutáni napilapjának, a Washington Starnak tulajdonosai unták meg az évi 20 millió dolláros veszteséget és egyszerűen felszámolták az amerikai társadalom egyik legpatinásabb kommunikációs ,,intézményét''. Az új folyóirat, a Csatornák második száma is tíz %-kal ,,soványabban'' jelent meg, mint az első s erre sokkal inkább takarékossági megfontolás a magyarázat, mint a kézirathiány, még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy ennek a vállalkozásnak aligha lesznek egy darabig anyagi gondjai, hiszen jó amerikai szokás szerint egy betonbiztos új alapítvány ,,nem profitszerzésre'' épülő Média Magyarázó Tanácsának kiadványáról van szó. Magyarul: az alapítvány adófizetés helyett lapot is alapított, s ez Amerikában nagylelkű gesztusnak számít.

Ezt a bekezdésnyi tiszteletkört csak azért kellett megtennie velem együtt az olvasónak, hogy plasztikusan érzékelhetővé váljon: a lap alapítási nehézségeknek és a megszűnésnek egyik magyarázata, sőt, igazi oka az a jelenség, amelynek az egész új vállalkozást szentelik: ,,a televíziózás második korszaka'', mely minden eddiginél nagyobb konkurrencia a nyomtatott sajtónak. Miről is van szó? A nyitó szám két különböző ,,műfajban'' is ,,megzenésíti'' a programot. Ime az előfizetési hirdetés ajánló szövegének egy részlete: ,,Forradalom zajlik az Ön nappali szobájában! Hamarosan saját tévétársaságának igazgatója lesz. Több mint ötvencsatornás választékkal. S akkor lesz a főidő, amikor akarja. Az emberek nemcsak a televízióról beszélgetnek majd, hanem a televízión keresztül is, ráadásul még szavaznak és vásárolnak is vele. A televízió már most az egyik legfontosabb társadalmi, kulturális és politikai erő. De hogyan változtat meg minket? Politikai rendszerünket? Azt, ahogyan eladunk és vásárolunk? Mit csinál a gyerekeinkkel? Ezek azok az ügyek, amelyeket senki sem tart valami nagy «számnak». De mégis azok a problémák, amelyeknek a Csa-

tornák majdan minden számát szenteli." S még egy mondat a hirdetés elejéről: „Akár hiszi, akár nem, létezik intelligens élet a televízióföldön kívül is". — Ezt azért raktam ide a reklámidézet végére, hogy érzékeltessem a lap főszerkesztője, Les Brown — mellesleg az amerikai újságírótársadalom egyik legtekintélyesebb televíziós szakembere, a New York Times volt televíziós szakírója, a Variety c. hetilap televíziós szerkesztője — mennyire tisztában van vele, hogy mi a különbség Amerikában „az eladni" és „elmagyarázni" között. Ime, a vezércikk kezdő passzusa, majd legfontosabb programmagyarázó sorai: „Egy komoly gondolatokat tartalmazó magazin a televízióról olyan embereknek, akik olvasnak? Nem is olyan sok évvel ezelőtt ez abszurd ötletnek tűnt volna. Közismert volt, hogy intelligens emberek sohasem nézik a televíziót... Ez azonban megváltozott s a változás továbbra is hatással van a kormányzatra, az üzleti és vallási életre, az oktatásra, a diplomáciára, a kultúrára, a professzionista sportra, a jogra és az újságírásra... Ez a korszak a kábeltévé, az előfizetéses tévé, a kétirányú televíziózás, a műholdak, a teletext, az óriás képernyő készülék és a telefonnal és komputerrel megtermékenyített televíziózás korszaka... A téma felöleli a Televíziózás Második Korszakát, amely egyre teljesebben bontakozik ki." Ilyen áhitatos ünnepélyességgel és csupa nagybetűvel.

2.

Pedig már az első szám címlapjának kétségtelenül vészjósló komorsága utal rá, hogy az új korszak technológiai változásai és csodái körül bábáskodó szakemberek arcán is ül némi riadtság. S ez az érzés csak megerősödik, ha az ember végiglapozza a hozzánk lapzártáig eljutott két számot. A technika vívmányai és csodái minden elismerést megkapnak — a hazafiatlanságnak még a gyanúja is súlyos bélyeg lehet Reagan „uralkodásának" első hónapjaiban — de már az első szám 13. oldalán megjelenő rövid kis anekdota ezt a címet kapta: „A végső kérdés". Egy japán kommunikációs szakember tette fel, miután alaposan megismerkedett az amerikai televíziózás összes „csodájával", és meggyőzték arról, hogy a hasonló technikai színvonalon álló Japán televíziózás visszafogása vitatható dolog. Megmagyarázták neki, hogy igenis érdemes ennyiféle tévéprogramot a nézőre zúdítani — mert úgymond „a technológia fejlődése mindig is megelőzte a programkészítés elveinek kiforrását" és mindez nem hordoz nagyobb szociális veszélyt, mint az évente harmincezer címmel az olvasóra zúduló amerikai könyvkiadás. S ekkor következett az a bizonyos végső kérdés: „Rendben van, Önök bizonyára valóban képesek akár 52 csatornát is műsorral ellátni ezzel a rendszerrel. De ki a csudának lesz arra ideje, hogy nézze is ezt a rengeteg zagyvaságot? El kell ismernünk, erre nem tudtunk válaszolni" — fejeződik be az anekdota. S az új folyóirat mindkét számának döntő része vagy parafrázis a zavarodottságra vagy kétségbeesett próbálkozás, hogy eligazítást adjanak az olvasónak a szupertechnika által egyszerre teremtett gazdagságban és zűrzavarban.

Az egymást követő cikkek, karikatúrák, de még az ezeket megszakító hirdetések szerint is a következő „édes" gondokról van szó:

— a régi görög színház nézőihez hasonlóan rövidesen „órabért" kapnak a tévénézők, hogy azt a csatornát nézzék, amelyiket a hirdető cégek akarnak;

— a televízió nemsokára betelepszik a bírósági tárgyalótermekbe, s még kétségesebbé teszi egyfelől az ítélkezés tárgyilagosságát, másfelől a bűnüldözés hatékonyságát, nem beszélve a híradók ingyenes reklámjáról a terrorizmusnak, gépeltérítőknek;

— miért gondoljuk, hogy az emberek másképpen választanak majd a tévéműsorok között, mint az újonnan piacra kerülő zabpehelytermékek között?

— a központi szabályozástól szinte teljesen mentes új technológia, elsősorban a kábeltelevízió kiszolgáltatása a piaci törvényeknek, beláthatatlan következményekkel jár: más iparágak mammutvállalataihoz hasonlóan 1990-re a kábeltelevíziózás irányítása is néhány tucat korporáció monopóliuma lesz. Vajon a nagy társaságok valóban a nép képviselői lesznek-e? Figyelembe veszik-e majd a kisebbségek érdekeit és nem igyekeznek-e minden eszközzel a saját érdekeiknek alárendelni az információáramlást?

— az egész társadalmat behálózó — szószerint: bedrótozó — televíziós média szétzilálja a magánélet szféráit: lehetetlenné teszi a gyermeknevelést, közkinccsé, és főleg hozzáférhetővé teszi a család „gazdasági" életének titkait és egyre jobban hozzájárul a társadalom szociális gyengeségeinek kritikátlan kiteregetéséhez;

— a legveszélyesebb jelenségek egyike

pedig, hogy a televíziós technika szabja meg a nemzetközi érintkezés bizonyos új szabályait: Szadat „köpenyforgatásának" nélkülözhetetlen kelléke volt, hogy kedvencei az amerikai tévéhálózatok riporterei lettek, az iráni túszdráma eseményei, fordulatai sajátos időzítéssel igazodtak az amerikai tévéhíradók kezdési időpontjához, s a lap szerint az afganisztáni helyzet is annak köszönheti háttérbe szorulását, hogy eseményei nem a tévékamerák előtt zajlanak. Igen, a „trójai faló" helyett manapság a várvédők egy színes tévékamerát vontatnának be a bevehetetlen falak mögé és a pingpong-diplomácia „meccsét" is rá lehet bízni az elektronika iparra, ahogy azt a második szám remek két karikatúrájában David Gothard kéziratoldalak tucatjánál frappánsabban összefoglalja.

3.

Mindezek alapján e beszámoló olvasója remélem érzékeli, hogy az új amerikai folyóirat színvonalas olvasmány s a cikkek szerzőinek tanácstalanságánál csak az a technikai színvonal elképesztőbb, amelylyel a mai amerikai tömegkommunikációs szakember kénytelen szembenézni. Kétségtelen, hogy a bőség zavaráról van szó s már önmagában szimpatikus, hogy az új vállalkozás képmutatás és mindenfajta „a mi vízfejű csecsemőnkről van szó" nagylelkűség nélkül az értékek érvényesülését gátló nehézségekkel igyekszik elsősorban szembenézni. Teszi ezt láthatóan nagy szakmai felkészültséggel és irigylésreméltónak tűnő függetlenséggel.

Wisinger István

TELECOMMUNICATIONS

TELEFON: A VANDALIZMUS OKAI

A vandalizmus nem kíméli a telefonfülkéket, ahogy a többi, a köz céljait szolgáló berendezéseket sem. Mik az indítékai ennek a magatartásnak? A Távközlési Főigazgatóság és a Párizsi Egyetem vizsgálatsorozatot indított ebben a tárgykörben.

Ha az életmód lassan, folyamatosan változik, akkor a már régtől kialakult hagyományok hatnak, amelyeket az adott szociális, földrajzi és klimatikai viszonyok szőnek át, s ez meghatározza az ember és környezete viszonyát. De ha a változások egyetlen emberöltőn belül fölgyorsulnak — iparosodás, gyors urbanizáció —, az egyén mobilitása megzavarodik, s ez a hagyományos értékeknek a környezettel való pszichikai ütközését eredményezheti.

Ez a vizsgálat — pszichológusok bevonásával — azokat a „hatásokat" elemzi, melyeket a környezet — lakótelepi együttélés, a zaj, a munkahely stb. — tesz az egyénre és fordítva.

A vandalizmus pszichológiai problémája az, hogy elkövetőire nem vonatkozik az az általános szabály, amely minden emberi cselekvés mögött motivációt feltételez.

Legegyszerűbb lenne azt mondani, hogy a vandalizmus egyszerűen deviancia, hogy bizonyos patologikus személyiségek kényszert éreznek rá, hogy cél és ok nélkül pusztítsanak. Ez a szemlélet leegyszerűsíti a kérdést, feltételezi, hogy vannak „vandálok" és „normális" emberek. De ugyan kivel nem fordult még elő, hogy földhöz csapott egy elromlott kávéfőzőt, vagy ököllel vert egy szolgálatot felmondó telefonkészüléket? A kis „vandálakciók" azonban elhanyagolható részét alkotják annak a kárnak, amelyet (elsősorban) a városi köztulajdonban levő berendezési tárgyak elszenvednek.

Két konklúzió lehetséges. Először: a vandalizmus a valóság olyan széles területeit érinti, hogy célszerű különböző formáiról elkülönítve beszélnünk. Másodszor: helytelen a vandálok kisebbségéről és a derék polgárok többségéről beszélni egy adott környezetben — a két magatartás között sok átmeneti fokozat van.

A téma másik lehetséges közelítési módja a környezet vizsgálata, függetlenül az egyéntől. Minden változás, minden újdonság kedvelt céltáblája a rongálóknak. Ha a berendezést mindig újra kijavítják, a rongálás még kétszer-háromszor megismétlődik, aztán többnyire másra fordul az „érdeklődés". Ha viszont nem törődnek a helyreállítással, a „támadási kedv" fokozódik, mintha csak a felelősök nemtörődömsége teremtené meg a hely értéktelenségét. Ezt a gyakorlatot igazolja, hogy a gondozott környékeken ritkább a vandalizmus. Ugyancsak ritkább mezőgazdasági területeken, mint városi környezetben.

Vannak bizonyos „céltábla" tárgyak, amelyek minden országban azonosak, ezek közé tartoznak a nyilvános telefonfülkék. Joggal vethető föl a kérdés: mik a karakterisztikus környékek és településjegyek, valamint a tárgyak, s milyen a felhasználók kapcsolata ezekhez?

A társadalompszichológiai kutatások azt mutatják, hogy a zaj és a népesség túlsűrűsége észrevehetően csökkenti az egyén magatartásában az együttérzést és a segítőkészséget. A vizsgálatok szerint a telefonfülkék rongálása és a túlnépes környékek között szoros az összefüggés. Itt speciális kiváltó ok lehet még az elromlott készülékek gyakorisága, a túlterhelt vonalak miatti használhatatlanság.

Mindegyik feltételezésben van részigazság, a magyarázat talán a hipotézisek szintézisében rejlik. Az bizonyos, hogy sem csak az individuális, sem csak a környezeti tényezők vizsgálata nem ad teljes választ.

Newsweek

A STRUKTURALIZMUS UTÁN

Nagy felháborodást keltett a francia értelmiség körében, hogy a Párizs közelében lévő nanterre-i egyetem megtagadta Jacques Derridától — a francia értelmiség 50 éves fenegyerekétől — a professzori állást. Derrida a nyelvről és az írásról alkotott tekintélyromboló elméleteivel a strukturalizmus hanyatlásával egyidőben jelentkezett. Akkor, amikor a strukturalista mozgalom két vezéralakja, Claude Lévi-Strauss és Althusser az 1968-as párizsi diáklázadások idején nem támogatták a barrikádokat és így a mozgalom elvesztette korábbi lendületét és támogatóinak jelentős körét is.

Derrida a vállát vonogatta a visszautasítás miatt, mondván hogy ez az „akadémiai politika ügye". „Nem vagyok Derrida híve — mondotta a sorbonne-i egyetem egyik irodalomprofesszora. Többnyire nem értek egyet azzal, amit mond, de ez azért mégiscsak botrány." Catherine Clément, a Le Matin kulturális kritikusa még lármásabb volt: támadta az egyetemet, mivel visszautasított egy tudóst, aki „az utóbbi 10 év eszmetörténetében nyomot hagyott".

Derrida, mint a többi poststrukturalista tudós is, munkáiban a szövegkritikára koncentrál. Sylvere Lotringer, a kolumbiai egyetem francia tanszékének tanára a következőképpen vélekedik a poststrukturalistákról: „Elvetették annak igényét, hogy mindent megérthetnek". A poststrukturalista megközelítés felbőszítette a hagyományos akadémikusokat, akik makacsul azt állítják, hogy az irodalomkritikában egy szöveg tartalma és nem nyelvi struktúrája a lényeges. A kritikusok Derridát antihumánusnak, nihilistának és zavarosnak tartják. Még lojális tanítványai is egyetértenek azzal, hogy műveit nehéz értelmezni. Derrida azt állítja, hogy műve több puszta technikánál az irodalom és a filozófia elemzésére, de ő maga sem tudja megmondani, hogy miért. Elismeri, hogy nem tudja etikai vagy politikai kódban meghatározni, hogy mi az, amit csinál. A poststrukturalisták azzal próbálkoznak, hogy megtalálják a szavak (a szignifikálók, azaz jelentők) és a hozzájuk kapcsolódó jelentések (a szignifikáltak, „jelöltettek") közötti összefüggést. Derrida továbblépett a szemiotikától a „dekonstrukcióig" (a szöveg elemeire való szétbontása). Széttördeli a szöveget és megmutatja, milyen szövegekből áll össze. Paul de Man szerint egy szöveg dekonstruálásával a szemiotika megmutathatja, hogyan alkották meg először. A Halál Velencében például úgy is bemutatható, mint Nietzsche és Schopenhauer Thomas Mann-i értelmezésének és Platónnal való öntudatlan azonosulásának kombinációja.

Az olyan gondolkodók „dekonstruálásakor", mint Platon, Rousseau, Freud és Lévi-Strauss Derrida feltárja a szóbeli kommunikáció természetét az írás és a beszéd segítségével. Munkája során néhány különös eszközt alkalmaz. 1967-es könyvében a Grammatológiáról (Of Grammatology), amelyen az „írástudományt" érti, bizonyos szavakat kitöröl, hogy így megkérdőjelezze a kihagyott szó hagyományos jelentéseit. Egy másik, az Üveg c. munkájában („Glass") két egymás melletti oszlopba helyezi Jean Genet elbeszélését és Hegel egyik értekezését, s közbeszúrja magyarázatait. A szójáték Derrida védjegye: ebben a könyvében szójátékot farag az (eagle) sas szóból ami franciául (aigle) és hangzásban egybecseng Hegellel. Legutóbbi könyve a Levelezőlapok (Postcards), amelyben a kommunikációról alkotott elképzeléseit levél-regény formájában mutatja be. Egy francia egyetemi professzor, aki hosszabb ideig tartózkodik Oxfordban és Yale-ban,

kötelességszerűen levelezőlapot ír valakinek — talán egy nőnek, akinek kilétére sohasem derül fény. Minden levelezőlapon ugyanaz az illusztráció található: egy karckép, amely azt ábrázolja, amint Szókratész ír egy asztalnál, míg Platon mögötte áll és beszél hozzá. A hagyományos kép megfordítása — Szókratész a szónok és Platon az író — a professzor rögeszméjévé válik. Elmélkedik a karc burkolt célzásain, tűnődik a küldő és a kapó közötti kapcsolaton és vizsgálja a címzetteket és a rendeltetési helyeket. A tipikus derrideani módszerben egyszerű szavak válnak filozófiailag terhelt szójátékok eszközeivé. A betűk felcserélésével más szót alkot. A francia *carte* (levelezőlap) szóból *(ecart)* eltérés, űr lesz, míg a *destination* (rendeltetési hely) szót destiny-vé azaz végzetté torzítja.

Derrida amerikai kritikusai megkérdőjelezik irodalomszemléletét. Gerald Graff professzora azt állítja, hogy a strukturalista hagyomány „azt az érvelést támasztja alá, hogy az irodalomnak nincs kapcsolata a valósággal". William Gass szerint a strukturalista módszer eleve lehetetlenné teszi, hogy a kritikusok megmagyarázzák azt, hogy miért jobb az egyik könyv, mint a másik. „A szemiotika úgy kezeli az irodalmat, mintha az táblajátékok sorozata lenne, ahol a játékot az összeadás és kivonás szintjére egyszerűsítik le. Nyilvánvalóan a játékok között nagy minőségi különbségek vannak, legalábbis ami a gondolkodást és az ügyességet illeti. Mégis, a poststrukturalista elmélet szerint ezeknek a játékoknak lényegileg ugyanaz a struktúrájuk". Az irodalomban — állítja Gass — „a szöveg az, aminek irodalmi értéke vagy jelentősége van, és nem pedig a struktúra."

René Girard a Stanfordi Egyetem francia irodalomprofesszora azt kifogásolja, hogy a poststrukturalista módszer „nem nagyon hatékony". „A struktúrát nem szabad a tartalomtól elkülönítetten kezelni." Ő a „strukturalisták nihilizmusa és önpusztító gondolkodása elleni reakciót" jósolja.

Hogy mi lesz a francia értelmiségi körökben a következő irányzat, azt senki sem tudja. Derrida leszólja azokat, akik szerint a nyelvi eszközök már nem felelnek meg, és úgy sejti, hogy a nyugati gondolkodás nagy változások küszöbéhez érkezett. Azt azonban, hogy ez a nagy változás miben áll, ő sem tudja meghatározni.

Media Perspektiven

IDŐSEK A KÉPERNYŐ ELŐTT

A két nyugatnémet országos tévészervezet — az ARD és a ZDF — heti egy-egy alkalommal sugároz időseknek szánt magazinműsort, délután 5 óra előtt. Az átlagos nézettség 1—2 százalékos, a 60 éven felüliek körében 4—7 százalékot ér el, vagyis körülbelül ugyanakkora, mint a hasonló időpontban sugárzott egyéb, speciális rétegműsoroké, az öregek mintegy 2/3 része viszont szinte sohasem nézi e magazinokat. A közönségüket viszont az jellemzi leginkább, hogy naponta 1—1,5 órával többet tölt a képernyő előtt, mint a kortársai általában. A nézők és nem-nézők szükségleteiben, beállítódásaiban és motivációiban meglévő különbségekről azonban még mit sem lehet tudni. Erről éppúgy nem készült még vizsgálat, mint ahogy a korosztály egészének televíziós, tömegkommunikációs viselkedéséről sem.

A különféle szabadidő-, időmérleg-vizsgálatok melléktermékeként vannak ugyan adatok a 60. évüket betöltött emberek átlagon felüli — hétköznaponként kerek 3 órányit kitevő — televíziózásáról, ezek azonban nemcsak szórványosak, hanem korlátozott jelentésűek is. A meglévő adatok nyíltan vagy hallgatólag azonosítják a kronológiai életkort az öregséggel. Az öregség azonban társadalmi helyzet, szereprendszer, amiről vajmi keveset mond az eltelt évek száma. Öreg az, akit környezete annak tekint, akivel eszerint bánnak és aki ennek következtében öregnek is érzi, öregként is viseli magát. Ilyen értelemben eddig még inkább csak spekulációk láttak napvilágot arról, hogy létezik-e egyáltalán az öregségre jellemző tömegkommunikációs eszközhasználat és szokásrendszer.

Az idős korúak átlagon felüli televíziózását a „helyettesítési" hipotézissel szokták magyarázni. Eszerint érzelmi, megismerési és szociális szempontból a televízió mindazon szükségletek, cselekvések, kapcsolatok pótléka, amelyeket az idős ember — személyes illetve társadalmi okokból — immár nem képes ellátni, fenntartani. Az öregek valóságos életét a társadalom szinte

kényszerítő erővel szűkíti össze, s ezért fokozottan rá vannak utalva a képernyő „másodlagos környezetére" mint kárpótlásra.

De vajon mit tesz a televízió az öregekkel, s ők vajon mire használják? Optimista értelmezések szerint a tömegkommunikáció segít magakadályozni az elmagányosodást, a kapcsolatok lebomlását, hozzájárul egy megbízható életritmus kialakításához, kiutat ad az unalomból. A német nyelvű polgári társadalmakban azonban még nem tárták fel, hogy az idős emberek felhasználják-e, elfogadják-e a televízióban kínált mintákat cselekvésük, viselkedésük alakításában. Másrészt, volna-e lehetőségük rá? A szórványos adatok s az idős korúak társadalmi szervezeteinek állásfoglalásai arra utalnak, hogy a képernyőn megjelenő kis számú öreg a valóságtól távoli képet sugall.

Nem elegendő elfogadni az idős korúak adott társadalmi és társas helyzetét s így összehasonlítani televíziós, tömegkommunikációs viselkedésüket a más helyzetben lévő fiatalabbakkal. Azt kell vizsgálni, hogy a kapcsolatok ugyanolyan beszűkültsége, korlátozottsága esetén van-e tényleges különbség az öregek és a fiatalok televíziózása között.

MI KERÜLJÖN NAPIRENDRE?

A tömegkommunikáció „napirend-meghatározó" szerepéről 1972-ben jelent meg az első tanulmány. McCombs és Shaw szerint a hírszóró eszközök meghatározzák, hogy *miről* beszélnek, vitatkoznak az emberek. Azt már kevésbé befolyásolják, hogy *ki milyen álláspontra* helyezkedik az eszmecserék során. Valamivel később más szerzők vetették fel azt a gondolatot, hogy a társadalomban egyszerre több dolog is napirendre kerülhet. Más lehet az, amiről mindenki beszél, mint amit a barátok, ismerősök körében tekintenek megvitatásra méltónak és mindenkinek meglehet a maga külön belső vitája. A tömegkommunikáció úgy tűz egy témát a társadalmi eszmecserék napirendjére, hogy megnöveli fontosságát a közönség szemében.

Főleg amerikai kutatók vizsgálatai után az NSZK-ban 1979-ben az Európa parlament képviselőinek választása alkalmával végezték el a napirend-meghatározó szerep első átfogó vizsgálatát. Az esemény különösen alkalmasnak látszott a kutatásra, hiszen itt nagyobb volt a lehetőség arra, hogy a tömegkommunikáció éreztesse a hatását, mint például a sok más tényező által is befolyásolt országos választások során.

A kutatók az időszerű kérdések szubjektív fontosságának változását akarták vizsgálni, ezért a panel-módszert alkalmazták; ugyanazokat az embereket kérdezték meg, három különböző időpontban. A hírszóró eszközök használatának két típusát különböztették meg, a szokásos és az eseményhez kapcsolódó közleményfogyasztást.

Aligha meglepetés, hogy a személyes, anyagi érdekeket érintő kérdésekben (pl. a munkanélküliséggel vagy az áremelkedésekkel kapcsolatban) alig változtak a vélemények a hónapok során. Azokban a kérdésekben, amelyekben nem voltak közvetlenül érdekeltek az emberek — köztük az Európa parlamenttel kapcsolatos témákban — inkább megváltoztatták a véleményüket s ez számottevő mértékben függött a tömegkommunikáció használatától.

A várakozásokkal ellentétben nem a televízió, hanem a hetilapok és folyóiratok cikkei befolyásolták leginkább az Európa parlamenttel kapcsolatos véleményeket, második helyre kerültek a televíziós hírműsorok, utánuk következtek a helyi napilapok és a televízió speciális, témához kötődő műsorai. A jóval a választások előtt sugárzott speciális műsorok befolyása volt a legtartósabb, a tévéhírek pedig az úgy nevezett fényszóróhatást idézték elő. Ezen azt kell érteni, hogy a képernyő hírei csak akkor segítenek valamit a viták napirendjére kerülni, ha az esemény már egészen közel van vagy éppenséggel már zajlik is, de ekkor a tévé befolyása igen gyorsan észrevehető.

MŰSORVÁLTOZÁS KÍVÁNSÁGRA

Az interaktív programtelevízió lengyel rendszerében (POLBIT-Polish Broadcasting Interactive Television) a pótberendezések lehetővé teszik a televíziós kommunikálás közelítését a kétoldalú beszélgeté-

sekhez, vitákhoz, a nézők társalkodópartnerüknek tekinthetik majd a televíziót.

A szóbanforgó megoldást 1979 februárjában már szabadalmaztatták. A POLBIT-rendszer lényege a televízióműsoroknak az információs rendszerekkel való szoros összekapcsolása. Az interaktív televíziózás lehetővé teszi a hatékonyabb ismeretelsajátítást, az alkotó gondolkodás kialakítását, az aktív szórakozást, a közvélemény felmérését és a tömegméretű vitákban való részvételt. A POLBIT-rendszer nagy újdonsága, hogy segítségével egyidejűleg korlátlan számú nézőtábornak lehet közvetíteni a tévéműsorokat.

Az interaktív televíziózás javasolt rendszere decentralizált információ-szelektálásra épül. A szelektálást az átvevő oldalon, a mikrokomputerrel (mikroprocesszorral) ellátott vevőkészülék végzi el. A mikroprocesszornak a vevőkészülékben való elhelyezése teremti meg azt a helyzetet, amelyet *fordított belső összeköttetésnek* nevezünk.

Az interaktív televíziózás rendszerében az egyénileg specializált televízióműsor — nem műszaki okokból — nem igényel túlságosan nagy számú információváltozatot. Érdemes ehelyütt egy, az iskolatelevízióból való példára hivatkoznunk. A tanulókhoz intézett kérdésekre általában 5—6 lehetséges válasz adható. Hasonló a helyzet a specializált tévéműsorok feldolgozásával: a reagálás a nézőkhöz intézett felhívásokra viszonylag nem túl élénk, tehát a vevőkészülékben elhelyezett mikroprocesszor elegendő az előzőleg előkészített program kért variánsa kiválasztásához és közvetítéséhez.

Figyelembe kell még vennünk a rendszer eredendő rendeltetését, amely a tömegméretűséget feltételezi. Természetesen már ma is vannak a nézők bevonásával — telefon-összeköttetéssel — készülő műsorok. Az egy műsorba bekapcsolódó nézők száma nem haladhatja meg a 10—20-at, kivételesen a néhány tucatot, még kevésbé a néhány százat vagy pár ezret, mert ez lehetetlen a POLBIT-rendszerben; a résztvevő nézők számát tehát a gyakorlati szempontok figyelembe vételével korlátozni kell.

A televízió különleges programját kidolgozó gárda tevékenysége túllépi a műsoröszeállítással összefüggő konvencionális munkák körét:

— kidolgozza a műsorkoncepciót, amibe be kell vonni a tévénézőket is;

— tagolja a műsort;

— kidolgozza a nézőkhöz intézendő kérdéseket (felhívásokat, javaslatokat), a nézők válaszai fogják meghatározni azt, hogy a további műsor melyik változata kerüljön a képernyőre;

— meghatározza a műsorrészek egyes változatait a nézőkhöz intézett kérdésekre (felhívásokra) várható válaszoknak (reakcióknak) megfelelően;

— kidolgozza a *telesoftware*-t, vagyis azt a különleges informatikus műsort, amelyet a televíziós szignállal együtt közvetítenek, és amely lehetővé teszi a vételi oldalon az okos automatikus manipulálást a televízióprogram részleteivel;

— bizonyos esetekben kidolgozza például azokat a televíziós műsorokat, amelyek szerepeiben nem lépnek fel színészek, és megfelelő hely meghagyásával lehetővé teszi, hogy a vételi oldalon tetszés szerinti személyt keverjenek be, aki ily módon megjelenik a képernyőn az üresen hagyott szerepben.

A fordított belső összeköttetés alkalmazása esetén a televízióstúdió pótlólag kidolgozza:

— a televízióműsor változatait, amelyek közül az egyiket — tekintet nélkül a tévénézők reakcióinak statisztikai kimutatásaira — sugározni fogják;

— a nézői reakciók elemzésének kritériumait; az elemzés eredményeit felhasználják a soron következő televíziós műsorokban és a program után a nézőkhöz intézett levelekben;

— a kereskedelmi megrendeléseket a komputerközpont számára és a közvélemény szondázásának módjait.

A tévénéző által elvégzendő műveletek:

A legegyszerűbb esetben a néző veszi a televíziós program egy részletét, ezt követően pedig a stúdióból kérdéssel (javaslattal, a kívánságaira vonatkozó kéréssel, illetve véleménynyilvánítási felhívással) fordulnak hozzá. A stúdió által meghatározott idő alatt „igen"-nel vagy „nem"-mel kell válaszolnia, vagy ki kell választania egyet a megadott néhány válasz közül.

A fordított belső összeköttetés esetében a néző telefonon adhatja meg a választ a stúdiónak — függetlenül attól, hogy a vonal az adott pillanatban szabad vagy foglalt-e bárki által. Ezt a választ kód-

formában továbbítják az elektronikus telefonközpontba. A kiválogatott válaszok ezután statisztikai feldolgozásra a komputerbe kerülnek, a központi statisztikai processzorba, azután pedig a stúdióban levő monitorba. Az operatőr rögtön a kérdések feltevése után leolvashatja a monitorról a nézők válaszainak statisztikai összegezését. Ennek figyelembevételével módosítani lehet a műsort, azaz bizonyos részleteket megismételhetnek, másokat elhagyhatnak vagy bemutathatják a tartalékban levő változatokat. Mindezen belül a komputer gyorsnyomdája a televízió-előfizetőknek egyénileg címzett, szöveg vagy rajzalakú információkat — például különleges információkat, életrajzi összeállításokat tartalmazó leveleket nyomtathat ki.

A POLBIT-rendszer alkalmazható az erre a célra speciálisan előkészített társalgási vételben. A nézők a műsor alatt válaszolnak a stúdióból hozzájuk intézett kérdésekre, felhívásokra és javaslatokra. A válaszadást az előzőleg előkészített következő információk (vagy következő események) bekapcsolása követi.

Társadalmi hatása szempontjából a POLBIT-rendszer különbözik az „alfanumerikus információbankokat" alkotó rendszerektől, például a VIEWDATA és TELIDON rendszertől. A lényegesebb itt a közvetített információk hozzáigazítása a tévénézők egyéni lehetőségeihez.

A fordított belső összeköttetés bevezetése után ez a rendszer lehetővé teszi a tévénézők reakcióinak azonnali, széles körben való megfigyelését. Ennek pedig nagy gyakorlati jelentősége lesz sok szakterületen — a kereskedelemtől a szociológiai közleménykutatásokig.

MEGVÁLTOZTATTA-E WILBUR SCHRAMM A NÉZETEIT?

Karol Jakubowicz veti fel a kérdést *A kommunikáció a fejlődés szolgálatában* című tanulmányában. 1964-ben Wilbur Schramm közreadta egyik legnagyobb visszhangot keltő munkáját Tömegkommunikáció és nemzeti fejlődés címmel. Művét úttörő jelentőségűnek tekintették. Tizenöt évvel később, 1979-ben újabb tanulmányt szentelt a témának.

Schramm első könyvében Daniel Lerner munkásságából indult ki, aki kulcsszerepet tulajdonított a társadalmi fejlődésben a kommunikációnak és az oktatási rendszernek.

Schramm 1964-es véleménye szerint „a nemzeti fejlődés csak úgy mehet végbe, ha az emberek megváltoztatják önmagukat" — tehát nincs előrelépés a hagyományos emberi személyiség és értékrendszer megváltoztatása, végső soron „az emberi tartalékok mozgósítása nélkül".

A tömegtájékoztatási eszközök szerepének ez a felfogása Schramm könyvében meghatározott fejlődési stratégiával kapcsolódik össze, amely mindenekelőtt az ipar, mint a nemzetgazdaság legtermékenyebb ágazata, másodsorban a mezőgazdaság, a gazdasági infrastruktúra végül pedig az „emberi tartalékok mozgósítása" eszközeinek — az iskolarendszernek, a szakmai képzésnek és a tömegtájékoztatási eszközöknek — fejlesztését jelenti.

1979-ben viszont már úgy vélekedett, hogy ez a stratégia nem vezetett eredményre, azaz a nyugati fejlesztési modell a harmadik világ országaiban keresztülvihetetlennek bizonyult; nem lehet az iparfejlesztést elkezdeni olyan államokban, amelyek még a mezőgazdasági forradalomig sem jutottak el, és nem lehet ugyanazt a fejlesztési modellt állítani valamennyi fejlődő ország elé.

Véleménye szerint a tájékoztatási eszközöknek továbbra is ugyanazokat a funkciókat kell betölteniük, mint amelyekről 15 évvel korábban írt, de az általa javasolt „diffúziós modell" (az információknak, a tudásanyagnak, az újdonságoknak, a követendő magatartásoknak központosított, fokozatos eljuttatása a lakossághoz) nem vált be.

Mai állásfoglalása az, hogy a „központosított" fejlesztési modellt bontsák le „helyiekre": a fejlesztési stratégia centrumában a helyi közösség álljon. Ennek megfelelően a tömegtájékoztatásban nagyobb jelentőséget kap a két- és nem az egyoldalú, a vertikális és nem a horizontális kommunikáció. A „nagy tájékoztatási eszközök" (tévé, rádió), amelyek addig meghatározó szerepet játszottak, háttérbe szorulnak, s helyüket a „kis tájékoztatási eszközöknek" (a diavetítéseknek, plakátoknak, gyűléseknek, sokszorosított anyagoknak, faliújságoknak, valamint a hagyományos módszereknek — a táncnak, éneknek, didaktikus jellegű előadásoknak) adják át.

A cikkszerző szerint Schramm túlságosan leegyszerűsítetten vizsgálja a társadalmi-gazdasági fejlődés mechanizmusait és tényleges helyüket a fejlődő országokban. Anyagi lehetőségeik nem adnak módot a napisajtó, a rendszeres tévé- és rádióadások elterjesztésére.

A tömegtájékoztatási eszközök felhasználásának a fejlődés szolgálatában más nehézségei is vannak. Az egyik közülük a tájékoztatási eszközök „belső függősége". A műsorkészítők szoros kapcsolatban állnak a nyugati tájékoztatási eszközökkel és reklámügynökségekkel a kereskedelmi jellegű tájékoztatási eszközöknél, az államiaknál pedig a Nyugaton végzett munkatársak a nyugati mintákat másolják. A második lényeges akadály, hogy az uralkodó elit hatalma megerősítésére használja fel a tájékoztatási eszközöket.

Schramm tehát figyelmen kívül hagyja a társadalmi-gazdasági struktúra lényeges elemeit, és nem mutat rá, hogy milyen változások lennének szükségesek ahhoz, hogy a tömegtájékoztatási eszközök a fejlődés, az igazi társadalmi célok szolgálatába álljanak.

Neue Zürcher Zeitung

A BBC ADATBANKJA

Miért ejtendő „Kiribász"-nak a csendes-óceáni Kiribati sziget neve? Nyilatkozott-e valaha Winston Churchill Kína déli tartományainak rizstermeléséről, és milyen formában? Bármilyen szokatlanok is az efféle kérdések, az újságírók munkájában naponta felvetődnek. A BBC, amely pontos tudósításairól híres, súlyt helyez arra, hogy még extrém esetekben is megbízható választ találjon. Ennek érdekében 200 alkalmazottja foglalkozik az információk gyűjtésével és osztályozásával. A műsorközlő szervezetek közül a BBC-é a világ legnagyobb adatbankja, mely több évtizedes állandó gyarapodása következtében minőségileg is egyedülálló. Most, a mindenre kiterjedő takarékossági intézkedések idején a BBC vezetősége úgy döntött, hogy belső adatszolgáltatását, díj ellenében, kívülállóknak is rendelkezésre bocsátja. „Rövid idő alatt kiderült, hogy a bevételek fedezik a rendszer működését" — állapította meg elégedetten Richard Hewlett vezérigazgató.

Az információgyűjtemény nagysága a következő adatokkal illusztrálható: 14 millió osztályozott és indexszel ellátott újságkivágás, ami naponta mintegy 2000-rel gyarapszik. A rádió, a televízió és a külföldnek szóló adások összes hírműsorának szövege. Valamennyi rádiós és televíziós vita- és dokumentummműsor kézirata — a médiumok kezdetétől napjainkig, összesen 6 millió oldal mikrofilmen. Közel 100 ország hír- és információs műsorainak átirata. Több mint 7 millió kép, 200 000 könyv, ezer brit és ötszáz külföldi folyóirat és újság.

A kiejtési csoport több mint negyedmillió helység- és személynévből álló gyűjteményt állított össze, megadva a fonetikus kiejtést. A BBC hírolvasói naponta kapnak egy listát, amely tartalmazza az aznapi aktuális neveket és kiejtéseket. A figyelő szolgálat életrajzi katalógust állított össze, amelyből megtudható a legfontosabb adatok 100 ország 200 000 politikusának karrierjéről. Óvék a világ legnagyobb rádiólehallgató szolgálata. Parabola antennái veszik a külföldi tévéadók műsorát. A felvételek készítésében és a fordításban a BBC-vel együttműködési szerződésben álló külföldi intézmények is közreműködnek. A hetente összegyűlő terjedelmes anyagot a *World Broadcasting Information* és a *Summary of World Broadcasts* című kiadványok foglalják össze.

Az elmúlt évben fokozatosan áttértek az anyagok mikrofilmes, illetve komputeres tárolására, mivel a rendszer kapacitása korlátlan. Lehetőségeit elsősorban a „házi" szerkesztők használják fel munkájukban. Valamennyi szerkesztőséget képernyőterminállal látták el; segítségével a műsorkészítők megtudhatják a háttér-információkat, megszerkesztik szövegüket, s a végleges kéziratot rögtön a központi adattárolóba továbbíthatják. Az egyik első „házon kívüli" ügyfél az egyesült állambeli Mead Data Corporation volt, amely hetente átveszi a Summary of World Broadcasts teljes szövegét *Nexis* elnevezésű adatgyűjteménye számára. A Nexishez csatlakozik valamennyi vezető amerikai lap és ügynökség, sőt az adatbank újabban Európában is ajánlja szolgáltatásait. A BBC vevője a brit posta is: tele-

text-rendszere, a Prestel felhasználja a BBC információit. Azonban az ügyfelek túlnyomó része — az előfizetői szolgálat szerint — a kereskedelem és a gazdaság területéről jelentkezik, illetve nyilvános testületek, multinacionális vállalatok vagy kutatóintézetek, melyek speciális területek fejlődési irányairól kapnak tájékoztatást.

Persze, nemcsak komoly dolgok érdekében érdemes évtizedekig gyűjtögetni az információkat. A BBC a harmincas években összeállított egy 30 ezer viccet tartalmazó katalógust, amelyet azután — a szokásos gondosság miatt — nem akartak kidobni. Ma tízezer Prestel-előfizető derülhet képernyője előtt a komputer által kiválasztott vicceken, melyek a maguk módján igazolják a világ egyik legnagyobb információgyűjteményének létjogosultságát.

RÖVIDRE FOGVA

Elhalasztották a reggeli tévé startját Nagy-Britanniában: csak 1983 tavaszától kapnak műsort reggelijük mellé az információra éhes tévénézők. Az IBA azzal indokolta döntését, hogy előbb „be szeretné járatni" az 1982 szeptemberében nyíló második kereskedelmi tévécsatornát, valamint a szintén 82-ben induló 40 helyi kereskedelmi rádióállomást.

epd

Svájci teletext-kísérlet kezdődött októberben, s tart 1982 végéig. A bemutatkozás az augusztusi *Fera* — nemzetközi televízió, rádió és hi-fi kiállításon történt Zürichben. A programajánlat: hírek, gazdasági tájékoztatás, lapszemle, időjárás-jelentés, közlekedési hírek, háztartási szolgálat, valamint tájékoztatás a rádió- és tévéműsorokról. A svájci teletext adásideje naponta déli 12 órától a televíziós műsorzárásig tart.

epd

Megismétlik a „Holocaustot" 1982 novemberében a nyugatnémet tévében. Az ARD esti főműsoraként sugárzásra kerülő sorozat után szakértők közreműködésével élő vitát rendeznek, amelybe a nézők is bekapcsolódhatnak. A tervezett ismétlést egyrészt azzal indokolják, hogy „sok ifjú néző nőtt fel 1979 óta", másrészt a bemutató után végzett szociológiai felmérések eredményei is indokolttá teszik, hogy „még egyszer szembenézzünk a témával — az ábrázoláshoz kapcsolva saját reakcióinkat is. Ezzel a múltunkról folyó történelmi vitát egy lényeges, mai dimenzióval egészíthetjük ki."

Funk-Korrespondenz

Közös közönségkutatást kezdett a BBC *és az ITV*, ugyanis az eddigi eltérő kutatási módszereik meglepően eltérő eredményekre vezettek. Ennek vet véget a két intézmény augusztus 1-én létrejött közönségkutató testülete, a BARB. Hetente 3 „toplistán" (kettő a BBC-é, egy az ITV-é) ismertetik az újságokban a 10 legnézettebb műsort (abszolút számok nélkül, esetleg utalva a másik programon párhuzamosan futó műsorra). A bekapcsolódó nézők számát az ITV eddigi óraműve méri, amely mindig automatikusan rögzíti, hogy a megfigyelt 2655 tévékészülékből hány üzemel. A BBC-görlök, akik eddig arról faggatták a járókelőket, hogy melyik előző napi műsorra emlékeznek, továbbra is úton vannak tehát. Most arról érdeklődnek, melyik adás tetszett, s melyik nem.

FernsehInformation

Újabb ítélet magántévé-ügyben, Olaszországban. A magántévék problémája tavaly ősszel vált ismét élessé, amikor a *Rizzoli* kiadó (több magánadó, valamint a legnagyobb olasz napilap, a Corriere della Sera tulajdonosa) egy csaknem egész Olaszországra kiterjedő híradóműsort akart indítani „Contatto" (Kapcsolat) címmel, 4 magánadó részvételével. A sok reklámmal és interjúval beharangozott adást azonban a bíróság néhány nappal a start előtt leállította, mivel a RAI keresetet indított Rizzoli ellen. Az ügy végül az alkotmányjogi bírósághoz került, amely 6 hónap alatt hozta meg döntését: a magánadók nem működhetnek országos szinten, csak helyi bázison, s a különböző magán tévétársaságok nem kapcsolhatók össze ugyanazon műsor sugárzására.)

FernsehInformation

Napi két és fél órát tévéznek a tanulók az NSZK-ban. Ezt a számot, mely magasabb, mint amit a közvéleménykutató intézetek megállapítottak, kasseli iskolások közölték, akik 6000 tanulót kérdeztek meg a szövetségi köztársaság egész területén. A mintában valamennyi korcsoport és iskolaforma szerepelt. A diákok vizsgálatának eredménye szerint korosztályuk hetente 16,5 órát tölt tévénézéssel. 78%-uk az esti híradó után a készülék előtt marad, sőt este 10 után is még 32,1%-uk nézi a műsort.

FernsehInformation

Legyen-e tévénélküli nap Svájcban? — kérdezte a zürichi Publitest Institut kérdőíve a nézőktől. A megkérdezetteknek pontosan a fele válaszolt igennel.

Rundfunk und Fernsehen

Venezuela is bevezeti a „Telidont", a Kanadában kifejlesztett kétirányú tévétechnológiát. A Caracasban felállítandó első berendezés 30 terminált tartalmaz, és elsősorban arra szolgál majd, hogy a közönségnek hivatalos információkat nyújtsanak elektronikus úton.

Rundfunk und Fernsehen

Teletext — vakoknak. A Telefunken vakok számára készített új teletext-készüléke az egy sorban levő, legfeljebb 40 írásjelet elektronikus úton Braille-írássá ülteti át, és ugyanolyan hosszú, mechanikus Braille-sorban tolmácsolja, melyet azután a vak ember ujjaival tapogat le. Gombnyomásra megjelenik a következő sor. A készülék nemcsak a jövő kommunikációs rendszeréhez juttatja hozzá a vakokat, de a szakmai világba való integrációjukat is elősegítheti. Utazási irodákban, postán, áruházak csomagküldő osztályain stb. alkalmazhatók így vakok, sőt a szakmai továbbképzésük is megoldható az új rendszerrel.

Neue Zürcher Zeitung

Egységes észak-amerikai teletext-rendszer létrehozásáról kötött szerződést Torontóban a *Bell* telefonkonszern, a francia *Antiope*, a kanadai *Telidon*, valamint két amerikai médiumkonszern, a CBS és az RCA. A kompatibilis rendszer megkönnyíti a magánelőfizetők bekapcsolódását a teletext vételébe.

epd

Új tévéadó épül Szófia mellett, a Vitosa hegységben, 145 méteres toronnyal. Az állomás három színes és négy fekete-fehér műsort sugároz. Egy másik, 105 méteres torony a 2100 m magas Oreljak csúcson épül.

Techniké Noviny

Bevált az RCA költséges reklámkampánya, melyet új képlemezjátszójának bevezetésére indított. Három hónap alatt 50 000 Selectavision készüléket adtak el, többet, mint a Philips-készülékekből 2 év alatt. A siker még a szakembereket is meglepte, akik nem sok esélyt adtak az olcsóbb, de elavult technikájú RCA-gyártmánynak a hollandok agyafurt lézersugárrendszerével szemben.

Der Spiegel

Műholdas vétel Lengyelországban. A Varsótól 180 kilométerre délre fekvő Psary városban műhold által közvetített tévéműsorokat vevő állomást helyeznek üzembe az idén. Parabolikus antennája 32 méter átmérőjű. Az állomás a tengeren keresztül biztosít távközlési összeköttetést.

Technické Noviny

Ráfizetésesek a színes mellékletek, melyeket az országos napilapok hetenként egyszer adnak ki. Ezért a Springer konszern két lapja, a *Welt* és a *Handelsblatt* másfél év után beszüntette közös mellékletét. Az ingyenes magazinok célja az lenne, hogy drágább, színes hirdetéseket is elhelyezhessenek bennük. Azonban a reklámtervezők általában nem veszik figyelembe ezeket a színes lapokat, mivel nem nevezhetők sem újságnak, sem pedig folyóiratnak. Rendnek muszáj lenni! . . .

Der Spiegel

35 éves a NUSZ, a Nemzetközi Újságíró Szervezet. Jelenleg 150 ezer újságírót egyesít, s 114 országban vannak tagszervezetei, csoportjai ill. tagjai. Mint az egyik tekintélyes nem kormány szervezet, konzultatív státusszal rendelkezik az UNESCO-ban és az ECOSOS-ban. A NUSZ tevékenységének legújabb formája „Az újságírói igazság nyomában" elnevezésű rendezvénysorozat, melyet elsősorban nyugati újságíróknak rendeznek. Az első rendezvény uticélja Kambodzsa volt, a másodiké Dél-Libanon és Szíria, a legutóbbié pedig Nicaragua. Ezeken az utakon az újságírók saját szemükkel győződhetnek meg a függetlenségükért harcoló országok helyzetéről, s a nyugati sajtó, rádió és tévé előítéleteiről.

TASZSZ

Angol nyelvű napilap Kínában. A China Daily-t hetenként ötször nyomják Pekingben és Hongkongban. Főleg a külföldiek számára fenntartott hotelokban árusítják, de a kiadó nyilatkozata szerint a kínai olvasók számára is hozzáférhető lesz. Hírrovatában az Új Kína hírügynökség, valamint nyugati ügynökségek jelentéseit közli. Az újság kiadásának kétéves előkészítésében külföldi szakemberek is részt vettek, egy londoni kiadó szakértőket küldött Pekingbe, hogy betanítsák a kínai szerkesztőket. A China Daily-t a Kínai Népköztársaság területén kívül Hongkongban, Macaóban, valamint az Egyesült Államokban és Európában is terjeszteni akarják.

APA Medien-Brief

Új szabályzat az EBU-nak! Az Európai Műsorszóró Egyesülés igazgató tanácsának ez évi ciprusi ülésén alapvető változásokat javasoltak a szervezet alapszabályaiban.

Az új rendelkezések már nem korlátozzák az egy országból csatlakozó szervezetek számát (ez eddig kettő volt), és kábeltévés társaságok számára is lehetővé teszik, hogy EBU-tagok legyenek. Azokban az országokban, ahol sok a helyi állomás (Olaszországban például 4000 rádió- és 500 tévéállomás működik), társulásokat kell létrehozni, amelyek aztán csatlakozhatnak az EBU-hoz. A jelenlegi rendszerben minden képviselt ország csak két szavazattal rendelkezik. Az új szabályzat minden országnak 24 szavazatot ad, amelyet tetszés szerint oszthat el a tagszervezetek között.

World Broadcast News

Intelpost néven nagy sebességű nemzetközi elektronikus postaszolgálat köti össze az Egyesült Államokat és Londont. Az új szolgáltatás fakszimile üzenettovábbítással kézbesíti a postai küldeményeket az egyik országból a másikba. Először 1980-ban létesült Intelpost összeköttetés Washington és Toronto között. A bonyolult berendezés a levelek és dokumentumok tartalmát elektronikus jelekké alakítja, amelyeket földi vonalakon keresztül továbbítanak Kanadába, innen pedig műhold segítségével Londonba. A rendszer legfontosabb felhasználói a bank- és iparvállalatok, multinacionális szervezetek, hír- és információs ügynökségek.

Satellite Communications

Szükségállapot idején igénybe vehető kommunikációs rendszert fejlesztett ki az AT&T amerikai nagyvállalat. A TEX nevű rendszer alapja egy mozgatható földi állomás. A jeleket egy Comstar műholdon keresztül továbbítják az AT&T egy vagy két földi állomása felé, s onnan az egész országra kiterjedő telefonhálózathoz. A TEX segítségével gyorsan összeköttetést lehet teremteni a katasztrófasújtotta területeken. A rendszer az USA-ban bárhol használható.

Satellite Communications

Zöld utat adott az amerikai Szövetségi Kommunikációs Bizottság 20 új távközlési műhold megtervezésére és felbocsátására, aminek következtében a 80-as évek közepére az USA műhold-kapacitása a jelenleginek három-négyszeresére emelkedik. A döntés különösen a kábeltévé-társaságok számára kedvező. Ma kilenc műhold működik az USA-ban, amelyhez 160 adó-vevő berendezés kapcsolódik. Ez a szám az évtized közepére 612-re emelkedhet.

World Broadcast News

Műhold Latin-Amerikában is! Távközlési műholdakat készít Brazília, amelyeket négy éven belül bocsát föl. A föld felszíne felett 36 ezer kilométerre lebegő két műhold gyakorlatilag egész Dél-Amerikát ellátja majd. Brazília szívesen együttműködne más országokkal, de eddig csak Argentína mutatott érdeklődést a terv iránt.

Rio de Janeiro

Zaire az elsők között építette ki saját műholdas kommunikációs hálózatát. A Rezatelsat az ország egész területét besugározza. A hálózat földi állomásokból, mikrohullámú összeköttetésekből, rádió- és tévéadókból áll, az ország földrajzi és demográfiai viszonyainak megfelelően tervezte, gyártotta és üzembe helyezte a Thomson-CSF vállalat. A 13 földi állomás egy Intelsat műholddal áll kapcsolatban, s mikrohullámú összeköttetés révén biztosítja a kommunikációt a főváros és 17 nagyváros között.

Telecommunications

Hírek Moszkvának Londonból. A szovjet televízió naponta műholdon keresztül kap híreket Londonból. A Visnews nevű brit tévéhírügynökség tízperces hírösszeállítása az Intelsaton keresztül érkezik a szovjet fővárosba. Ez a Visnews első kelet-európai műholdas közvetítése. A társaság eddig a Közel-Kelet, Afrika déli része, Észak- és Dél-Amerika, Ázsia és a csendes-óceáni szigetvilág számára szállít híreket.

World Broadcast News

Számítógép — személyes használatra. Az IBM új számítógépét jól használják majd a hivatalokban, iskolákban és otthon is. Ez az első olyan IBM-termék, amelyet tömegméretekben fognak gyártani és értékesíteni. Egyelőre nem olcsó — az üzleti élet számára tervezett változat 4500 dollárba kerül, az iskolai komputer ára 3000, a házi számítógépé pedig 1565 dollár.

The Economist

Dr. Cserés Miklós (1914—1981)

Rádiódramaturg

Dr. Cserés Miklós nemcsak a Magyar Rádió főrendezője, hanem a Jel-Kép szerkesztő bizottságának tagja, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont osztályvezetője is volt. Írt ő sokkal gazdagabban is a rádiódramaturg munkájáról az itt közölt szócikknél, ám ez az írás kevésbé ismert azoknál, hiszen a Rádióhallgatók Lexikona 1944-ben jelent meg (Vajda—Wichmann, Budapest) és ma már igen kevés könyvtárban található. Ebbe a lexikonba írni már maga állásfoglalás volt, mert például a *Sosztakovics* címszó alatt hírt adott arról is, hogy a „Leningrád ostroma c. szimfonikus háborús költeménye nemrég került New Yorkban is előadásra." Cserés Miklós dr. több szócikke közül az itt közölt kis írásban máig érvényesen fogalmazza meg a rádiódramaturg feladatát — akkor két éve dolgozott a rádiónál! —, de igazán érdekessé, sőt fontossá a néhány sorban összefoglalt önvallomás teszi ezt a cikket az az ars poetica, amelyet szerzője élete végéig gyakorolt.

Rádiódramaturg. A dramaturglektor tevékenysége a rádióban minden egyes esetben azzal kezdődik, hogy átveszi reggelente, iktatás után, a dramaturgosztályon, a szerzők új munkáját, vagy felhozatja a könyvtárból a fölújításra alkalmasnak vélt mű kéziratpéldányát; és akkor végződik, amikor előadás után a befejező konferálás elhangzott. Az iktatástól az utolsó gongig hosszú és bonyodalmas műveleten megy át a rádiójáték és a R.-nak az a föladata, hogy elkísérje a szerzőt ezen a hosszú úton, tevékenységen, továbbá közreműködjék abban a folyamatban, hogy a kéziratból előadás legyen.

Az új kéziratot legjobb reggel elolvasni, friss aggyal. Szerencsés esetben — kisebb átdolgozással — el lehet mindig fogadni az új művet előadásra. Ennek első látható jele az, hogy a R. megfogalmazza lektorvéleményét, melyben elemzi a szóban forgó munka erényeit és hibáit, pontosan megjelöli a javítanivaló részeket, a javítás módozatait és végül, igenes javaslattal látja el. A szöveget egy sárga színű lektorcédulára gépeli (az irodalmi lektoroké fehér) és átviszi az osztályvezetőhöz láttamozás végett, közben referál lektúrája eredményéről, az előadás kilátásairól stb. Az osztályvezető rendszerint hozzájárul a R. javaslatához, s egyidejűleg előjegyzik a „jelöltet" a keddi tízórai műsorbizottsági ülésre; itt dől el, hogy műsorra kerülhet-e az új mű.

A következő lépés az, hogy a R. felhívja telefonon a szerzőt, vagy más úton értesíti, fáradjon be hozzá, hogy megbeszéljék a szükségesnek látszó módosításokat. Ezen a megbeszélésen állapítják meg együtt a mű végleges műfaját, időtartamát, az esetleges zenei bevezetést, kíséretet és befejezést; itt mondja el a szerző a szereplőkre és a rendezőre vonatkozó óhaját. (Régi tapasztalat, hogy ezeket csak ritkán érdemes figyelembe venni.) Amikor a szerző elkészül a megbeszélés szerinti átdolgozással, akkor veszi a R. újra kezébe a játék szövegét. Pontos vizsgálatnak, részletes elemzésnek veti alá a mű mondanivalóját, lélektanát, cselekményét, szerkezetét, nyelvét. Rádiószerűtlen elemeit eltávolítja, töröl, kihúz, beír, a magyartalanságokat és egyéb stílushibákat kijavítja stb. Közben eldőlt a műsorülésen az új mű sorsa. Az előadásra végleg elfogadott és az említett módon előkészített szövegkönyvet sokszorosító irodába küldik, ahol a szükséges példányszámban sokszorosítják.

A visszaérkezett példányok közül a R. elkészíti az ún. rendezői példányt, melyben ellenőrzi még egyszer az előadás végleges szövegét. Ezt a példányt kapja meg az előadás rendezője. Az ő dolga, hogy a szövegkönyv beható tanulmányozása, az előadás

elképzelt víziója alapján összeállítsa a szereposztást. A rendező három-négy színészt javasol mindegyik szerepre, az osztályvezető ezek közül jelöli ki azt, aki az előadáson játszani fog. (De joga van az osztályvezetőnek, a javaslat mellőzésével, egy új, negyedik művészt behívni szereplésre.) A rendező azt is megállapítja egyidejűleg lesz-e szükség hanglemezre, ének- vagy zenekari kíséretre stb. Megbeszélik és rögzítik a dramaturgosztály titkárnőjével az előadás előtti négy próba végleges időpontját is. A titkárnő aztán fölkérő levelet küld a kijelölt művésznek, föltünteti benne a mű címét, a szerző és a rendező nevét, a fölajánlott honoráriumot, a próbák idejét stb. A fölkért művész a mellékelt válaszborítékos levélben értesíti a dramaturgosztályt, el tudja-e fogadni a fölkérést vagy nem, az utóbbi esetben indokolni szokás a nemleges választ.

A próbák rendszerint 15 órakor, 15.30-kor kezdődnek, mivel ebben az időben a színházakban szünet van. Munkája ellenőrzéseképpen a R. is részt vesz legalább két próbán. Erre a kontrollra mindig szükség van, mert másképpen hat egy szöveg olvasva és másként a mikrofon előtt eljátszva. A jó R.-nak olvasva is szinte hallani kell a szöveget s ez a készség csak hosszas gyakorlattal, a próbákon való megfigyelésekkel szerezhető meg. Az előadásokat vagy a stúdió megfigyelőfülkéjében, a rendezővel együtt hallgatja, vagy a lakásán (esetleg a hivatali szobájában), mint bármelyik hallgató. Jól teszi, ha minden egyes előadás ezután összegezi tapasztalatait, és levonja következtetéseit a jövőre nézve.

A rádiódramaturg szellemi természetű munkái között — az előadás szövegének dramaturgiai előkészítésén kívül — legfontosabb a rádió drámai műsorának folyamatos, hétről hétre történő biztosítása. A dramaturgosztály évente átlag 50—52 egyfelvonásos és ugyanannyi egész estés (90—120 perces) rádiójátékkal szerepel a rádió műsorán. Ez évente összesen átlag 104 darab. Elhangzott előadásokat általában kétévenként szokás fölújítani, tehát 200—210 egy- és háromfelvonásos rádiójátéknak kell, készen lenni — legalábbis elvben — a R. fiókjában, hogy fönnakadás és indokolatlan ismétlés ne álljon be. Hogy mekkora gondot jelent ennek a roppant mennyiségű játékanyagnak az előteremtése, az akkor tűnik ki legjobban, ha meggondoljuk, hogy színházaink csak nagy ritkán játszanak egyfelvonásos darabokat, de háromfelvonásos műveik száma is évente legföljebb 14—16, sőt általában csak 6—8. És amellett a színházi előadások műsordarabjait sokszor nem lehet a rádióban közvetíteni. Rendelkezésre áll ellenben a R.-nak a világirodalom teljessége, az ő dolga, hogy kiválogassa a rádiószerű drámákat, színműveket stb. és rádiószerűsítse őket. A mennyiségi teljesítményen kívül, minőségre is nagyon kényes munkát végez a R., mert egy-egy előadás anyagilag is nagy áldozattal jár a rádiónak.

A R. egyéb föladatai közül megemlítjük még a színházi közvetítéseket (L. o.) a színész-mikrofonpróbákat, a Rádióélet c. lap tartalomismertetésekkel való ellátását stb., stb. Nyilvánvaló ebből a vázlatos szemléből, hogy a R. nem lehet a világtól visszavonult, elvont, száraz, tudományos lény, nem lehet rövidlátó kéziratmoly, mert — ha munkáját jól el akarja látni — benne kell lennie a szellemi élet sodrában. Tudni kell az eleven irodalom minden megnyilvánulásáról (új drámák, új fordítások, átdolgozások stb.), kapcsolatot kell fönntartania a jelentős drámaírókkal, színészekkel, a színházakkal, könyvkiadókkal, zeneszerzőkkel, könyvkereskedőkkel stb. És persze — ezt talán mondanunk sem kell — a jó R. kötelességének érzi szakmája, egyetemi évei alatt elkezdett, továbbművelését, régebbi tudományos emlékeinek fölújítását és újakkal való gyarapítását. Így tudja csak egységben ellátni munkáját, és így tud csak eredményesen közreműködni a rádió nagy jelentőségű művelődési és szórakoztató missziójának betöltésében.

Bálint György arcai

(MEGJELENT ÍRÁSAIBÓL)

A KRITIKUSOK ÁRULÁSA

Ez a probléma, magasabb távlatokból nézve, korántsem olyan nagystílű, mint az írástudók árulásának kérdése, amelyről Julien Benda egész könyvet, Babits Mihály hatalmas tanulmányt írt, és írók seregei vitatkoztak. Alapjában véve részletprobléma ez. Még csak a magyar írástudók egészének árulásáról sincs szó, csupán a kritikusokéról. Nem óriási probléma: de szellemi és irodalomerkölcsi életünknek tagadhatatlanul lényeges jelensége, és kulturális betegségünknek gyakran penetránsan jelentkező tünete. Mindenesetre komolyabb vizsgálatot is érdemelne egyszer, mint ez a néhány odavetett és rapszodikus jegyzet, amely csak éppen a figyelmet szeretné felhívni a kérdés szembetűnő pontjaira.

Mindenekelőtt: ki a kritikus? Ma, Budapesten, kritikusnak nevezünk mindenkit, aki napilapokban vagy esetleg folyóiratokban aktuális színdarabokról vagy könyvekről bírálatot ír. (A zene- és képzőművészeti kritikusokról most ne essék szó.) Az így definiált kritikus, polgári foglalkozására nézve rendszerint hírlapíró, esetleg fővárosi vagy sportrovat vezető (amitől még lehetne jó és becsületes kritikus is), és szűkebb kollégájának vallja Lessinget, Sainte-Beuve-öt és Gyulai Pált (amitől még ismerhetné is ezeket az írókat).

Minthogy a kritikus majdnem mindig hírlapíró, és minden esetben függ az őt foglalkoztató kiadótól, árulása tulajdonképpen akkor kezdődik, amikor a kiadó parancsára koncessziókat tesz, jobb meggyőződése ellen. Az árulás legelső lépése tehát az, amikor a kritikai bérmunkás, kiadójának anyagi presszója alatt, kénytelen jobban dicsérni vagy (ritkábban) gáncsolni egy regényt vagy szubrettet, mint ahogyan azt meggyőződése diktálná. Mindenesetre ez még a legártalmatlanabb faja az árulásnak, és nem is lehet szigorúan elítélni érte a kritikust. Ebben az esetben mindig van egy nyomatékos enyhítő körülmény: a kritikus egzisztenciája forog kockán. És még enyhébb, megbocsáthatóbb árulás, amikor az esztétikai alkalmazott — parancsra — kénytelen kisebb-nagyobb terjedelemben foglalkozni olyan munkával, amelyről különben nem volna semmi mondanivalója.

Ellenben: megbocsáthatatlanul áruló a kritikus akkor, amikor munkája közben az a szempont irányítja (vagy az is irányítja), hogy egyes véleménynyilvánításai révén erkölcsi vagy anyagi haszonhoz juthat. Áruló a kritikus, aki írás közben szem előtt tartja azokat az előnyöket, melyeket a befolyásos szerző, színigazgató vagy primadonna hálája neki szerezhet, vagy amelyektől az illetők bosszúja őt elütheti. Ezt az árulást napról napra követi el napilapjaink számos kritikusa, aki irodalmi és művészeti problémák útvesztőibe esetleg be sem merészkedik, de bravúrosan tájékozódik a sajtó-, törzskávéház-, színháziroda-dzsungel sokat rejtő indái között.

És itt kell megemlíteni a leggyakrabban és egyre kevésbé szemérmes formák között jelentkező árulást: a kritikusok—szerzők piac- és konkurrenciaszabályozó kartelljeit, vagy néha ellenkezőleg, ádáz és kíméletlen vendetta hadjáratait. Egyre tömegesebben jelentkező íróink, elsősorban színpadi íróink között mind gyakrabban tűnnek fel a kritikus-írók. Nagy és befolyásos napilapok munkatársai ezek, és felváltva, hol mint

írók, hol mint kritikusok szerepelnek. Ezek a kritikusok alaposan ismerik egymást és egymás lapjainak hatalmát, és óvakodnak attól, hogy rosszat írjanak annak a darabnak a szerzőjéről, aki néhány hét múlva mint kritikus fog megjelenni az ő darabjuk premierjén. Ha azonban a kritikusból lett szerző darabja már színre került, és történetesen megbukott, akkor a kritikussá visszavedlett szerzőt már nem köti semmi, és a raték örök keserűségével és nem is titkolt bosszúvágyával ítélkezik kritikustársának vagy egyáltalán a soron következő szerzőnek munkája fölött. Aki megfigyeli lapjaink kritikáit, és kissé ismeri a különböző, kulissza mögötti kapcsolatokat, ennek a furcsa jelenségnek épületes példáit látja állandóan. És különösképpen senki sem botránkozik meg ezen az állapoton, amely éppen olyan immorális, mintha a törvényszéki bíró állandóan ügyvédi gyakorlatot is folytatna és viszont.

Kritikusaink nagy része tehát árulást követ el, mert különböző magánérdekekért feláldozza azt a — nem túlságosan nagy — függetlenségi lehetőséget, amit a munkaadói cenzúra még meghagy neki. De talán még gyakrabban történnek ilyen árulások teljesen önzetlenül, érdekmentesen is. Plátói szimpátiák, vagy antipátiák érvényesülnek korlátlanul, és emberi szempontból mindenesetre érthető a kritikus aggodalma, aki nemigen írhat rosszat arról a színészről vagy szerzőről, aki röviddel a premier vagy a könyv megjelenése után nála fog ebédelni. (E kritikusok nem vesznek példát Alfred Kerr-ről, aki alig ismert személyesen írót, színészt és színigazgatót.) A budapesti klub- és törzsasztal-kultúra romlott légkörében így satnyul el a független kritika.

Sokkal indokolatlanabbak ennél azok a teljesen paradox politikai szempontok, amelyek főleg baloldali színezetű lapok kritikusainál jelentenek súlyos gátlást az ellenkező irányú szerzőkkel szemben. Nagyon gyakran megtörténik, hogy ilyen kritikusok csak azért elnézőek az ellentáborhoz tartozó szerzővel, mert félnek a politikai elfogultság látszatától. (Természetesen legalábbis ilyen gyakran esik meg az is — rendszerint a másik oldalon —, hogy valóban politikai elfogultság diktálja a kritikát, és egyes műítészek hangosan kiáltanak ügyész és cenzúra, tehát az esztétikától teljesen idegen fórumok beavatkozása után — kimerítve az árulás legbrutálisabb kritériumát.)

Ezek voltak azok az árulások, amelyeket a kritikus a maga jobb meggyőződése ellen követett el. De még sokkal komolyabb és aggasztóbb a kritikusok árulása a meggyőződés latitűdjén belül. Minden külső ok és szempont nélkül is, napról napra árulják el kritikusaink az Eszmét és az Igazságot (hogy Benda terminológiájában maradjunk). Állandóan találkozunk ezzel az árulással, amelyet még kevésbé lehet megbocsátani, mint azt, amit valami érdek diktál. Ez az a bűn, amit az Egyház „a jóra való restség"-nek nevez. A legtöbb budapesti kritikus elárulja a védelmére bízott eszmét: mert nem veszi komolyan a kritikát, és nem veszi komolyan magát az irodalmat. Amikor darabbal vagy könyvvel kerül szembe, nem igyekszik százszázalékos intenzitással kifejteni véleményét, mert nem hisz abban, hogy a mai magyar közönség sokra értékeli, és fontosnak tartja a kritikát.

Talán ez a mai kritikus legnagyobb bűne. (Mert az, hogy esetleg nem is ért az irodalomhoz, hiányzik a mélyebb kultúrája és világirodalmi perspektívája — nem az ő bűne, hanem a kiadójáé, aki megtette kritikusnak. Napilap kiadóink jó részének kulturális nemtörődömségére jellemző, hogy gyakran tisztán személyi vagy adminisztratív szempontok szerint választják meg a kritikusokat. A rendőri rovat élére nem állítanak olyan újságírót, aki nem ért a rendőri riportázshoz, a kritika feladatára azonban sok esetben félművelt dilettánsokat is alkalmasnak tartanak.) Nem lehet menteni azt a kritikust, aki hisz az irodalom és a kritika elnépszerűtlenedésében, a közönség antiintellektuális hajlamainak erősödésében. Lehet, hogy a mai magyar újságolvasó tömegek nagy részét nem érdeklik a kritika magas szempontjai, és nem érdeklik a szellemi élet megmozdulásai és eseményei. Lehet hogy a tömeg elfordul a kultúrától. Talán gyűlöli is. De egynek nem szabad megtörténnie: a kritikusnak nem szabad a tömeg példáját követni. Ha mindenki gyűlöli a magasabbrendű szellemi

életet, a kritikusnak irádnia kell. Ha mindenki unalommal és megnemértéssel fordul el az igazi irodalomtól, a kritikusnak kell érte. Ha egyre illió ember fogja őrjöngve hirdetni Lindbergh vagy Miss Európa egyedül üdvözítő, örök dicsőségét — a kritikusálljon ki egymaga arra a bizonyos sokat emlegetett piacra, és a meggyőződés nyugodt és töretlen hangján tegyen hitet Thomas Mann vagy Romain Rolland mellett. Ez a kritikus egyetlen kötelessége. De a mi kritikusaink nagy része megfeledkezett erről a kötelességéről, és elárulta az irodalmat az első kakasszóra. Ezek a kritikusok azt hiszik, hogy a közönség nem figyel rájuk, ha komolyan szólnak hozzá. Azt gondolják talán, hogy több figyelmet és megértést kapnak, ha maguk sem veszik komolyan mondanivalójukat?

Így kontreminálja meg a mai magyar kritikus, megbocsáthatatlan defetizmussal, a saját árfolyamát. És ugyanilyen súlyos bűnt követ el akkor is, amikor leszállítja igényeit az irodalommal szemben. Igen sok kritikus teszi ezt. Egyre kevesebb kritikus mer még abszolút irodalmi mértékkel mérni. Egyesek elvi alapon tagadják az abszolút mértékegységek létét. Megelégszenek azzal, ha az eléjük kerülő munka megfelel valamilyen teljesen irodalommentes célnak. Egyesek politikai vagy más tendenciák szerint mérnek. Ha a darabban elég propagandaanyag van az egyke-rendszer ellen — (vagy mellett) — már jó darab. Sőt: ha a szerző hónapokkal előbb több hatásos röplapot írt az egyke-rendszer ellen (vagy mellett), és társadalmi téren is exponálta magát az ügy érdekében: darabja már a priori jó darab (és viszont).

A másik még erkölcstelenebb és alantasabb szempont: alkalmas-e a szóban forgó darab vagy könyv arra, hogy Kovács úrral (az Aradi utcából) néhány órára elfelejtesse nyomasztó anyagi gondjait, és fent nevezett Kovács urat, az ő pénzéért, nejével és családtagjaival együtt hatályosan és kellemesen szórakoztassa? Egészen eltekintve arról, hogy a kritikus nem képviselheti Kovács úr ízlését (Kovács úr néha rá is szokott cáfolni) — a legmélyebb kulturális lezüllés szimptómája ez az állásfoglalás. Ennek következménye az, hogy émelyítően lagymatag, édeskésen jóindulatú és lelkiismeretlenül konciliáns hang lett úrrá a kritikai rovatokban. Inszipid vígjátékok kapnak jóakaratúan megbocsátó, sőt, elismerő bírálatot, azzal az indokolással, hogy „ennek a műfajnak ugyanis csak könnyű szórakoztatás a célja, ennek pedig elég jól megfelel a szóban forgó műalkotás stb.". Nincsenek igények, nincsenek nehezen kielégíthető irodalmi kívánságok, és a dezertőrökké lett kritikusok egyre jobban demoralizálják és elposványosítják a színházi és irodalmi életet. Világirodalmi, európai mértékkel már régen nem mérnek kritikusaink: budapesti viszonylathoz, 1930-as viszonylathoz, terézvárosi viszonylathoz, múlt hónapi viszonylathoz mérik az irodalom és színpad termékeit.

Így történik azután, hogy X. úr giccses bárgyúsága megkapja a signum laudist, egyszerűen azért, mert Y. úr a múlt hónapban még ennél is rosszabbat írt, és mert „a mai viszonyok között nem lehet olyan mértékkel mérni, mint stb." Az irodalmi és színpadi termékek nívója tehát egyre alacsonyabb lesz, a kritikák pedig egyre elnézőbbek és dicsérőbbek. A kritikák után ítélve: remekművek tömege születik állandóan a magyar irodalmi műhelyekben. A dicséretinfláció egyre szélesebben hömpölyög, úgyhogy, ha egyszer kivételesen mégiscsak szigorúbb bírálatot kap valamely író — rögtön személyes invektívának veszi.

Ilyen destruktív engedékenységgel, ilyen kártékony úgyismindegy-gesztussal züllesztí egyre mélyebbre az igényeket és az ízlést a mai kritikusok zöme, ahelyett, hogy intranzigens kitartással próbálná menteni, ami menthető. (És sok volna menthető.) Érthető tehát, hogy a közönség nem veszi többé komolyan, és nem tekinti megbízható tanácsadó és értékmérő szervnek a kritikát, és érthető az is, hogy a színigazgató és a könyvkiadó silány üzelmekre bátorkodik az irodalom ellen, a kritikus hallgatólagos vagy néha nagyon is hallható elnézése, sőt, támogatása mellett.

Íme, egészen elnagyolt vonásokban, a kritikusok árulása. Ezt az árulást látjuk napról napra, a legnagyobb nyilvánosság előtt. És igen szomorú vigasz az, hogy ezen az áruláson az elárultak és az árulók egyaránt veszítenek, és azok sem nyernek, akikért az árulás történt.

VISSZAPILLANTÁS

— Rugalmas voltam, és sokat dolgoztam — mondta a radír, — Ha visszapillantok életemre, megállapíthatom, hogy termékeny volt. A szellemet szolgáltam, azt hiszem, szép sikerrel. Radírnak lenni nem mindig könnyű. Fáradhatatlan rugalmasság kell hozzá, különösen a mai időkben.

Valamikor egy fában keringtem, egy forró ültetvényen. Messziről kerültem a fába, sok láthatatlan forrásból. Körülöttem más nedvek keringtek, rokon nedvek, ezernyi növényi és állati testben, ezer alakban. Azt hiszem, valamennyien rokonok voltunk, fák, páfrányok, tigrisek, hangyák, moszatok. Kezdetben mindenki rokon, de ez később keveset jelent. Később mindinkább a különbség válik fontossá. „Különbözöm, tehát vagyok" — mondják az élőlények idővel. Nem tudom, hogy igazuk van-e. Radír vagyok, és nem bölcselő.

Drámai körülmények között hagytam el a fát. Egy kuli kése belehasított a kéregbe. Ugyanakkor egy ültetvényes korbácsa belehasított a kuli hátába. Ugyanakkor a gumitőzsdén villanyszámok gyulladtak ki idegesen. Már akkor elhatároztam, hogy radír leszek, és küzdeni fogok a hazug szövegek ellen.

Már régen radír vagyok. Naponta dolgozom, nem is emlékszem, mióta. Sorok vetődnek papírra, és én eltörlöm őket. Ez a mesterségem. Egyesek szerint több, mint mesterség: hivatás. Én nem szeretem az ilyen nagy szavakat — törlöm őket. Ezért szép a mesterségem.

Szigorú vagyok és rugalmas. Hiába szurkálnak irónnal, szeggel, bicskaheggyel — meg sem érzem. Könnyedén, egyenletesen szántom végig a papirost, és eltüntetem a rossz szövegeket. A kéz megremeg, és rosszat ír: én jóvá teszem. Tudom, hogy a kéz mögött az értelem remegett meg, és segítségére sietek. Világosságra törekszem, szigorúan és rugalmasan, bár tudom, hogy ez majdnem reménytelen. Az értelem gyakran remeg meg, és a rossz szöveg mindig újjászületik.

Sokat töröltem. Ha egyszer kötetekben kiadnák mindazt a szöveget, amit a papírról eltüntettem, hatalmas könyvszekrényeket töltene meg. Büszkén néznék végig rajta, és azt mondanám: „Exegi monumentum." De nem mondhatok semmit, mert művem nem látható. Az a lényege, hogy nincs. Kötetei sorozatosan nem jelennek meg az olvasók gyönyörűségére. Nemrégiben dicsőséges napom volt: akkor nem jelent meg századik kötetem. Bennem is van hiúság, nem tagadom.

Ritkán pihentem. Ha valahol féligkész gondolatokat, tisztázatlan ötleteket vetettek papírra, én ott voltam és közbeléptem. Szemmel tartottam minden gyanus eredetű szöveget. Sokszor bizonytalan, homályos mélységekből jöttek a szavak. Bőven és forrón buggyantak elő, mint a gejzírek. Néha kétségbeesetten tolongtak kifelé, mint menekülő emberek egy beomló bányából. Izzóak voltak, követelők és fegyelmezetlenek. El akarták árasztani a papirost. Nem ismertek akadályt és nem ismertek törvényt. Sikoltoztak és ujjongtak, mint a bacchánsnők, akik széttépték Orfeuszt. A mélyből jöttek, és rendetlenek voltak. Csupa fájdalom voltak és csupa élet. Sajnáltam, szerettem és töröltem őket. „Az élet nem minden, és a fájdalom nem minden — szóltam hozzájuk. Az őszinteség nem minden. A mélység, ahonnan jöttök, önmagában megbízhatatlan. Fegyelem is kell és forma. Lemértétek már magatokat? Egyszer már széttéptétek Orfeuszt, aki a vadállatokat szelídítette bölcs énekével. Orfeuszt nem támaszthatjuk fel többé — de legalább legyünk szelidült görög vadállatok. „Tanuljatok meg görögül!" Így szóltam hozzájuk, és eltüntettem őket.

Néha rövidebben bántam a szavakkal. Nem mind érdemeltek ennyi beszédet. A hazugok például, a tudva ferdítők vagy a zagyván jóhiszemű hamisítók. A ravaszul megfontoltak, akik szándékosan zavart akartak kelteni, és a lagymatagon pongyolák, akik nem tudták pontosan, hogy mit akarnak, és nem is akarták tudni. Ezekkel kurtán végeztem. Eltűntek egy pillanat alatt, és utána fellélegzett a papír.

Feladatom nem volt valami hálás. Illúziókat romboltam, tudatosan és elszántan. Üldöztem a gyengeséget, nem tűrtem a hazug vigasztalódást. Kés, korbács és számok — emlékeztem, hogy ez az élet. Tudtam, hogy eszerint kell élni: nyitott szemmel, keményen és szomorúan. Parancsolni kell a mélyből buggyanó forró szavaknak, hűvös fegyverré kell őket kalapálni. Rendre kell törekedni, és az álmoknak már csak a világos megfejtését szabad leírni. Általában írjunk keveset, hirdettem. A ceruza nem hangszer, és ne is érezze magát hegedűnek vagy fuvolának. Nem szabad mindent leírni, mert a sok szöveg kábít és mérgez. Aki ír, óvakodjék a kábulattól, hirdettem. Talán nem volt egészen igazam.

Személytelenül végeztem munkámat, indulatok és elfogultságok nélkül. Tárgyilagos radír voltam, erre büszke vagyok ma is. De ma már tudom, hogy a radír munkája sem teljesen személytelen. Váratlanul ébredtem rá, egy hosszú és kemény munkanap után. Lehet, hogy túl sok rossz szöveget irtottam aznap, és egy kissé belefáradtam. Ilyenkor nehéz az elalvás, és a gondolatok szinte már gyanúsan élesek. Hirtelen ráeszméltem, hogy terjedelmem már nem a régi. Reggel óta szemmel láthatóan csökkentem, és sarkaim erősen koptak. Váratlanul és indokolatlanul eszembe jutott a trópusi fa, melyben egykor keringtem. Eszembe jutottak a páfrányok és a tigrisek is. Felesleges és laza gondolatok voltak, megszokott, kötelességszerű mozdulattal töröltem őket. De attól kezdve napról napra figyeltem csökkenésemet.

Azóta fokozatosan fogyok, és szögleteim lassankint kerekre kopnak. Ahogy a művem nő, úgy csökkenek. Nemcsak én tüntetem el a rossz szöveget, az is eltüntet engem lassan. Lehet, hogy így állnak bosszút a vad és zavaros szavak. Lehet, hogy így büntet a mélység. Nem baj, kezdettől fogva tudtam, hogy veszedelmes munkára vállalkozom. Ha visszatekintek működésemre, megállapíthatom, hogy szépen és izgalmasan éltem. Védtem valamit, amit ma már egyre kevesebben védenek. Elszánt voltam és következetes, és talán nem volt mindenben igazam. Mindent összevetve: érdemes volt.

Nem tudom, meddig tartok még. Egy bizonyos — különbül végzem majd, mint a legtöbben. Nem kerülök a szemétdombra vagy az ócskaságok boltjába, nem válok hasznavehetetlen csutakká, és nem is alakulok át valami egészen más használati tárggyá. Maradék nélkül fogyok majd el, utolsó porcikám együtt semmisül meg az utolsó hibás szóval, amit kiírtok. Nyom nélkül szűnök meg, elvontan és tökéletesen. Eltüntetett szövegeim sorsára jutok, megszűnésem megkoronázza életművemet. Mulatságos lesz és megnyugtató.

A PUSZTÁK ZSENIJE

A költő arcképe műveiből bontakozik ki. Kivétel az a költő, akiből érettségiznek. Amíg a költőből érettségi tétel lesz, arcképéhez fokról fokra új, hamis vonásokat told a hivatalos tendencia, az eredetieket finoman „enyhíti", retusálja, míg végül az élethű portrét új, alig felismerhető kép fedi. Így vagyunk Petőfivel is. A zseni ezer mozdulata egyetlen színpadias pózzá fagyott: a hevesen ökölbe szorított kézből csöbe merevedett, hideg tenyér lett; verseiből idézet, eszméiből szólam, március 15-éből önképzőkörök márciusi ünnepélye. Még nincs száz éve, hogy Petőfi írni kezdett, az ügy, melyért írt és meghalt, még ma is megvalósításra vár — de a magyar irodalom legnagyobb és legforradalmibb zsenije, a jól nevelt magyar tömegek szemében már régóta elsősorban a Megy a juhász szamáron poétája. Ezt a verset tartják „érvényes-

nek" és nem az Apostolt, vagy a XIX. század költőihezt. Mit tehetne, ha egy pillanatra feltámadhatna? Nyilván megvalósítaná az egyébként méltán magasztalt vers utolsó mondatát, és nagyot ütne a szamár fejére.

Illyés Gyula Petőfije, melyet lélegzetvisszafojtva olvastam el, a legszebb és legbátrabb Petőfi-revízió hosszú idő óta. Az eredeti arcképről lemossa a föléje mázolt álportrét, és keze nyomán, melyet Petőfi odaadó szeretete és a hamisítvány megvetése vezetett, tiszta és szuggesztív szépségében ragyog előttünk a költő igazi arca, a Puszták népe után a puszták zsenije. Módszere aránylag egyszerű volt: visszatért a Petőfi-szöveghez. Mindent komolyan vett, amit Petőfi leírt, elsősorban azt, amit 1849 óta nem illik komolyan venni. És komolyan vett még valamit: a Petőfi-ellenes támadásokat. Illyés kitűnő dialektikus, tudja, hogy minden igazságot az ellentétén keresztül lehet legjobban felismerni. Semmi sem olyan jellemző egy emberre vagy egy mozgalomra, mint a támadói. Illyés gondosan és meggyőzően gyűjti össze könyvében Petőfi ellenfeleit, a Honderű ellenforradalmáraitól a szabadságharc „megfontolt" elemeiig.

A kép, amelyet így kapunk, természetesen nem hasonlít az olajnyomatokra és közterületeink Petőfi-szobraira. A költő, aki huszonöt éves korában alkotja legnagyobb műveit, és huszonhat éves korában már hősi halott, nemcsak korai tehetségével emelkedik magasra, hanem korai műveltségével, józanságával és politikai tisztánlátásával is. Nemcsak abban van zsenialitása, hogy egészen fiatalon nagyszerűen ír, hanem abban is, hogy ugyanakkor nagyszerűen olvas is, és nagyszerűen politizál. A Falu végén kurta kocsma költője — a mai anti-intellektuális vadzseni-tenyésztők és őstehetség-imádók őszinte sajnálatára — nagy kultúrájú, kitűnően képzett ember volt. Entellektüel — de, természetesen, a cselekvő fajtából, mint általában a feltörekvő osztályok entellektüeljei. Minden megnyilatkozása: költői stílusa éppúgy, mint politikai tényked̈ése, a feltörekvő osztály, a magyar szegényparasztság ügyét szolgálja. Szolgálja? — tökéletlen szó. Azonossá válik vele, a lényegévé válik. Hazafisága is népi hazafiság, a korabeli, félgyarmati sorban élő, magyar földműves szegénység szociális hazaszeretete; melyre ma, a XX. században a hindu és kínai tömegek lázadó nacionalizmusa sokkal jobban emlékeztet, mint az európai nacionalista rendszerek imperialista és „totális" hazafiság-kultusza. Illyés Gyula így összegezi Petőfi haza-fogalmát. „A haza a szabadságjogokat biztosító keret, melyben mindenkinek egyformán helye és szerepe van . . . A haza nem bástyafal minden ellen, ami idegen; kapu még tágabb közösségek felé. A francia haza csak a keretbe foglalt kép színeiben különbözik a magyar vagy az olasz hazától, a keret ugyanazokból az eszmékből készült. A legtökéletesebb megvalósulása."

Ilyen hazáért dolgozott és harcolt Petőfi. Ilyen haza megteremtését várta 1848-tól — és ezért nem elégedhetett meg tökéletesen 1848-cal, mely, ragyogó vívmányai és értékei mellett, végeredményben csak nemesi—polgári reform-mozgalom, és melyben, mint Illyés írja: „a nemesi mezbe öltözött polgárok belebotlanak a saját díszkardjukba." Petőfi a második felvonást sürgeti, a közjogi felszabadítás után a szegényparasztság gazdasági és szociális felszabadítását, melyről az ország vezető rétegei hallani sem akarnak. Nem sokkal március után Petőfi már így ír: „A március 15-én kimondott polgári egyenlőség elvét a pozsonyi nemesek gyűlése a különféle osztálykategóriák fönnhagyása által paralizálta. Az osztályuralkodás a mai napig fönnállván, a nép folyvást politikai proletariátusban tengődik." Nemcsak azért lép fel maximális követeléssel, mert a szellem emberének ez mindenkor erkölcsi kötelessége. Meg nem alkuvása nemcsak az idealizmus, hanem, mint Illyés megállapítja, a józan politikai ítélőképesség következménye is. Kezdettől fogva tisztán látja azt, amit a szabadságharc vezetői csak későn, az utolsó pillanatban ismernek fel: a szabadságharcnak népi mozgalommá, szegényparaszt üggyé kell átalakulnia, mert csak így állhat ellen a fenyegető túlerőnek. Bármilyen meglepőnek látszik is: a reálpolitika diktálta már 1847-ben Petőfinek ezeket a csodálatos sorait:

Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk —

A „józanok", a „megfontoltak", a „realisták" más elveket és más gyakorlatot követtek — egészen Világosig.

És ma? „Ne áltassuk magunkat — írja Illyés utóhangjában —, nem diadalmaskodott. Amit legkevésbé várt az utókortól: gondolatai, nagy okai a haragvásra, álmai a szabadságról s a nép jövőjéről, változatlanul időszerűek." És amit talán még ennél is kevésbé várt: követeléseit ma már sokszor az ő stílusában, az ő felületesen, rosszul ellesett gesztusaival temetik el, és az ő gyengén, hamisan sikerült szobrát állítják föléjük síremlékül. Illyés könyve gyönyörű tiltakozás e gyakorlat ellen.

ÚTMUTATÓ KEZDŐ HELYESLŐKNEK

Elérkezettnek látom az időt, hogy dióhéjban összefoglaljam azokat a gyakorlati és elméleti tudnivalókat, melyek a helyeslés tudományának elsajátításához nélkülözhetetlenül fontosak. Azt hiszem, hogy szerény kísérletem, mely hézagot pótol, széleskörű érdeklődésre tarthat számot, miután az utóbbi időben a helyeslés egyre elterjedtebb és általánosabb lesz, és nemsokára mindenki csak helyeselni fog. Már most is alig hallani disszonáns hangokat, és rövid időn belül egész Közép- és Kelet-Európa egyetlen hatalmas helyeslő kórussá alakul át. Torka- és tollaszakadtából helyesel, illetve heilesel mindenki, mert vannak idők és helyzetek, amikor a nem-helyeslés elé eléggé súlyos fizikai akadályok tornyosulnak. Helyeselni viszont, ha nem is mindig könnyű, de legalább kifizetődik. Bizonyos kellemetlen dolgok nem következnek be, ha az ember helyesel. Fritz Buscht például nem kergették volna le a drezdai opera pódiumáról, ha ő is helyesel. Mert helyeselni korlátlanul szabad. A helyeslésben senkit sem fog megakadályozni a Harmadik Birodalom vagy valamilyen más hasonló rendszer. Helyeslési szükségleteit mindenki szabadon elégítheti ki — ez az új emberi jogok kinyilatkoztatásának első és legfontosabb pontja, amit kellő örömmel kell üdvözölni. Végre egy szükséglet, amit mindenki szabadon elégíthet ki — ez az új emberi jogok kinyilatkoztatásának első és legfontosabb pontja, amit kellő örömmel kell üdvözölni. Végre egy szükséglet, amit mindenki szabadon, korlátlan mennyiségben kielégíthet.

Természetesen, a helyesléshez érteni kell. Technikai finomságai, bonyolultnak látszó szakmai fogásai vannak, melyeket el kell sajátítani. Tagadhatatlan, hogy vannak korok és helyzetek, amikor aránylag könnyen megy a helyeslés. A nagy francia forradalom idején például, amikor egy új világ robbantotta szét a régit, új társadalmi osztályok léptek ki a szabadba, és új erkölcs, új kultúra, új élettartalom és új életforma gyűrte le a régieket — akkor könnyen lehetett helyeselni. Vagy például a színes népek nagy felszabadító tömegmozgalmainál vagy más hasonló átalakulásoknál, amikor a forma azonos a tartalommal, és a forradalmi frazeológia nem takar retrográd lényeget. Most lényegesen nehezebb feladat a helyeslés — de hát az ember utóvégre nem válogathat abban, hogy mit helyesel szívesen és mit nem. A helyeslés tudományának első és legfontosabb szabálya: mindig csak azt helyeseljük, ami van. Ettől az alapelvtől sohasem szabad eltérnünk. Hic Rhodus, hic salta, mondhatjuk latinul, az erősebbek kedvéért, itt a Harmadik Birodalom, itt tessék helyeselni. A szerény ember azt helyesli, ami éppen kéznél van, és ha egy új társadalmi rend megszületése

helyett csak egy új szükségrendelet megszületése van kéznél, akkor azt helyesli odaadóan, és ha a nyomortanyák helyett csak a lokálokat zárják be, akkor ezért lelkesedik intenzíven. Mindenesetre szép volna, ha az új uralom a szegény embereknek tiltaná meg, hogy hiányosan öltözködjenek, de minthogy csak a gazdag embereknek tiltotta meg, ezt kell őszintén helyeselni. A helyeslés a fő, hogy mit helyeslünk ,az másodrendű kérdés.

Egy kis érzékkel és ügyességgel mindenki elsajátíthatja a helyeslés technikáját. Pár heti szorgalmas gyakorlás után a legnehezebb felfogású entellektüel is folyékonyan helyesel. További pár hét — és a szokványos, köznapi stílus helyett már finomabb, differenciáltabb módszerekkel is tud helyeselni. Ilyen például a „tulajdonképpen azért" módszer, mely főleg kényesebb igényű, nehezebben megérthető közönségnél alkalmazható sikerrel. Például: kifejtendő, hogy Hitler és Göring tulajdonképpen azért léptek szövetségre a nagytőkét és nagybirtokot képviselő Hugenberggel és Papennel, hogy ilyen módon jobban a hatalmukban tarthassák őket, és könnyebben megvalósíthassák céljukat, melynek lényege a kapitalizmus átalakítása valamilyen izé-izmussá. Elmagyarázható viszont, más összetételű közönségnek, hogy Hitler és Göring tulajdonképpen azért agitálnak a munkások és munkanélküliek körében forradalmi hangszerelésű stílusban, hogy ilyen módon jobban hatalmukban tarthassák ezeket a tömegeket, és könnyebben megvalósíthassák céljukat, melynek lényege a vasfegyelem, a tekintély, a hagyományok, a tiszta erkölcs és a fellebbvaló iránti feltétlen engedelmesség megőrzése.

Használható a kizárásos módszer is: rámutatni minden elképzelhető párt és politikai megoldás hibáira, nem rámutatni a szóban forgó megoldás hibáira, és ezzel bebizonyítani, hogy a szóban forgó megoldás egyedül helyes és kívánatos. Igen hatásos némely esetben a fölényes módszer is. „Ludwig Rennt letartóztatták" — mondja valaki — mire a helyeslő könnyedén megjegyzi: „Nem kár érte, úgyis jelentéktelen író." Kissé opportunista, de megbízható a „szükséges rossz—szabadalom". Például: „Én nem helyeslem a lövöldözéseket és a könyvek elkobzását, de sajnos, ez ilyenkor elkerülhetetlen. A mai rendszer nem ideális megoldás, de mit tegyünk, ez az a bizonyos szükséges rossz." Közel áll ehhez a tárgyilagossági módszer is: „Engem egy világ választ el ettől a rendszertől, de el kell ismernem, kitűnően csinálják, elérik vele a célt, és utóvégre ez a fontos." Kezdők számára sok esetben hasznos az őszinte, támadó eljárás. Szóban vagy írásban bátran a szemébe vágjuk Hitlernek, hogy Cromwell óta ő a világtörténelem legnagyobb alakja. Utána esetleg félrevonhatunk egy—két rosszalló fejcsóválót, és exkuzálva a fülükbe súghatjuk: „Hát nem érezted ki szavaimból a gúnyt?" Helyeslés után, bármelyik módszerrel dolgozunk is, tisztasági fürdő és gargalizálás ajánlatos.

Ha a helyesléssel egyelőre csak annyit érünk is el, hogy nem történik különösebb bajunk, sohase adjuk fel a reményt, hogy kitartó munkánk előbb utóbb kézzelfoghatóbb gyümölcsöket is terem. Lankadatlan szorgalommal helyeseljünk az év minden szakában naponta többször, mert már a példaszó is azt mondja: „Ki helyesel, aranyat lel."

JEL kép

CONTENTS

Tamás Szecskő: Historical education 3
Gábor Hanák: Our century — the documentary television serial as the historian sees it. Interview with historians Péter Hanák and GyörgyRánki 5

Media history

Edit Erki: The message of journalist György Bálint for our days 13
Miklós Vásárhelyi: Intellectual home-defence 19
András E. Grósz: „We should like to hear His Grace singing . . .” 28

Exchange of views

János Pelle: The true together with the real 33
György Márványi: Committed „gate-keepers” 38
Júlia Ránki: Passionate patterns 42
György Baló: In short: professional knowledge 47
Előd Juhász: Commitment — in the service of music 52
Judit Fenákel: Round off 54

Close up

Tamás Terestyéni: The knowledge of foreign languages in Hungary 59
Katalin Hanák: The image of women in the radio 68
Miklós Tomka: Background listening and viewing 78
Zoltán Jakab—Márta Hoffmann: Who speak in the radio? 83

Workshops, methods

The international character of the fancy handkerchief — Tamás Nádor conversates with television editor János Hajdu 92
László Zöldi: Proceeding (if possible) — from the debates in the weekly Élet és Irodalom 100

JEL Kép

On the way

Traffic broadcasting in Europe 110
István Petress: En route 115
György Kékesi: CB is slowly granted civic rights 120

Outlook

István Wisinger: The anatomy of a fraud 124
József P. Szabó: Radio and television in China after Mao 134
Márta Hoffman: Mass communication research in the Scandinavian countries 138
Sándor Böcz: War on the air in Lebanon 142

Technology

András Szekfü: Cable television in Canada 144
János Horváth: Teletext — or (what is the) news on the screen 149

Public opinion

The echo of national and foreign events 152
What is missing from mass communication 154
What the evaluation of the economic situation depends on 155
Young people about the possibilities of finding a job 157

Periscope

About books
From periodicals
News in brief 159

Browsing

The faces of journalist György Bálint 185

JEL Kép

СОДЕРЖАНИЕ

Тамаш Сечкэ: За историческое образование 3
Габор Ханак: Телесерия «Наш век» с глазами историка — разговор с историками Петером Ханаком и Дёрдем Ранки 5

Прошлое

Эдит Эрки: О чём Дёрдь Балинт говорит нам севодня 13
Миклош Вашархейи: Духовная оборона 19
Андраш Е. Грос: «Просим Вашего Превосходства спеть . . .» 28

Обмен мнениями

Янош Пелле: И правду и действительность 33
Дёрдь Марвани: Обязанные «часовые» 38
Юлия Ранки: Шаблоны с страстью 42
Дёрдь Бало: С одним словом: знание профессии 47
Элёд Юхас: Обязанность — в службе музыки 52
Юдит Фенакел: Закругленными фразами 54

Крупным планом

Тамаш Терештени: Знание языков в Венгрии 59
Каталин Ханак: Образ женщины по радио 68
Миклош Томка: Занятия во время передачи радно 78
Золтан Якаб—Марта Хоффманн: Кто говорит по радио? 83

Мастерские, методы

Платок для укращения в международном плане — Тамаш Надор разговарывает с Яношом Хайду 92
Ласло Зёлди: Чтобы мы зашли дальше от дискуссий журнала «Элет эш иродалом» 100

JEL Kép

По пути

Транспортные передачи по радио в Европе 110
Иштван Петрешш: По пути 115
Дёрдь Кекеши: «Ситизен бэнд» — медленно получает право гражданства 120

Панорама

Иштван Визингер: Анатомия обмана 124
Йожеф П. Сабо: Радио и ТВ в Китае после Мао Це Тунга 134
Марта Д. Хоффманн: Исследования массовой коммуникации в Скандинавии 138
Шандор Бёц: Эфирная война в Либане 142

Техника

Андраш Секфю: Кабельное телевидение в Канаде 144
Янош Хорват: Телетекст, или что нового на телеэкране 149

Зонд

Отклик событий внешней и внутренней политики 152
Что отсуствует из массовой информации 154
От чего зависит оценка экономического положения 155
Мнение молодых людей о возможностях устроения 157

Перелистывание

О книгах
Из журналов
Коротко 159

Смесь

Различные лица Дёрдя Балинта 185

JATE KÖZPONTI KÖNYVTÁRA Időszaki kiadványok SZEGED

Terjeszti a Magyar Posta
Felelős kiadó: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont igazgatója
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149.). Amennyiben a megrendelés a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalatnál történik, átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest), a KULTÚRA 024/7 számú számlájára.
A JEL-KÉP a Szovjetunióban, az NDK-ban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában kizárólag a helyi postahivatalokban fizethető elő.

HU ISSN 0209—584x

81. 16132 Petőfi Nyomda, Kecskemét
INDEX: 25 421